

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Общество и управление / Society and Administration

2024
4 (106)

1997 йилдан нашр этилади

Тошкент – 2024

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Бош муҳаррир:
Бекмуродов А.Ш.

Таҳрир ҳайъати:
Азизов Х.Т.
Умаров А.Ю.
Сатторов С.А.
Хамроходжаев Н.Я.
Хусанов О.Т.
Бекмуродов М.Б.
Раҳимова Д.Н.
Жалилов А.Т.
Юлдашев А.Э.
Хамидулин М.Б.
Хайитов Х.С.
Асадов Ш.Ғ.
Холов А.Х.

Таҳририят:
Масъул муҳаррир:
Боймуродова Ш.Ш.

Муҳаррирлар:
Кабулова Д.Б.
Абдуллаева Г.Л.
Рахимов Д.Ғ. (инг.)

Мусахҳих:
Шорихсиева А.Ғ.

Бадий муҳаррир:
Бобожонов Б.С.

Таҳририят манзили:
100066, Тошкент,
Ислом Каримов кўчаси, 45.
e-mail: jurnal95@mail.ru
ISSN 2181-7340

Журнал Ўзбекистон
Республикаси Матбуот
ва ахборот агентлиги
томонидан 2013 йил
10 апрелда 0201-сон
билан рўйхатга олинган.

Мақолалардаги
маълумотлар тўғрилиги
учун муаллиф жавобгар.

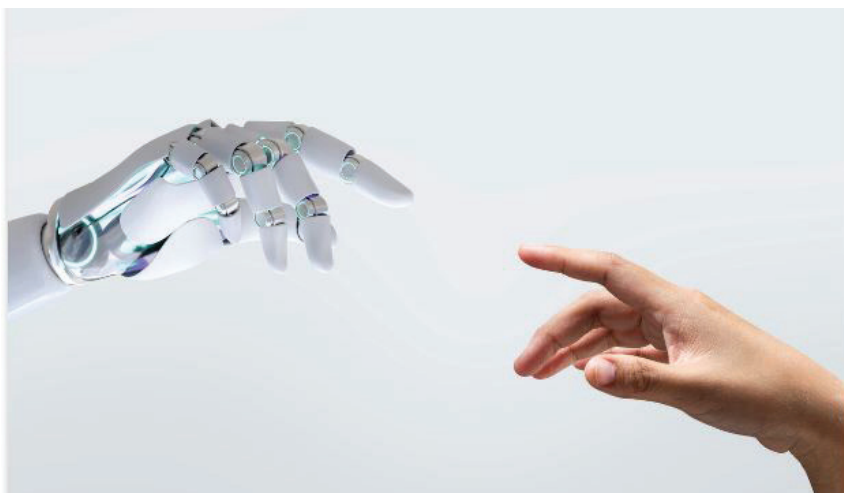
Бичими 60x84 $\frac{1}{8}$.
Нашр босма табағи 13,25.
Адади 70 нусха.
Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви
академияси босмаҳонаси.
Ўвоҳнома № 10-3723.
21.06.2016 й.

Муассис:

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси

Журнал Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан ижтимоий-иқтисодий фанлар йўналиши бўйича олиб борилаётган тадқиқотларнинг натижалари асосида ёзиладиган илмий мақолаларни нашр этишга тавсия этилган оммавий ахборот воситалари жумласига киритилган.

**Сунъий интеллект технологиялари замонавий
тараққиётнинг асоси ҳисобланади. Ушбу соҳани
ривожлантириш орқали биз иқтисодиёт,
ижтимоий ҳаёт ва давлат бошқарувида илғор
ечимларни жорий қилишимиз мумкин.**

МУНДАРИЖА

Ректор минбари

- 4 Адхам Бекмуродов. **2024 йил сарҳисоби: Янги – 2025 йилда Давлат бошқаруви академияси олдида турган муҳим вазифалар**

Давлат бошқарувининг ҳуқуқий асослари

- 9 Мирзо Улуғбек Абдусаломов. **Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси: инсон, жамият ва давлат муносабатларида мустақкам уйғунлик акс этган ҳуқуқий пойдевор**

- 19 Озод Хусанов. **Конституция ва инсон ҳуқуқлари**

- 25 Дилмуроджон Рахимов. **Давлат фуқаролик хизматига киришининг Конституциявий асослари**

- 33 Худоёр Мелиев. **Давлат хизмати тушунчаси, унинг давлат функцияси ва маъмурий тартиб-таомиллар билан алоқаси хусусида**

- 42 Абдулҳаким Эшмуратов. **Ўзбекистон фуқароларининг чет элдаги ҳуқуқий ҳолатини аниқлаш ва уни ҳимоя қилиш масалалари**

Иқтисодий ривожланиш йўлида

- 50 Игорь Бутиков. **Значение документов программного характера для развития отечественного фондового рынка**

- 60 Кахраман Сариев. **Иқтисодиётни ривожлантиришда саноат корхоналарининг ўрни ва уларнинг ривожланиш тенденциялари таҳлили**

- 69 Юлдуз Шамсиева. **Рақамли трансформацияни такомиллаштириш орқали банк секторини ривожлантириш**

- 77 Жахонгир Эргашев. **Давлат фуқаролик хизмати ташкилотларининг “жозибадор иш берувчи” сифатидаги брендини яратишнинг аҳамияти**

- 84 Динара Юсуббаева. **Минтақаларнинг барқарор ривожланишида инсон ресурсларини бошқариш масалалари**

Фуқаролик жамияти ва ижтимоий масалалар

- 91 Элёр Заитов. **Маҳалла институтининг фуқаролик жамиятидаги роли ва мақоми**

- 101 Мумтозхон Абдувалиева. **Ижтимоий давлат замонавий Ўзбекистонда инклюзив жамиятни ривожлантиришнинг асосий омили сифатида**

Бошқарувнинг замонавий усуллари

- 110 Алишер Умаров, Мансур Юнусов. **Давлат органларида медиасаводхонлик ва бошқарув самарадорлиги ўртасидаги боғлиқлик**

- 119 Икромжон Насруллаев. **Давлат бошқарувини модернизациялаш назарияларига нисбатан мавжуд ёндашувлар таснифи**

Давлат бошқарувида хавфсизлик масалалари: кеча ва бугун

- 127 Аброр Қиличев. **Амир Темурнинг давлат қурилишида хавфсизлик тамойили**

- 138 Хушнуд Рузметов. **Хавфларни бошқариш тизими божхона назоратининг асосий элементи сифатида**

Ташқи сиёсат масалалари ва хориж тажрибаси

- 146 Анвар Юлдашев. **Ўзбекистон ташқи сиёсатида Афғонистон омили**

- 156 Алишер Умаров, Қодир Жўраев. **Ўзбекистон ва ЮНЕСКО: ўзаро ҳамкорликнинг асосий йўналишлари**

- 164 Алишер Эшанкулов. **Миллий сиёсий дискурсда “институционал механизм” тушунчаси: назарий таҳлил**

- 172 Лю Сюэмин, Ли Цян. **Хитойда камбағалликни қисқартириш бўйича тажриба ва хулосалар**

- 177 Мафтуна Ражабова. **Марказий Осиёда “бағрикенглик сиёсати”ни шакллантириш истиқболлари**

2024 ЙИЛ САРҲИСОБИ: ЯНГИ – 2025 ЙИЛДА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ АКАДЕМИЯСИ ОЛДИДА ТУРГАН МУҲИМ ВАЗИФАЛАР

Адхам БЕКМУРОДОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси ректори,
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Вақт – қадри улуғ неъмат. Улуғ аجدодларимиз кунларини, вақту соатларини фойдали иш қилишга, гўзал ахлоқий ва илмий даражаларга етишиш йўлида сарф қилишда доимо огоҳ ва сергак бўлганлар. Шунинг учун ҳам уларнинг бугунлари кечагисидан, эртанги кунлари бугунгисидан аъло ва афзал бўлган. Улар: “Вақт қиличдир, агар сен уни кесмасанг, у сени кесади”, – деган ҳикматли сўзга амал қилишган. Файласуф олим Фрэнсис Бэкон эса, “Вақт энг улуғвор новатордир”, – дея таъриф берган.

Жонажон юртимизнинг 2024 сарҳисобига назар соладиган бўлсак, меҳнаткаш халқимизнинг фидокорона меҳнати, сиёсий-ижтимоий фаоллиги билан Янги Ўзбекистон ғояси реал воқеликка айланмоқда, ҳар бир соҳа яна бир карра одимлаб, янги ислохотлар сари юксалмоқда. Мамлакатимизда сиёсий воқеа – Олий Мажлис ва маҳаллий Кенгашларга бўлиб ўтган сайловлар демократик ислохотларнинг янги даврига яна бир янгича қадам қўйганимиздан далолат беради. Маънавий юксалиш жараёнлари ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланмоқда.

Она Ватанимизда инсон қадрини улуғлаш, унинг ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш бўйича устувор тамойилларни ҳаётимизга изчил татбиқ этиш борасида юртимизда

кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилди. Бунёдкор халқимизнинг фидокорона меҳнати билан сўнгги йилларда иқтисодиётимизнинг илк бор 110 миллиардлик маррадан ошгани, ҳеч шубҳасиз, тарихий натижадир.

Шу аснода, Давлат бошқаруви академиясида ҳам 2024 йил – алоҳида аҳамиятга эга, ютуқларга бой йил бўлди.

Давлат бошқаруви академиясида 2024 йил сарҳисобида қисқа муддатли малака ошириш ва махсус ўқув курслари, ўрта муддатли малака ошириш курслари ва хорижий ҳамкорлар билан ташкил этиладиган махсус ўқув курсларига катта урғу қаратилди.

Биргина рақамларга назар ташлайдиган бўлсак, 2024 ўқув йилида 11498 нафар давлат хизматчисини ўқитишдек ютуқларга эришдик, бу маррани 2025

ўқув йилида 11750 нафарга етказиш кўзда тутилмоқда. Давлат бошқаруви академиясининг ҳудудий филиалларида бу кўрсаткичлар олдинги йилга нисбатан янада яхшиланди. Ҳудудлардаги қуйи бўғин раҳбар кадрларининг малакасини оширишда филиаллардаги ўқув жараёнлари ўзининг самарали натижаларини кўрсатмоқда.

Дунё ўзгаришлар остонасида. Ҳар куни янгиликлар ва ислохотлар замон ва маконнинг ахборий қиёфасининг ўзгаришига сабаб бўлмоқда. Кечаги билимларимизни қайта ислох этиш, уларни ривожлантириш эса, замон талаби. Дунё янги тараққиёт эрасига кириб келмоқда. Билимга эҳтиёж ортиб бормоқда. Академия ҳаётида ҳам бу ўзгаришлар янгича ёндашувлар ва уларнинг натижадорлиги ошишига хизмат қилмоқда.

Дарҳақиқат, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш долзарб масаладир. “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш тизимини кучайтириш, уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий фаоллигини ошириш ва гендер тенгликни таъминлаш бўйича муҳим мақсад ҳамда вазифалар белгиланган. Юртимизда хотин-қизларнинг ижтимо-

ий-сиёсий фаоллигини ошириш орқали бошқарув лавозимларидаги хотин-қизлар улушини ошириш, хотин-қизларга бўлган эътибор, раҳбар аёлларга муносиб шароитлар яратиб бериш ва билимларини ошириш учун давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан “Раҳбар аёллар” мактабига асос солинди. Ушбу лойиҳада 143 нафар фаол хотин-қизлар бошқарувга йўналтирилган махсус дастурлар асосида ўқитилди.

Яна бир замонавий лойиҳа дастури – “Келажак лидерлари” махсус ўқув курси доирасида 109 нафар истиқболли ёш кадрлар таҳсил олишди. Ушбу курсни тамомлаган ёш лидерлар юртимизнинг турли жабҳаларида раҳбар лавозимларида Академияда олган билим ва тажрибаларини амалда қўллаб, самарали хизмат қилиб келишмоқда.

Шунингдек, Германиянинг халқаро ҳамкорлик жамияти (GIZ) билан ҳамкорликда “Ҳокимликка тайёрлаш” махсус малака ошириш ўқув курсига 49 нафар бошқарув тажрибасига эга бўлган тингловчилар қабул қилиниб, махсус дастур асосида ўқитилди. Бу каби махсус ўқув дастурларида Академиянинг тажрибали профессор-ўқитувчилари, юксак тажрибага эга бўлган бошқарув ходимлари иштирокида маҳорат дарслари ҳам ташкил этилди. Тингловчилар учун

маънавий-маърифий тадбирлар, давлат бошқарувида ўзининг хизмати билан бой тажрибага эга бўлган жамоат арбоблари, фан арбоблари ва Ўзбекистон қаҳрамонлари билан учрашувлар ўтказилди. Тингловчиларнинг образли тафаккурларини бойитиб бориш мақсадида пойтахтимиздаги театр ва музейларга сайёр ташрифлар ташкил этилди. Китоб мутолаа маҳоратини ошириш учун Академия кутубхонасида машҳур ёзувчи ва шоирлар иштирокида турли китобхонлик кечалари ташкил этилди, бу эса, раҳбар кадрнинг нотиклик ва мулоқот маданиятини, мулоқот компетенцияларининг янада ривожланишига хизмат қилади.

Ўзбекистон тараққиётининг замонавий босқичида илм-фан ва инновация, давлат бошқаруви механизмларини такомиллаштириш соҳасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар Академияда ҳам илм-фан ютуқлари ва инновацион технологияларни жорий этиш ишларини жадаллаштириш лозимлигини кўрсатмоқда.

Бу борада 2024 йил давомида Давлат бошқаруви академиясида илм-фан ва илмий фаолиятни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва натижадорлигини ошириш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Профессор-ўқитувчилардан 11 нафар ходим доцент, 4 нафари эса, профессор илмий унвонини олишга муваффақ бўлдилар. Бугунги кунда 7 та ихтисослик бўйича: 26 нафар таянч докторант (PhD), 5 нафар докторант (DSc), 4 нафар стажёр-тадқиқотчи ва 89 нафар мустақил изланувчи тадқиқот олиб бормоқда. Бу илмий жараёнлар миллий илм-фан ва инновация тизимининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётдаги ўрнини ошириш, ҳудудларда инновацион фаолиятни ривожлантиришга кўмак беради. Илмий изланишлар олиб бораётган ёш олимлар илмий тадқиқот ишлари натижалари давлат бошқарувининг реал сектори ва ишлаб чиқариш тармоқларининг ил-

мий ишланма ва инновацияларга бўлган эҳтиёжларини аниқлаш ҳамда тармоқ илмий тадқиқотларини ривожлантириш асосида илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини мустаҳкамлашга илмий ёндашган ҳолда самарадорлигига ҳисса қўшади.

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев ўз чиқишларида: “Энди олимларимиз ҳам масъулиятни чуқур ҳис қилган ҳолда, тадқиқотларнинг амалий натижалари билан тегишли соҳалар ривожига муносиб ҳисса қўшишлари лозим. Нуфузли академиклардан ҳам, илм-фан соҳасига илк қадам қўяётган ёш олимлардан ҳам катта шижоат ва амалий натижадорлик қилиш талаб этилади”, дея илмга бўлган эътиборни кучайтириш масаласини илгари суриб келмоқдалар. Бу эса, ҳар бир лойиҳанинг, ҳар бир дастурнинг илмий асоси билан яратилиши унинг барқарор ривожланиши учун пойдевори мустаҳкам бўлишини таъминлаб беради.

Ўзбекистон кейинги йилларда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш, хорижий давлатлар билан дўстона ҳамда ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантириш борасида муҳим натижаларга эришмоқда. Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган пухта ташқи сиёсий йўлни белгилаш, жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши, хорижий мамлакатлар билан сиёсий, дипломатик, иқтисодий, илмий-техникавий, маданий алоқалар ўрнатиш масалалари

бугунги кун тартибидаги долзарб вазифалардан биридир.

Давлат бошқаруви академиясида ҳам халқаро ҳамжамият ташкилотлари ва хорижий турдош ташкилотлар билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш, ривожлантириш, қўшма лойиҳаларни амалга ошириш юзасидан меморандум, келишув, шартнома каби кўплаб ҳужжатларнинг имзоланиши билан 2024 йилни бой тажрибалар йили бўлди десак, муболаға бўлмайди.

Анъанага айланган хорижий ҳамкорларимиз орасида – Германиянинг Халқаро ҳамкорлик жамияти (GIZ), Ханнс Зайдель Жамғармаси (HSF), АҚШнинг Халқаро тараққиёт агентлиги (USAID), хорижий турдош ташкилот ва муассасалар – Сингапур Миллий университети Ли Куан Ю Давлат сиёсати ва бошқарув мактаби, Корея Давлат бошқарув институти, Франция Давлат хизмати мактаби, Туркия Инсон ресурслари офиси, Хитой Миллий бошқарув академияси, Беларусь Президенти ҳузуридаги Бошқарув академияси билан халқаро муносабатларимиз янада ривожланди. Ўқув ва амалиёт борасидаги ҳамкорлигимиз ўз натижасини бериб келмоқда. Бу каби дўстлик алоқаларимиз таълим даргоҳимизнинг илмий салоҳиятини ошириш ва халқаро фаолиятни кучайтиришга улкан ҳисса қўшди.

Халқаро ҳамкорлик борасида 93 нафар профессор-ўқитувчилар, бошқарув ходимлари хорижий ўқув, стажировка дастурлари, халқаро конференция, анжуман, семинарларда иштирок этиш, ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш мақсадида: Сингапур, Германия, АҚШ, Япония, Франция, Корея, Россия, Хитой, Туркияда хорижий хизмат сафарларида бўлиб, халқаро тажриба орттиришлари қувонарли ҳол. Улардан 31 нафари бошқарув ходимлари ва 62 нафари Академия профессор-ўқитувчиларини ташкил этади. Юқорида қайд этилган давлатларнинг бошқарув маҳорати ва замонавий тажрибалар алмашинуви

келгусида халқаро грант ва лойиҳа дастурларининг ташкил этилишига туртки бўлади. Жумладан, Корея Халқаро ҳамкорлик агентлиги (KOICA)нинг “Ривожланишда тажриба алмашиш (DEEP)” лойиҳаси, Германия Халқаро ҳамкорлик жамияти (GIZ)нинг “Ўзбекистонда самарали бошқарув” дастури, Америка халқаро тараққиёт агентлиги (USAID)нинг “Маҳаллий давлат бошқаруви ҳокимияти органларини ривожлантириш ва номарказлаштириш” лойиҳаси – шулар жумласидан.

Янги Ўзбекистоннинг минтақавий ва халқаро жараёнлардаги иштироки йилдан-йилга сезиларли даражада ошиб бормоқда. Мамлакатимиз ўз миллий манфаатларига асосланган ҳолда очиқ, ўзаро ишончга асосланган, конструктив ва фаол ташқи сиёсат олиб бориш йўлини танлаган. Давлат бошқаруви академиясида ҳам давлатнинг ички ва ташқи имижининг ошишига хизмат қилувчи 20 дан ортиқ илмий асосланган маҳаллий ва халқаро даражадаги илмий конференция ҳамда давра суҳбатлари ўтказилди. Бу илмий анжуманларда илмий тадқиқотчилар, профессор-ўқитувчилар ва бошқарув кадрлари ўз илмий изланишлари билан иштирок этиб келмоқдалар.

Бугунги фан-техника тараққиёти, қолаверса, жаҳон бозорида рўй бераётган инновацион ўзгаришлар эришилган ютуқлар билан чегараланиб қолишга имкон бермайди. Шу боис, миллий иқтисодиёт ва жаҳон бозоридаги инновацион стратегик ўзгаришларни ўрганиш, тадқиқотлар олиб бориш, назария ва услубларини яратиш, уларни амалга оширишнинг йўллари ишлаб чиқишни тақозо этади.

Бинобарин, бугун кўпгина давлатлардаги ишлаб чиқариш корхоналари, одамларнинг кундалик ҳаёти, тиббиёт, таълим, қурилиш, санъат соҳасида, ҳатто чорраҳалардаги светофорлар фаолиятида ҳам турли амалларни бажаришга мўлжалланган алгоритм ва дастурий

тизимлардан иборат роботлардан фойдаланилмоқда. Бу роботни сунъий интеллект деб аташмоқда. У энг тренддаги мавзу! XXI аср технологиялар асри ва технологиялар бу – келажак, дегани. Айниқса, сунъий интеллект медиасоҳасига шиддат билан кириб келиб, тасвир устида ишлаш, монтаж қилиш кабиларда қўл келмоқда. Чет элда шу даражага чиқдики, телевидениеда бошловчиларнинг сунъий интеллект шакли яратилиб (аватар), дастурлар олиб борилмоқда. Биринчилардан бўлиб, Жанубий Корея давлатида телебошловчиларни яратишда бундай дастур амалиётда синаб кўрилди. Юртимизда “Бобурнома” лойиҳаси, тарихий шахслар ва жаҳидлар қиёфасини тиклашда ҳам сунъий интеллект 6-авлод дастури орқали тиклашга муваффақ бўлишди. Масалан, чет элда сунъий интеллект ёрдамида роботлар операциялар ўтказяпти, касалларга ташхис қўйяпти. Бир қизиқ кейс ҳам дунёда машҳур бўлганини эшитганмиз. Бир аёл қизи касал бўлганда докторларга олиб боради, ҳеч бири аниқ ташхис қўя олмайди. Шунда аёл қизидаги аломатларни, ҳолатни ChatGPT га ёзади, у эса, аниқ ташхис қўйиб боради. Умуман, сунъий интеллект барча соҳага кириб бормоқда.

2024 йил 13-15 июнь кунлари Жанубий Корея Республикаси Президентининг Ўзбекистонга давлат ташрифи чоғида эришилган келишувларга асосан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясида “Давлат бошқарувида рақамли ва сунъий интеллект технологиялар таълим маркази” ташкил этилиши белгиланган.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан Давлат бошқаруви академияси ректорининг 2024 йил 28 декабрдаги 263-сонли буйруғи асосида Сунъий интеллектга ихтисослашган марказ ташкил этилди.

Авваламбор, сунъий интеллект воситаларидан ҳар бир давлат хизматчисига қандай фойдаланишни ўргатиш керак. Ҳар бир вазирлик, идораларнинг матбуот хизматида ҳам сунъий интеллект воситасидан фойдаланилса фойдали бўлади, ChatGPT тезкор хабарни баҳолаб бера олади, қандай жавоб бўлади, қандай қаралади, ижобий-салбий баҳолаш кабиларни таҳлил қилади. Таълим соҳасида ҳам сунъий интеллектнинг ўрни катта. Ҳар қандай фанни сунъий интеллект ёрдамида ўрганиш мумкин, баҳолаб ҳам боради, қандай хато қилинаётганини ҳам кўрсатади. Академияда бундай Марказнинг ташкил этилганининг фойдали томони шундаки, сунъий интеллект худди инсон каби кўриш, ўқиш, эслаб қолиш, таҳлил қилиш ва маълум хулосалар чиқара олиш имкониятига эга.

Давлат бошқаруви академиясида бу марказнинг жорий этилишининг қулайлиги шундаки, ундан таълим дастурларини ишлаб чиқиш, маърузалар ва видеомаърузалар, слайдлар тайёрлашда кенг фойдаланиш мумкин.

2025 йил оstonасида, дебоcha сифатида, яқин кунларда очилиши кутилаётган “AI Academy safe”да 25 та компьютерга ChatGPT нинг энг сўнгги версияси ўрнатилган бўлиб, тез кунларда тингловчилар ихтиёрига топширилади.

Кириб келаётган 2025 йил давомида Давлат бошқаруви академияси олдида турган устувор вазифаларимиз талайгина, улардан қувончли хабарни Сиз азиз журналхонларга улашгим келди. 2025 йилда академия ҳаётида яна бир шодиёна кун! Янги саҳифалар очилиши остонасида турибмиз, азизлар! Ҳаммамиз учун қутлуғ ва улуғ даргоҳ бўлмиш – Давлат бошқаруви академияси 30 ёшни қарши олади. Ушбу кунни ҳаммамиз баҳамжиҳатликда нишонлаймиз. Ҳали олдимизда қиладиган оламшумул ишларимиз, стратегик режаларимиз жуда кўп.

ЯНГИ ТАҲРИРДАГИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИ: инсон, жамият ва давлат муносабатларида мустаҳкам уйғунлик акс этган ҳуқуқий пойдевор

Мирзо Улуғбек АБДУСАЛОМОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Конституциявий суди раиси,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист

Аннотация: мақолада демократик давлатлар ривожига конституцияларнинг тутган ўрни ва аҳамияти, Ўзбекистонда амалга оширилган конституциявий ислохотларнинг бош ғояси, “Инсон қадри учун” тамойили асосида Янги Ўзбекистонни барпо қилиш сиёсий-ҳуқуқий негизларининг Конституцияда акс этиши, “инсон-жамият-давлат” формуласининг юридик кафолатланиши, Президент Шавкат Мирзиёевнинг кучли сиёсий иродаси асосида халқчил давлат қуриш, демократлаштириш ва очиқликни таъминлаш йўлида амалга оширилган туб ислохотлар моҳияти, шу жумладан суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлаш, шунингдек Конституцияни тўлақонли амалга ошириш, уни тўғридан-тўғри амал қилишини таъминлаш механизмларига оид масалалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Конституция, конституциявий ислохотлар, суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат, “инсон-жамият-давлат” формуласи, Янги Ўзбекистон, халқчил давлат, Конституция ва қонуннинг устунлиги принципи, Конституциянинг олий юридик кучи ва унинг тўғридан-тўғри амал қилиши механизмлари, суд ҳокимияти, Конституциявий суд фаолияти.

Конституция Республики Узбекистан в новой редакции: правовая основа, отражающая прочную гармонию отношений человека, общества и государства

Мирза Улуғбек АБДУСАЛОМОВ,
Председатель Конституционного суда
Республики Узбекистан, Заслуженный
юрист Узбекистана

Аннотация: в статье проанализированы роль и значение Конституции в развитии демократических государств, главные идеи осуществленных в Узбекистане конституционных реформ, отражение в Конституции политико-правовых основ построения Нового Узбекистана на базе принципа “Во имя чести и достоинства человека”, юридическое гарантирование принципа “человек-общество-государство”, сущность коренных реформ, осуществленных на основе сильной политической воли Президента Шавката Мирзиёева на пути построения истинно народного государства, демократизации и обеспечения открытости, в том числе обеспечения независимости судебной власти, а также вопросы полноценной реализации Конституции и механизмы обеспечения ее прямого действия.

Ключевые слова: Конституция, конституционные реформы, суверенное, демократическое, правовое, социальное и светское государство, принцип “человек-общество-государство”, Новый Узбекистан, государство, ориентированное на народ, принцип верховенства Конституции и закона, высшая юридическая сила Конституции и механизмы ее прямого действия, судебная власть, деятельность Конституционного суда.

The constitution of the Republic of Uzbekistan in the new edition: A Fundamental Legal Basis Reflecting the Strong Harmony of Relationships Between the Individual, Society, and the State

Mirza Ulugbek ABDUSALOMOV,
Chairman of the Constitutional Court
of the Republic of Uzbekistan,
Honored Lawyer of Uzbekistan

Abstract: the article analyzes the role and significance of constitutions in the development

of democratic states, the main ideas behind the constitutional reforms carried out in Uzbekistan, the reflection in the Constitution of the political and legal foundations for building a New Uzbekistan based on the principle of “For the Honor and Dignity of the Individual”, the legal guarantees of the “person-society-state” formula, the essence of fundamental reforms implemented under the strong political will of President Shavkat Mirziyoyev in building a truly people-oriented state, democratization, and ensuring transparency, including the independence of the judiciary. Additionally, issues of the full realization of the Constitution and mechanisms for ensuring its direct effect are discussed.

Keywords: Constitution, constitutional reforms, sovereign, democratic, legal, social, and secular state, “person-society-state” formula, New Uzbekistan, people-oriented state, the principle of the supremacy of the Constitution and law, the supreme legal force of the Constitution, and mechanisms for its direct effect, judiciary, Constitutional Court activities.

Дадил ислохотлар залвори

Ўттиз икки йил – кўҳна тарих учун бир лаҳза. Ана шу қисқа даврда жонажон Ўзбекистонимиз мустақил ва суверен давлат сифатида тўла шаклланиб, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллагани, том маънода, улкан тараққиёт йўлини босиб ўтгани халқимизнинг улкан ютуғидир.

Ҳар бир демократик давлат ривожидан миллий Конституция ҳуқуқий таянч ва энг муҳим омилдир. Конституция ва миллий қонунларга итоат муҳитида жамиятда миллий тотувлик ва барқарорлик ҳукм суриши, инсонлараро ўзаро ҳурмат мустаҳкамланиши, миллий ва умуминсоний қадриятлар қадр топиши азалий ҳақиқатдир.

Тарих шоҳид, давлатчилик ривожидан қатъият билан олға интилиш ҳамisha ягона мақсад теграсида жипслашиш асосида амалга ошириладиган туб ўзгаришларни талаб этади. Халқимизга муносиб турмуш шароити яратиш, одамлар ислохотлар самарасини узоқ кела-

жакда эмас, балки бугун ҳис этиши учун марказдан то қуйи даражагача бўлган давлат бошқарувида аҳоли фикри ва дардини тинглаш, очиқлик сиёсати, муаммоларнинг амалий ечимини топишга қаратилган барча саъй-ҳаракатлар – эл-юрт манфаати устувор бўлган ички ва ташқи сиёсатнинг миллий Конституциямизда белгиланган ғоя ва тамойилларнинг амалдаги самараларидир [1].

Одамларни рози қилиш ва ишончини қозониш эса, осон иш эмас. Бунинг учун янгича қараш ва ёндашув, янгича ҳуқуқий асослар, изчил ислохотларнинг мақсади ва салмоғига мос кадрларни жой-жойига қўйиш талаб этилиши айна ҳақиқатдир. Сўнгги йилларда ушбу олийжаноб мақсад – инсон манфаатлари устувор бўлган ўта муҳим дастуруламал ҳужжатлар қабул қилинди. Энг муҳими, уларни ишлаб чиқишда ўз фикрини билдириш имкониятига эга бўлган халқимиз ушбу дастурларни рўёбга чиқаришнинг фаол иштирокчисига ҳам айланди.

Кенг жамоатчилик иштирокида иш-

лаб чиқилган ва амалга оширилган Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ана шундай муҳим дастурий ҳужжатлардан бири бўлди [2]. Ушбу стратегия асосида давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан ислоҳ этишга қаратилган уч юзга яқин қонун, тўрт мингдан зиёд фармон, қарор ва бошқа муҳим ҳужжатлар қабул қилинди. Ҳаётийлиги амалда рўёбини топган мазкур ҳужжатлар асосида Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-маърифий асослари янада мустаҳкамланди.

Бундай улуғвор ўзгаришларнинг халқимиз томонидан фаол қўллаб-қувватланиши Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари кенг йўл очди: “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ишлаб чиқилди [3]. Шу тариқа, дадил ислоҳотлар залворини, ютуқлар салмоғини, янгича бошқарув усулининг бардавомлигини, демократик жараёнларнинг ортга қайтмаслигини таъминлаш, халқимиз орзуси – Янги Ўзбекистоннинг сиёсий-ҳуқуқий асосларини Конституцияда ифодалаш орқали янада мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратиш зарурати туғилди. Ўтган давр мобайнида халқимизнинг сиёсий тафаккури тубдан ўзгарди, сиёсий маданияти сезиларли даражада юксалди.

Бу Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий ҳаётида унутилмас тарихий жараёнга айланган конституциявий ислоҳотлар самарасида умумхалқ референдумида Конституция янги таҳрирда қабул қилинишида ўз ифодасини топди.

Муҳими, янгиланган Конституция демократик ислоҳотлар йўлидан Ўзбекистон ҳеч қачон ортга қайтмаслигини юридик кафолатлаб, мустаҳкамланган “инсон – жамият – давлат” тамойили асосида фақат олдинга қараб боришни қонунан мустаҳкамлади. Буюк келажак мақсадларига мос ҳуқуқий пойдевор яратилди [4].

Янгиланган Конституциянинг 154-моддасига биноан, 1-моддадаги қоидаларни қайта кўриб чиқиш мумкин эмас, деб белгиланди. Худди шунингдек, 154-модданинг ўзидаги айнан шу қоидадан иборат банд ҳам қайта кўриб чиқилиши мумкин эмас [5].

Бошқача айтганда, ушбу норма билан Ўзбекистон демократиядан ҳеч қачон воз кечмаслиги, ҳуқуқий давлатчиликка содиқлиги мустаҳкамлаб қўйилди.

Таниқли халқаро эксперт, Регионал диалог ташкилотининг директори Мьюша Севернинг таъкидлашича, “амалга оширилаётган демократик ислоҳотлар натижасида Ўзбекистоннинг Асосий қонуни Европа давлатлари конституциялари билан таққослаганда, замонавий ва демократик тамойилларга асосланган ҳужжат сифатида эътироф этилмоқда. Бу эса, мамлакатда давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида самарали мулоқот йўлга қўйилганидан ёрқин далолатдир”.

Кучли сиёсий ирода

Замонавий дунёдаги конституцияларнинг ўзига хос томони шундаки, уларда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлиги ғоясига таянилади, инсон ва унинг манфаатлари олий қадрият эканлиги қатъий белгиланади. Ўзбекистон Конституциясининг янги таҳрири инсоннинг жамият ва давлатдаги мавқеини белгилашда, бугунги маърифий дунёда инсон, унинг кадр-қиммати улуғ неъмат эканлигини алоҳида эътироф этади. Унинг 54-моддасида илк бор “Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг олий мақсадидир”, деб белгилаб қўйилди [6].

Шунинг учун замонавий конституционализм ютуқлари билан мазмунан бойитилган Муқаддима қисмида белгиланган мақсадлар қаторида инсон ҳуқуқ ва эркинликларига содиқлигимизнинг эълон қилиниши, бунда “фуқароларнинг муносиб ҳаёт кечиришини таъминлаш” бош мақсад сифатида ил-

гари сурилишида чуқур рамзий маъно ва мазмун бор.

Бинобарин, ҳар қандай эркинлик давлатнинг қатъий иродаси ва қонунларига таянади. Шу боис, конституциявийликда муҳим ва ўта нозик масала – шахс, жамият ва давлат ҳокимияти ўртасидаги ўзаро мувозанат Янги Ўзбекистон давлатида инсон фойдасига ҳал этилиши бу борада қўлга киритилган улкан ютуқдир. Бу давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев томонидан белгилаб берилган юксалиш йўли ва амалга оширилаётган ислохотларнинг ортга қайтмаслигини ҳамда ягона тўғри йўл эканлигининг амалдаги ёрқин ифодасидир.

Конституция ва қонун устунлиги принципи – Конституциямизда мустаҳкамланган миллий ҳуқуқ тизими бирлиги ва яхлитлигини кафолатловчи ўта муҳим конституциявий принциплардан. Бу қонунларда конституциявий норма моҳиятининг бузилишига, уларни турлича талқин қилиш ва қўллашга йўл қўймасликни назарда тутди.

Конституцияда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг энг олий мақсади сифатида белгиланиши, инсон қадр-қиммати ва шаъни дахлсиз ҳисобланиши, уларнинг бузилишига ҳеч бир нарса асос бўла олмаслиги шулар жумласидан.

Конституция нормаларига мувофиқ, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилиши лозим ва ҳуқуқий чоралар ҳуқуқий мақсадга эришиш учун етарлича ва мутаносиб бўлиши зарур. Бош қонунимизнинг 26-моддасида инсоннинг шаъни ва қадр-қиммати дахлсизлиги белгиланиб, ҳеч нарса шахсни камситиш учун асос бўлиши мумкин эмас, деган халқаро стандартларга мос илғор нормалар ўз аксини топди.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг муҳим кафолати сифатида янги таҳрирдаги Конституциянинг 27-модда-

сида: ҳибсга олишга, қамоққа олишга ва қамоқда сақлашга фақат суднинг қарорига кўра йўл қўйилади. Шахс суднинг қарорисиз қирқ саккиз соатдан ортиқ муддат ушлаб турилиши мумкин эмас. Шахсни ушлаш чоғида унга тушунарли тилда унинг ҳуқуқлари ва ушлаб турилиши асослари тушунтирилиши шартлиги белгилаб қўйилди.

55-моддада кафолатланган ҳар кимнинг суд орқали ҳимояланиш ва судга шикоят қилишга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратилди. Хусусан, янгиланган Конституция асосида, 2024 йил 15 февраль ҳамда 19 февралда қабул қилинган қонунлар билан давлат органлари, ташкилотлар, улар мансабдор шахсларининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан маъмурий судларга мурожаат қилишда давлат божи фуқаролардан олдиндан ундирилмасдан, ишни кўриб чиқиш натижаларига кўра айбдор тарафдан ундириш тартиби жорий этилди. Шунингдек, солиқ органларининг сайёр солиқ текширувлари ва солиқ аудити натижалари бўйича қабул қилинган қарорлари устидан тадбиркорларнинг тўғридан-тўғри судга шикоят қилишига доир чекловлар бекор қилинди [7].

Шунингдек, Асосий қонунимизнинг 48-моддасида ҳар кимнинг соғлиқни сақлаш ва малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланган, давлат соғлиқни сақлаш тизимини, тиббий суғуртани ривожлантириш чораларини кўриши мустаҳкамланган [8]. Бу борада давлатимиз раҳбарининг 2024 йил 21 февралдаги Фармони [9] ҳамда 5 сентябрь куни қабул қилинган қарори билан оғир гематологик, онкологик ва клиник иммунологик касалликларга чалинган беморларга паллиатив ёрдам кўрсатувчи хоспислар ташкил этилаётгани, давлат тиббий суғуртаси механизмларини жорий этиш бошланганини алоҳида қайд этиш зарур [10].

Конституциямизнинг 52-моддасига

мувофиқ, давлат ўқитувчиларнинг шаъни ва қадр-қиммати ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий ва моддий фаровонлиги, касбий жиҳатдан ўсиши тўғрисида ғамхўрлик қилади. Ушбу норма ижроси доирасида “Педагогнинг мақоми тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди ва уларнинг ўз касбий фаолиятини юритиши учун ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилиши, уларнинг ижтимоий ҳимояси таъминланиши ва ҳуқуқлари амалга оширилиши учун кафолатлар кучайтирилди [11].

Яна бир халқаро эксперт – Лунд университетининг социология ва ҳуқуқ профессори Патрик Олссон (Швеция) мамлакат тараққиётида айланиб ўтириб, қўйидагича қайд этади: “2016 йилдан буён Ўзбекистонда Президент раҳбарлигида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шаффофликни таъминлаш ва демократияни ривожлантириш борасида янги меъёрлар жорий этилмоқда. Бу жараённинг самарали амалга ошишида ўз асосий омиллари алоҳида қайд этиш зарур: ҳуқуқий билимлар, сиёсий ирода ва тизимли имкониятлар. Сиёсий иродага тўхталадиган бўлсак, сўнгги саккиз йил мобайнида Ўзбекистонда туб ислохотлар амалга оширилди. Жамиятни демократлаштириш ва очиқликни таъминлаш йўлида кучли сиёсий ирода намоён этилди”.

Тараққиётнинг муҳим омили

Соҳибқирон Амир Темур бобомиз ўз даврида қатъий амал қилганидек: “Давлат қонунлар асосида қурилмас экан, ундай салтанатнинг шуқуҳи, қудрати йўқолади”. Шу маънода, давлатимиз раҳбари Конституция ва қонун устувор-

лигини таъминлаш биз бунёд этаётган демократик ҳуқуқий давлатнинг бош мезони бўлишини алоҳида таъкидлашда улкан мақсад мужассам. Ушбу ҳаётбахш ғояда ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим, асосий принципларидан бири бўлган Конституция ва қонунларнинг устунлиги принципи ўз ифодасини топганини таъкидлаш ўринлидир.

Конституция ва қонуннинг устунлиги принципи миллий ҳуқуқ тизимидаги барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар яхлит, ягона, барқарор ва ўзаро мувофиқлаштирилган бўлишини таъминлашга хизмат қилади. Асосий қонуни-мизнинг 16-моддасига кўра, бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас. Конституциянинг устунлиги демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий шарти ҳисобланиб, Конституцияга сўзсиз ва қатъий риоя этилишини англатади [12].

Мамлакатимизда Конституция ва қонунлар устунлигини таъминлашда Конституциянинг ўзи ва ушбу мақсадларга хизмат қиладиган бир қатор таянч қонунлар қабул қилинган.

Жумладан, Конституциямизнинг 109-моддаси биринчи қисмининг 1-бандида Ўзбекистон Республикасининг Президенти – фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига риоя этилишининг, Ўзбекистон Республикаси суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигининг кафилидир, миллий-давлат тузилиши масалаларига доир қарорларни амалга ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўриши мустаҳкамланган. Бу конституциявий қоида ҳуқуқ ва эркинликлар ҳамда Конституция ва қонунга риоя этилишининг кафили сифатида давлат раҳбарининг ҳокимият тизимида юксак аҳамиятини кўрсатади [13].

“Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Конституциявий Қонуннинг 3-моддасига

биноан, “Конституциявий суд доимий фаолият юритувчи суд ҳоқимияти органи бўлиб, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳоқимият ҳужжатларининг Конституцияга мувофиқлиги тўғрисидаги ишларни кўради” [14]. Бу Конституциявий суднинг мамлакатимизда Конституция ва қонунлар устунлигини таъминлашда ўзига хос махсус ваколатли судлов органи сифатидаги ўрнини кўрсатади, унинг қарорларида Конституция ва жорий қонунчилик ўртасидаги уйғунлик ва мувозанат акс этади.

Конституция ва қонун устунлигини таъминлашда “Прокуратура тўғрисида”-ги Қонун ҳам муҳим ўрин тутати. Ушбу Қонуннинг 1-моддасига кўра, “Бош прокурор ва унга бўйсунувчи прокурорлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга оширадilar” [15].

Шунингдек, бу жараёнда умумий юрисдикцияли судлар фаолияти муҳим аҳамиятга эга. “Судлар тўғрисида”ги Қонунда, суднинг асосий вазифалари сифатида фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа қонунлари, халқаро шартномаларда, шунингдек, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда кафолатланган ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини, қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат эканлиги белгиланган [16].

Бундан ташқари, айна йўналишда парламент назоратининг алоҳида ўрни мавжуд. “Парламент назорати тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасига биноан, “давлат органлари ҳамда улар мансабдор шахсларнинг Конституция ва қонунларни ижро этиш, зиммаларига юклатилган вазифалар ҳамда функцияларни амалга ошириш бўйича фаолияти юзасидан парламент назоратини амалга оширади” [17].

2023 йилнинг 23 июнь куни янги таҳрирдаги Конституция асосида судлар томонидан Конституция норма-

ларини тўғридан-тўғри ва бир хилда қўлланишини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Одил судловни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди [18]. Қарорда Конституция нормаларини тўғридан-тўғри амал қилувчи олий юридик кучга эга норматив-ҳуқуқий асос сифатида қўллаш лозимлиги белгилаб қўйилди.

Конституциянинг қонун устуворлигига оид талаблари ва юқорида қайд этилган муҳим ҳужжатларда белгиланган асосий вазифалар бугунги кунда давлат ва жамият ривожининг асосий шarti ҳисобланади. Бу мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамоийилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шartiга айлантириш вазифаси ҳар қачонгидан долзарб эканлигидан далолатдир.

Бошқача айтганда, Конституция ва қонунларга риоя қилишни таъминлаш тизими учун учта асосий омил мавжуд: биринчиси, барча ҳуқуқ субъектлари ўзининг Конституция ва қонунларга риоя этиш мажбуриятини аниқ англаши зарур; иккинчиси, Конституция ва қонунларга риоя этмаганлик ҳолатини аниқлашга қодир масъул ва мутасадди органлар бўлиши, уларнинг самарали ва тегишли чоралар кўра олиши; учинчиси, Конституция ва қонунларга риоя этмаганлик учун жавобгарликни белгиловчи ҳуқуқий нормалар самарадорлигининг таъминланиши.

Эзгу ғоялар рўёби

Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан бошланган кенг кўламли ислохотлар, шу жумладан, суд ҳоқимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, судлар нуфузини ошириш, судларни демократлаштириш ва такомиллаштириш бўйича белгиланган чоралар натижасида, “Ўзбекистон Республикасининг Конс-

титутциявий суди тўғрисида”ги Конституциявий Қонуннинг қабул қилиниши унга киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар Конституциявий суд фаолиятини янада такомиллаштиришда муҳим омил бўлмоқда [19].

Уларда кенг қамровли демократик ислохотларга мос равишда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини самарали таъминлаш, конституциявий одил судлов сифатини янада ошириш, ишларни юритишни соддалаштириш, Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар доирасини кенгайтириш ҳамда конституциявий судлов ишларини юритишни янада демократлаштириш каби янги механизмлар назарда тутилган. Буларнинг барчаси мамлакатимиз конституциявий назорат органининг конституциявий қонунийликни таъминлаш ва конституциявий одил судловни амалга оширишдаги ўрни ва ролини мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Зеро, Конституциявий судга қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ҳужжатларининг Конституцияга мослигига доир ишларни кўриш ваколати юклатилган. Бундай Конституциявий назорат шакли қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг конституциявийлиги махсус ваколатли давлат органи томонидан текширилиши ва баҳоланишини таъминлашга хизмат қилади.

Амалга оширилган конституциявий ислохотлар натижасида янги таҳрирдаги Конституцияда Конституциявий суднинг мустақиллиги янада мустаҳкамланди, ваколатлари сезиларли даражада кенгайтирилди. Белгиланган ваколатлар унинг конституциявий назорат органи сифатидаги ўзига хос мақоми ва компетенциясининг ҳуқуқий табиатидан келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 133-моддаси биринчи қисми учинчи бандига мувофиқ, Конституциявий суд референдумга чиқарилаётган

масалаларнинг Конституцияга мувофиқлиги тўғрисида ҳулоса беради. 2023 йил 13 март куни Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий қонуни лойиҳаси бўйича Ўзбекистон Республикаси референдумини ўтказиш ҳақида”ги қарорининг (илоvasи билан) Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқлигини аниқлаш тўғрисидаги иш юзасидан Конституциявий суд мажлиси очиқ-ошкора ўтказилди. Бунда Конституциявий суд, Конституциянинг референдум йўли билан қабул қилиниши халқ ҳокимиятчилиги принципининг энг олий кўриниши сифатида унга юқори легитимлик беришига эътиборини қаратди [20].

Конституциявий судга конституциявий судлов ишларини юритиш амалиётини умумлаштириш натижалари юзасидан ҳар йили Олий Мажлис палаталарига ва Ўзбекистон Республикаси Президентига мамлакатдаги конституциявий қонунийликнинг ҳолати тўғрисида ахборот тақдим этиш вазифаси юклатилган. Бу ваколат Конституция устунлиги принципини амалга оширишда Конституциявий суднинг парламент ва давлат раҳбари билан бу йўналишда ўзаро муносабатларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Зеро, Конституцияни ҳаётга тўлақонли татбиқ этиш ва конституциявий қонунийликни таъминлаш унинг нормаларини амалга оширишнинг аниқ механизмларини қонунчиликда акс эттириш бўйича ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятини узлуксиз ва тизимли тарзда ташкил этишни, ҳамкорликни тақозо этади. Жумладан, Конституциявий суднинг 2023 йилги Ахборотида қайд этилган [21], норматив ҳужжатлар лойиҳаларини Конституцияга мувофиқлиги нуқтаи назардан баҳолаш талабини энг асосий, бирламчи мезон сифатида алоҳида белгилаб қўйиш тўғрисида берган таклифи давлат раҳбарининг “Қонунларнинг

ижтимоий муносабатларни тартибга солишдаги ролини ҳамда норма ижодкорлиги жараёни сифатини янада ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2024 йил 19 февралда қабул қилинган қарорида ҳар томонлама қўллаб-қувватланди [22].

Ўзбекистонда конституциявий шикоят институтининг янгиланган Конституцияда мустаҳкамланиши Конституция даражасида фуқароларга, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ишончли кафолати учун конституциявий одил судлов органига шикоят билан мурожаат қилиш ҳуқуқини таъминлайди. Бу, мазмунан, фуқаронинг ҳуқуқий ҳужжатнинг Конституция принцип ва нормаларига мувофиқлигини текшириш сўрови билан тегишли тартибда мурожаат қилишини билдиради [23].

Конституциявий суднинг фуқаролар билан мулоқоти кенгайиб бормоқда. Улардан келиб тушган ариза ва шикоятлар ҳар томонлама ўрганилиб, чуқур таҳлил қилиб борилиши йўлга қўйилган. 2024 йил давомида Конституциявий судга жами 1400 та мурожаат, шундан: 1350 таси фуқаролар, элликтаси юридик шахслардан келиб тушган [24]. Ҳар бир шахснинг конституциявий шикоят орқали конституциявий одил судловга эришиш ҳуқуқининг мустаҳкамланиши фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясининг муҳим омили бўлмоқда. Фуқароларнинг қонунларнинг конституциявийлигини текширишга оид мурожаатлари “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Конституциявий Қонуннинг 29-моддасида белгиланган талабларга мос, шу жумладан, унда қўйилган масала юзасидан мурожаат қилувчининг нуқтаи назари ва мурожаатининг Конституциянинг тегишли нормаларига ҳавола қилинган ҳолда ҳуқуқий асослантирилган бўлиши талаб этилади [25].

Айни пайтда, Конституцияни ҳаётга изчил татбиқ этиш юқори даражадаги

ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантиришни тақозо этади. Шундан келиб чиқиб, Конституциявий суд томонидан, биринчи навбатда, давлат хизматчилари ўртасида Конституция тарғиботини кучайтиришга, ҳуқуқшунослик йўналишидаги дарслик ва қўлланмаларнинг янгиланган Конституция асосида ишлаб чиқилишига муҳим эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 17 октябрдаги фармоиши билан тасдиқланган 53 банддан иборат Дастурда доимий хусусиятга эга чора-тадбирлар, айниқса, электрон Конституция кутубхонасини яратиш бўйича вазифа белгиланганини алоҳида таъкидлаш жоиз [26]. Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини такомиллаштириб бориш орқали аҳоли барча қатламларининг ҳуқуқий саводхонликка эришини таъминлаш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар ҳам ҳуқуқий давлат қуриш борасидаги интилишларимизга мосдир.

Янгиланган Конституция ва унга мос қонун ҳужжатлари Ўзбекистоннинг суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат сифатида барқарор ривожланишида мустаҳкам ҳуқуқий асосдир. Айни пайтда, Конституцияда белгиланган мақсадларга эришиш учун биргаликда ҳаракат қилиш давлат органлари ва кенг жамоатчилик учун устувор вазифа.

Давлатимиз раҳбарининг: “Янги Ўзбекистон жаҳон майдонида кучли салоҳият, муносиб обрў-эътиборга эга бўлган, ҳар томонлама обод ва фаровон мамлакатга айланади. Мен бунга нафақат ишонаман. Барча юртдошларимизни ана шундай улуғ сафда – Янги Ўзбекистон бунёдкорлари қаторида

бўлишга даъват этаман”, деган фикрлари пок ният билан олий мақсад сари қўйилган дадил қадамлар сифатида бугун ўзининг юксак самараларини бермоқда [27].

Жаҳон банки томонидан Янги Ўзбекистоннинг Европа ва Марказий Осиёдаги иқтисодиёти энг жадал ривожланаётган уч мамлакатдан бири сифатида эътироф этилгани бунинг ёрқин далилидир.

Халқимиз қўлга киритаётган бундай улкан муваффақиятларнинг замирида Асосий қонунимизда мустақамлаб қўйилган давлат суверенитети, инсонпарвар демократик давлат, очиқ ва адолатли жамият, инсон қадрини мутасил юксалтириш, ижтимоий адолат каби энг эзгу ғояларнинг амалдаги тантанаси мужассамдир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/3107036>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>
5. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>
6. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>
7. Ўзбекистон Республикасининг 15.02.2024 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилигини Жаҳон савдо ташкилоти битимларига мувофиқлаштиришни назарда тутувчи ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-908-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/6800326>; Ўзбекистон Республикасининг 19.02.2024 йилдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-909-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/6804077>
8. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.02.2024 йилдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегиясини “Ёшлар ва бизнесни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-37-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/6811936>
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 05.09.2024 йилдаги “Давлат тиббий суғуртаси механизмларини жорий этишга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-311-сон қарори // <https://lex.uz/docs/7098084>
11. Ўзбекистон Республикасининг 01.02.2024 йилдаги “Педагогнинг мақоми тўғрисида”ги ЎРҚ-901-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/6786401>
12. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>

13. Ўша жойда.

14. Ўзбекистон Республикасининг 27.04.2021 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги ЎРҚ-687-сон Конституциявий Қонуни // <https://lex.uz/docs/5391934>

15. Ўзбекистон Республикасининг 29.08.2001 йилдаги “Прокуратура тўғрисида”ги 257-II-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/106197>

16. Ўзбекистон Республикасининг 28.07.2021 йилдаги “Судлар тўғрисида”ги ЎРҚ-703-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/5534923>

17. Ўзбекистон Республикасининг 11.04.2016 йилдаги “Парламент назорати тўғрисида”ги ЎРҚ-403-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/2929477>

18. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 23.06.2023 йилдаги “Одил судловни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 16-сон қарори // <https://lex.uz/docs/6523654>

19. Ўзбекистон Республикасининг 12.01.2024 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги ЎРҚ-895-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/6750808>

20. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг 13.03.2023 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонуни лойиҳаси бўйича Ўзбекистон Республикаси референдумини ўтказиш ҳақида”ги қарорининг (илоvasи билан) Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқлигини аниқлаш тўғрисидаги иш юзасидан” КСҚ-4-сон қарори // <https://www.lex.uz/docs/6405731>

21. <https://www.konstsud.uz/uploads/2024/12/karor-va-ilova.pdf>

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 19.02.2024 йилдаги “Қонунларнинг ижтимоий муносабатларни тартибга солишдаги ролини ҳамда норма ижодкорлиги жараёни сифатини янада ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-75-сон қарори // <https://lex.uz/docs/6806476>

23. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>

24. Жорий ҳисобот.

25. Ўзбекистон Республикасининг 27.04.2021 йилдаги “Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида”ги ЎРҚ-687-сон Конституциявий Қонуни // <https://lex.uz/docs/5391934>

26. <https://lex.uz/docs/7160383>

27. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда. // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари. // <https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-demokratik-ozgarishlar-keng-imkoniyatlar-va-amaliy-ishlar-mamlakatiga-aylanmoqda>

КОНСТИТУЦИЯ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

Озод ҲУСАНОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги Давлат бошқаруви
академияси профессори,
юримик фанлар доктори

Аннотация: мақолада янги таҳрирда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсон ҳуқуқлари масаласига ёндашув, унда ҳуқуқ ва эркинликлар кенгайганлиги кўрсатилган, шунингдек, мақолада ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлашда давлат масъулияти ва бу борада қилинаётган амалий ишлар ёритилган.

Калит сўзлар: Конституция вазифаси, янги таҳрирдаги Конституция, инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари, ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлашда давлат масъулияти.

Конституция и права человека

Озод Хусанов,

профессор Академии государственного
управления при Президенте Республики
Узбекистан, доктор юридических наук

Аннотация: в статье обсуждается подход к правам человека в новой редакции Конституции Республики Узбекистан, а также расширение прав и свобод. Также рассматривается ответственность государства за

обеспечение этих прав и свобод, а также меры, предпринимаемые в этой области.

Ключевые слова: роль Конституции, новая Конституция, основные права и свободы человека и гражданина, ответственность государства в обеспечении прав и свобод.

Constitution and human rights

Ozod Khusanov,

Professor of the Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Uzbekistan, DSc (in Law)

Abstract: the article shows the approach to the issue of human rights in the newly adopted Constitution of the Republic of Uzbekistan, which expands rights and freedoms. The article also covers the responsibility of the state in ensuring rights and freedoms and the practical work being done in this regard.

Keywords: the role of the Constitution, the new Constitution, the basic rights and freedoms of people and citizens, the responsibility of the state in ensuring rights and freedoms.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 17 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси кун байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги Ф-53-сон фармойишида “Конституция – эркин ва фаровон ҳаёт гарови!” деган ҳаётий шиорнинг моҳияти ва аҳамиятини, янги таҳрирдаги Конституция асосида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари соҳасида мутлақо янги босқичга ўтилганлигини очиқ бериш вазифаси белгиланган [1].
Шу боисдан, ушбу мақолани айнан шу мавзуга бағишлаймиз.

Айтиш жоизки, инсоният тарихи ихтироларга бой. Шу ихтиролар натижа-сида ҳаёт ривожланиб, яшаш учун им-кониятлар кенгайиб боради. Хар қандай ихтиро у табиат қонуни бўлсин, жамият қонуни бўлсин ёки турмуш тарзини ен-гиллаштирадиган бўлсин, ё тасодиф ту-файли ёки зарурият туфайли вужудга келади. Ихтироларни, янгиликларнинг вужудга келишига инсон ақл-заковати, турмуш тарзи, онги таъсир қилади.

Инсоният тарихида инсонларни ақл-заковати маҳсули сифатида их-тиро қилинган ва тараққиётга кат-та ҳисса қўшган ихтиролардан бири Конституциядир. У, дастлаб, алоҳида бир мақсад, вазифани бажариш учун ву-жудга келган бўлса, кейинчалик унинг вазифалари кенгайиб борди.

Конституция, дастлаб, АҚШда ву-жудга келганида унинг тўғридан-тўғри вазифаси ҳокимият бўлиниши принци-пини ўрнатиш билан, давлат ҳокимия-тини чеклаш, тартибга солиш бўлиб, шу орқали инсоннинг эркинлигини таъмин-лаш бўлган. АҚШ Конституцияси тўрт-та масалани: қонун чиқарувчи ҳоки-мият, ижро ҳокимияти, суд ҳокимияти, федерация ва унинг субъектларининг ваколатларини белгилаб қўйган. Унда инсон ҳуқуқлари, жамиятнинг бошқа институтларини мустаҳкамлаш каби ма-салалар кўзда тутилмаган. Фақат инсон ҳуқуқларига тааллуқли: “Конгресс ин-сон ҳуқуқларига зид қонун қабул қили-ши мумкин эмас”, деган қоида мавжуд

бўлган. Кейинчалик АҚШ Конституция-сига киритилган ўзгариш ва қўшимча-лар инсон ҳуқуқларига тааллуқли бўлди [2] ва Конституция фақат ҳокимиятни ташкил қилиш ва фаолиятига тегишли ҳужжатдан инсон ҳуқуқларини белги-ловчи ҳужжатга айлана борди. Нати-жада, ҳокимият билан инсон манфаати ўртасида мутаносиблик вужудга келди.

Кейинги конституциялар ҳокимият ва инсон муносабатида инсон манфаат-лари устуворлигини таъминлаш йўли-дан борди. Бунинг конституцияларда, биринчи навбатда, инсон ҳуқуқларига тааллуқли масалалар ҳал қилинганида ҳам кўриш мумкин. Жумладан, Герма-ния Федерацияси Конституциясининг 1-бўлими “Асосий ҳуқуқлар” деб аталиб, унинг 1-моддасида “Инсон қадри дахл-сиздир. Уни ҳурмат қилиш ва ҳимоя қи-лиш ҳар қандай давлат ҳокимиятининг бурчидир”, деб белгиланган [3].

Шунингдек, кейинги қабул қилинаёт-ган конституцияларда инсон масаласи конституцияларнинг дастлабки бобла-рида берилмоқда.

Лекин ҳамма конституцияларда ҳам инсон ҳуқуқлари Конституцияда усту-вор масала бўлиб ҳисобланса ҳам, ин-сон ҳуқуқларини давлат манфаатларига хизмат қилдириш ҳоллари учраб туради. Жумладан, Собик иттифоқ давридаги конституцияларда ҳам инсон ҳуқуқла-ри кенг белгиланган бўлса-да, улардан давлат манфаати йўлида фойдаланиш кўрсатиб қўйилган эди. Масалан СССР

Конституциясида фуқароларга митинглар, намойишлар ўтказиш ҳуқуқи берилиб, бу ҳуқуқдан фақат социалистик тузумни риожлантириш учун фойдаланиш мумкинлиги белгилаб қўйилган эди. (СССР Конституциясининг 50-моддаси) [4]. Худди шундай қоида ЎзССР Конституциясида ҳам бўлган.

1991 йилдаги Ўзбекистоннинг мустақиллиги ўз Конституциясини мустақил қабул қилиш имкониятини берди. Конституция лойиҳасини тайёрлашда демократик хорижий мамлакатлар конституцияларини, халқаро ҳуқуқ нормаларини ўрганиш, таҳлил қилиш натижасида бўлажак Конституциямизда инсон ҳуқуқлари бош масала қилиб олинди.

Конституциянинг иккинчи бўлими “Инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари” деб номланиб, унинг 6 та боби инсон ҳуқуқларига бағишланди”. Унда барча фуқароларнинг миллатидан қатъи назар қонун олдида тенглиги белгиланди [5].

Ўзбекистонда яшовчи барча миллатларнинг нафақат қонун олдида, балки барча масалаларда тенглиги эълон қилинди. Конституциямизда барча миллатларни ҳамма соҳада тенглиги таъминланганлигига бекорга урғу бераётганимиз йўқ. Чунки айрим энг демократик давлатлар конституцияларида ҳам шу мамлакатдаги асосий миллат мавқеи юқори қўйилиши ҳолатлари мавжуд. Масалан, Германия Конституциясининг 3-моддасида: “Барча кишилар қонун олдида тенг”, деган қоида мавжуд. Лекин унинг бир нечта моддаларида тегишли ҳуқуқ немисларгагина тегишлилиги кўрсатилган. Конституциянинг 8-моддасида: “Барча немислар қуролсиз, аввалдан огоҳлантирмай, тинч йиғилиши мумкин”, 11-моддасида: “Барча немислар федерациянинг ҳудудида эркин

кўчиб юриши мумкин”, деган қоидалар мавжуд. 12²-моддада: “Барча немислар эркин касб, иш жойи, таълим олиши, яшаш жойини эркин танлаш ҳуқуқига эга”, деб ёзиб қўйилган. Бундай ҳолатни Ўзбекистон Конституциясида учратмайсиз. Ўзбекистон фуқароси қайси миллатга мансуб бўлмасин, барча Конституциявий ҳуқуқлардан бирдек фойдаланади.

Ўзбекистонда 2023 йида янги таҳрирдаги Конституциянинг қабул қилиниши масаласи кўтарилганда, унда инсон ҳуқуқларини янада кенгайтириш, инсон ҳуқуқларини таъминлаш механизмини, инсон ҳуқуқларини таъминлашда давлат масъулиятини кучайтириш зарурати мавжудлигидан келиб чиқилди.

Буни Конституциянинг қуйидаги янги ҳолатларида кўриш мумкин.

Аввало, Конституция Олий юридик кучга эгаллиги, тўғридан-тўғри амал қилувчи ҳужжат эканлиги белгиланди (15-модда). “Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилиши, Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилаши;

Давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципага асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши кераклиги;

Инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилиши”, белгилаб қўйилди (20-модда).

Конституцияда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари анча кенгайтирилди. Янги ҳуқуқлар ва қоидалар белгиланди. Буни аввалги “Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар” бобининг “Иқтисодий, ижтимоий, маданий ва экологик ҳуқуқлар” деб ўзгартирилганида ҳам кўриш мум-

кин. Аввалги Конституцияда инсон ҳуқуқлари учун 23 та модда ажратилган бўлса, янги таҳрирдаги Конституцияда 34 та модда мавжуд бўлди (11 та янги модда). Инсон ҳуқуқларига тааллуқли моддалардаги нормалар 37 тадан 98 тага кўпайди. Бу дегани фақат янги моддалар қўшилиб қолинмай, Конституция янги нормалар билан ҳам бойитилди [6].

Ўлим жазоси тақиқланади; инсоннинг шаъни ва қадр-қиймати дахлсиздир, ҳеч нарса уларни камситиш учун асос бўлиши мумкин эмас; ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши, ушлаб турилиши, қамоққа олиниши, қамоқда сақланиши ёки унинг озодлиги бошқача тарзда чекланиши мумкин эмас. Шахсни суднинг қарорисиз 48 соатдан ортиқ ушлаб туриш мумкин эмаслиги, уни ушлаш чоғида шахсга тушунарли тилда унинг ҳуқуқлари ва ушлаб турилиш сабаблари тушунтирилиши шартлиги; айбсизлик презумпцияси аниқ белгиланганлиги, айбсизликка оид барча шубҳалар, уларни бартараф этиш имконияти тугаган бўлса, айбланувчи, судланувчи ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши; ҳар ким ўзига ва яқин қариндошларига қарши гувоҳлик беришга мажбур эмаслиги; агар шахснинг ўз айбини тан олганлиги унга қарши ягона далил бўлса, у айбдор деб топилиши ва жазоланиши мумкин эмаслиги; озодликдан маҳрум этилган шахслар ўзига нисбатан инсоний муомалада бўлиниши ҳамда инсон шахсига хос бўлган шаъни ва қадр-қиймати ҳурмат қилиниш ҳуқуқига эгалиги; шахснинг судланганлиги ва бундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар унинг қариндошлари ҳуқуқларини чеклаш учун асос бўлиши мумкин эмаслиги тўғрисидаги қоидаларнинг ўрнатилиши инсонпарвар давлат йўлидан бораётганимизни кўрсатади.

Конституциямизда фуқароларнинг сиёсий соҳадаги ҳуқуқлари ҳам кенгайтирилди, унга мутлақо янги: “Ўзбе-

кистон Республикасининг фуқаролари давлат хизматига киришда тенг ҳуқуққа эгадирлар”, деган қоида киритилди (37-модда). Бу фуқароларнинг давлат бошқарув ишларидаги иштирокига тенг имконият яратади.

Конституцияга ҳомиладорлиги ёки боласи борлиги сабабли аёлларни ишга қабул қилишни рад этиш, ишдан бўшатиш ва уларнинг иш ҳақини камайтиришни тақиқловчи қонданинг киритилиши эса, аёлларнинг жамиятдаги ўрни муносиб бўлишига қаратилган эътибордир.

Ҳар кимнинг уй-жойи бўлиш ҳуқуқи, ҳар ким қулай атроф-муҳитга, унинг ҳолати тўғрисида ишончли ахборотга эга бўлиши ҳуқуқи, ўқитувчилар мақомининг алоҳида белгиланиши, шаъни, қадр-қимматининг ҳимоя қилиниши, уларга алоҳида ғамхўрлик қилиш кераклиги, давлат фуқароларнинг бандлигини таъминлаш, ишсизликдан ҳимоя қилиш, камбағалликни қисқартириш чоралари кўришининг Конституцияда қайд қилиниши ва конституциявий даражада белгиланиши Ўзбекистоннинг халқпарвар давлат эканлигидан далолат беради.

Янги таҳрирдаги Конституциянинг кучли ва таъсирчан жиҳатларидан яна бири – унда инсон ҳуқуқларининг кафолатларини белгилашга янгича ёндашувдир.

Конституциянинг 54-моддасида: “Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг олий мақсадидир.

Давлат инсон ҳамда фуқаронинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди”, – деб мустаҳкамланиб, давлат ўз зиммасига катта масъулиятни олди. Бу норма давлатнинг мақсади асосида масъулиятини конституциявий даражада мустаҳкамлади. Бу тарзда масъулиятнинг мустаҳкамланганлиги барча давлат конституцияларида учрайвермайди.

Конституциядаги инсон ҳуқуқларини белгиловчи кўплаб моддаларда шу норманинг ижросини таъминлаш давлат зиммасида эканлиги ёзиб қўйилганлиги давлатнинг шу масъулиятидан келиб чиқади.

Давлатнинг масъулияти-мажбурияти бир нечта моддада, шу нормани “таъминлаш”, “шарт-шароит яратиш”, “чора кўриш”, “ғамхўрлик қилиш учун шарт-шароит яратиш” каби масъулияти тўғридан-тўғри Конституция моддаларида кўрсатилган (29, 33, 43, 47, 49, 50, 53, 57-моддалар).

Конституцияда инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари кафолатлари тизими, фуқароларга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш имкониятлари кенгайтирилди.

Жумладан, ҳар ким ўз ҳуқуқ ва эркинликларини қонунда тақиқланмаган барча усуллар билан ҳимоя қилишга ҳақли эканлиги; ҳар ким қонунчилик ва халқаро шартномаларга мувофиқ, агар давлатнинг ҳуқуқий ҳимояга доир барча ички воситаларидан фойдаланиб бўлинган бўлса, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилувчи халқаро органларга мурожаат қилишига ҳақли эканлиги белгиланди (55-модда).

Бу мутлақо янги ва ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг кучли воситасидир.

Конституцияда инсон ҳуқуқларини ҳимоялашда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар вазифаси белгиланди. Унга асосан, миллий институтлар инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг мавжуд шакллари ҳамда воситаларини тўлдиради, фуқаролик жамиятини ривожлантиришга инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришга кўмаклашади (56-модда).

Конституцияда меҳнатга лаёқатсизлар, ёлғиз кексалар, ногиронлиги бўлган

шахслар, аҳолининг эҳтиёжманд қисми, хотин-қизлар ҳуқуқи алоҳида ҳимояланиши белгиланди.

Фуқаро ҳуқуқларини ҳимоялаш фақат шахснинг ҳуқуқий ҳолатига тааллуқли бобларда, моддалардагина эмас, Конституциянинг бошқа моддаларида ҳам учрайди. Конституциянинг 133-моддасида: “Фуқаролар, агар суд орқали ҳимоя қилишнинг бошқа барча воситалардан фойдаланиб бўлинган бўлса, судда кўриб чиқилиши тугалланган муайян ишда суд томонидан ўзига нисбатан қўлланилган қонуннинг Конституцияга мувофиқлиги тўғрисидаги шикоят билан Конституциявий судга мурожаат қилишга ҳақли”, – деган қоида бунга мисол бўлади. Конституцияга киритилган бу янги қоида, фуқаролар ҳуқуқи кафолатларини кучайтириши билан бирга, Конституциявий суд фаолиятини кучайтиришга ҳам қаратилди.

Шунингдек, Конституцияга махсус “Адвокатура” бобининг киритилиши ҳам инсон ҳуқуқларини таъминлаш чоралари кучайтирилганлигини кўрсатади.

Тажрибадан маълумки, инсон ҳуқуқларининг Конституцияда белгиланиши масаланинг бир томони, конституцияларда у турлича ва ҳар томонлама белгиланиши, чиройли сўзлар билан ёзиб қўйилиши мумкин. Совет давридаги конституцияларда ҳам инсон ҳуқуқлари яхши белгиланган эди. Лекин уларнинг амал қилиши қониқарсиз эди. Шунинг учун Конституциямизда инсон ҳуқуқларини мукаммал ва кенг белгиланиши билан муаммолар ҳал бўлмайди. Уларнинг амал қилишини таъминловчи кучли механизм ва шароитлар бўлиши зарур.

Ўзбекистон Президентининг қуйидаги: “Ҳаммамиз яхши тушунамизки, қонунларни қабул қилиш – бу ишнинг бир қисми холос.

Асосий масала – қонунларнинг мазмун-моҳиятини халқимизга ва масъул ижрочиларга ўз вақтида етказиш, уларнинг ижросини тўғри ташкил этиш

хамда қонун талабларига қатъий амал қилишни таъминлашдан иборатдир”, деган сўзлари ҳам бунни кўрсатади [7].

Шунинг учун Конституция нормаларини ҳаётга татбиқ этишни таъминлашни кўзда тутувчи, Президентнинг 2023 йил 8 майда “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги

Фармони қабул қилинди [8]. Фармонда Конституция нормалари, жумладан, инсон ҳуқуқларига тегишли нормаларини таъминлашнинг кучли механизм ва тадбирлари белгиланди. Конституция нормалари бажарилиши учун кўплаб иқтисодий имкониятларни яратиш чора-тадбирлари кўрилмоқда. Булар Ўзбекистоннинг “Ижтимоий давлат” хусусиятига мос келади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 17 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси куни байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги Ф-53-сонли фармойиши // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, <https://lex.uz/docs/7160383>
2. Конституционное право зарубежных стран: учеб. для вузов / под общ. ред. М.В. Баглая. – М.: НОРМА, 2010. – С. 431-438.
3. Конституции мира (Сборник конституций государств мира. т. 1) Составители и авторы введения, вступительных статей У.Таджиханов и А.Х.Саидов. – Т.: Академия МВД, 1997. – С. 360-342.
4. Совет Социалистик Республикалар Иттифоқининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. – 1977.
5. Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 8 декабрдаги Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. – 2021. – 76 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (янги таҳрири). – Т.: Yuridik adabiyotlar publish. – 2023. – 112 б.
7. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2017. – 107 б.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сонли Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 10.05.2023 й., 06/23/67/0269-сон.

ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИГА КИРИШНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ АСОСЛАРИ

Дилмуроджон РАХИМОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси катта ўқитувчиси,
юримдик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мақола мамлакатимиз қонунчилигида давлат фуқаролик хизматида киришнинг конституциявий-ҳуқуқий асослари қанчалик тартибга солинганлиги, бу борада янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг аҳамиятини тадқиқ этишни мақсад қилган. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган давлат хизматида оид қоидаларни амалга ошириш механизмларини тақомиллаштириш бўйича фикр-мулоҳазалар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Конституция, давлат хизмати, давлат хизматчиси, давлат фуқаролик хизмати, давлат фуқаролик хизматида кириш, давлатнинг махсус хизмати, танлов.

Конституционные основы поступления на государственную гражданскую службу

Дилмуроджон Рахимов,
старший преподаватель Академии
государственного управления при
Президенте Республики Узбекистан,
доктор философии (PhD)
по юридическим наукам

Аннотация: целью статьи является исследование того, насколько конституционно-правовые основы поступления на государственную гражданскую службу урегулированы в законодательстве нашей страны, и значение новой редакции Конституции

Республики Узбекистан в этом отношении. Высказаны мнения по совершенствованию механизмов реализации положений новой редакции Конституции Республики Узбекистан относительно государственной службы.

Ключевые слова: Конституция, государственная служба, государственный служащий, государственная гражданская служба, специальная государственная служба, меритократия, профессионализм.

Constitutional basis for entry into the state civil service

Dilmurodjon Rakhimov,
Senior teacher of the Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Uzbekistan, PhD (in Law)

Abstract: the article aims to study the extent to which the constitutional and legal foundations of entry into the state civil service are regulated in the legislation of our country and the significance of the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in this regard. Opinions are put forward on improving the mechanisms for implementing the provisions on civil service established in the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Constitution, public service, public servant, state civil service, admission to state civil service, special service of the state, selection.

Кириш

Давлат фуқаролик хизматини ташкил этишнинг энг муҳим босқичи давлат фуқаролик хизматидаги кириш ҳисобланади. Айнан ушбу босқичда кадр давлат фуқаролик хизмати лавозимида тайинланади ва шу пайтдан бошлаб, у давлат фуқаролик хизматчисининг ҳуқуқий мақомига эга бўлади. У давлат фуқаролик хизматчиси сифатида ҳуқуқ ва кафолатлар билан бирга, масъулият ва мажбуриятларга ҳам эга бўлади.

Давлат фуқаролик хизматидаги кириш тартиби ва шартлари муайян қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади. Давлат фуқаролик хизматидаги киришнинг ҳуқуқий асослари деганда, фуқаронинг давлат фуқаролик хизматидаги кириши ва давлат фуқаролик хизматчиси мақоми олиш имкониятини таъминлайдиган нормаларни ўзида муҳасаммалаштирган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуи тушунилади. Давлат фуқаролик хизматидаги киришнинг конституциявий асослари деганда эса, фуқаронинг давлат фуқаролик хизматидаги кириши ва давлат фуқаролик хизматчиси мақоми олиш имкониятини таъминлайдиган фақатгина конституциявий нормалар тушунилади.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бошқа соҳалар каби давлат хизматининг, унга киришнинг фундаментал асосларини белгилаб берди. Мана шундай жараёнда ушбу қоидаларни амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш долзарб аҳамият касб этади.

Асосий қисм

Давлат хизматидаги кириш ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқи ҳисобланади, чунки давлат хизмати ҳар қандай фуқарога тегишли бўлган ҳамда ижтимоий адолат, тенглик ва ҳуқуқий демократик тамойилларга асосланган фаолият туридир. Ҳар бир фуқаро ўзининг билим, малака ва кўникмасига қараб давлат хизматидаги киришга ҳақлидир. Шу боис

ушбу масала халқаро ҳуқуқ ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган. Жумладан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 21-моддаси бу борадаги асосий ҳужжатдир. Унга мувофиқ: “Ҳар бир инсон бевосита ёки эркин сайланган вакиллар воситаси орқали ўз мамлакатини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқига эга. Ҳар бир инсон ўз мамлакатидида давлат хизматидаги киришда тенг ҳуқуққа эга. Халқ иродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши лозим; бу ирода даврий ва сохталаштирилмаган, ялпи ва тенг сайлов ҳуқуқидан яширин овоз бериш йўли билан ёки овоз бериш эркинлигини таъминлайдиган бошқа қийматли шакллар воситасидида ўтказиладиган сайловларда ўз аксини топиши лозим” [1].

Шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йилда қабул қилинган “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт”нинг 25-моддасида: “Ҳар бир фуқаро ҳеч бир айирмачиликсиз, жумладан, ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодидан, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, туғилиши ёки ўзга ҳолатидан қатъи назар:

а) ҳам бевосита, ҳам эркин сайланган вакиллар орқали давлат ишларини бошқаришда қатнашиш;

б) ялпи ва тенг сайлов ҳуқуқи асосидида, яширин овоз бериш орқали ўтказиладиган ва сайловларнинг эркин ҳолатидаги хоҳиш-иродасини таъминловчи чинаям даврий сайловда овоз бериш ва сайланиш;

с) ўз мамлакатидида умумий шартларда давлат хизматидаги киришда тенгликка йўл қўйиш каби ҳуқуқ ҳамда имкониятларга эга бўлиши керак”, деб кўрсатилган [2].

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 1979 йилда қабул қилинган “Хотин-қизлар

ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида”ги Конвенциянинг 7-моддасида: “Аёлларга эркаклар билан тенг шароитлар асосида қуйидаги ҳуқуқларни таъминлайдилар:

а) барча сайловлар ва оммавий референдумларда овоз бериш ва оммавий сайланадиган органларга сайланиш;

б) давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишда қатнашиш ҳамда давлат лавозимларини эгаллаш, шунингдек, давлат бошқарувининг барча бўғинларида давлат вазифаларини амалга ошириш;

с) мамлакатнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаёт муаммолари билан шуғулланадиган ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар ва уюшмаларнинг фаолиятида қатнашиш” [3].

Таъкидлаш жоизки, мазкур халқаро ҳужжатлар давлатимиз томонидан ратификация қилинган бўлиб, бу нормаларнинг мамлакатимизда ҳам қўлланилишига хизмат қилади.

Давлат фуқаролик хизматида киришнинг миллий ҳуқуқий асослари ҳақида сўз борар экан, бу борада, аввало, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси асосий норматив-ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади. Олдинги таҳрирдаги Конституцияда “давлат хизмати” тушунчаси тўғридан-тўғри қўлланилмаган бўлса-да, мазмунан мазкур масалага хизмат қилувчи айрим нормалар мавжуд эди. Жумладан, фуқароларнинг тенг ҳуқуқларга эгаллиги ва қонун олдида тенглиги 18-моддада, фуқароларнинг давлат ишларини бошқаришда бевосита қатнашиш ҳуқуқига эга эканлиги 32-моддада, барчанинг ўзи хоҳлаган касбни танлаш ҳуқуқига эга эканлиги 37-моддада белгилаб қўйилган эди [4]. Шундай бўлса-да, амалиётда фуқаролар яқин қариндошлари йўл қўйган хатолар сабабли давлат хизматида кира олмай қолган ҳолатлар учрар эди. Шунинг учун фуқароларнинг давлат хизматида қабул қилинишда тенг ҳуқуққа эга эканлигини назарда тутувчи нормага ҳаётий

эҳтиёж мавжуд эди. Асосий қонунда давлат хизматида оид махсус модда зарурлигини айрим олимлар ҳам алоҳида таъкидлаган эди. Жумладан, ҳуқуқшунос Ф.Юлдашева хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, давлат хизматида оид алоҳида моддани Конституцияга киритиш лозимлигини тақлиф этган эди [5].

Аксарият хорижий мамлакатлар, шу жумладан, Сингапур, Франция, Германия, Хорватия, Венгрия, Польша, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Озарбайжон, Беларусь, Грузия, Украина, Молдова, Туркменистон конституцияларида давлат хизматини тартибга солувчи махсус моддалар мавжуд.

Таъкидлаш жоизки, “давлат хизмати”га оид нормани Конституцияга киритиш уни принципиал жиҳатдан мустақамлашга хизмат қилса-да, уни қайси бобга киритиш баҳсли эди. Чунки мамлакатимизда айрим давлат хизматчилари билан хизмат контракти (сиёсий ҳуқуқ) тузилса, аксарияти билан меҳнат шартномаси (ижтимоий ҳуқуқ) тузилади. Шунинг учун бу қондани сиёсий (VIII боб) ёки ижтимоий (IX боб) ҳуқуқлар қаторидан бирига киритиш иккинчисини инкор қилиши мумкин эди. Давлат хизматчиларининг аксарияти билан меҳнат шартномаси тузилса-да, улар давлат хизматчиси сифатида давлат ишларини бошқаришда бевосита иштирок этиши инобатга олиниб, ушбу масала фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқи этиб белгиланди.

Умуман олганда, давлат хизматчилари давлат бошқарувининг алоҳида элементи бўлганлиги учун давлат хизматчиларига оид нормалар Конституциянинг давлатчилик масаласига оид бўлимидан ўрин олиши ҳам мумкин. Давлат хизматчилари ҳокимиятнинг ҳар учала тармоғида фаолият юритиши инобатга олинса, мазкур тармоқларга ажратилган боблардан кейин алоҳида бобда ўрин олиши мумкин. Ушбу боб “Давлат хизматчилари фаолиятининг асослари” деб номланиб, унда давлат

хизматчилари фаолиятининг энг муҳим жиҳатлари конституциявий жиҳатдан батафсил белгиланиши мумкин. Бундай амалиётни айрим давлатлар тажрибасида кўриш мумкин. Масалан, Сингапур Конституциясининг 9-боби тўлиқлигича давлат хизмати масаласига бағишланган бўлиб, у 102-119-моддалардан иборат [6]. Ушбу боб Конституциянинг инсон ҳуқуқларига оид қисмида эмас, айнан давлат ҳокимиятига оид қисмида ўрин олган.

Юқоридаги хорижий мамлакатлар тажрибаси инобатга олиниб, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғридан-тўғри, бевосита давлат хизматида оид модда билан бойиди. Унинг 37-моддаси: “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат хизматида киришда тенг ҳуқуққа эгадирлар. Давлат хизматини ўташ билан боғлиқ чекловлар қонун билан белгиланади”, деган таҳрирда баён этилди [7]. Яъни давлат хизматида кириш фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқи сифатида белгиланди. Ушбу моддага мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат хизматида киришда тенг ҳуқуққа эгадирлар. Бу, ўз навбатида, ҳар бир фуқаро давлат хизматида даъвогар бўлиш ҳуқуқига эга эканлигини англатади. Шунингдек, мазкур модда давлат хизматини ўташ билан боғлиқ чекловларни қонун билан белгилашни ҳам назарда тутди. Бу чекловлар, масалан, муайян лавозимларга қабул қилиш учун маълум талаблар, ёш чекловлари, фаолиятнинг муайян соҳаларига оид махсус шартлар бўлиши мумкин. Демак, давлат хизматида киришнинг ҳуқуқий асослари ва белгиланган талаблар Конституция ва қонунлар билан таъминланган. Ўзбек олими А. Умаров янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияда давлат хизматида оид алоҳида модда ўрин олаётганлиги ҳақида сўз юритар экан, янги Конституцияни “инсон қадрлари устувор бўлган эрк шаҳодатномаси” деб ўринли таъкидлайди [8].

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда давлат бошқарувини ислоҳ қилиш шароитида давлат хизмати тизимини ҳам такомиллаштириш, уни меритократия ва профессионализм тамойиллари асосида ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев: *“Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, давлат хизматчиларига юксак талаблар қўйишдан олдин уларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш ва ҳимоя тизими билан мустаҳкамлаш даркор. Масаланинг ўта долзарблигини эътиборга олиб, давлат хизмати бўйича қонун қабул қилиш вақти келди”*, деб таъкидлаган эди [9]. Ушбу фикрлар давлат хизматини замонавийлаштириш, унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, унга ёш, малакали, ташаббускор, ватанпарвар, бир сўз билан айтганда, энг муносиб кадрларни танлаб олишнинг самарали тизими шаклланиб, ривожланиб боришига асос бўлди.

Шундай қилиб, амалга оширилган ислохотлар натижасида 2022 йил 8 августда Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Қонунда давлат фуқаролик хизматида кириш, уни ўташ ва тугатилиш тартиблари, соҳага оид давлат бошқаруви, давлат фуқаролик хизматчисининг ҳуқуқий мақоми, уни ҳуқуқий ва ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш масалалари белгиланди. Профессор О. Хусанов тўғри қайд этганидек, Қонуннинг қабул қилиниши давлат фуқаролик хизматчилари моддий манфаатдорлигининг ошиши, соҳага қизиқишнинг кучайиши ва жамиятда коррупциянинг камайишига олиб келади [10]. Қонунда давлат фуқаролик хизматида киришда Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг тенг ҳуқуқлилиги, профессионализм ва компетентлик асосий принциплар сифатида белгиланди. Давлат фуқаролик хизматида киришнинг тартиблари ва шартлари белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасини амалга оши-

риш “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг “Давлат фуқаролик хизматига кириш тартиби ва шартлари” деб номланган 6-боби (28-33-моддалар) билан тартибга солинади [11]. Қонуннинг 27-моддасига кўра, давлат фуқаролик хизматига кириш танлов асосида, номзодни лавозимга тайинлаш орқали амалга оширилади. Шу билан бирга, айрим лавозимлар учун танлов ўтказилмайди. Қонун нормаларидан хулоса қилиб айтиш мумкинки, давлат фуқаролик хизматига кириш ва улар билан шартнома тузишнинг икки хил тартиби назарда тутилган.

Биринчи тартиб фуқаролик хизматидаги сиёсий лавозим гуруҳига тааллуқли бўлиб, ушбу лавозимлар учун танлов ўтказилмайди. Сиёсий гуруҳ, асосан, давлат органлари ва идораларининг раҳбариятидан иборат. Уларни лавозимга тайинлаш ва озод этишнинг айрим масалалари Конституцияда (94, 95, 109, 124-моддалар) берилган бўлиб, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Мажлис палаталари, Вазирлар Маҳкамаси, юқори турувчи ҳокимлар, маҳаллий Кенгашларнинг ваколатлари белгиланган. Ушбу гуруҳдаги давлат фуқаролик хизматчиларини лавозимга тайинлашга махсус юридик акт (фармон, қарор, фармойиш) асос бўлади. Улар билан меҳнат шартномаси тузилмайди. Чунки уларни лавозимдан бўшатиш ҳам алоҳида тартибларда (Парламент ва маҳаллий Кенгашларга сайловлардан кейин ижро ҳокимияти раҳбарларининг истеъфоси, натижа кўрсатмаган раҳбарларнинг лавозимдан озод этилиши кабилар) амалга оширилади.

Иккинчи тартиб давлат фуқаролик хизматининг бошқарув ва ёрдамчи лавозим гуруҳларига тааллуқли бўлиб, мазкур лавозимлар учун танлов ўтказилади. Мазкур лавозимдаги давлат фуқаролик хизматчиларини лавозимга тайинлашга махсус юридик акт (буйруқ) асос бўлади. Қонуннинг 30-моддасига

кўра, улар билан муайян ва номуайян муддатларга меҳнат шартномаси тузилади.

Янги Ўзбекистон давлат фуқаролик хизматининг энг ижобий хусусиятларидан бири кадрларни хизматга очиқ танлов асосида қабул қилиш амалиётининг жорий қилинганлиги бўлди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги ПФ-5843-сон Фармонида биноан, 2020 йил 1 январдан, тажриба тариқасида, айрим давлат органлари ва идораларида, 2021 йил 1 январдан давлат фуқаролик хизматига оид барча давлат органлари ва идораларида очиқ танлов тизими йўлга қўйилди [12]. 2021 йил 1 сентябрдан бошлаб эса, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, давлат унитар корхоналари ва муассасалари, давлат улуши 50 фоиздан юқори ташкилотларда ҳам кадрларни очиқ танлов асосида ишга қабул қилиш белгиланган эди [13]. Мазкур жараёни амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлигига юклатилди. Бугунги кунга қадар 80 мингга яқин номзодлар очиқ танлов орқали давлат хизматига қабул қилинди. Бу тизимнинг ижобий жиҳатлари талайгина. Бироқ танловларни ўтказишдаги энг катта муаммо унинг ҳуқуқий асослари яратилиб, кейин танловлар амалга оширилмаганлигида бўлди. Қарийб 5 йилдан бери ўтказилаётган танловларнинг шаклий (босқичлар, қатнашиш усуллари) ва мазмуний (талаб қилинадиган компетенциялар) масалалари бирор-бир норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан тартибга солинмаган. “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 29-моддасига кўра, махсус ваколатли давлат органининг ахборот тизими орқали ички ва ташқи танловлар амалга оширилади. Танлов ўтказиладиган давлат фуқаролик хизмати лавозимлари ва танлов ўтказиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан танлов ўтказиш тартибидан ташқари, давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг давлат реестри, малака даражаларини бериш, ротация қилиш, Миллий кадрлар захирасини шакллантириш ва юритиш тартиблари белгиланиши назарда тутилган. Ушбу ҳужжатларни мукаммал ишлаб чиқиш бирмунча вақт талаб этади. Шунинг учун, ваколатли орган томонидан Танлов ўтказиладиган давлат фуқаролик хизмати лавозимлари ва танлов ўтказишнинг вақтинчалик тартиби норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан тасдиқланиши мумкин эди. Бу бугунги кунда ўтказиладиган танловларнинг ҳуқуқий тартибларини белгилашга хизмат қилган бўлар эди. Бундан ташқари, мазкур ҳужжат давлат фуқаролик хизматига кириш жараёнини фақат ҳуқуқий жиҳатдан эмас, балки ташкилотчилик, молиявий ва техник жиҳатдан ҳам мувофиқлаштиришга асос бўлар эди.

Тўғри, Ўзбекистон Республикаси камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирининг 2023 йил 26 июндаги 52-2023/Б-сон буйруғига асосан, “Ишга қабул қилиш чоғида танлов ўтказиш тўғрисидаги намунавий низом” тасдиқланган [14]. Лекин Низомда белгиланган нормалардан хулоса қилиш мумкинки, ушбу ҳужжат умумий меҳнат муносабатларида танлов ўтказиш қоидаларини белгилаб беради. Лекин бугунги кунда амалиётда давлат фуқаролик хизмати тизимида ўтказиладиган танловларга унчалик мос келмайди.

Кейинги муҳим масалалардан бири – давлат фуқаролик хизматига кириш учун маълум бир шартлар ва чекловлар белгиланишидир. Конституцияга кўра, номзод фуқаролик мақомига эга бўлиши лозим. Демак, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига эга бўлиш – давлат хизматига киришдаги асосий шартдир. Бундан ташқари, “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонунга асосан, давлат фуқаролик хизматига

давлат тилини биладиган, давлат фуқаролик хизмати лавозимларини эгаллаш учун тегишли малака талабларига ва бошқа талабларга жавоб берадиган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари қабул қилинади. Шундай қилиб, номзодлар, биринчидан, давлат тилини билишлари, иккинчидан, тегишли малака талабларига жавоб беришлари лозим. Малака талаблари тегишли давлат органи томонидан номзодларнинг иш тажрибасига ва касбий компетенция (билим, малака ва кўникма)сига доир белгиландиган талаблардан иборат бўлади. Масалан, муайян вазирликнинг Юридик хизмат раҳбари лавозими учун: 5 йиллик иш стажы, юриспруденция соҳасида олий маълумот, 2 йиллик юридик стаж каби малака талаблари белгиланиши мумкин.

“Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 28-моддасида давлат фуқаролик хизматига қабул қилиниш бўйича чекловлар белгиланган. Аксарият олимлар давлат фуқаролик хизматига қабул қилиниш бўйича чекловлар жисмоний, ижтимоий, ҳуқуқий, сиёсий гуруҳлардан иборат бўлиши лозимлигини таъкидлашади. Назаримизда, айнан мана шу қараш асосида Қонунда белгиланган чекловларни қуйидагича гуруҳлаштириш мумкин:

жисмоний (ўн саккиз ёшга тўлмаганлик; суд томонидан муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилганлик, давлат фуқаролик хизматига киришда тўсқинлик қиладиган соғлиғида нуқсонли мавжудлик);

ижтимоий (давлат бошқаруви органида вертикал ҳолатда яқин қариндошлар ишлаши тақиқланиши);

ҳуқуқий (суднинг қарори билан муайян муддатга давлат фуқаролик хизмати лавозимларини эгаллаш ҳуқуқидан маҳрум қилинганлик; коррупцияга оид жиноятларни содир этишда суд томонидан айбдор деб топилганлик; оғир ва ўта оғир жиноятларни содир этганлик учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки олиб ташланмаганлик);

сиёсий (давлат фуқаролигидан воз кечиш ёки бошқа давлат фуқаролигини олиш, бошқа давлат фуқаролигининг мавжудлиги).

Таъкидлаш жоизки, ушбу чекловлар фуқароларнинг давлат хизматига киришда тенг ҳуқуққа эга эканлиги принципига дахл қилмайди. Аксинча, “давлат хизматини ўташ билан боғлиқ чекловлар қонун билан белгиланади”, дейилган конституциявий нормани амалга оширишга хизмат қилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси давлат хизматига алоқадор бўлган жуда муҳим қоида билан тўлдирилди. Конституциянинг 28-моддасига: “Шахснинг судланганлиги ва бундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар унинг қариндошлари ҳуқуқларини чеклаш учун асос бўлиши мумкин эмас”, деган норма киритилди. Ҳуқуқий жиҳатдан, шахснинг судланганлиги унинг қариндошларига таъсир кўрсатмаслиги керак, чунки ҳар бир шахснинг ҳуқуқи мустақил бўлиб, шахснинг жиноий ёки ҳуқуқий ҳолатлари унинг оила аъзоларининг ҳуқуқларига таъсир қилмаслиги керак. Бу Конституция ва халқаро ҳуқуқ нормаларига асосланган ҳолда, шахснинг шахсий ҳуқуқлари ва эркинликларига бўлган ҳурматни таъминлайди. Ушбу қоида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қўлланилади. Шу билан бирга, мазкур норма фуқароларнинг давлат хизматига киришида қариндошларининг қилмишлари унга таъсир этмаслигини кафолатлади. Бу, энг аввало, шахснинг ҳуқуқий ҳолатига бўлган ҳурматни муҳофаза қилишга қаратилган қонунчилик принципи ҳисобланади. Судланган шахснинг айбдорлиги ва жазо олишининг унинг оила аъзоларининг ҳуқуқларига таъсир ўтказмаслиги, яъни судланган шахснинг қариндошлари, уларнинг иши ёки қарорлари қандай ҳолатда бўлишидан қатъи назар, ўз ҳуқуқларига эга бўлишларини таъминлайди.

Ўз навбатида, ушбу қоида давлат

фуқаролик хизматига оид қонунчиликка ҳам жорий этилди. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 20 сентябрдаги ЎРҚ-963-сонли Қонунига асосан, “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”-ги Қонуннинг 10-моддасига: “Қариндошнинг судланганлиги ва бундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар давлат фуқаролик хизматига қабул қилиш ва уни ўташ чоғида Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳуқуқларини чеклаш учун асос бўлиши мумкин эмас”, деган қоида киритилди [15]. Бу қоида шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш, дискриминацияга йўл қўймаслик ва ҳар бир шахснинг фуқаролик хизматига киришда тенг имкониятларга эга бўлишини таъминлашга хизмат қилади.

Бизнингча, мазкур конституциявий қоида давлат хизматининг махсус хизмат соҳаларига оид қонунчиликка ҳам жорий қилиниши лозим. Аслини олганда, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғридан-тўғри амал қилади ва биз назарда тутаётган норма давлатнинг махсус хизмати соҳаларида ҳам амал қилади. Лекин, қариндошнинг судланганлиги сабабли айнан давлатнинг махсус хизмати соҳаларига номзодларни қабул қилишни рад этиш ҳолатлари кўп учраган. Шунинг учун, ушбу қоидани давлатнинг махсус хизмати саналган прокуратура, ички ишлар, мудофаа, фавқулодда вазиятлар, Миллий гвардия, божхона хизмати, хавфсизлик хизмати соҳаларига оид қонунларда ҳам акс эттириш ва унга қатъий амал қилиш лозим.

Хулоса

Хулоса қилганда, янги таҳридаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясига давлат хизматига киришда тенг ҳуқуқлиликини таъминлашга оид шундай янги қоидалар киритилдики, бу тизимнинг профессионал кадрлар билан таъминланишига хизмат қилади. Конституцияда белгиланган фундаментал

асослардан келиб чиқиб, давлат хизмати тизими соҳага оид бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар томонидан ҳам тартибга солинади. Бугунги кунда мазкур масала давлат фуқаролик хизмати-га оид қонунчиликда мустаҳкамланди. Эндиликда, давлат хизмати-га киришда тенг ҳуқуқлилик ҳамда қариндошининг судланганлиги ва бундан келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар давлат хизмати-га қабул қилиш ва уни ўташ чоғида фуқароларнинг ҳуқуқларини чеклаш

учун асос бўлиши мумкин эмаслигига оид қоидаларни давлат хизматининг махсус хизмат соҳаларига оид бўлган қонунчиликда ҳам мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, ушбу қоидаларга қатъий амал қилишни таъминлаш лозим. Бундан ташқари, танлов ўтказиладиган давлат фуқаролик хизмати лавозимлари ва танлов ўтказишнинг вақтинчалик тартибларини норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан тасдиқлаш лозим.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Universal Declaration of Human Rights, 1948. // <https://www.un.org/>
2. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966. // <https://www.ohchr.org/>
3. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979 // www.ohchr.org/
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. – 2021. – 76 б.
5. Юлдашева Ф.У. Ўзбекистон Республикасида давлат хизмати-га кириш ва ўташнинг ҳуқуқий механизмини такомиллаштириш: ю.ф.ф.д. ... дисс. – Т., 2021. – 116 б.
6. Constitution of the Republic of Singapore. // <https://sso.agc.gov.sg/Act/CONS1963>
7. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (янги таҳрири). – Т.: Ўзбекистон. – 2023. – 112 б.
8. Умаров А. Нуқтаи назар: инсон қадри устувор бўлган эрк шаҳодатномаси // “Жамият ва бошқарув” журнали. 2023, № 1. – 26-31 б.
9. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 1-жилд, 2017. – 58 б.
10. Хусанов О.Т. Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизмати ҳуқуқий асосларининг ривожланиш истиқболлари. // “Социология ва ҳуқуқ” журнали. 2022, № 1. – 59-64 б.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги ЎРҚ-788-сонли Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.08.2022 й., 03/22/788/0723-сон.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5843-сонли Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.10.2019 й., 06/19/5843/3900-сон.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”-ги ПҚ-5177-сонли қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 07.07.2021 й., 07/21/5177/0644-сон.
14. Ўзбекистон Республикаси камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирининг 2023 йил 26 июндаги “Ишга қабул қилиш чоғида танлов ўтказиш тўғрисидаги намунавий низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 52-2023/Б-сон буйруғи // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 14.08.2023 й., 10/23/3451/0593-сон.
15. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 20 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”-ги ЎРҚ-963-сонли Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.09.2024 й., 03/24/963/0735-сон.

ДАВЛАТ ХИЗМАТИ ТУШУНЧАСИ, УНИНГ ДАВЛАТ ФУНКЦИЯСИ ВА МАЪМУРИЙ ТАРТИБ-ТАОМИЛЛАР БИЛАН АЛОҚАСИ ХУСУСИДА

Худоёр МЕЛИЕВ,
юримик фанлар бўйича
фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мамлакатда давлат хизматлари кўрсатиш тизимини муттасил такомиллаштириш ва модернизация қилиб бориш бу аҳолининг ҳаёт сифати, инвестиция иқлими, ишчанлик муҳитини яхшилаш ва бизнесни ривожлантиришга ҳисса қўшадиган муҳим омиллардандир.

Давлат хизматларининг моҳияти ва аҳамиятини тўлиқроқ тушуниш унинг бошқа хизматлар, хусусан, оммавий хизматлар ва ижтимоий хизматлардан фарқлаб олиш, давлат функцияси, маъмурий тартиб-таомиллар билан ўзаро нисбати, боғлиқлигини ўрганиш ва аниқлаш масалалари хусусида сўз боради.

Калит сўзлар: давлат хизмати, ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар, сервис, оммавий неъматлар, давлат функцияси, маъмурий тартиб-таомил, проактив давлат хизмати.

О понятии государственной службы, ее связи с государственными функциями и административными процедурами

Худоёр Мелиев,
доктор философии по юридическим наукам (PhD)

Аннотация: непрерывное совершенствование и модернизация системы предоставления государственных услуг в стране является одним из важных факторов, способствующих улучшению качества жизни населения, инвестиционного климата, деловой среды и развитию бизнеса.

Более полное понимание сущности и значимости государственных услуг требует их разграничения с другими видами услуг, в частности, с общественными и социальными услугами, а также изучения и определения их взаимосвязи с государственными функциями и административными процедурами.

Ключевые слова: государственная служба, социально-правовые отношения, сервис, общественные блага, государственные функции, административные процедуры, проактивная государственная услуга.

On the concept of public service, its relationship to public function and administrative procedures

Khudoyor Meliev,
PhD (in Law)

Abstract: the continuous improvement and modernization of the public service delivery system in the country is one of the key factors contributing to the enhancement of the quality of life of the population, the investment climate, the business environment, and business development.

A deeper understanding of the essence and significance of public services involves distinguishing them from other types of services, particularly public and social services, as well as studying and defining their relationship with government functions and administrative procedures.

Keywords: public service, socio-legal relations, service, public values, public function, administrative procedure, proactive public service.

Мамлакатни ривожлантиришни янги босқичга олиб чиқиш, модернизациялашнинг ҳуқуқий асоси ҳисобланган Ўзбекистон Республикасининг янгиланган Конституциясининг 115-моддасида [1] давлат хизматларининг сифатини ошириш ва улардан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш бўйича чоралар кўриш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ваколатларидан бири сифатида белгиланган. Давлат хизматларини такомиллаштириш масаласига Конституция даражасида эътибор берилиши соҳанинг жамият ва давлат ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эга эканлигидан далолатдир.

“Давлат хизмати” тушунчасининг ҳуқуқий табиатини тўғри, тўлиқ англаб олиш ушбу соҳани ривожлантириш учун муҳим саналади. Бунинг учун ушбу хизмат турини бошқа хизматлар, хусусан, оммавий хизматлар ва ижтимоий хизматлардан фарқлаб олишимиз, уларнинг ўзаро кесишган жиҳатларини билиб олишимиз зарур.

Хорижий давлат бошқаруви, маъмурий ҳуқуқ соҳасидаги илмий адабиётларда “давлат хизматлари” тушунчаси “оммавий хизматлар” тушунчаси билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилинади.

Шуни қайд этиш керакки, давлат хизмати фанда нафақат юридик категория сифатида ўрганилади, айти пайтда, у иқтисодиёт назарияси ва социологиянинг ҳам ўрганиш предметиға айланган. Социологларнинг фикрича, “давлат хизмати фуқаролар ва юридик шахсларнинг эҳтиёжларини қондириш усулидир” [2].

Юриспруденция бўйича илмий ишларда жамоат, ижтимоий, давлат ва муниципал хизматлар тушунчаси ва хусусиятлари бўйича назарий-ҳуқуқий ва қиёсий-ҳуқуқий тадқиқотлар ўтказилган, уларнинг умумийлиги ва фарқлари аниқланган [3].

Давлат хизматларининг табиати ва моҳиятини англаш унинг жамоат, оммавий ва ижтимоий хизматлар тизи-

мидаги ўрнини белгилаш билан боғлиқдир [4].

А. Данилиннинг фикрича, мазкур тушунча қонунчиликка яқинда киритилган, бу, ўз навбатида, давлат характерининг ўзгариши, унинг жамият ижтимоий муаммоларини ҳал қилишга йўналтирилиши ва давлат бошқарувида маъмурий ислохотларни амалга ошириш билан боғлиқ. “Давлат хизмати” тушунчаси юридик адабиётларда яқиндан бошлаб кенг муҳокама мавзуси бўлди [5].

Бу фикрга қўшилган ҳолда ушбу тушунча миллий қонунчилигимиз учун нисбатан янги тушунча эканлигини қайд этиш керак. Унинг таърифи қонун ҳужжатларида жорий асрнинг иккинчи ўн йиллигига келиб пайдо бўлди. Ушбу таъриф Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 9 декабрда қабул қилинган “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги ЎРҚ-395-сонли Қонунининг 3-моддасида [6] берилган. Унга кўра: давлат хизмати – ариза берувчиларнинг сўровларига кўра амалга ошириладиган, давлат органларининг вазифаларини бажариш бўйича улар томонидан кўрсатиладиган хизмат. Агар қонунчиликка мувофиқ давлат хизматлари кўрсатиш функциялари бошқа ташкилотлар зиммасига юклатилган бўлса, улар ҳам давлат хизматини кўрсатишлари мумкин.

Ушбу тушунчанинг амалиётда қўлланиши билан боғлиқ келиб чиқаётган масалалар ва унинг ўзига шаклан ўхшаш бўлган давлат (фуқаролик) хизмати билан чалкаштириб юборишлар бу тушунчанинг мукаммал эмаслигини кўрсатмоқда. Ушбу масалага батафсилроқ тўхталишдан олдин, дастлаб, унинг сабабларига келадиган бўлсак, мамлакатимизда давлат хизматининг ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлардаги мақоми билан боғлиқ чуқур, махсус илмий тадқиқотлар мавжуд эмаслигини кўрсатиш мумкин. Бу тушунчанинг моҳияти, мазмуни ҳақида давлат ва ҳуқуқ назарияси, маъмурий ҳуқуқ соҳасидаги

дарсликлар ва қўлланмаларда умумий маълумотлар билан чекланилган.

Мазкур тушунчанинг мазмунини тўлиқ ва тўғри тушуниб олиш ушбу соҳада коррупцияга қарши кураш фаолиятини тўғри ташкил қилишга кўмаклашади. Унга эришиш учун тадқиқот предметининг **тарихий аспектларига** ҳам диққатни қаратиш зарур бўлади.

Бугунги **“давлат хизмати” тушунчасининг келиб чиқиш тарихи** давлат ва ҳуқуқ тарихи, назарияси ва амалиётида “оммавий хизматлар” тушунчасининг пайдо бўлиши ва қўлланишига бориб тақалади.

Айрим мутахассислар фикрига кўра, давлат органлари томонидан аҳолига (кейинчалик юридик шахсларга) хизматлар кўрсатиш ғояси М. Вебер томонидан тақлиф этилган бюрократия назариясига боғлиқдир [7].

Ўрганишлар оммавий хизматларнинг ижтимоий ва ҳуқуқий институт сифатида шаклланиши Ғарбий Европа ва АҚШда тахминан XIX асрнинг ўрталарида кучайганини кўрсатади. Бу даврда ўтган асрдаги инқилоблар натижасида юзага келган давлатлар, жамиятдаги ўз роли ва ўрнини қайта кўриб чиқаётган эди, либерал буржуазия мафкураси эса, бутун маърифатли инсониятнинг онгини забт этиб, ўзининг мутлақ аҳамиятини йўқотиб, янги сиёсий-ҳуқуқий қарашларга ўрин бераётган эди [8].

Германиянинг федератив давлат эканлиги ва жойларда ўзини ўзи бошқаришнинг бой анъаналари мавжудлиги ва бошқа тарихий, ижтимоий-сиёсий омиллар сабаб бу мамлакатда оммавий хизматлар бўйича кўплаб масалалар аввал бошданоқ ерлар ва маҳаллий бошқарув органларининг ваколатига киритилган бўлган. Урбанизациялашиш оқибатида ушбу давлатда аҳолига барча асосий оммавий хизматларни, жумладан, энергия таъминотини ҳам кўрсатувчи махсус муниципал кўп функцияли корхоналар (Stadtwerke) пайдо бўлган. Яна бир ўзига хос жиҳат оммавий хиз-

матлар, кўпинча, нодавлат ташкилотлари томонидан кўрсатилган, бу эса давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларда уларнинг воситачилик қилишга асос бўлган.

Францияга келадиган бўлсак, оммавий хизматлар – Service public ёки жамият фойдаси учун оммавий хизмат сифатида тушунилган. Француз оммавий хизматлар доктринаси доимо тенгликка, қонунийликка ва адолатга катта аҳамият берган. Бироқ оммавий хизматларга бўлган давлатчилик (этатистик) ёндашуви французларга бу хизматларни тақдим этиш вазифаларини оммавий шартномалар асосида хусусий корхоналарга топширишга тўсқинлик қилмаган. Муниципалитетнинг вазифаси аҳолига оммавий хизматлар кўрсатилишини таъминлаш эканлиги, лекин уларни мустақил равишда кўрсатиш шарт эмаслиги ҳисобланган. XIX асрнинг охирида Францияда кўплаб муниципалитетлар (коммуналар) сув таъминоти ва санитария соҳасида аутсорсингни амалга ошириб, хусусий ёки оммавий пудратчилар билан шартномалар тузишган.

Чет элларда давлат ва муниципалитетлар томонидан кўрсатиладиган оммавий (универсал) хизматлар доктринаси, “жамоат неъматлари” деб номланган назария кенг тарқалди. Бу назариянинг бошида машҳур иқтисодчилар Ж. Бьюкенен ва П. Самуэльсон турган бўлиб, уларга кўра, жамоат фойдаланишини кўзда тутган неъматлар умумий истеъмол учун мўлжалланган, улар қисмларга бўлинмасдир; қўшимча истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондиришда бошқа истеъмолчиларнинг бу эҳтиёжлар билан қониқиш даражаси камаймайди [9].

Бу назария вакилларининг фикрича, оммавий неъматлар оддий товарлардан қуйидаги белгилари билан фарқ қилади:

умумий манфаат учун, алоҳида шахслар манфаати учун эмас;

истеъмолда бўлинмаслиги;

ушбу неъматлардан фойдаланишдан ҳеч кимни чиқариб ташлаш имконияти йўқлиги (масалан, тўлов қилинмаганлиги сабабли) (non-excludability);

фойдалиликни камайтирмасдан, қўшимча истеъмолчилар эҳтиёжларини қондиришга қобилиятли бўлиши.

Оммавий хизматлар институтининг ривожланишида ижтимоий давлатнинг шаклланиши ва юксалиши давридаги умумий доктринал хусусият давлатга асосланган оммавий хизматлар моделининг, шубҳасиз, устунлигига ишонч эди. Бундай доктрина жамоат бошқаруви илмининг концептуал асосига асосланган бўлиб, унинг асослари ўтган асрнинг 20-йилларида Вебериан рационал бюрократия моделига таянган ҳолда ишлаб чиқилган.

Оммавий хизматлар институтининг кейинги ривожланиши давлат тартибга солишининг ўсиши, гуманистик идеалларнинг (урушдан кейинги даврда) юксалиши ва “ижтимоий давлат” (Welfare State)нинг шаклланиши билан боғлиқ. Бу тенденция урушдан кейинги йилларда бутун Ғарб дунёсида ҳукм сурган ва ўтган асрнинг 60-70-йилларида авжига чиққан. Ижтимоий давлат идеологияси Ғарбда оммавий хизматлар институтининг бошланғич ижтимоий маъносини кучайтирган ва кенгайтирган [10].

Менежмент соҳасидаги айрим тадқиқотчилар давлат ва муниципал бошқарувдаги инновацион жараёнларни ўзининг шаклланишини англо-саксон ҳуқуқ тизими мамлакатларида олган “сервис модели” ёки “кафолатланган сервис хизмати” модели деб номлашди [11]. Мазкур қарашлар давлат хизматининг келиб чиқиш тарихини янада чуқур англашга кўмак беради.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари энг олий қадриятлардир, шунинг учун давлат томонидан фуқароларига сифатли ва дастур хизматлар кўрсатиш давлат ривожланишининг даражасини кўрсатади [12].

Тадқиқотчиларнинг фикрича, “сервис давлат”да ривожланган фуқаролик жамияти мавжуд ва давлат шахсни ўзини-ўзи рўёбга чиқариши учун шарт-шароит яратиши, аҳолининг эҳтиёжларини қондирадиган хизматлар кўрсатиши керак. Давлат эмас, балки фуқаролар давлат хизматларининг миқдори ва мазмунига таъсир кўрсатади, давлат органлари ўз фаолиятини аҳоли эҳтиёжлари асосида ўзгартириши керак [13].

Давлат хизматлари институтининг, масалан, Буюк Британиядаги амалий фаолияти шуни кўрсатадики, янги хизматлар давлат органларининг манфаатларини эмас, балки турли ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда жорий этилади [14].

Мамлакатда давлат хизматлари кўрсатиш тизимини муттасил такомиллаштириш ва модернизация қилиб бориш бу аҳолининг ҳаёт сифати, инвестиция иқлими, ишчанлик муҳитини яхшилаш ва бизнесни ривожлантиришга ҳисса қўшадиган муҳим омиллардандир.

Давлат хизматларининг моҳияти ва аҳамиятини тўлиқроқ тушуниш унинг бошқа хизматлар, хусусан, оммавий хизматлар ва ижтимоий хизматлардан фарқлаб олиш билан биргаликда, давлат функцияси, маъмурий тартиб-таомиллар билан ўзаро нисбати, боғлиқлигини ўрганиш ва аниқлашни талаб қилади. Қайд этиш керакки, бу масалада кўплаб назарий фикрлар, мубоҳаса-лар мавжуд.

Хусусан, **давлат хизмати ва давлат функциясининг** ўзаро боғлиқлиги ва фарқлари тўғрисида фикр билдирган М.О. Головащенко фикрига кўра, агар “функция” умумий характерга эга бўлса, “хизмат” аниқ ва манзилли характерга эга бўлиб, уни кўрсатиш учун муайян

шарт-шароитларни яратиш зарур [15]. Бошқа бир олимлар эса, давлат ҳоқимияти функциялари ва давлат хизматлари кўрсатишни ажратиш муаммосида учта жиҳатни қайд этадилар: биринчидан – ҳўжалик ва ҳоқимият функцияларини ажратиш; иккинчидан – ҳоқимият ва ахборот хизматларини ажратиш; учинчидан – ахборот ва бошқа ишбилармонлик хизматларини ажратиш [16].

Ушбу масала юзасидан 2008 йилда Қозоғистон Республикасида жиддий ҳуқуқий муҳокамалар бўлиб, ҳукумат раҳбарияти Қозоғистон Конституциявий кенгашидан “конституциявий-ҳуқуқий мазмуни бўйича “давлат функциялари” ва “давлат хизматлари” тушунчалари мос келадими?” деган саволга жавоб беришни сўраган. Масала юзасидан Конституциявий кенгашнинг қарорида қонунчилик назариясида “хизмат” тушунчаси, асосан, фуқаролик-ҳуқуқий институт бўлиб, яъни кўпроқ молиявий характерга эга эканлиги таъкидланган. Давлат хизмати – бу бошқарув фаолиятининг бир шакли бўлиб, давлат органи томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш бўйича давлат функцияларини бажариш муносабати билан, шу жумладан, давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилиши мумкин. Шу билан бирга, давлат органининг давлат тузилиши ва бошқарув шаклидан, давлат органлари тизими ва уларнинг ваколатларидан келиб чиққан функциясини давлат органи, унга қарашли ташкилотлар ёки бошқа хизмат кўрсатувчилар томонидан бюджет дастурлари доирасида кўрсатиладиган давлат хизматига тенглаштириш мумкин эмас [17].

Бу борада Н.В.Путилонинг фикрлари эътиборга молик бўлиб, унга кўра фуқаро ва орган ўртасидаги муносабатларни, агар фуқаро ўз ташаббуси билан киришмаган бўлса ва бу муносабатларда шахсий манфаат эмас, балки жамоат манфаати амалга оширилса (ҳужжат-

лар олиш, лицензиялаш), давлат хизмати деб ҳисоблаш низолидир. Давлат манфаатининг мавжудлиги давлат функциясининг белгисидир, давлат хизматлари эса бу оммавий-ҳуқуқий муносабатларда шахсий манфаатлар амалга ошириладиган соҳа [18].

Аксарият юридик адабиётларда давлат ташкилотининг функциялари унинг фаолият йўналишлари деб талқин қилинган. Давлатнинг функцияларида унинг моҳияти ва давлатнинг жамиятни ривожлантириш ҳамда унинг турли хил манфаатларини қондириш масалаларини ҳал қилишда ўйнаётган ҳақиқий роли ифодаланади [19].

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 29 ноябрдаги 796-сон қарори билан тасдиқланган Республика ижро этувчи ҳоқимият органлари функциялари очиқ реестрини юритиш тартиби тўғрисидаги Низомга кўра, республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳоқимият органининг функцияси дейилганда, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳоқимият органи зиммасига юкланган вазифаларни амалга ошириш учун зарур бўлган фаолият йўналишлари [20] тушунилади. Ҳозирги пайтда ижро этувчи ҳоқимият органларининг 5 мингдан ортиқ функцияси мавжуд.

Шундай ҳулоса қилиш мумкинки, **давлат хизмати ва давлат функцияси ўзаро боғлиқ, бироқ ўзаро тенг бўлмаган категориялардир, давлат хизмати давлат функциясидан келиб чиқади.**

Давлат хизматларининг **маъмурий тартиб-таомиллар** билан ўзаро нисбати, боғлиқлигини ўрганиш ҳам тадқиқот мавзуси учун долзарб масалалардан.

Айрим олимлар маъмурий тартиб-таомил деганда, ижроия ҳоқимият органларининг ўз ваколатлари доирасида амалга оширадиган, мажбурлаш чораларини қўллашдан холи ва аризачилар билан муносабатларда даъвосиз тартибда амалга ошириладиган фаолияти-

нинг норматив тартибга солинган тартибини тушуниш лозимлигини [21], таъкидлашади.

Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига кўра, маъмурий тартиб-таомил – маъмурий органларнинг маъмурий-ҳуқуқий фаолиятини тартибга солувчи процессуал қоидалардир [22]. Қонуннинг 3-моддасига асосан, ушбу Қонун маъмурий органларнинг манфаатдор шахсларга нисбатан маъмурий-ҳуқуқий фаолиятига, шу жумладан, лицензия, рухсат бериш, рўйхатдан ўтказиш тартиб-таомилларига, давлат хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ бошқа тартиб-таомилларга, шунингдек, қонунчиликка мувофиқ бошқа маъмурий-ҳуқуқий фаолиятга нисбатан татбиқ этилади.

Қолаверса, “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонунда [23] давлат хизматида берилган таърифдан, яъни унинг ариза берувчиларнинг сўровларига кўра амалга ошириладиган, давлат органларининг вазифаларини бажариш бўйича улар томонидан кўрсатиладиган хизмат эканлигидан келиб чиқиладиган бўлса, ушбу жараённинг маъмурий тартиб-таомил эканлиги маълум бўлади. Ушбулардан **барча давлат хизматларини кўрсатиш маъмурий тартиб-таомил, лекин барча маъмурий тартиб-таомиллар давлат хизматлари эмаслиги келиб чиқади.**

Давлат хизматларини турли хил мезонлар асосида таснифлаш (классификациялаш) мумкин. Бу уларнинг мазмунини янада чуқур тушунишга, ўзаро фарқлашга кўмак беради. Таснифлашнинг асоси сифатида давлат хизматининг маъмурий регламенти, Давлат хизматлари ягона реестри [24] ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни келтириш мумкин.

Давлат хизмати кўрсатилаётган шахслар, яъни хизмат оловчилар тоифаларига кўра, жисмоний шахсларга

ёки юридик шахсларга, айримлари эса, ҳам жисмоний, ҳам юридик шахсларга тақдим этиладиган хизматларга бўлинади.

Давлат хизмати кўрсатиш шаклига кўра эса, анъанавий ва электрон шаклда тақдим этиладиган хизматларга ажратилади. Хизмат натижасини тақдим этиш шаклига кўра, давлат хизматлари: қоғоз ва электрон шаклларга бўлинади. Давлат хизматини тақдим этишда ҳақ олинишига қараб, пуллик ва бепул хизматларни фарқлаш мумкин.

Давлат хизматлари ягона реестрига асосан, давлат хизматларини, уларни кўрсатиш натижаларига кўра ҳам, таснифлаш мумкин. Хизмат кўрсатиш натижасига кўра, қуйидаги кўринишдаги ҳужжатлар тақдим этилади: гувоҳнома, далолатнома, маълумот, маълумотнома, малака аттестати, хулоса, рухсатнома, қарор, лицензия, паспорт, ер ижараси шартномаси, сертификат, статистик маълумотлар, реестрдан кўчирма, рўйхатдан ўтказиш карточкаси, тасдиқнома, хабарнома ва ҳ.к.

Шуни таъкидлаш керакки, қонунчилик ва амалиётда “давлат хизмати” тушунчаси билан бирга “сервис” тушунчаси ишлатилади. Бу тушунчанинг расмий кириб келишига Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали электрон давлат хизматлари кўрсатиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 728-сон қарорига [25] Ҳукуматнинг 2023 йил 28 декабрдаги 688-сон қарори [26] билан киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар асос бўлган.

Охирги қарор билан “Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали тўғрисида”ги Низомга ушбу тушунча киритилган бўлиб, унга кўра, сервис – жисмоний ва юридик шахсларга Ягона портал орқали кўрсатилувчи харажатларсиз ва натижасини онлайн равишда олиш имконини берувчи қўшимча электрон хизматдир. Низомга киритилган янгиликлардан сервиснинг ҳуқуқий мақоми етарлича шакллантирилмагани кўринади. Хусусан, сервисларга уни кўрсатиш тартиби ва унга қўйиладиган талабларни белгиловчи норматив-ҳуқуқий ҳужжат, яъни регламент бўлиши зарурлиги назарда тутилмаган. Бу эса, давлат хизмати ва сервис ўртасидаги асосий фарқ сифатида фараз қилинган бўлса-да, аслида, масалани чигаллаштиришга, сервиснинг ҳуқуқий жиҳатлари тўлиқ очиқ берилмаслигига олиб келади. Қайд қилинганлардан келиб чиқиб, **Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали тўғрисида Низомга сервиснинг регламенти мавжуд бўлиши зарурлиги ҳақидаги қонидани киритиш лозим.**

Биз юқорида “давлат хизмати” тушунчасининг унинг ўзига шаклан ўхшаш бўлган давлат (фуқаролик) хизмати билан чалкаштириб юборишлар бу тушунчанинг мукамал эмаслигини кўрсатаётгани ҳақида қисман тўхталган эдик. Бунга сабаб бўлган омиллардан бири давлат фуқаролик хизматига масъул саналувчи ваколатли орган вазифасини бажарувчи ташкилотнинг номи ҳам Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги деб аталишига бориб тақалади. Бу эса, амалиётда давлат хизматлари марказлари ва Давлат хизматини ривожлантириш агентлигининг ягона тизимга кирувчи ташкилотлар сифатида тасаввур этилишига сабаб бўлади.

Бундан ташқари, миллий қонунчилигимизда давлат хизматларини проактив ва композит шаклда тақдим қилиш ҳақида қоидалар мавжуд. Хусусан, Ўзбе-

кистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 апрелдаги “Давлат хизматлари кўрсатишни соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни қисқартириш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-113-сон Фармонида давлат органларининг ташаббуси асосида проактив давлат хизматлари ҳамда битта сўров бўйича ўзаро боғлиқ композит давлат хизматлари кўрсатиш амалиётини кенгайтириш аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига давлат хизматлари кўрсатиш бўйича вазифалар [27] назарда тутилган.

Бундан “проактив давлат хизматининг” тушунчаси, мазмуни умумий “давлат хизмати” тушунчасига нисбатан кенглиги келиб чиқади. Фикримизча, замонавий тенденциялар ва давлат хизматининг мазмуни кенгайиб бораётганидан келиб чиқиб, “давлат хизмати” тушунчаси қонунчиликда қайта кўриб чиқишни талаб қилади. Яъни проактив хизматларни кўрсатиш учун ариза берувчиларнинг аризалари ҳар доим ҳам шарт бўлмаслиги омили ҳисобга олиниши зарур.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, “давлат хизмати” тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқ.

Давлат хизмати – фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини амалга оширишга қаратилган, уларнинг мурожаати бўйича ёки мурожаатсиз амалга ошириладиган давлатнинг функцияларини бажариш бўйича кўрсатиладиган хизмат.

Қайд этилганлардан келиб чиқиб, “давлат хизмати” тушунчасини тўғри англашнинг ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги муҳимлигидан, давлат ва жамият ҳаётидаги аҳамияти ошиб боришидан келиб чиқиб, унинг ҳуқуқий асосларини қонун даражасида белгилаш зарурияти мавжуд деган хулосага келиш мумкин.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. <https://lex.uz/docs/6445145> (кўрилган сана 10.12.2024 й.).
2. Неделько С.И., Мурзина И.А., Егоров С.Н. Понятие государственной услуги как категории государственного управления. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-gosudarstvennoy-uslugi-kak-kategorii-gosudarstvennogo-upravleniya>
3. Ахрамеева О.В. Соотношение публично-правовых и частно-правовых начал в оказании публичных услуг населению в Российской Федерации: на примере адвокатуры и нотариата: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., – 2011; Киселева Н.В. Административно-правовое регулирование публичных услуг в сфере природопользования: современное состояние и перспективы развития: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Воронеж, – 2008.
4. Кандрина Н.А. Государственные услуги как разновидность публичных услуг...: теоретико-правовые основы, классификация. <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennyye-uslugi-kak-raznovidnost-publichnyh-uslug-teoretiko-pravovye-osnovy-klassifikatsiya#:~:text>
5. Данилин А. Электронные государственные услуги и административные регламенты. – М: Инфра-М, – 2004. – с. 24; Жанузакова Л.Т., Сафарова Т.С., Аубакирова И.У. Мониторинг законодательства Республики Казахстан в сфере государственных и социальных услуг: проблемы теории и практики. Монография. – Алматы: ГУ “Институт законодательства Республики Казахстан”, – 2013. – С. 15; Неделько С.И., Мурзина И.А., Егоров С.Н.. Понятие государственной услуги как категории государственного управления. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-gosudarstvennoy-uslugi-kak-kategorii-gosudarstvennogo-upravleniya>. (кўрилган сана 04.12.2024); Терещенко Л.К. Услуги: государственные, публичные, социальные // Журнал российского права. – 2004. № 1. – С. 8,9; Киселева Н.В. Административно-правовое регулирование публичных услуг в сфере природопользования: современное состояние и перспективы развития: Автореф. дисс...канд. юрид. наук. – Воронеж, – 2008, – С. 6.
6. Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 9 декабрдаги “Электрон ҳукумат тўғрисида”-ги ЎРҚ-395-сонли Қонуни. <https://lex.uz/docs/2833860> (кўрилган сана 04.12.2024).
7. Пуляевская И. А. Эволюция правового регулирования вопросов организации предоставления государственных и муниципальных услуг, – 2018. – Т. 9, № 2, DOI 10.17150/2411-6262.2018.9(2). <http://brj-bguer.ru>
8. Концептуальные вопросы развития института государственных услуг: опыт Узбекистана и зарубежный опыт, ПРООН uz.undp.org (с), – 2015, – С. 3.
9. Провал рынка и проблема “безбилетника” // Джеймс Бьюкенен. Сочинения пер. с англ. – Серия: “Нобелевские лауреаты по экономике”. – Т. 1. – М., – 1997.
10. Концептуальные вопросы развития института государственных услуг: опыт Узбекистана и зарубежный опыт, ПРООН uz.undp.org (с), – 2015, – С. 4-5.
11. Коженко Я.В., Мамычев А.Ю. Сервисное государство: проблемы теории реализации // Власть. – 2010. – № 3, – с. 46; Мартынова С.Э. Государственные и муниципальные услуги в рамках “сервисного государства”: объем и “субъекты” сервиса // Вестник ПАГС. – 2011. № 3, – С. 32-34; Стырин Е.М. Электронное правительство: стратегии формирования и развития: дис. ... канд. соц. наук. – М., – 2006, – С. 89; Дубровин Ю. Новые направления современных административных реформ в ведущих странах Европейского союза // Власть. – 2009. № 1., – С. 131-134.
12. Пуляевская И. А. Эволюция правового регулирования вопросов организации предоставления государственных и муниципальных услуг, – 2018. – Т. 9, № 2, DOI 10.17150/2411-6262.2018.9(2). <http://brj-bguer.ru>
13. Мартынова С.Э. Государственные и муниципальные услуги в рамках “сервисного государства”: объем и “субъекты” сервиса // Вестник ПАГС. – 2011. № 3., – С. 34.
14. Савранская О.А., Сивашева Н.М. Муниципальные функции и услуги: понятие, нормативно-правовое регулирование, основные требования к организации исполнения // Вопросы оптимизации предоставления муниципальных услуг с использованием информационно-коммуникационных технологий. – М., – 2010., – С. 60.

15. Головащенко М.О. Государственные услуги и функция. В чем отличия. // <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennye-uslugi-i-funktsii-v-chem-otlichiya> (кўрилган сана 09.12.2024).

16. Шестаков В.А. Совершенствование организации предоставления государственных услуг: методические аспекты. <https://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-organizatsii-predostavleniya-gosudarstvennykh-uslug> (кўрилган сана 09.12.2024).

17. Нургазинов Б.К., Жанузаква Л.Т., Караев А.А. Государственные услуги как форма реализации государственных функций обеспечения прав и законных интересов физических и юридических лиц // Вестник Института законодательства и правовой информации РК, №5 (63) – 2020, – С. 22.

18. Путило Н.В. Публичные услуги: между доктринальным пониманием и практикой нормативного закрепления // Журнал российского права. – 2007. № 6. – С. 3-11.

19. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учебник для высших учебных заведений / под ред. В. Г. Стрекозова. – М., – 2011. – С. 323.

20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 29 ноябрдаги “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари функцияларининг очиқ реестрини юритиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 796-сонли қарори. <https://lex.uz/uz/docs/7246186> (кўрилган сана 10.12.2024 й.).

21. Исаков А.Р., Токбаева С.С. Административные процедуры и их роль в повышении качества государственных услуг. // Северо-Кавказский юридический вестник, – 2017, № 1, – С. 156-160.

22. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 8 январда қабул қилинган “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги ЎРҚ-457-сонли Қонуни. <https://lex.uz/docs/3492199> (кўрилган сана 10.12.2024).

23. Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 9 декабрда қабул қилинган “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги ЎРҚ-395-сонли Қонуни. <https://lex.uz/docs/2833860> (кўрилган сана 04.12.2024).

24. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2023 йил 27 октябрдаги “Давлат хизматлари ягона реестрини тасдиқлаш тўғрисида”ги 14-мҳ-сонли буйруғи (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2023 йил 27 октябрда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 3467). <https://lex.uz/docs/6646956> (кўрилган сана 13.12.2024).

25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали электрон давлат хизматлари кўрсатиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 728-сонли қарори. <https://lex.uz/docs/3353186> (кўрилган сана 13.12.2024).

26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 28 декабрдаги “Маъмурий ислохотлар доирасида рақамли технологиялар соҳаси такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 688-сонли қарори. <https://lex.uz/docs/6721201> (кўрилган сана 13.12.2024).

27. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 апрелдаги “Давлат хизматлари кўрсатишни соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни қисқартириш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-113-сонли Фармони. // URL: <https://lex.uz/uz/docs/5971599>

ЎЗБЕКИСТОН ФУҚАРОЛАРИНИНГ ЧЕТ ЭЛДАГИ ҲУҚУҚИЙ ҲОЛАТИНИ АНИҚЛАШ ВА УНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

Абдулҳаким ЭШМУРАТОВ,
Тошкент давлат юридик
университети мустақил изланувчиси

Аннотация: мазкур мақолада жисмоний шахсларнинг шахсий муносабатларини халқаро хусусий-ҳуқуқий тартибга солиш масалалари, ушбу соҳада ҳуқуқни унификациялаш, коллизия нормалар тизимини ишлаб чиқишнинг замонавий тенденциялари таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан миллий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар, олимларнинг тадқиқотлари асосида Ўзбекистон қонунчилигида жисмоний шахсларнинг шахсий муносабатларини халқаро хусусий-ҳуқуқий тартибга солиш, миллий ҳуқуқни унификациялаш бўйича таклифларни илгари сурган.

Калит сўзлар: ҳуқуқни унификациялаш, жисмоний шахсларнинг трансмиллий муносабатлари, миллий режим принципи, халқаро ҳуқуқий институт, моддий-ҳуқуқий норма.

Вопросы определения и защиты правового состояния граждан Узбекистана за рубежом

Абдулхаким Эшмуратов,
соискатель Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация: в данной статье анализируются вопросы международного частного-правового регулирования трудовых отношений, а также унификации права в этой области, современные тенденции развития системы коллизионных норм. На основе националь-

ных и международно-правовых документов, исследований ученых автором выдвинуты предложения по международному частно-правовому регулированию трудовых отношений в законодательстве Узбекистана, унификации национального права.

Ключевые слова: унификация права, транснациональные трудовые отношения, принцип национального режима, общественный порядок, международно-правовой институт, материально-правовая норма.

Issues of determining and protecting the legal status of citizens of Uzbekistan abroad

Abdulkhakim Eshmuratov,
independent researcher at the
Tashkent state university of Law

Abstract: this article analyzes the issues of international private legal regulation of labor relations, the unification of law in this area, the current trends in the development of a system of conflict of laws rules. On the basis of national and international legal documents, researches of scientists the author put forward proposals on international private-law regulation of labor relations in the legislation of Uzbekistan, unification of national law.

Keywords: unification of law, transnational labor relations, the principle of the national regime, commentary on public order, international legal institution, substantive legal rule.

Кириш

Сўнгги йилларда хорижда бўлиб турган фуқароларимизга нисбатан муносабат тубдан ўзгариб, улар билан мулоқот ўрнатилди, уларнинг муаммо ва эҳтиёжларини ўрганиш ҳамда ҳал қилиш бўйича янги тизим жорий қилинди.

Хорижда меҳнат фаолиятини амалга оширувчи шахсларни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш жамғармаси ташкил этилди, меҳнат мигрантларининг ҳаёти ва соғлиғини суғурталаш, уларнинг оила аъзолари учун ипотека кредитларини ажратиш амалиёти жорий қилинди.

Шу билан бирга, хорижда меҳнат фаолиятини амалга ошираётган фуқароларни қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш, меҳнат миграциясидан қайтиб келган шахсларнинг реинтеграциясини таъминлаш, уларнинг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича комплекс чора-тадбирлар қабул қилинди.

Ташқи меҳнат миграцияси соҳасидаги ваколатли органларнинг фаолиятини такомиллаштириш, хорижда ишламоқчи бўлган шахсларни талаб юқори бўлган касбларга ўқитиш, фуқароларнинг чет элда бўлиш даврида ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қайтиб келган меҳнат мигрантларининг бандлигини таъминлаш, шунингдек, уларнинг оила аъзоларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадида, хавфсиз, тартибли ва қонуний меҳнат миграцияси тизими тасдиқланди ва унинг асосий йўналишлари белгиланди.

Ўзбекистон фуқароларининг чет элга вақтинча меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун ташкиллаштирилган ҳолда юбориш ҳажмини ошириш, ушбу мақсадда вазирлик, идоралар ва маҳаллий ижроия ҳокимияти органларининг вазифа ҳамда ваколатлари доираси кенгайтирилди. Хориждаги ватандошлар ташкилотлари ва ўзбек диаспоралари билан алоқалар мустаҳкамланди.

Бундан ташқари, хорижда мураккаб шароитга тушиб қолган меҳнат мигрантларини молиявий ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳаёти ва соғлиғини суғурталаш амалиётини кенгайтириш, улар учун маданий-маърифий тадбирларни ташкил этиш, чет элда меҳнат фаолиятини амалга ошираётган фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини таъминлашга ва кўмаклашишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш, уларга қулай шарт-шароитларни яратиш, меҳнат миграциясидан қайтиб келган шахсларни реинтеграция қилиш, шу жумладан, уларнинг бандлигини таъминлаш, касбий малакасини ошириш ва тадбиркорлик ташаббусларини рағбатлантириш борасида мисли кўрилмаган ишлар амалга ошириб келинмоқда.

Ўзбекистон Конституциясининг 23-моддасида: “Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида ҳам, унинг ташқарисида ҳам ўз фуқароларини ҳимоя қилиш ва уларга ҳомийлик кўрсатишни кафолатлайди. Давлат хорижда яшаётган ватандошлар билан алоқаларни сақлаб қолиш ҳамда ривожлантириш тўғрисида халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ ғамхўрлик қилади”, – деб белгиланган [1; Б.7.]. Шу маънода, ўтган йилда 223,2 минг нафар (97,8 минг – эркак, 135,4 минг – аёл) Ўзбекистон фуқаролари чет элга чиққанлиги рўйхатга олинган [2; Б.11.].

Бу ўринда, Ўзбекистон ўз фуқароларининг чет элда бўлишлик ҳуқуқий ҳолатининг мазмуни – инсон ҳуқуқларига содиқликнинг эътироф этилиши негизида унга тегишли бўлган ҳуқуқ ва эркинликларни давлат муҳофазасига олиш, халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган тамойиллари ва нормалари, жисмоний шахснинг ҳуқуқий ҳолатини белги-

лаб берувчи конституциявий қоидалар асосида ишончли кафолатлар тизимини янада мукаммаллаштириб боришдан иборат бўлади.

Бунинг учун: халқаро ҳуқуқий муносабатларнинг ривожланиши шароитида Ўзбекистон Республикасини жаҳон глобал тизимига фақат унинг ресурс-хомашё таркибий қисми сифатида кириш тақдирига дучор қилмаслик учун ўз фуқароларига тенг ҳуқуқли халқаро хусусий муносабатларга киришишни таъминлаш учун меъёрий-ҳуқуқий асосларни такомиллаштириш; Ўзбекистон фуқароларини чет мамлакатларда техникавий, технологик, иқтисодий ва фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларини тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик асосида амалга ошириши учун ХХХ бўйича жисмоний шахснинг ҳуқуқ лаёқати ҳамда муомала лаёқати, уларни чеклаш ҳамда муомалага лаёқатсиз деб топиш асосларини вужудга келтирувчи омиллар моҳиятини ойдинлаштириш; жисмоний шахс ҳуқуқий ҳолатини белгилашда ХХХ манбаларини таснифлаш, халқаро хусусий ҳуқуқ, Ўзбекистон ва хорижий мамлакатлар қонунчилигини қиёсий ўрганиш асосида илмий таҳлил қилиш; жисмоний шахс ҳуқуқий ҳолатини белгилашда халқаро шартномаларнинг аҳамияти ва коллизия нормаларни қўллаш муаммоларини ўрганиб, миллий қонунчиликни такомиллаштириш; жисмоний шахс ҳуқуқий ҳолатини белгилаш билан боғлиқ халқаро судловга тааллуқлилигини, суд қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш меъёрий асосларини мустаҳкамлаш, ХХХ нормаларини қўллашни такомиллаштириш фоят муҳим аҳамият касб этади.

Шу нуқтаи назардан қаралганда, фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя тикловчи функциядан ташқари, бошқаларни ўзга фуқароларнинг ҳуқуқларига тажовуздан сақланиб туриш зарурлиги ҳақида огоҳлантириб, бу билан олдини олиш ва шахсий ҳуқуқларга зарар етказишдан

тийилиб туриш вазифаларини ҳам бажаради.

Ривожланган давлатлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг таҳлиллари шундан далолат берадики, хусусий бизнес фақат бир давлат доирасида ривожланиши мумкин эмас.

Шундай экан, хусусий ишбилармонликни рағбатлантиришни йўлга қўйишда ҳам энг муҳим муаммоли масалалардан бири, бу жисмоний шахс ҳуқуқий ҳолатини тартибга солувчи мавжуд қонунчиликни такомиллаштиришдир. Бу эса, ушбу ва бошқа мақсадларда чет элда ҳозир бўлишган Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳуқуқий ҳолатини ва уларни фуқаролик-ҳуқуқий воситалар орқали тартибга солиш муаммоларини самарали ҳал қилишни тақозо этади.

Муаллифлар ҳақли таъкидлашганидек, “шахснинг ҳуқуқий ҳолати концепциясининг ўзига хос хусусиятларидан бири, бу инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг мазмуни нафақат миллий, балки ташқи сиёсий омиллар асосида белгилаиб, умумэътироф этилган халқаро нормалар билан мувофиқлаштирилиб, ташқи сиёсатимизнинг асосий тамойилларидан келиб чиқади” [3; Б.234.].

Таъкидлаш лозимки, чет элда ҳозир бўлишганида ҳам, Ўзбекистон фуқаролари ўша давлат юрисдикцияси таъсирига ўтса-да, айти пайтда, Ўзбекистон фуқароси бўлиб қолаверишади. Бундан ташқари, Ўзбекистон Конституциясининг 32-моддасида: “Қонуний асосларда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлиб турган ҳар ким мамлакат бўйлаб эркин ҳаракатланиш, турар ва яшаш жойини танлаш ҳуқуқига эга, бундан қонунда белгиланган чекловлар мустасно.

Ҳар ким Ўзбекистондан ташқари эркин чиқиш ҳуқуқига эга, бундан қонунда белгиланган чекловлар мустасно. Ўзбекистон Республикаси фуқароси Ўзбекистонга тўсқинликсиз қайтиш ҳуқуқига эга”, – деб белгиланган [4; Б.6.].

Мазкур конституциявий норма ижросини таъминлаш борасида нафақат давлат ташқи алоқаларининг махсус органларидан бири бўлмиш Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги ва унинг хориждаги элчихонаси консуллик бўлимлари ва консуллик муассасалари, балки республиканинг турли хил вазирлик, ташкилот ва идоралари, жумладан, адлия, суд ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари, жамоат ташкилотлари ва бошқа идоралар ҳам масъул бўлса-да, бироқ уларнинг чет эл элементи мавжуд бўлган муносабатлари ўзаро имзоланган шартномалар асосида амалга оширилади. Агар шартномалар имзоланмаган ҳолатларда эса, уларнинг чет эл элементи билан бўладиган ташқи алоқалар “Дипломатик муносабатлар тўғрисида”ги 1961 йилги Вена конвенциясининг 41-моддаси талаблари тартибида, яъни Ташқи ишлар вазирлиги орқали амалга оширилади.

Худди шундай ҳолатларда Ўзбекистон Республикаси Консуллик хизмати хорижда доимий ёки вақтинчалик бўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг халқаро хусусий манфаатлари ҳимоясини ҳам таъминлаш, бузилган ҳуқуқлари тикланишининг чора-тадбирларини кўриши шарт.

Вазир Б.Саидовнинг таъкидлашича, бугунги кунда хорижий мамлакатларда ва халқаро ташкилотларда Ўзбекистон Республикасининг 59 та дипломатик ва консуллик ваколатхоналари мавжуд. Ўзбекистон 100 дан ортиқ халқаро ташкилотларнинг аъзоси бўлиб, мамлакатимиз турли хил кўп томонлама ҳамкорлик тузилмалари билан ўзаро шерикчилик алоқаларини ривожлантиради [5; Б.89.].

Шунинг учун ҳам, чет давлат қонунчилигини инобатга олган ҳолда ўша давлатда ҳозир бўлиб турган Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш Ўзбекистоннинг чет элларда жойлашган расмий давлат муассасаларининг энг асосий вазифаси ҳисобланади.

Т.Умаровнинг хулосасига кўра, фуқароларнинг ХХҲий манфаатларини ҳам ҳимоя қилиш ваколатига эга бўлган Консуллик хизматининг дастлабки ташкилий ҳуқуқий шаклланиши бевосита хорижий фуқароларнинг ХХҲий манфаатларини ҳимоя қилишга бўлган заруриятдан келиб чиққан [6; Б.119.]. Натижада, Ўзбекистон дунёнинг 142 та давлати билан дипломатик алоқалар ўрнатган. Тошкентда: 46 та чет эл элчихоналари, 3 та бош консуллик, 13 нафар фахрий консуллар, 24 та халқаро ташкилотлар ваколатхоналари, 26 та хорижий халқаро ҳукуматлараро ва ҳукумат ташкилотлари ваколатхоналари, 1 та савдо ваколатхонаси фаолият кўрсатмоқда. Уларнинг асосий вазифаси: чет элларда Ўзбекистон Республикаси, унинг фуқаролари ва юридик шахсларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, консуллик жойлашган давлат билан Ўзбекистон Республикасининг дўстона муносабатлари ривожланишига ҳамда улар билан иқтисодий, савдо, илмий-техникавий, маданий ва бошқа алоқаларнинг кенгайтилишига кўмаклашишдан иборат.

Ўзбекистон фуқаролари чет мамлакатда ҳозир бўлишганида уларнинг фуқаролик ҳуқуқларининг амалда қандай таъминланганлиги муҳим аҳамият касб этади. Бу борада тадқиқотлар ўтказган Ш.Рўзиназаров, “жисмоний шахс ҳуқуқий ҳолати мазмунини унинг мустақиллиги, яъни ҳуқуқ субъектининг қобилиятга эга бўлиш, қонун йўл қўйган фаолият турини танлаш, унинг ҳуқуқий шакл ва чегараси доирасида амалга ошириш, мустақил қарорлар қабул қилиш ва бундай фаолиятдан олинадиган даромадларни эгаллаш, фойдаланиш ва тасарруф қилиш ҳуқуқларини ўз ичига олган ҳуқуқлар йиғиндиси орқали ифодалайди”, – деб ҳисоблайди [7; Б.343.].

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет мамлакатлардаги ҳуқуқий ҳолати мазмуни ва структурасини белгилашда, уларнинг чет мамлакатда бўлиши учун ҳуқуқий асослар, чиқиб ке-

тилган ва қабул қилувчи давлатнинг мазкур жисмоний шахсга нисбатан қўллайдиган юрисдикциясининг чегаралари ва ҳажми, фуқаролик ҳуқуқлари рўёбга чиқарилишининг халқаро ҳуқуқ, миллий ҳуқуқ тизими, икки давлат ўртасидаги шартномалардан келиб чиқадиган ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш зарур бўлади.

Шундай қилиб, умумий кўринишда Ўзбекистон фуқаролари чет элда бўлишининг ҳуқуқий тартибга солиниши, муаллиф нуқтаи назарига кўра, бундай бўлиш даврида вужудга келадиган ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга ҳуқуқнинг турли тузумларининг бир вақтдаги комплекс таъсири деб ифодалаш мумкин бўлади. Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элдаги ҳуқуқий ҳолатини – ХХХ, Ўзбекистон ва ҳозир бўлиб турилган давлат ҳуқуқ тузумларига тааллуқли бўлган нормалар ва тамойилларни ўз таркибига киритувчи комплекс халқаро ҳуқуқий институт, деб таърифлаш зарур бўлади.

Хўш, қандай ҳуқуқий дастаклар воситасида бу вазифани самарали бажариш мумкин? Мабодо, ХХХ муносабатлари чет эл элементи билан мураккаблашган бўлса, нафақат бир қанча давлат судлари ишни кўриш ҳуқуқига эга бўлиши, балки бир нечта турли ҳуқуқ тизимлари мазкур муносабатларни тартибга солишга даъвогарлик қилиши мумкин. Бунда муносабатнинг чет эл иштирокчиси (субъект), муносабатнинг чет давлатда жойлашган предмети, масалан, сотиб олинган товар (объект), шунингдек, чет элда юз берган юридик факт, масалан, битим тузилиши “чет эл элементи” вазифасини бажариши мумкин. Судлар чет мамлакат ҳуқуқини қўллаш имкониятига эга бўлиши учун Ўзбекистон Фуқаролик кодексида коллизия нормалар мавжуд. Коллизия нормаларнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у “одатдаги” моддий-ҳуқуқий норма сингари ҳуқуқий муносабатларни бевосита

тартибга солмасдан, балки фақат қайси ҳуқуқий тизим томонидан тартибга солинишини кўрсатиб беради.

Коллизия нормалар, академик Ҳ.Р.Раҳмонқулов ҳақли таъкидлаганидек, жисмоний шахснинг ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқатини фуқаролик, уларга нисбатан миллий режимни татбиқ қилиш ва бошқа ҳолатларни аниқлаш бўйича у ёки бу мамлакатнинг ҳуқуқини қўллаш масаласини ҳал қилиш имкониятини яратиб беради [8; Б.387.]. Коллизия норма муайян муносабатга нисбатан қайси давлатнинг ҳуқуқи қўлланиши мумкинлигини кўрсатиб туради. Коллизия норманинг бошқа ҳуқуқ соҳалари нормаларидан асосий фарқи шундаки, унинг воситасида қўлланиши учун керак бўлган ҳуқуқни кўрсатиш йўли билан коллизия муаммо бартараф қилинади. Фуқаролик кодексида бутун бир “ХХХ нормаларини фуқаролик ҳуқуқий муносабатларга нисбатан татбиқ қилиш” (II қисм, VI бўлими) бўлимида чет эл элементи билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишни белгилувчи асосий коллизия нормалар тўпланган.

Албатта, мазкур бўлимдаги қоидалар, Л.П.Ануфриева тўғри таъкидлаганидек, ХХХнинг бошқа қонунчилик ҳужжатларида ва халқаро шартномалардаги мавжуд нормалар билан тўлдирилади [9; Б.759.]. Бўлимнинг умумий қисмида коллизия ҳуқуқнинг энг муҳим қоидалари баён қилинган. Хусусан, халқаро хусусий таснифдаги ишларда дуч келинадиган биринчи муаммо бу атамалардаги тафовутлар, яъни “малакалаш муаммоси” ҳисобланади.

Бу ўринда М.Ҳ.Раҳмонқулов характерли мисол келтиради, Франция қонуни бўйича 18 ёшга тўлган қиз онасининг розилигисиз никоҳдан ўтиш ҳуқуқига эга эмас, Ўзбекистон қонуни бўйича 18 ёшга тўлган эркак ёки 17 ёшга тўлган аёл ихтиёрий равишда никоҳ тузишлари мумкин.

Агар Ўзбекистонга ташриф буюрган француз қиз ўзбекистонлик йигит билан

ота-онасининг розилигисиз никоҳдан ўтган бўлса, бундай никоҳ ҳақиқий деб топилиши керакми? Ўзбекистон қонуни бўйича ҳақиқий, лекин Франция қонуни бўйича бунинг акси, чунки қиз ота-онасининг розилигини олган эмас. Бундай ҳолатда француз қизини Ўзбекистонда никоҳдан ўтказиш, яъни ушбу никоҳни қайд қилиш учун Франция қонунини қўллаш талаб қилинмайди. Борди-ю, француз қизи ўз ватанига қайтиб борганидан сўнг никоҳдан ажралмоқчи бўлса, бунинг учун Франция қонунига асосан, ота-онасининг розилигини олмаганлиги асос бўлиши мумкин. Демак, бундай ҳолатларда коллизия нормани аниқлаш ва унинг ёрдамида тегишли давлат ҳуқуқини қўллаш талаб қилинади.

Никоҳ Ўзбекистон ҳудудида тузилгани учун у Ўзбекистон қонунига асосан қайд қилинади, никоҳни бекор қилиш эса, Франция қонунига биноан Францияда амалга оширилиши мумкин [10; Б.446].

М.Ҳ.Раҳмонқуловнинг фикрича, коллизия нормани изоҳлаш учун унинг таркибини ташкил қилувчи – ҳажми ва боғловчи унсурларига ва бошқа барча юридик тушунчалари ва қоидаларига тўғри баҳо бериш керак [11; Б.446]. Бу муаммони ҳал қилишнинг турлича йўллари мавжуд. Миллий қонунчилигимиз юридик тушунчаларнинг низо кўриб чиқиладиган мамлакат сифатида Ўзбекистон ҳуқуқига биноан шарҳланишига асосланади.

Коллизия ҳуқуқнинг бошқа бир муҳим муаммоси, бу қарши томон ва учинчи мамлакат ҳуқуқига ҳавола қилиш ҳисобланади. Амалиётда коллизия норма бошқа мамлакат ҳуқуқига ҳавола қилганида, у мамлакат ҳуқуқигаги коллизия норма қайтадан биринчи давлат ҳуқуқига ҳавола этиши ҳолати учраши мумкин.

Lex loci delicti commissi – деликт содир бўлган жой ҳуқуқи ХХХнинг деликтга оид энг асосий коллизия тамойили бўлиб хизмат қилмоқда. Е.Кабатова тўғри таъкидлаганидек, мазкур тамойил вақт ўтиши билан ҳуқуқ боғланишининг бошқа, яъни деликт содир бўлган жой ҳуқуқидан фарқли ўлароқ, томонлар истиқомат қилувчи давлат ёхуд жабрдийдага мақбулроқ бўлган ҳуқуқни қўллаш имкониятини берувчи муқобил қоидалари билан тўлдириб борилмоқда. Бундан ташқари, деликтни тартибга солишда яқин вақтгача амалда татбиқ этилмаётган ўзаролик асосида ҳуқуқни қўллаш усулидан кўпроқ фойдаланила бошланди [12; Б.108].

Бундан ташқари, миллий ҳуқуқ-тартибот асосларига (оммавий тартибга) зид келадиган ҳолларда чет эл ҳуқуқи қўлланилмайди, лекин бу қоида фақат истисно ҳолатларда татбиқ қилинади. Шунингдек, ушбу бўлимда қатъий нормаларни қўллаш, ҳуқуқий тизимлари кўп бўлган мамлакатнинг ҳуқуқини қўллаш ва реторсиялар ҳам белгиланиб қўйилган.

Коллизия усулда тартибга солиш тартибини таҳлил қилишнинг ниҳоясида бу соҳадаги замонавий миллий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар турли бошқа мақбул услубларни топишга йўналтирилган янгидан янги ёндашувларни таклиф қиладиганлигини яна бир бора таъкидлаш ўринли бўлади. Зеро, уларнинг кенг кўламда тадқиқ қилиниши тўғри қарор қабул қилиш ва чет мамлакатларда кўриладиган ишларнинг келажagini тўғри аниқлаш имкониятини яратиб беради.

Сир эмаски, дунёнинг жуда кўплаб мамлакатлари суд қарорлари ўзаро ижро қилиш ҳақидаги шартномалар билан боғланган. Жумладан, Европа Иқтисодий Ҳамжамияти давлатлари бир-бирининг суд қарорларини ўзаро тан олишади. Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси учун Европа Иқтисодий

Ҳамжамияти ҳудудининг янги аъзолар ҳисобига кенгайиши сезиларли ижобий аҳамият касб этишини таъкидлаш ўринли бўлади.

Бу, айниқса, янги давлатлар савдо сиёсатини Европа Иқтисодий Ҳамжамияти нормаларига мослаштирилиши негизида товар айирбошлаш ҳажмларининг кескин кўпайишида ўз ифодасини топади. Яна бир муҳим жиҳати шундаки, бу чегараларнинг кенгайиши шароитида Европа Иқтисодий Ҳамжамияти билан шартномавий-ҳуқуқий асосларни ривожлантириш истиқболлари бирмунча ойдинлашади. Бунда гап, биринчи навбатда, ягона Европанинг бўлғуси аъзолари билан бизнинг муносабатларимиз асосланадиган ўнлаб ва юзлаб шартномалар хусусида кетмоқда. Тўғриси айтганда, янги аъзо давлатлар қонунчилигининг Европа Иқтисодий Ҳамжамияти нормаларига мослаштирилиши мазкур давлатлар билан бизнинг икки томонлама ўзаро муносабатларимизни янги сифат даражасига кўтариш имкониятини яратиб беради.

Бундан ташқари, “Ўзбекистонда меҳнатга лаёқатли кишилар сони тез кўпайиши туфайли ишчи кучи таклифи унга бўлган талабдан бирмунча юқори бўлиши кутилмоқда. Бундай ҳол аҳолини меҳнатда бандлигининг пасайиб кетишига олиб келиши эҳтимоли борлигидан далолатдир. Бундай салбий ҳолатнинг олдини олиш учун мамлакатимизнинг халқаро ишчи кучи миграциясини бирмунча юксалтириш зарур бўлади” [13; Б.4-7].

Фикримизча, буларнинг барчаси ХХХнинг янада ривожланишида, турли давлатларнинг субъектлари ўртасидаги иқтисодий, илмий-техникавий ва маданий ҳамкорликни ҳуқуқий таъминлаш мавқеини кучайтиришда муҳим аҳамият касб этади. Бу борада, Verica Trstenjak ва Petra Weingerl тўғри таъкидлаганидек, ҳар қандай ҳуқуқий тизимда

Фуқаролик кодекси ҳуқуқ субъектлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи ягона ҳужжат ҳисобланмайди. Албатта, у мазкур муносабатларни аниқлаштирувчи, ривожлантирувчи ва такомиллаштирувчи бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар учун имконият ва тегишли маконни вужудга келтириб беради [14; Б.320].

Яна бир муҳим масала, у ҳам бўлса, адабиётларда ҳуқуқ субъекти бўла олиш атамаси тобора кенг қўлланилмоқда. Ҳуқуқ субъекти бўла олиш том маънодаги ҳуқуқни ифодаламасдан, балки жисмоний шахсларнинг ҳуқуқ ва бурчларга эга бўлиш лаёқатини англатади. Шунинг учун ҳам, ҳуқуқ субъекти бўла олиш мазмунининг негизини жисмоний шахсларнинг жисмоний борлиғи билан боғлиқ бўлган фазилатлари, яъни уларнинг ёши, қобилиятлари ва иродаси ташкил қилади. Мазкур жисмоний сифатлар қонунчилик воситасида эътироф этилганида, улар юридик имкониятларга (ҳуқуқ субъекти бўла олиш) айланади ва шунинг учун ҳам жисмоний шахсларнинг табиий фазилатлари ижтимоий юридик сифатлари билан биргаликда, жамиятда жисмоний шахсларнинг ҳуқуқ субъекти бўла олиш категориясининг моҳиятини очиб беради.

Чет эл фуқароларининг фуқаролик ҳуқуқи субъекти бўла олиши уларнинг ўз ҳаракатлари билан фуқаролик ҳуқуқлари, бурчлари ва жавобгарлигига эга бўлиш ҳамда рўёбга чиқариш юридик қобилиятини ифодалайди. Турли мамлакатларнинг ҳуқуқ тизимлари коллизияси туфайли чет эл фуқароларининг ҳуқуқ субъекти бўла олишининг

ўзига хос хусусиятлари айнан муайян мамлакат фуқаролигига мансуб бўлиши ва бўлиб турган мамлакатининг ҳуқуқ тизими билан алоқасининг даражаси белгиланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ХХХ муносабатларда жисмоний шахс

ҳуқуқий ҳолати муаммоларини тадқиқ қилиш ва муваффақиятли ечимларини топиш чет эл элементи иштирокидаги муносабатларни тартибга солишни тақомиллаштириш борасида самарали ютуқларга эришиш имкониятини яратиб беради.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. – 2023. – 39 б.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O'zbekiston Respublikasining demografik holati (2023-yil yanvar-dekabr). <https://stat.uz/ru/>
3. Verica Trstenjak • Petra Weingerl. Editors The Influence of Human Rights and Basic Rights in Private Law. // ISBN 978-3-030-61480-5 ISBN 978-3-030-61481-2 (eBook) <https://doi.org/10.1007/978-3-030-61481-2..> – © The Editor.: 2024.
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. – 2023. – 5 б.
5. Саидов Б. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati. <https://gov.uz/oz/mfa.//> – Т., 2025.
6. Умаров Т.А. Халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича жисмоний шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати.: юридик фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация иши.
7. Рўзиназаров Ш.Н. Бозор шароитида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш тузилмаларининг фуқаролик ҳуқуқий мақоми.: юрид. фан. док. дис. ... – Т., 1995. – 343 б.
8. Гражданское право Республики Узбекистан за 10 лет её независимости: материал Международной научно-практической конференции. //Х.Р.Раҳмонкулов. Гражданское право Республики Узбекистан за 10 лет её независимости. –Т.: ТГЮИ, 2001. – С. 387.
9. Ануфриева Л.П. Международное частное право. В 3-х томах. Т.1. Общая часть: учебник. – М.: БЕК, 2000. – С. 759.
10. Раҳмонкулов М.Ҳ. Коллизион ва моддий-ҳуқуқий нормалар. //Халқаро хусусий ҳуқуқ. Олий ўқув юртлари учун дарслик. Ҳ.Р.Раҳмонкулов ва бошқ. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси. – 2002. – 446 б.
11. Раҳмонкулов М.Ҳ. Коллизион ва моддий-ҳуқуқий нормалар. //Халқаро хусусий ҳуқуқ. Олий ўқув юртлари учун дарслик. Раҳмонкулов Ҳ.Р. ва бошқ. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси. – 2002. – 446 б.
12. Кабатова Е. Модернизация коллизионного регулирования деликта. // Ж. Хозяйство и право. – М.: Новости, 2004. №1(324). – С. 108.
13. Абдуғаниев А., Толянов Г.С. Ўзбекистонда аҳолининг меҳнат бандлиги ва ишчи кучи халқаро миграцияси. // Ж. Халқаро муносабатлар: иқтисод, сиёсат ва ҳуқуқ. – Т., 2021. № 2 (№4). – 4-7 б.
14. Verica Trstenjak • Petra Weingerl Editors The Influence of Human Rights and Basic Rights in Private Law.: Library of Congress Control Number: 2015959487.: Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London.: © Springer International Publishing Switzerland 2024.

ЗНАЧЕНИЕ ДОКУМЕНТОВ ПРОГРАММНОГО ХАРАКТЕРА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ФОНДОВОГО РЫНКА

Игорь БУТИКОВ,
директор Центра исследований Агентства
по управлению государственными
активами Республики Узбекистан,
доктор экономических наук, профессор

Аннотация: в статье поднимаются проблемы подготовки документов программного характера, обеспечивающие развитие рынка ценных бумаг Узбекистана, рассматривается понятийный аппарат, обосновывается необходимость принятия Концепции развития рынка ценных бумаг на долгосрочный период.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, программа, дорожная карта, концепция, стратегия, наука, документ, проблема, рынок капитала, уполномоченный орган, функция, развитие.

**Дастурий характердаги ҳужжатларнинг
мамлакат фонд бозорини
ривожлантиришдаги аҳамияти**

Игорь Бутиков,
Ўзбекистон Республикаси Давлат
активларини бошқариш агентлиги ҳузуридаги
Тадқиқотлар маркази директори,
иқтисод фанлари доктори, профессор

Аннотация: мақолада Ўзбекистон қимматли қўғозлар бозорини ривожлантиришни таъминловчи дастурий ҳужжатларни тайёрлаш муаммолари кўтарилган, концептуал аппарат ўрганилиб, узоқ муддатли истиқбол-

га мўлжалланган қимматли қўғозлар бозорини ривожлантириш концепциясини қабул қилиш зарурлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар: қимматли қўғозлар бозори, дастур, йўл харитаси, концепция, стратегия, фан, ҳужжат, муаммо, капитал бозори, ваколатли орган, функция, ривожланиш.

**On the importance of program documents for
the development of the domestic
stock market**

Igor Butikov,
director of the Research Center of the State
Assets Management Agency of the Republic
of Uzbekistan, DSc (in Economics), Professor

Abstract: the article raises the problems of preparing program documents that ensure the development of the securities market of Uzbekistan, examines the conceptual apparatus, and substantiates the need to adopt the Concept for the development of the securities market for the long term.

Keywords: stock market, program, roadmap, concept, strategy, science, document, problem, capital market, authority, function, development.

Рынок ценных бумаг Узбекистана – ровесник независимости. В августе 2024 года исполнилось 33 года, как начал функционировать первый официальный институт рынка ценных бумаг Узбекистана – Фондовый отдел Узбекской республиканской товарно-фондовой биржи “Тошкент”. Это почти треть века. Срок немалый. И сегодня уже можно подвести некоторые итоги того, что сделано за этот период и, в частности, оценить результаты функционирования рынка ценных бумаг, а значит, определить его роль в экономике страны.

С развитием рынка ценных бумаг многие ученые, экономисты и государственные деятели связывали большие надежды, поскольку с его помощью должны были произойти масштабная **мобилизация временно свободных денежных средств населения, предприятий и организации, самого государства и направление их на финансирование развития различных отраслей национальной экономики.**

На это был направлен Указ Президента Республики Узбекистан от 15.03.1994 г. № УП-789 1994 г. “О приоритетных направлениях дальнейшего развития процесса разгосударствления и приватизации в Республике Узбекистан”, в соответствии с которым главным способом разгосударствления предприятий являлось **акционирование**, в результате чего на этапе “широкомасштабной приватизации” на базе государственных предприятий было создано около 5000 открытых акционерных обществ. Само по себе акционирование не приносило предприятиям каких-то дополнительных источников финансирования. Наоборот, этот процесс требовал определенных затрат на оплату услуг юристам по разработке учредительных документов, закупку бланков акций, плату за услуги инвестиционным консультантам, депозитариям, реестродержателям, инвестиционным посредникам за приобретение собственных акций на бирже

и т.п. Однако в перспективе, в отличие от предприятий других организационно-правовых форм, акционерные общества могли в неограниченном количестве за счет дополнительных эмиссий акций, продажи их населению, предприятиям и организациям, привлекать свободные финансовые ресурсы в национальную экономику для реконструкции, модернизации, технического перевооружения и развития. Это было намного выгоднее, чем использовать для этих целей банковский кредит, за который нужно было платить и который предполагал обязательный возврат заимствованных средств, да еще, как правило, в сжатые сроки.

На это была направлена и программа по созданию приватизационных и инвестиционных фондов (1996-1998 гг.), в результате реализации которой в Узбекистане было создано 86 приватизационных инвестиционных фондов и, примерно, столько же управляющих компаний, целью которых как раз была реализация главной функции рынка ценных бумаг в развивающемся государстве – мобилизовать сбережения населения, хранящиеся в иностранной валюте или “под подушкой” и заставить эти деньги работать на благо экономики страны.

Были и другие попытки государства аккумулировать свободные ресурсы населения и предприятий для финансирования экономики за счет выпуска ценных бумаг, например, облигаций предприятий (в последующем – корпоративных облигаций), которые предполагали привлечение заемных средств в оборот предприятия, в качестве альтернативы банковскому кредиту. Выпуск облигаций для предприятия удобен тем, что существенные условия кредита (сроки погашения облигаций, процентная ставка и т.п.) устанавливаются не банком, а самим предприятием эмитентом.

На определенных этапах государство использовало выпуски государ-

ственных ценных бумаг (государственных краткосрочных облигаций, среднесрочных казначейских обязательств, облигаций Центрального банка) для мобилизации свободных денег населения и направления их на благие цели, в частности, обеспечение финансовой стабильности экономики.

Однако сегодня, несмотря на определенные достижения в решении организационных вопросов, нельзя констатировать, что мы создали полноценный, конкурентоспособный и развитый во всех отношениях рынок ценных бумаг, отвечающий современным требованиям и выполняющий главную функцию в динамично развивающемся государстве – мобилизацию денежных средств для финансирования национальной экономики. Следует также отметить, что сегодня, к сожалению, мы отстаем в развитии фондового рынка и от ряда стран постсоветского пространства, с которыми в начале 1990-х годов находились примерно в одинаковых стартовых условиях.

Из созданных вышеупомянутых 5000 тысяч акционерных обществ (эмитентов акций), осталось только чуть более 600 (то есть количество поставщиков товара на отечественный фондовый рынок сократилось более чем в 8 раз). Половина из оставшихся акционерных обществ имеет государственную долю в уставных фондах, что не дает возможности им оперативно осуществлять дополнительные эмиссии в целях привлечения средств за счет выпуска акций для своего развития. Возникает вопрос: зачем тогда таким предприятиям вести бизнес в форме акционерных обществ, ведь акционерная организационно-правовая форма требует значительных дополнительных финансовых и организационных затрат?

Создание институтов коллективного инвестирования в виде ПИФов также окончилось провалом, поскольку были приняты решения, “благодаря которым”

из 86 первоначально созданных в стране ПИФов и ИФов сегодня функционируют единицы (по сравнению с 1998 годом их количество сократилось примерно в 10 раз!), а с момента принятия в 2015 году закона “Об инвестиционных и паевых фондах” не было создано ни одного инвестиционного фонда. Почти не используется также такой инструмент рынка ценных бумаг, как облигации предприятий, с помощью которых можно было бы привлечь к участию на фондовом рынке десятки, а то и сотни тысяч обществ с ограниченной ответственностью и мобилизовать значительные бездействующие финансовые ресурсы населения, предприятий и организаций.

Единственной функцией, которую сегодня успешно выполняет отечественный рынок ценных бумаг является функция учета прав на имущество акционерных обществ, отражаемое в стоимости акций, осуществляемая инвестиционными посредниками и Центральным депозитарием.

Хотя это очень важная функция, но она является второстепенной, пассивной, по сравнению с основной – инвестиционной.

Почему же так происходит?

Конечно, можно говорить о многих причинах недостаточной развитости нашего фондового рынка. Но в данной статье мы хотели бы затронуть одну из главных причин, а именно, неправильное **планирование** развития данной сферы.

Широко известны высказывания классиков политэкономической науки о том, что “... самый плохой архитектор от наилучшей пчелы с самого начала отличается тем, что, прежде чем строить ячейку из воска, он уже построил ее в своей голове. В конце процесса труда получается результат, который уже в

начале этого процесса имелся в представлении человека” [1]. Это положение имеет непосредственное отношение и к управлению рыночным хозяйством.

В эпоху командно-административной системы экономики планированию придавалось огромное значение как на уровне государства, так и на уровне отдельных предприятий. Имела место жёсткая, не знающая компромиссов иерархическая система планирования, охватывающая все уровни управления народным хозяйством. Плановость советской экономики противопоставлялась стихийности западной. Сегодня, когда на смену административно-плановой экономике пришла рыночная, стало очевидно, что это противопоставление не более, чем идеологический вымысел [2].

Тем не менее, в условиях перехода к рыночной экономике роль планирования и на макро, и на микроуровнях была сведена к минимуму. В вузах экономического профиля плановые факультеты были упразднены, хотя до этого считались самыми престижными. Несмотря на то, что при помощи планирования во времена командно-административной системы экономики государство в кратчайшие сроки добилось колоссальных успехов, после перехода к рынку, планирование, во многом, было заменено прогнозированием.

Одно из главных различий между прогнозированием и планированием заключается в их масштабе и фокусе. Прогнозирование обычно шире и более неопределенно, чем планирование. Прогнозирование пытается охватить внешние факторы, которые влияют на ситуацию. Прогнозирование также рассматривает несколько возможных результатов и их вероятности. Планирование же, обычно, более конкретно и более контролируемо, чем прогнозирование.

Что касается рынка ценных бумаг, то после перехода к рыночным отношениям в ряде стран не отказались от

планирования развития данной сферы. Например, в Российской Федерации в середине 90-х годов прошлого столетия была разработана и в 1996 г. утверждена Указом Президента РФ Концепция развития рынка ценных бумаг.

В Узбекистане системное планирование развития рынка ценных бумаг началось с 1997 года путем разработки и принятия соответствующих программ. Первой такой программой была “Программа развития рынка ценных бумаг Узбекистана на 1997 год и на период до 2000 года”. Значительное количество пунктов программы было выполнено. Ряд намеченных мероприятий в отмеченном периоде реализовать не удалось. В 1999 году Центром по координации и контролю за функционированием рынка ценных бумаг при содействии заинтересованных организаций была разработана Программа укрепления и развития рынка ценных бумаг в 2000-2005 годах в Республике Узбекистан, которая включала в себя невыполненные положения предыдущей программы. Новая программа состояла из трех разделов. В *первом разделе* рассматривались основы, цели и принципы государственной политики на рынке ценных бумаг. *Второй раздел* программы был посвящен государственному регулированию рынка ценных бумаг. В нем рассматривались принципы и структура государственного регулирования фондового рынка, основные его направления, вопросы надзора за деятельностью участников рынка ценных бумаг, защиты интересов государства и субъектов рынка ценных бумаг и т.п. В *третьем разделе* программы определялись основные этапы и направления укрепления и развития рынка ценных бумаг Узбекистана, в частности, вопросы совершенствования нормативно-правовой базы, институционального развития рынка ценных бумаг, совершенствования деятельности профессиональных участников рынка ценных

бумаг, расширения видов фондовых инструментов.

В дальнейшем, на протяжении достаточно длительного периода документы программного характера, касающиеся рынка ценных бумаг, не принимались. Только спустя более чем полтора десятилетия Постановлением Коллегии Госкомконкуренции Республики Узбекистан от 6 марта 2017 за №06-36-КР года была утверждена Концепция по развитию вторичного фондового рынка в 2017-2018 годах в Республике Узбекистан. Концепция была разработана Центром исследований Госкомконкуренции при содействии институтов инфраструктуры рынка ценных бумаг, в частности, Центра по координации и развитию рынка ценных бумаг, Центрального депозитария ценных бумаг, Республиканской фондовой биржи “Тошкент” и ЭСВТ “Эл-сис-савдо”. Целью Концепции являлось определение стратегии и направлений деятельности государственных органов, всех участников фондового рынка, позволяющих создать необходимые условия для развития в Узбекистане вторичного рынка эмиссионных ценных бумаг, преимущественно акций и корпоративных облигаций. Концепция состояла из четырех разделов. Первый раздел характеризовал роль вторичного рынка ценных бумаг как важнейшей составляющей системы рынка ценных бумаг в целом и определял цель самой Концепции. Второй раздел был посвящен детальному анализу вторичного рынка ценных бумаг Узбекистана, в нем приводились основные факторы, сдерживающие его развитие. В третьем разделе излагались предпосылки (условия) развития вторичного рынка ценных бумаг в Узбекистане. И наконец, в четвертом разделе были установлены непосредственно концептуальные положения развития вторичного рынка ценных бумаг на ближайшую перспективу. В документе было уделено большое внимание государственной политике, направленной

на развитие вторичного фондового рынка, созданию ресурсной базы, разработке специальных программ развития вторичного рынка ценных бумаг, совершенствованию его нормативно-правовой базы, ценообразованию, налоговой политике в этой области, раскрытию информации о деятельности эмитентов, повышению степени ликвидности ценных бумаг, организации клиринговых операций, совершенствованию проведения корпоративных действий, в том числе механизму выплаты доходов по ценным бумагам, совершенствованию организованного и неорганизованного внебиржевого вторичного рынка, использованию возможностей “золотой” акции, формированию институтов инфраструктуры фондового рынка, а также повышению финансовой грамотности населения.

Постановлением Президента Республики Узбекистан от 13.04.2021 г. № ПП-5073 “О мерах по дальнейшему совершенствованию системы регулирования рынка капитала”, начиная с 1 мая 2021 года, было упразднено Агентство по развитию рынка капитала, его задачи, функции и полномочия по развитию рынка капитала по регулированию рынка ценных бумаг были переданы Министерству финансов республики, а Указом Президента Узбекистана от 13.04.2021 года № УП-6207 была принята Программа развития рынка капитала в 2021-2023 годах, в преамбуле которой в качестве первой проблемы фондового рынка, в частности, отмечалось, отсутствие государственной системы стратегического планирования в области развития рынка капитала. Программа предусматривала развитие рынка капитала по семи основным направлениям.

1. Увеличение количества эмитентов, новые финансовые продукты и рост предложений путем совершенствования корпоративного управления.

2. Развитие инфраструктуры рынка капитала.

3. Совершенствование использования информационно-коммуникационных технологий на рынке капитала.

4. Совершенствование вопросов правового регулирования и контроля рынка капитала.

5. Расширение базы инвесторов и повышение финансовой грамотности населения.

6. Развитие рынка государственных ценных бумаг.

7. Повышение квалификации участников рынка капитала, создание системы их обучения и переобучения.

В программе не были указаны ответственные за выполнение конкретных мероприятий, а также не были установлены конкретные сроки. Вместе с тем, в качестве отдельного приложения устанавливались Целевые показатели, достигаемые в результате реализации Программы развития рынка капитала в 2021-2023 годах, а также Перечень предприятий, акции которых подлежали публичному размещению через фондовую биржу в 2021-2023 годах.

Постановлением Президента Республики Узбекистан от 02.09.2023 г. № ПП-291 "О дополнительных мерах по развитию рынка капитала" функции Министерства финансов по регулированию рынка капитала были переданы Агентству перспективных проектов, в связи с чем, этим же постановлением была утверждена "Дорожная карта" по развитию рынка капитала в 2023 – 2025 годах, предусматривающая шесть разделов:

1. Развитие инфраструктуры рынка капитала.

2. Расширение предложения за счет увеличения количества эмитентов, новых финансовых продуктов и совершенствования корпоративного управления.

3. Совершенствование правового регулирования и контроля рынка капитала.

4. Совершенствование налоговой системы на рынке капитала.

5. Расширение базы инвесторов и повышение финансовой грамотности населения.

6. Создание системы повышения квалификации, обучения и переподготовки участников рынка капитала.

В данном документе уже были четко прописаны форма реализации каждого мероприятия, ответственные исполнители и сроки исполнения.

Следует отметить, что в дорожной карте было предусмотрено решение многих назревших проблем фондового рынка, которые существенно тормозили его развитие на протяжении последних лет.

Однако последняя дорожная карта, собственно, как и все предыдущие Программы развития рынка капитала, определяет план действий по формированию и развитию рынка ценных бумаг на относительно небольшой период времени.

Нельзя сказать, что мероприятия, закладываемые в дорожных картах, которые принимаются в последние годы, некорректны. Все, что в таких документах предусматривается, безусловно, полезно для развития рынка ценных бумаг в целом. Однако следует заметить, что каждое министерство или ведомство, участвующее в составлении документов программного характера, предлагает в нем реализовать те направления, которые по духу близки именно ему. Поэтому в дорожных картах имеют место противоречия и коллизии, "случайные" предложения, представителей различных ведомств и организаций, у которых интересы в отношении рынка ценных бумаг, в связи с выполнением ими своих профильных функций, могут существенно различаться. Хорошо, если отбором предложений и координацией работы руководит опытный человек, имеющий навыки работы на макро и микроуровнях, знаком с рынком ценных бумаг и может из общей массы предложений отобрать то, что в данный

момент актуально, необходимо и нужно сделать в первоочередном порядке. Хуже, когда этой работой занимаются обычные государственные чиновники, имеющие знания о рынке ценных бумаг “понаслышке”, никогда на практике не работавшие на фондовом рынке, ни в качестве инвесторов, ни в качестве эмитентов, ни в качестве профессионалов. Тогда, в таких дорожных картах могут быть перемешаны мероприятия, имеющие фундаментальную роль с мероприятиями, не имеющими для развития фондового рынка существенного значения. Как правило, в программных документах краткосрочного характера не предусматриваются источники финансирования запланированных мероприятий, что уже в самом начале их выполнения приводит к различного рода финансовым проблемам. Зачастую к разработке таких документов привлекаются иностранные специалисты, которые хорошо знают свои собственные рынки, но имеют поверхностное представление о состоянии, проблемах рынка ценных бумаг Узбекистана, нормативную базу этой сферы, состоящую из более 100 различных нормативных документов, изучить которую и понять, что в ней не так, можно только за достаточно длительный период. По предложениям иностранных специалистов и отечественных ученых-теоретиков в программные документы порой включаются установки, направленные на внедрение механизмов и инструментов, к которым наш фондовый рынок пока не готов. Механистическое проецирование норм, регулирующих рыночные отношения в развитых странах, без учета местных обычаев, ситуации и менталитета, готовности, обычно, приводит к тому, что либо эти нововведения становятся “мертворожденными детьми”, либо, что еще хуже, нечеткое, расплывчатое изложение этих норм приводит к нанесению большого ущерба бизнесу и государству. Речь идет о разработанных в

свое время актах законодательства по выпуску и обращению векселей, производных ценных бумаг, корпоративных облигаций, создания и деятельности приватизационных фондов и др.

Иногда установки по разработке документов концептуального характера, принятые даже на высоком уровне, не выполняются. Например, в 2019 году при создании Агентства по развитию рынка капитала, последнему было поручено в течение года подготовить Стратегию развития рынка капитала. Агентство просуществовало около двух лет, однако вышеупомянутой стратегии, разработанной и принятой в установленном порядке, мы так и не увидели.

Исследования развития рынка ценных бумаг Узбекистана показали, что его история изобилует значительным количеством ситуаций, когда различные действия не согласуются во времени друг с другом, когда, например, первоначально принимается один документ, направленный на развитие какого-либо направления, а через некоторое время, другой – можно сказать, диаметрально противоположный первоначально принятому. В результате достигнутые результаты сводятся к нулю, а индустрия рынка ценных бумаг теряет “драгоценное” время для своего развития, при этом участники фондового рынка (юридические и физические лица) несут значительные материальные убытки.

Безусловно, в целях повышения эффективности и действенности принятия нормативных актов в области рынка ценных бумаг необходимо на постоянной основе реализовывать принцип планирования его развития путем принятия программ развития фондового рынка на 2-х летние или 3-х летние периоды.

Однако разработка программ или “дорожных карт” развития рынка ценных бумаг не является панацеей от неувязок и противоречий в нормах, принятых в разные периоды времени

документов программного характера, поскольку каждая программа обычно носит самостоятельный и индивидуальный характер и составляется в различных макроэкономических условиях. В содержании самих документов программного характера, принимаемых в различное время и на определенные сроки, могут иметь место непоследовательность и противоречия в мероприятиях одного документа другому. Например, государственной программой по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах была предусмотрена разработка проекта Постановления Президента РУз., предусматривающего разрешение выпуска ценных бумаг (облигаций, векселей и др.) надежными финансовыми институтами (банками, страховыми компаниями, крупными государственными компаниями, акционерными обществами), однако эта установка так и не была реализована на практике. В программных документах Стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы, такой установки уже предусмотрено не было. То есть планирование только путем составления программ и дорожных карт позволяет легко уходить от ответственности и вообще снимать с повестки дня не выполненные установки.

Чтобы не допустить нестыковок, противоречий, а также обеспечить преемственность указанных программ целесообразно разработать единый документ стратегического характера – **Концепцию развития рынка ценных бумаг**, которая бы объединяла все разрабатываемые и принимаемые программы в прошлом, настоящем и будущем. Узбекистану необходима стройная концепция развития национального рынка ценных бумаг, которая бы стала ориентиром на долгосрочную перспективу.

В контексте вышеизложенного следует обратить внимание и на еще один

важный вопрос, имеющий для развития рынка ценных бумаг большое теоретическое и практическое значение. После создания в 2018 году нового независимого регулятора, рынок ценных бумаг вдруг стал почему-то называться “рынком капитала”. Определения толкования этого понятия мы не нашли ни в одном официальном документе. Вместе с тем, с этой экономической категорией (“рынок капитала”) начали увязывать и название созданного в то время уполномоченного государственного органа по регулированию рынка ценных бумаг (Агентство по развитию рынка капитала).

Рынок ценных бумаг и рынок капитала это не одно и то же. Рынок ценных бумаг де факто является лишь частью рынка капитала, который включает в себя рынок денег, рынок кредита, рынок страхования, собственно рынок ценных бумаг и т.д. К рынку капитала значительная часть экономистов относит и рынок недвижимости. Ведь управление недвижимостью, как и управление деньгами, ценными бумагами и т.п., также может приносить доход, следовательно её (недвижимость) при определенных условиях также можно рассматривать как “самовозрастающую стоимость”, то есть как капитал.

Поднятая проблема имеет серьезное значение в вопросе о том, создавать ли в нашей стране мегарегулятор финансового рынка или нет. Наши исследования показывают, что в странах, где рынки ценных бумаг существуют непродолжительное количество времени и не развиты, создавать “мегарегулятор” нецелесообразно. И в названии уполномоченного государственного органа, осуществляющего управление индустрией рынка ценных бумаг, правильнее использовать слова “ценные бумаги”, а не “рынок капитала” или “финансовый рынок”. Ведь, например, в Узбекистане, создание Агентства по развитию рынка капитала, согласно названию,

претендовало на выполнение им функций мегарегулятора. На самом же деле, оно в соответствии с документами о его создании, могло охватить управлением лишь небольшую часть рынка капитала – рынка ценных бумаг. Необходимо также иметь в виду, что помимо этого органа, в стране имеется Центральный банк и Министерство финансов, которые курируют выпуск и обращение не только некоторых видов ценных бумаг, но и управляют системами денежного обращения, кредита, по своим масштабам во много раз превышающими рынок ценных бумаг. В этом плане показателен опыт США, страны, имеющей в течение длительного времени самый развитый фондовый рынок в мире. Уполномоченным государственным органом, осуществляющим управление рынком ценных бумаг в США, является *Комиссия по ценным бумагам и биржам*. Название комиссии связано именно с ценными бумагами и с момента её создания (1932 г.) никогда не менялось [3].

Считаем, что неправильное применение терминов неблагоприятно сказывается и на составлении документов программного характера по развитию рынка ценных бумаг. Использование в названии документов программного характера терминов “рынок капитала”, “финансовый рынок” уводят от решения насущных проблем рынка ценных бумаг, поскольку рынок ценных бумаг (особенно в нашей республике) является только небольшой составной частью рынка капитала. При разработке документов с такими названиями (“рынок капитала” или “финансовый рынок”), ввиду значительного количества составляющих этих рынков, проблемы рынка ценных бумаг могут “потонуть” или раствориться в общих вопросах финансового рынка или рынка капитала. Но, если все же использовать термин “рынок капитала” в названии документа, то придется обеспечивать соответствие содержания документа его названию, то есть вклю-

чать в него мероприятия, связанные со стратегическими направлениями развития денежного обращения, кредита, страхового дела и т.п., а не посвящать его только вопросам развития рынка ценных бумаг.

Возвращаясь к вопросу о необходимости принятия Концепции развития рынка ценных бумаг, следует отметить, что её целесообразно принимать на уровне решения высшего должностного лица государства.

При принятии Концепции развития рынка ценных бумаг на долгосрочный период необходимо установить порядок, при котором любой принимаемый нормативный акт в области рынка ценных должен подвергаться экспертизе на предмет соответствия установкам Концепции. В случаях обнаружения противоречий документ приниматься не должен, либо инициатору (разработчику) необходимо будет сначала добиться внесения соответствующих изменений в Концепцию, и только после этого продвигать свой нормативный акт далее.

В последнее время значительная роль в социально-экономической жизни республики придается науке, научным исследованиям, а также эффективной организации деятельности научно-исследовательских учреждений. Президент нашей страны Шавкат Мирзиёев в ходе совещания 28 мая 2019 года, посвященного задачам развития сферы науки и высшего образования, отмечал: “*Наука будет точкой опоры нашего развития* [4]”. Именно привлечение ученых, владеющих глубокими и обширными научными знаниями, соответствующим исследовательским инструментарием, в 1990-е годы позволило заложить классические фундаментальные основы отечественного фондового рынка и обеспечить достаточно интенсивное его развитие. Поэтому к разработке Концепции необходимо привлекать научных работников, имеющих соответствующие научные разработки

в области фондового рынка. И в самой Концепции целесообразно заложить нормы, связанные с использованием имеющегося отечественного научно-потенциала в дальнейшем развитии рынка ценных бумаг страны.

Прежде чем принимать Концепцию, целесообразно организовать и провести ряд конференций, семинаров, симпозиумов с участием практиков, профессиональных участников отечественного рынка ценных бумаг, международных экспертов, на которых заслушать не просто доклады, а выступления, касающиеся прогнозов и видения будущего отечественного фондового рынка, путей решения имеющихся проблем.

Подводя итог вышеизложенному, можно констатировать, что для нормального, бескризисного, динамичного развития рынка ценных бумаг Узбекистану необходима *заранее продуманная и спланированная* организационная система, сочетающая в себе создание и постоянное совершенствование законодательных норм в этой области, контроль за соблюдением законодательства всеми участниками рынка ценных бумаг, начиная с рядового гражданина и заканчивая государственными органами власти.

Одним из важных условий успешного и динамичного развития такой системы является наличие в государстве разработанного и принятого всеми органами

государственной власти и управления, участниками рынка ценных бумаг документа – **концепции**.

Наличие концепции развития рынка ценных бумаг позволит развивать фондовый рынок не беспорядочно, хаотично, а *целенаправленно, последовательно*, опираясь на уже наработанную мировым опытом практику, избегать ошибки, которые в свое время совершили развитые капиталистические страны при создании своих фондовых рынков.

Концепция является системой заранее определенных и выверенных ориентиров, в направлении которых будет развиваться в перспективе индустрия отечественного фондового рынка.

Соблюдение заложенных в концепции идей и стратегических установок объединит действия органов государственной власти и управления, призванных осуществлять регулирование рынка ценных бумаг, позволит проводить более последовательную и скоординированную экономическую политику в отношении участников рынка ценных бумаг, что, в конечном итоге, значительно ускорит процесс становления отечественного рынка ценных бумаг, выведет его на новый организационный и технический уровень, окажет позитивное, благотворное влияние на состояние рыночных отношений в целом.

Источники и литература:

1. К. Маркс. Капитал. Т.1. – С. 185.
2. Л.В. Стрелкова, Ю.А. Макушева. Планирование как эффективный инструмент управления предприятием в современных условиях. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2010, № 3 (2). – С. 603-606.
3. Бутиков И.Л. Проблемы управления рынком ценных бумаг в Узбекистане. // Управление государственное, муниципальное и корпоративное: теория и лучшие практики. Материалы Шестой Международной научно-практической конференции (12-13 ноября 2021 года). – Ростов н/Д: ФГБОУ ВО РГУПС, 2021. – С. 162-166.
4. Наука будет точкой опоры развития Узбекистана. Узбекское телеграфное агентство (УзТАГ). 28 мая 2019 г. Информационный ресурс <https://uztag.info/ru/news/nauka-budet-tochkoj-opory-razvitiya-uzbekistana-mirzieev>

ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИНГ ЎРНИ ВА УЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Кахраман САРИЕВ,
иқтисод фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистон саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш йўналишларининг назарий асослари келтирилган. Шунингдек, саноат корхоналарининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўналишлари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: саноат, саноат корхоналари, ресурслар, моддий ресурслар, меҳнат ресурслари, молиявий ресурслар, инновацион ресурслар, самарадорлик, ижтимоий самарадорлик, иқтисодий самарадорлик.

**Анализ роли промышленных предприятий
в развитии экономики и тенденций
их развития**

Кахраман Сариев,
доктор философии по экономике (PhD)

Аннотация: в статье приведены теоретические основы направлений стабильного развития промышленных предприятий Узбекистана. Также широко освещены пути повышения экономической эффективности промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленность, промышленные предприятия, материальные ресурсы, трудовые, финансовые, инвестиционные ресурсы, эффективность, социально-экономическая эффективность.

**Analysis of the role of industrial
enterprises in economic development and
their development trends**

Kahraman Sariev,
PhD (in Economics)

Abstract: this article presents the theoretical foundations of directions for sustainable development of industrial enterprises of Uzbekistan. Also, directions for increasing the economic efficiency of industrial enterprises are widely revealed.

Keywords: industry, industrial enterprises, resources, material resources, labor resources, financial resources, innovative resources, efficiency, social efficiency, economic efficiency.

Ўзбекистон ҳудудида ҳунармандчилик давлатлар вужудга келишидан олдин пайдо бўлган ва давлатлар юзага келган пайтда ҳунармандчилик анча тараққий этган бўлган. Аммо ҳунармандчилик тўғрисидаги ёзма манбалар мамлакатимиз ҳудудида ҳам кечроқ пайдо бўлган. Ҳунармандчилик тўғрисидаги дастлабки маълумотлар VI-VII асрларда яратилган “Авесто”дан топилган [1].

Бундан келиб чиқадики, мамлакатимиз ҳудудида саноатнинг илк шакли (кўриниши) бўлган ҳунармандчилик VI-VII асрлардан олдинги даврларда ҳам мавжуд бўлган ва у такомиллашиб келган.

Ўзбекистон ҳудудида саноат тараққиёти илдизи узоқ тарихга эга. Самарқанд, Бухоро, Урганч, Тошкент, Қўқон, Марғилон, Наманган, Андижон каби шаҳарларда майда ва йирик ҳунармандчилик ривож топган. Ўзбекистонда ҳақиқий маънодаги саноатнинг пайдо бўлиши XIX асрнинг 2-ярмига тўғри келади. Ўрта Осиёнинг чор Россияси томонидан босиб олиниши натижасида ўлкага рус саноатчилари ва Россия капитали ҳам кириб келди ва хомашёга бирламчи ишлов берадиган пахта тозалаш, вино, ароқ, консерва, пахта мойи каби маҳсулотларга ихтисослашган корхоналар пайдо бўлди ҳамда Ўзбекистонда саноат Россия саноати ва иқтисодиёти билан боғлиқ ҳолда ривожланишни бошлади [2].

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда “машиналаштирилган” саноат тармоғининг пайдо бўлиши ва ривожланиши XIX асрнинг 2-ярмидан бошланган бўлса-да, ўша даврларда мамлакатда иқтисодиётнинг қишлоқ хўжалиги тармоғи анча ривожланган эди.

Маълумотларга кўра, 1927 йилда Ўзбекистон “халқ хўжалиги”да қишлоқ хўжалигининг салмоғи 62,6 фоизни, саноат салмоғи эса, 34,8 фоизни ташкил этар эди. Саноат ишлаб чиқаришининг 90 фоизи қишлоқ хўжалиги хомашё-

сини қайта ишлашга асосланган эди. Шундай экан, ўлкада ишлаб чиқарувчи кучларни жадал ривожлантиришни таъминлайдиган, шаҳар ва қишлоқлардаги мавжуд ижтимоий ишлаб чиқариш таркиби ва техникавий негизини тубдан ўзгартирадиган, замонавий техника билан муомала қилишга қодир етарли миқдордаги миллий кадрларни вужудга келтира оладиган саноатни жойлаштириш муҳим эди [3].

XIX асрнинг 20-йиллари охирига келиб, Ўрта Осиёда машинасозлик устаноналари кўпайиши муносабати билан илк билим юртлари ташкил қилинди ва уларнинг зиммасига ушбу соҳа учун керакли кадрларни етиштириш вазифаси юклатилди [4]. Шунингдек, шу даврда машинасозлик ва асбобсозликка ихтисослашган техникумлар сони 20 тага етган.

1928-1932 йилларда Ўзбекистонда 298 та саноат корхонаси қурилиб, 79 та корхона қайта ташкил этилган бўлса, 1931 йили ҳокимият қарори билан Тошкент зонасида биринчи машинасозлик “Ташқишлоқмаш” трактор заводи ишга туширилди ва корхона тракторлар ҳамда уларга керакли бўлган бутловчи қисмлар ишлаб чиқарила бошланди [5].

Тадқиқот доирасида ўрганилган маълумотлардан келиб чиқиб, Ўзбекистонда саноат тармоғининг ривожланиш босқичларини қуйидагича ифодалаш мумкин (1-жадвал).

Албатта, юқодаги таҳлиллардан ҳам кўриниб турибдики, мамлакатимизда саноатнинг ривожланиши узоқ тарихни ўз ичига олган бўлсада, таъкидлаш жоизки, яқин-яқингача мамлакат иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги устувор бўлиб келган.

Таҳлилларга кўра, 2010 йилга келиб, республикада ЯИМ ҳажми 2184,3 млрд сўмга етиб, бу 1995 йилга нисбатан 164,2 марта, 2000 йилга нисбатан 16,5 марта, 2005 йилга нисбатан 3,6 мартага ошган. Шунингдек, мазкур даврда Қорақалпоғистон Республикаси ЯҲМ ҳажми 1095

Ўзбекистонда саноатнинг ривожланиш босқичлари*

Босқичлар	Изоҳ
I босқич (XIX асрнинг 2-ярми)	Мазкур даврда хомашёга бирламчи ишлов берадиган пахта тозалаш, вино, ароқ, консерва, пахта мойи каби маҳсулотларга ихтисослашган саноат корхоналари ташкил этилган [6].
II босқич (XX аср)	Ушбу даврда мамлакат саноатида электроэнергетика, газ, нефть, кўмир, қора ва рангли металлургия, қишлоқ хўжалиги машинасозлиги (тракторлар, пахта териш машиналари), автомобилсозлик, кабель, электроника, пахта тозалаш саноати машинасозлиги, самолётсозлик, ирригация-қурилиш машинасозлиги, кимё, цемент, қурилиш материаллари, тиббиёт, ёғ-мой, тўқимачилик, тикувчилик, озиқ-овқат ва бошқа саноат тармоқлари шаклланди. Жумладан, 1920 йилдан бошлаб енгил саноатнинг пиллакашлик, йигирув-тўқув, тикувчилик, пойабзал фабрикалари қурила бошланди. Хусусан, 1937 йилда Тошкент тўқимачилик комбинати ишга туширилди. 1940-50 йиллардан кўмир саноати, газ саноати, нефть саноати жадал ривожлана бошлади [7]. Шу даврда Тошкент авиация заводи қурилиб, унда ИЛ14 (1940), АН10, АН8, АН12, АН22, "Антей" (1956), суперлайнер ИЛ76 (1973) ишлаб чиқарилган бўлса, 1992 йилдан ИЛ114 самолёти ишлаб чиқарилган [8].
III босқич (XX аср охири – 2017 йил)	Бу босқич мамлакат мустақилликка эришгандан кейинги даврни қамраб олади. Бунда иқтисодий ривожланишга бўлган стратегик ҳаракатлар, хусусан, чет эл капиталининг кириб келиши ва у билан бирга хориж саноатининг ҳам кириб келиши билан изоҳланади. Жумладан, 1996 йилда Корея билан ҳамкорликда "ЎзДЭУавто" ҚК ишга туширилди. Шу йили автобуслар ва юк машиналари ишлаб чиқарадиган "СамКочАвто" заводи барпо этилди. Бу даврдаги яна бир муҳим қадам бу – мулкчилик шаклларининг ҳуқуқий асоси яратилиши бўлди (ЎРҚ-152-XII-сон) [9]. Бу хусусийлаштиришнинг бошланиши бўлиб, мамлакатда хусусий кичик (ўрта) саноат корхоналарининг ривожланишига замин яратди.
IV босқич (2017 йилдан ҳ.в.)	Ушбу босқичда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган ислохотлар жадаллаштирилди. Хусусан, иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари (ПФ-4947-сон) [10], миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш (ПФ-60-сон) [11] ҳамда барқарор иқтисодий ўсиш орқали аҳоли фаровонлигини таъминлаш (ПФ-158-сон) [12] борасида кенг қамровли, изчил ва самарали иқтисодий ислохотлар амалга оширилмоқда.

*Муаллиф томонидан умумлаштирилган.

млрд сўмга етиб, бу 1995 йилга нисбатан 121,7 марта, 2000 йилга нисбатан 15,2 марта, 2005 йилга нисбатан 3,3 м., Андижонда 1325,7 млрд сўмга етиб, бу 1995 йилга нисбатан 150,6 марта, 2000 йилга нисбатан 12,0 марта, 2005 йилга нисбатан 2,8 м., Бухорода 2366,9 млрд сўмга етиб, бу 1995 йилга нисбатан 197,2 марта, 2000 йилга нисбатан 16,3 марта,

2005 йилга нисбатан 3,5 м.га ошганлиги кузатилган.

1995-2010 йилларда ЯИМнинг қўшимча ўсиш суръати ўртача 2,4 фоизни ташкил этган. Шу даврданоқ таркибий ўзгаришлар борасидаги сиёсатнинг изчил амалга оширилиши натижасида мамлакат иқтисодиёти таркиби диверсификация қилинди. Натижада, мам-

лакатда иқтисодиётнинг барча тармоқларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми кўпая бошлади.

Хусусан, 1995 йилда ЯИМ ҳажми 302,8 млрд сўмни ташкил этган бўлса, унда тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати 263,0 млрд сўмга етиб, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида маҳсулот етиштириш ҳажми 85,1 млрд сўмни, саноат (қурилишни қўшган ҳолда) маҳсулотлари ҳажми эса, 73,1 млрд сўмни (жумладан, саноат маҳсулотлари ҳажми 51,7 млрд сўм ва қурилиш ҳажми 21,4 млрд сўм), жами кўрсатилган хизматлар ҳажми 104,8 млрд сўмни, шу жумладан, савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар ҳажми 23,1 млрд сўмни, ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа хизматлари ҳажми 22,1 млрд сўмни ҳамда бошқа хизмат тармоқларида кўрсатилган хизматлар ҳажми 59,6 млрд сўмни ташкил этган.

Таҳлилларга кўра, 2010 йилда ЯИМ ҳажми 62388,30 млрд сўмни ташкил этиб, бу 1995 йилга нисбатан 206,0 мартага, 2000 йилга нисбатан 19,2 мартага ва 2005 йилга нисбатан 3,9 мартага ошганлиги қайт этилган. Мазкур ўсиш тенденцияси бўйича энг юқори кўрсаткич саноат тармоғи ҳиссасига тўғри келган.

Хусусан, 2010 йилда саноат тармоғида ишлаб чиқарилган (қазиб олинган, қайта ишланган) маҳсулотлар ҳажми 15114,80 млрд сўмни ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич 1995 йилга нисбатан 292,4 мартага, 2000 йилга нисбатан 32,7 мартага ҳамда 2005 йилга нисбатан 4,5 мартага ошганлигини кўриш мумкин.

Маълумотларга кўра, 2023 йилда ЯИМ ҳажми 1066569,0 млрд сўмни ташкил этган. Жумладан, республика ҳудудида яратилган ЯҲМ ҳажми бўйича юқори кўрсаткич Тошкент шаҳри (181859,6 млрд сўм) ҳиссасига тўғри келган бўлса, ундан кейинги навбатни Тошкент вилояти (107918,1 млрд сўм), Навоий (81943,2 млрд сўм), Самарқанд (74115,3 млрд сўм), Андижон (68223,4

млрд сўм) ва Фарғона (65781,0 млрд сўм) вилоятлари банд этган.

ЯҲМ ҳажми бўйича ўртача кўрсаткичлар – Қашқадарё (58404,5 млрд сўм), Бухоро (53232,3 млрд сўм), Наманган (47112,6 млрд сўм) ва Сурхондарё (40909,8 млрд сўм) вилоятларида кузатилган бўлса, бу борада нисбатан паст кўрсаткичлар – Хоразм (36916,5 млрд сўм), Жиззах (33323,3 млрд сўм) ва Сирдарё (21549,9 млрд сўм) вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси (32916,1 млрд сўм) ҳиссасига тўғри келган (2-жадвал).

Таҳлилларга кўра, 2023 йилда ЯИМ ҳажмининг ўсиш суръати 106,0 фоизни ташкил этган. Шу жумладан, ЯҲМ ҳажмининг энг юқори ўсиш суръати Тошкент шаҳрида (109,3 %) кузатилди (бу республика даражасидан юқори). Кейинги ўринларни: Сирдарё (105,9 %), Навоий (105,8 %), Самарқанд (105,6 %), Фарғона (105,5 %), Наманган 105,4 %), Бухоро (105,2 %), Андижон (105,1 %), Жиззах (105 %) ва Қашқадарё (105 %) ҳамда Тошкент (105 %) вилоятлари банд этди. Шунингдек, бу борада паст ўсиш суръатлари: Сурхондарё (104,4 %) ва Хоразм (104,4 %) вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси (103,5 %) ҳиссаларига тўғри келган (3-жадвал).

Статистик маълумотларга кўра, 2023 йилда ЯИМ ҳажми 1066569,0 млрд сўмни ташкил этиб, 2022 йилга нисбатан 106 фоизга ўсган. ЯИМ шаклланишида тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати 1008423,1 млрд сўмни ташкил этиб, жумладан, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида 245222,5 млрд сўм, саноат (қурилишни қўшган ҳолда) 325378,4 млрд сўм, саноатда 262824,2 млрд сўм, қурилишда 62554,2 млрд сўм, хизматлар соҳасида 437822,2 млрд сўм, шу жумладан, савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар бўйича 72382,4 млрд сўм, ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа бўйича 77833,1 млрд сўм ҳамда бошқа хизмат тармоқларида 287606,7 млрд сўм қўшилган қиймат яратилган (4-жадвал).

2-жадвал

Ялпи ички (хўдудий) маҳсулот ҳажми*, млрд

	2011	2013	2015	2017	2019	2021	2023
ЯИМ	103232,6	153311,3	221350,9	317476,4	532712,5	738425,2	1066569
Қарақалпоғистон Республикаси	2800,3	4366,7	6703,8	10855,1	19557	25681,8	32916,1
Андижон	6183,4	9918,6	13914	19753	33581,3	43332,5	68223,4
Бухоро	6110,8	8325,9	12368,6	17191	27963,2	38350,1	53232,3
Жиззах	3048,2	4517,9	6730,8	9680,7	16056,1	23274,3	33323,3
Қашқадарё	8858,9	12308,3	17247,7	21597,3	32223	42560,2	58404,5
Навоий	5285,4	7708,5	10545,2	14681,5	36224,3	58730,3	81943,2
Наманган	4703,5	7217,2	10826,9	15311,1	23764	34194,1	47112,6
Самарқанд	8218,5	12383	18513,7	27039	38765,9	52893,6	74115,3
Сурхондарё	5217,1	7436,4	11114,4	14404,4	22288,1	29693,2	40909,8
Сирдарё	2374,3	3446,4	5076,9	6799,6	11865,2	15071,5	21549,9
Тошкент	10200,6	15420,7	22089	29092,8	54759,3	82221,8	107918,1
Фарғона	7228,5	10966,4	16342,4	20749,2	32520,8	47760,5	65781
Хоразм	3870,6	5815,3	8940,4	12008,1	19129,1	26464,3	36916,5
Тошкент ш.	13409,6	19838,9	29847,4	49259,1	84720,4	121779,8	181859,6

* Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари.

3-жадвал

Ялпи ички (хўдудий) маҳсулот ҳажмининг ўсиш суръати*, %

	2011	2013	2015	2017	2019	2021	2023
ЯИМ	107,5	107,3	107,2	104,4	106	107,4	106
Қарақалпоғистон Республикаси	107,3	108	110,5	106,1	107	107,6	103,5
Андижон	110,4	108,6	103,4	104,1	105,8	104,8	105,1
Бухоро	111	108,3	108,5	102,4	106,3	106,5	105,2
Жиззах	110,7	108,9	108,3	104,1	108,3	107,7	105
Қашқадарё	106	105,4	106,6	103,5	101,8	106,8	105
Навоий	107	104,4	103,8	101,5	105,2	107,3	105,8
Наманган	110,7	108	107,7	103,4	107,4	109,7	105,4
Самарқанд	109,9	108	108,4	101,5	105,4	108,5	105,6
Сурхондарё	110,9	107,8	107,3	103,4	103,7	107,9	104,4
Сирдарё	108,1	105	107,1	95,5	109,5	109	105,9
Тошкент	105,5	106,5	105,9	101	107,3	110,4	105
Фарғона	109,6	107,5	107,3	98,9	104,4	108,2	105,5
Хоразм	106,8	109,7	109	104,5	105,7	108,1	104,4
Тошкент ш.	110,3	108,5	109,2	110,8	108,5	116	109,3

* Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари.

4-жадвал

Иқтисодий фаолият турлари кесимида Ўзбекистон Республикасининг ялпи ички маҳсулоти ҳажми*, млрд сўм

Кўрсаткичлар	2011	2013	2015	2017	2019	2021	2023
И. ЯИМ, жами	103 232,6	153 311,3	221 350,9	317 476,4	532 712,5	738 425,2	1 066 569,0
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	91 605,1	137 382,9	201 204,0	282 684,4	487 449,8	686 432,4	1 008 423,1
Маҳсулотларга соф солиқлар	11 627,5	15 928,4	20 146,9	34 792,0	45 262,7	51 992,8	58 145,9
ИИ. Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	91 605,1	137 382,9	201 204,0	282 684,4	487 449,8	686 432,4	1 008 423,1
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	30 658,6	42 636,8	64 680,3	90 983,9	129 885,0	181 787,7	245 222,5
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	20 417,3	32 646,9	49 849,2	74 799,0	164 635,7	232 535,7	325 378,4
Саноат	15 951,8	25 388,7	38 466,6	59 570,4	134 185,8	186 978,2	262 824,2
Қурилиш	4 465,5	7 258,2	11 382,6	15 228,6	30 449,9	45 557,4	62 554,2
Хизматлар	40 529,1	62 099,2	86 674,5	116 901,5	192 929,1	272 109,1	437 822,2
Савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	7 619,7	11 217,9	16 145,3	21 540,6	32 179,7	46 750,0	72 382,4
Ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	9 432,2	14 609,1	19 158,2	25 305,6	36 028,6	47 934,3	77 833,1
Бошқа хизмат тармоқлари	23 477,2	36 272,3	51 371,0	70 055,4	124 720,8	177 424,8	287 606,7

* Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари.

2023 йилда ЯИМнинг ўсиш суръати 106,0 фоиз (мазкур кўрсаткич 2010-2023 йиллар мобайнида ўртача ҳисобда 106,1 фоиз)ни ташкил этган. Жумладан, тармоқларнинг ялпи қўшилган қийматлари ўсиш суръати 105,9 фоиз (106,3 %), қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги маҳсулотлари ўсиш суръати 104,1 фоиз (104,5 %), саноат маҳсулотлари ўсиш суръати (қурилишни қўшган ҳолда) 106,1 фоиз (107,0 %), шу жумладан, саноат ўсиш суръати 106,0 фоиз (105,8 %), қурилиш ишларининг ўсиш суръати 106,4 фоиз (111,5 %), хизматларнинг ўсиш суръати 106,8 фоиз (107,1 %), савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматларнинг ўсиш суръати 110,2 фоиз (109,5 %), ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа хизматларининг ўсиш суръати

112,3 фоиз (109,0 %), бошқа хизматларнинг ўсиш суръати 104,5 фоиз (105,8 %)ни ташкил этган (5-жадвал).

2023 йилда яратилган ЯИМнинг 94,5 фоизи тармоқларнинг ялпи қўшилган қийматлари ҳиссасига тўғри келади (мазкур кўрсаткич 2010-2023 йиллар мобайнида ўртача ҳисобда 90,8 фоизни ташкил этган). Шундан қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги – 24,3 фоиз (29,6 %), саноат (қурилишни қўшган ҳолда) 32,3 фоиз (28,0 %), шу жумладан, саноат – 26,1 фоиз (22,2 %), қурилиш – 6,2 фоиз (5,8 %), хизматлар – 43,4 фоиз (42,4 %), савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар – 7,2 фоиз (7,6 %), ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа – 7,7 фоиз (8,8 %), бошқа хизмат тармоқлари 28,5 фоиз (26,0 %) улушга эга (6-жадвал).

5-жадвал

Иқтисодий фаолият турлари кесимида Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулотининг ўсиш суръатлари*, млрд сўм

Кўрсаткичлар	2011	2013	2015	2017	2019	2021	2023
И. ЯИМ, жами	107,5	107,3	107,2	104,4	106,0	107,4	106,0
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	107,7	107,4	107,3	104,3	106,1	107,6	105,9
Маҳсулотларга соф солиқлар	106,6	106,7	106,5	105,7	104,7	104,6	107,4
ИИ. Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	107,7	107,4	107,3	104,3	106,1	107,6	105,9
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	106,1	106,4	106,1	101,2	103,1	104,0	104,1
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	105,2	109,8	108,3	105,4	108,3	108,4	106,1
Саноат	104,4	107,5	105,3	105,2	105,0	108,8	106,0
Қурилиш	108,1	118,4	118,8	106,0	122,9	106,8	106,4
Хизматлар	110,0	106,8	107,6	106,0	106,7	109,5	106,8
Савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	115,7	113,8	111,3	102,1	107,1	113,6	110,2
Ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	111,2	103,4	106,1	111,3	106,6	117,8	112,3
Бошқа хизмат тармоқлари	107,7	106,0	107,0	105,3	106,7	106,3	104,5

* Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари.

6-жадвал

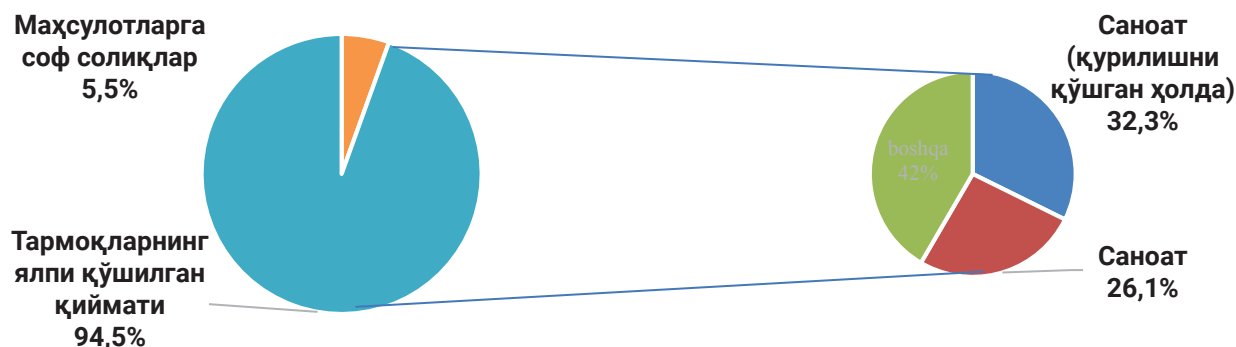
Иқтисодий фаолият турлари кесимида Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулоти таркиби*, жамига нисбатан фоизда

Кўрсаткичлар	2011	2013	2015	2017	2019	2021	2023
И. ЯИМ, жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	88,7	89,6	90,9	89,0	91,5	93,0	94,5
Маҳсулотларга соф солиқлар	11,3	10,4	9,1	11,0	8,5	7,0	5,5
ИИ. Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	33,5	31,0	32,1	32,2	26,6	26,5	24,3
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	22,3	23,8	24,8	26,5	33,8	33,9	32,3
Саноат	17,4	18,5	19,1	21,1	27,5	27,3	26,1
Қурилиш	4,9	5,3	5,7	5,4	6,2	6,6	6,2
Хизматлар	44,2	45,2	43,1	41,4	39,6	39,6	43,4
Савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	8,3	8,2	8,0	7,6	6,6	6,8	7,2
Ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	10,3	10,6	9,5	9,0	7,4	7,0	7,7
Бошқа хизмат тармоқлари	25,6	26,4	25,5	24,8	25,6	25,8	28,5

* Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари.

Мазкур тадқиқот вазифаларидан келиб чиқиб, ушбу параграф бўйича амалга оширилган таҳлиллар натижаларига кўра, Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланишида саноат тармоғининг ўрни қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Мамлакат ЯИМда саноатнинг улуши 26,1 фоизни, қурилишни қўшган ҳолда эса 32,3 фоизни ташкил этади (1-расм. 2023 йил бўйича).

1-расм. ЯИМда саноатнинг улуши*, %

* Муаллиф томонидан тузилган.

2. 2023 йил мобайнида республика бўйича жами амалга оширилган экспорт ҳажми 24426,2 млн АҚШ долларини ташкил этган. Шундан саноатнинг улуши 38,1 фоизни ташкил этади. Шунингдек, экспортнинг 33,4 фоизи олтин ҳиссасига тўғри келган. Агар олтин саноат асосида қазиб, қайта ишланишини ҳисобга олсак, демак, экспортда саноатнинг улуши 71,5 фоизга етади.

3. Бугунги кунда мамлакатда жами меҳнат ресурслари сони 19517,5 минг

кишини ташкил этса, шунинг 13538,9 минг нафарини иқтисодиётда банд бўлганлар ташкил этади. Шундан 13,5 фоизи саноат тармоқлари ҳиссасига тўғри келади.

4. 2023 йил маълумотларига кўра, аҳолининг умумий даромадлари ҳажми 728826,1 млрд сўмни ташкил этган. Эътиборли жиҳати шундаки, аҳоли умумий даромадлар таркибида ишлаб

чиқаришдан олинган даромадларнинг улуши 70,5 фоизни ташкил этган.

5. Мамлакат иқтисодиётида саноат ўрнининг яна бир муҳим жиҳати шундаки, саноатнинг ривожланиши фан-техниканинг ривожланишини талаб этади. Бу эса, мамлакат тараққиётида муҳим омил ҳисобланади. Шунингдек, саноатлашув мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Абдуллаева Р.Г. Ҳунармандчилик ривожланишининг илмий концепциялари ва унинг миллий анъанавий асослари // Иқтисод ва молия / Экономика и финансы, 2021, 12(148). – 38 б.

2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т., 1997; Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т., 1999; Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти. – Т., 1998; Экономика Ўзбекистана и стран СНГ. – Т., 2001; Ўзбекистон Республикаси. – Т., 2001. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/sanoat-uz/>

3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Т.: Шарқ. – 2000. – 339-340 б.

4. Ахмедов А., Сайдаминова М. Ўзбекистон Республикаси: қисқача маълумотнома. Иккинчи тўлдирилган нашри. – Т.: Ўзбекистон. – 1993. – 23 б.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Т.: Шарқ. – 2000. – 340 б.
6. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/sanoat-uz/>
7. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/sanoat-uz/>
8. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/samolyot-uz/>
9. Ўзбекистон Республикасининг 1990 йил 31 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”ги ЎРҚ-152-XII-сонли Қонуни. Lex.uz
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. Lex.uz
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”. Lex.uz
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон – 2030” стратегияси”. Lex.uz
13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев раислигида 2024 йил 11 июль куни инвестициялар жалб қилишни янада кенгайтириш чора-тадбирлари муҳокама-си бўйича видеоселектор йиғилиши материаллари... – Т., 11.07.2023 й. <https://www.uza.uz>
14. Аскинадзи В.М. Инвестиц.ии: учебник для вузов / В.М. Аскинадзи, В.Ф. Максимова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство “Юрайт”, 2024. – С. 385.
15. Astanakulov, O. (2020). National projects and government programmes: functional algorithm for evaluating and modelling using the Data Science methodology. *Economic Annals-XXI*, 183(5-6), 51-59. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V183-05>
16. Astanakulov, O., Asatullaev, Kh., Saidaxmedova, N., & Batirova, N. (2024). The energy efficiency of the national economy assessment in terms of investment in green energy. *Economic Annals-XXI*, 189(5-6(1)), 26-34. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V189-03> Innovatsiya va investitsiya. Iqtisodiyot va ta’lim / 2022-yil 6-son 95 b.
17. Astanakulov, O.T., Raximov, M.Y., Kalandarova, N.N. (2020). Analysis of the Investment Program of the Analytical Cycle at the Enterprise for the Development of the Company’s Entrepreneurial Activity. *Academy of Entrepreneurship Journal*, Vol: 26 Issue: 3S, 1528-2686. (Scopus) Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/analysis-of-the-investment-program-of-the-analytical-cycle-atthe-enterprise-for-the-development-of-the-companys-entrepreneurial-a-9736.html>
18. Борисов Е.Ф. Хрестоматия по экономической теории. – М.: Юристъ, – 2000. – С. 536.
19. Гитман Л.Д., Джонк М.Д. Основы инвестирования. – М.: Дело, 2023. – С.1008.
20. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Классики экономической науки – XX век. – М.: Гелиос АРВ, 2020. – С.229.
21. Любушин Н.П. Экономический анализ: учеб. пособие – М.: Юнити-дана, 2024.
22. Подшиваленко Г.П., Киселева Н.В. Инвестиционная деятельность. – М.: Кнорус, 2023.
23. Темирова З.У., Темирболатова С.Х. Учебно-методическое пособие по дисциплине “История экономииических учений” для студентов ОФО-ЗФО, обучающихся по программе подготовки 38.05.01 “Экономическая безопасность”, специализация “Экономико-правовое обеспечение экономической безопасности”. – Черкесск: БИЦ СевКавГГТА, 2024.
24. Харрод Р.Ф. К теории экономической динамики. Классики экономической науки – XX век. – М.: Гелиос АРВ, 2020.

РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ БАНК СЕКТОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Юлдуз ШАМСИЕВА,
Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги Давлат бошқаруви
академияси докторанти

Аннотация: мазкур мақолада банк тизимида рақамли трансформация жараёнларининг аҳамияти ҳамда унинг самарадорликни оширишдаги роли батафсил таҳлил қилинган. Инновацион технологияларни жорий этиш банк фаолиятининг барқарорлиги ва узоқ муддатли ўсишини таъминлаш омили сифатида кўриб чиқилади. Рақамли трансформация натижасида банкларнинг бизнес моделларини такомиллаштириш, масофавий хизматлар қамровини кенгайтириш ҳамда мижозлар тажрибасини яхшилаш имкониятлари ёритилган.

Тадқиқот доирасида халқаро тажрибалар ўрганилиб, рақамли технологияларни муваффақиятли қўллаётган банклардан мисоллар келтирилган. Банк ва мижозлар ўртасидаги муносабатларни такомиллаштиришда рақамли банк хизматларининг роли таҳлил этилган ҳамда Ўзбекистондаги масофавий банк хизматлари фойдаланувчиларининг ўсиш динамикаси статистик маълумотлар асосида кўрсатилган.

Калит сўзлар: рақамли трансформация, банк сектори, рақамлаштириш, молия-кредит ташкилотлари, замонавий банк хизматлари, рақамли иқтисодиёт, рақамли технологиялар, стратегия, банк операциялари.

Развитие банковского сектора путем совершенствования цифровой трансформации

Юлдуз Шамсиева,
докторант Академии государственного
управления при Президенте Республики
Узбекистан

Аннотация: в данной статье детально проанализированы значение и роль процессов цифровой трансформации в банковском секторе и их влияние на повышение эффективности. Внедрение инновационных технологий рассматривается как фактор, обеспечивающий стабильность и долгосрочный рост банковской деятельности. В результате цифровой трансформации освещены возможности совершенствования бизнес-моделей банков, расширения охвата дистанционных услуг и улучшения клиентского опыта.

В рамках исследования изучен международный опыт, приведены примеры банков, успешно применяющих цифровые технологии. Проанализирована роль цифровых банковских услуг в совершенствовании взаимодействия между банками и клиентами, а также на основе статистических данных показана динамика роста пользователей

дистанционных банковских услуг в Узбекистане.

Ключевые слова: цифровая трансформация, банковский сектор, цифровизация, финансово-кредитные организации, современные банковские услуги, цифровая экономика, цифровые технологии, стратегия, банковские операции.

Development of the banking sector by improving digital transformation

Yulduz Shamsiyeva,

PhD student of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: this article provides a detailed analysis of the significance and role of digital transformation processes in the banking sector and their impact on improving efficiency. The

introduction of innovative technologies is considered a factor ensuring the stability and long-term growth of banking operations. As a result of digital transformation, the article highlights the opportunities for banks to enhance their business models, expand the scope of remote services, and improve customer experience.

The study examines international experience and provides examples of banks successfully implementing digital technologies. The role of digital banking services in improving the interaction between banks and customers is analyzed, and the growth dynamics of remote banking service users in Uzbekistan are shown based on statistical data.

Keywords: digital transformation, banking sector, digitization, financial and credit organizations, modern banking services, digital economy, digital technologies, strategy, banking operations.

Кириш. Рақамли трансформация тўғрисида банк секторининг бизнес моделлари ва ривожланиш концепциялари такомиллаштирилмоқда. Инновацион ривожланиш банклар фаолияти самарадорлигининг барқарор ва узоқ муддатли ўсиши учун асосий имкониятдир. Сўнгги йилларда молиянинг рақамли сектори ривожланиши тезлашди ва банк секториди рақамли трансформацияни оқилона қўллаш ҳам сезиларли даражада ўсди ҳамда рақобат муҳитида ажралмас устунликка эга бўлиш воситасига айланди. Рақамли трансформация жараёнларидан асосий мақсад мавжуд бизнес моделларини такомиллаштириш, шунингдек, бизнесни ривожлантириш учун рақамли технологиялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳисобланади. Бу жараён, доимий равишда, инновацион технологияларни жорий этишни назарда тутди, бу эса бутун иқтисодиётнинг тўлиқ рақамли трансформациясига олиб келади.

Адабиётлар шарҳи. Маълумки, банклар томонидан кўрсатилаётган хизматлар назарияси тарихи ҳам бошқа назариялар сингари қатор ривожланиш

йўллари босиб ўтган. Банк хизматлари назарияси ривожланишининг илк даврида Х.Дуглас [1] ва Г.Браяннинг илмий ишлари банклар хизмати бозори ҳамда унинг банк хизматлари сегментини ўрганишга бағишланган. Кейинги йилларда, мамлакатларнинг иқтисодиёт тизимлари фаолиятига хос хусусиятлар ҳамда бошқа омилларнинг банк хизматлари бозорига таъсири тадқиқи Ф.Дерек [2], О.Доннел, Э.Баллариннинг илмий ишларида акс этади. Банк хизматлари бозорида кўрсатилаётган электрон хизматлар кенг тарқалган бўлиб, банкларнинг бирлашиш ва сингиб кетиш ҳолатлари кўпайди. Бу борада Ж.Цинки [3], Д.Жентле, П.Роузнинг илмий ишларини алоҳида таъкидлаш мумкин. Юқоридагилар билан бир қаторда, бошқа олимлар ҳам рақамли банклар, тижорат банкларида замонавий банк хизматларини такомиллаштириш бўйича ўз ғояларини илгари суришган. А.А.Гонтарнинг таъкидлашича, "Рақамли банк – бу банк ва унинг мижозлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янги шакли, шу жумладан, рақамли, ахборот ва технология стратегиялари соҳасидаги истеъ-

молчилар ва тижорат мижозлари учун молиявий хизматлар соҳасидаги инновациялар” [4].

Банк хизматларида рақамли технологияларни самарали қўллаш орқали “Mobile banking” фаолияти ҳам ривожланади. Тадқиқотчи олимлардан: Сучат Тунгжитноб, Китсучарт Пасупа, Боон-тавэе Сунтисриварапорн ўз тадқиқот ишларида “Mobile banking” тўғрисида шундай фикрларни билдириб ўтганлар: “Банк мижозлари банкларнинг мобиль иловалари (Mobile banking) ёрдамида исталган жойда ва исталган вақтда банк операцияларини дарҳол амалга оширишлари мумкин. Бундан ташқари, “Mobile banking” иловаси қўшимча филиалларни кўпайтириш харажатларини камайтиради. Банк, шунингдек, иловадан мижозлар маълумотларини олишдан фойда олади”.

Тадқиқот методологияси. Мазкур тадқиқот ишида аналитик таққослаш, гуруҳлаш усуллари, мантиқий ва қиёсий таҳлил ҳамда мавзуга оид хорижий ва маҳаллий олимларнинг тадқиқот ишларидан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Рақамли технологиялардан фойдаланиш банклар, давлат ва потенциал мижозлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар усуллари такомиллаштириш асосида намоён бўлади.

Рақамли трансформация банк хизматларини кўрсатишда замонавий усулларни кенг жорий этишни назарда тутди. Унинг натижасида банк филиаллари сони қисқартирилмоқда, кўплаб хизматлар онлайн хизматларга ўтказилмоқда, айниқса, кредит бериш ёки маблағларни инвестиция қилишда бу яққол намоён бўлмоқда. Банк секторининг рақамли ривожланиш жараёнининг ҳам ўзига хос камчиликлари бор, албатта, кекса авлод бу каби тезлашишлар билан ҳамқадам бўлолмаслиги мумкин. Шу сабабли гарчи банклар учун тўлиқ онлайн режимга ўтиш фойдали бўлса-да ва аллақачон фақат мобиль рақамли

платформаларда фаолият кўрсатаётган банклар мавжуд бўлса-да, бизнес юритишнинг анъанавий усулларидан бутунлай воз кечиш ҳам тўғри қарор эмас, ўзгаришларни босқичма-босқич, мижозларни кўниктирган ҳолда амалга ошириш лозим. Масалан, Буюк Британиядаги “Атом банк” мижозлар билан ишлаш учун жисмоний офислари мавжуд эмас ва барча банк хизматлари (жорий ҳисоб очишдан тортиб, то эмиссиягача) мобиль илова ёрдамида амалга оширилади. Рақамли технологиялар ютуқларини қўллаш, банк хизматларининг универсал ва кечаю кундуз мавжудлиги ҳисобига мижозлар базасини кенгайтирмоқда. Рақамли трансформация жараёни банк сектори қуйидаги элементларни ўз ичига олади:

- мижозлар тажрибасини таҳлил қилиш;
- тақдим этилган маҳсулотлар ва хизматларни рақамлаштириш;
- ташкилотнинг ички жараёнларини ўзгартириш.

Рақамли трансформация мижозлар тажрибасини ва мавжуд эҳтиёжларнинг ҳам янгиларини аниқлаш, чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш орқали таъминланади. Банкларнинг инновацион ривожланишининг ҳаракатлантирувчи кучи айнан банк хизматлари истеъмолчилари ҳисобланади, чунки улар ўз эҳтиёжларини ифодалаш орқали замонавий банк маҳсулотлари ва хизматларига қўйиладиган талабларни шакллантирадилар.

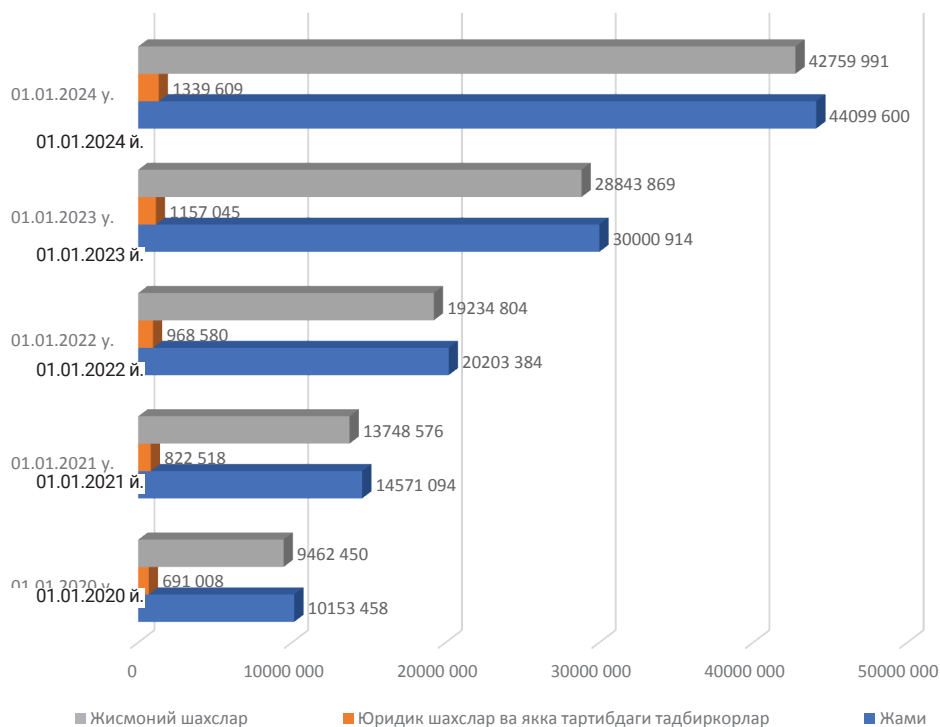
Мижозлар банклар билан ишлаш, улар учун маълум бир нарсани олиш қанчалик осон ва қулай бўлиши, хизмат кўрсатиш сифатига қараб, банкларнинг тажрибаларини баҳолайдилар, шунинг учун банк сектори, доимий равишда, мижозлар тажрибасини ўрганиши, банкда мавжуд камчиликларни аниқлаши

керак, чунки янги мижозлар янада замонавий технологиялардан фойдаланишни талаб қилишади. Банк фаолияти маҳсулот ва хизматлар мижозларга қай тарзда тақдим этилиши орқали баҳоланди, аммо рақамли иқтисодиёт даврида банклар замонавий рақамли муаммолар билан ҳисоблашиши керак. Кўплаб потенциал мижозларга интернетга уланган мобиль телефондан фойдаланиш орқали хизмат кўрсатиш мумкин, бу эса банкларни рақобатбардошликда устунликни сақлаб қолиш учун рақамли технологияларини доимий равишда такомиллаштиришига мажбур қилади. “Барслайс Банк” биринчилардан бўлиб, тўлиқ онлайн банк тизимини жорий қилди, уларнинг ҳисоб-китобларига кўра, энди мижозлар банк филиалларига ўртача ойига икки марта ташриф буюришади, мобиль банкинг хизматларидан эса, ойига 18 мартагача фойдаланишади.

1-расм маълумотларига асосан, республикада масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сони 2020-2024 йиллар давомида ошиб бораёт-

ганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу кўрсаткичларнинг ошишига, авваламбор, фойдаланувчилар орасида молиявий саводхонликнинг ошаётганлиги, хизматлар сифати ва ишончлилик даражаси ортиб бораётганлигини асосий сабаб дейишимиз мумкин. Шунингдек, масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сонининг ошиши трансформация жараёнларининг тўғри ҳамда тизимли ташкил этилаётганини билдиради.

Банкларнинг ички жараёнларини ўзгартириш ҳам рақамли банк секторини ривожлантириш учун муҳим шартдир. Рақамли, мижозларга йўналтирилган технологияларни жорий этиш билан бир қаторда, бошқарув, етакчилик ва нзоратга ёндашувларни такомиллаштириш зарур. Банкларнинг тўлиқ рақамли трансформациясига асосий тўсиқ зарур кўникмаларнинг етишмаслиги бўлиши мумкин ва рақамли иқтисодиётдаги имкониятлардан фойдаланиш мижозлар билан муносабатларни бошқариш тизимлари орқали вақтинчалик маълумотларни таҳлил қилиш технологияла-

1-расм. Масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар сони

ри банклар рақамли трансформациясининг элементларидан бири ҳисобланади. Банкларнинг рақамли трансформацияси ривожланишга асосланган комплекс ёндашувни ва рақамли стратегияни қўллашни талаб қилади. Максимал бизнес самарадорлигига эришиш

кўринишда тақдим этади. Бундай банкнинг инфратузилмаси технология ўзгаришларини тез қабул қилади ва рақамли алоқа учун оптималлаштирилган бўлади. Бу каби рақамли банклар фаолияти бутун дунё бўйича ривожланиб бормоқда.

1-жадвал

Мижозлар сони бўйича дунёнинг етакчи рақамли банклари*

№	Банк	Таъсисчи	Давлат	Мижозлар сони (млн)
1	ING Diba	ING Group	Германия	8,5
2	Capital One 360	Capital One Financial	АҚШ	7,8
3	USAA Bank	USAA	АҚШ	7
4	FNBO Direct	First National of Nebraska	АҚШ	6
5	Rakuten Bank	Rakuten	Япония	5
6	Tinkoff Bank	–	Россия	5
7	TIAA Direct	TIAA-CREF Trust Company	АҚШ	3,9
8	Discover Bank	Discover Financial Services	АҚШ	3,5
9	Alior Bank	–	Польша	3
10	DKB AG	–	Германия	3

* Муаллиф томонидан тузилди.

учун рақамли трансформацияни, муаммоларга ечимларни ишлаб чиқиш учун, банк секторидаги бошқа ривожланиш стратегиялари билан мувофиқлаштириш керак. Рақамли стратегияни муваффақиятли амалга ошириш ривожланиш йўналишларини мувофиқлаштиришни талаб этади.

Банкнинг янги рақамли маҳсулотлари бизнес, ахборот технологиялари (ИТ) ва маркетинг компетенцияларини бирлаштиради. Аксарият йирик банклар рақамли тажрибани ички йўналтиришга интилишади, анъанавий ахборот технологиялари (ИТ) бўлимлари ва хусусий ечимларга эътибор қаратади. Банклар қанчалик катта бўлса, улар учун инновациялар шунчалик қийин бўлади ва уларга тезлаштириш йўллари керак бўлади.

Рақамли банк ўзининг кўпгина маҳсулот ва хизматларини рақамли каналлардан фойдаланган ҳолда масофавий

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, АҚШ рақамли банклар сони ва салмоғи бўйича етакчи давлатлардан бири ҳисобланади. Аксарият банклар бозорга кириш учун тегишли ечимни топа олмаётганларини таъкидлашади ва шунинг учун улар хорижий платформаларни ҳам ҳисобга олган ҳолда таҳлилий ўрганиб чиқишади. Йирик банклар рақамлаштириш орқали рақобатдошликда устунликни оширишдан манфаатдордир.

Рақамли банклар банк ва унинг мижозлари орасидаги муносабатларнинг замонавий ривожланиш босқичи бўлиб, у молиявий хизматлар бозоридаги инновацияларни ҳамда бу сектордаги рақамли, кўп ахборотли (биг дата) ва технологик стратегияларни ўз ичига қамраб олади.

Рақамли банклар бўйича замонавий ишланмаларни таҳлил қилган ҳолда бу соҳадаги энг асосий йўналишларни кўрсатишимиз мумкин.

ришда мижоз билан банк ходимлари бевосита навбатлар кутиб, амалиётларни бажариши шарт эмас. Рақамли трансформация янги рақамлаштирилган иш

2-расм. Рақамли банкларнинг энг асосий йўналишлари [5]

Пул муносабатлари, банк хизматлари ҳар бир инсон ҳаётининг деярли барча соҳаларида мавжуд. Бугунги кунга келиб, банк ва мижознинг ўзаро “муносабатлари” бутунлай янги – интерактив тусга кириб, “рақамли фикрлаш” тушунчаси ҳам пайдо бўлди яъни, эндиликда, пул билан боғлиқ амалиётларни бажа-

муҳитини вужудга келтириши орқали молиявий секторни ривожлантиради ва молиявий фаолият юритишни мукамаллаштиради. Бугунги кунда замон талабидан келиб чиққан ҳолда масофавий банк хизматларини кўрсатувчи тизимлардан фойдаланувчилар сони ошиб бормоқда.

2-жадвал

Масофадан банк хизматларини кўрсатувчи тизимлардан фойдаланувчилар сони 2024 йил 1 январь ҳолатига кўра [6]

№	Банк	Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар	Жисмоний шахслар	Жами
1	Milliy bank	97 411	2 001 214	2 098 625
2	Sanoat qurilish bank	73 177	6 296 325	6 369 502
3	Agrobank	201 760	5 878 174	6 079 934
4	Ipoteka bank	167 567	3 220 676	3 388 243
5	Mikrokreditbank	69 672	1 232 520	1 302 192
6	Xalq banki	120 118	4 587 680	4 707 798
7	Garant bank	6 853	119 728	126 581
8	Biznesni rivojlantirish banki	27 085	401 985	429 070
9	Turonbank	48 473	530 093	578 566
10	Hamkorbank	126 047	1 741 682	1 867 729
11	Asakabank	36 586	1 073 040	1 109 626
12	Ipak Yo'li Banki	61 938	2 353 516	2 415 454

13	Ziraat Bank Uzbekistan	4 552	63 298	67 850
14	Trastbank	49 454	218 287	267 741
15	Aloqabank	64 685	1 604 832	1 669 517
16	KDB Bank O'zbekiston	1 317	48 065	49 382
17	Saderatbank Toshkent	366	2 676	3 042
18	Universalbank	12 749	158 810	171 559
19	Kapitalbank	35 323	1 296 654	1 331 977
20	Octobank	2 703	67 753	70 456
21	Davr bank	26 088	228 620	254 708
22	Invest Finance Bank	17 731	416 290	434 021
23	Asia Alliance Bank	26 743	614 157	640 900
24	Orient Finans Bank	30 366	577 648	608 014
25	Madad Invest Bank	1 106	3 359	4 465
26	AVO bank	109	564	673
27	Poytaxt Bank	1 114	11 223	12 337
28	Tenge Bank	2 592	660 435	663 027
29	TBC Bank	-	2 051 728	2 051 728
30	Anor bank	25 924	3 827 971	3 853 895
31	Uzum Bank	-	1 470 988	1 470 988
Жами		1 339 609	42 759 991	44 099 600

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, масофадан банк хизматларини кўрсатувчи тизимлардан фойдаланувчилар сони 2024 йил 1 январь ҳолатига кўра, “Миллий банк”, “Саноат қурилиш банк” ҳамда “Агробанк”да энг юқори кўрсаткичларни ташкил этган. Маълумки, юқоридаги банклар ресурслар улуши бўйича нисбатан юқори кўрсаткичга эга ва бундан ташқари, Ташқи Иқтисодий Миллий банкнинг чет эл ўтказмаларини тўғридан-тўғри амалга ошириш учун вакиллик ҳисоб рақамларига эга эканлиги ҳам фойдаланувчиларда ушбу банкларни танлашлари учун асос бўлиб хизмат қилмоқда. Шунингдек, банклар ўз мобиль иловаларини такомиллаштириш бўйича атрофлича ишларни амалга ошираётганлари ҳам масофадан банк хизматларини кўрсатувчи тизимлардан фойдаланувчилар сонини оширмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Рақамли банкинг ўзида дастурий таъминотлар тўпламини жамлаган бўлиб, у фойдаланувчилар учун, аввало, қулай интерфейсни таъминлаб беради ҳамда барчага банк хизматлари ва маҳсулотларидан масофавий тарзда фойдаланишга имкон бериши билан аҳамиятлидир. Банкларнинг рақамли трансформация қилиниши натижасида замонавий банк хизматлари ва янги тўлов усулларининг пайдо бўлиши ва мижозларнинг банк билан бошқача мулоқот усуллари юзага келиши, айниқса, банк ва мижоз ўртасидаги алоқаларни янада тезлаштиради.

Банк тизимидаги бу каби янгиликлар бошқа молиявий ташкилотлар фаолиятида ҳам, уларнинг мижозлар билан муносабатида ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда ҳам бир қанча катта ўзгаришларга сабаб бўлади. Банкларни рақамлаштириш шароитида уларнинг

иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. Маълумотлар базасини марказлаштириш.

2. Дастурий маҳсулотларни доимий равишда кузатиб ва янгилаб туриш.

3. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун қонуний ва норматив-ҳуқуқий асосларни тўлиқ ва аниқ татбиқ этиш [7].

Иқтисодиётнинг рақамли модернизацияси ҳозирги кунда долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Жаҳон

иқтисодий муносабатларининг ривожланиши шароитида алоҳида давлатлар иқтисодиётининг интеграцияси ва тўлов тизимларининг ривожланиши, хусусан, нақдсиз тўлов шакллари, банкларнинг рақамли хизматлари турларини ривожлантириш йўналиши кузатилмоқда. Амалга оширилаётган ислохотлар натижасида банк тизимида хизматлар кўрсатишнинг бозор механизмлари жорий этилмоқда, уларнинг турлари кенгайтирилмоқда, тадбиркорлар ва аҳоли учун молиявий очиқлик ошиб бормоқда.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Дуглас Х. Банковская политика в области кредитования. – М.: Слово, 1971. – С. 508.
2. Дерек Ф. Глобальная стратегия банков. – М.: Экономика и финансы, 1990. – С. 385.
3. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – Москва: Альпина Бизнес Букс, 2007. – С. 1018.
4. Гонтарь, А.А., Сазонов, С.П. Экономические методы обеспечения информационной безопасности кредитной организации // Управление экономическими системами: электрон. науч. журнал. – 2016. № 9. – С. 6.
5. Барслайс.co.uk.
6. <https://cbu.uz/uz/statistics>
7. Икрамова Н.Р. Ўзбекистонда чакана банк хизматлари: хориж тажрибаси ва ривожланиш истиқболлари. // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журна-ли. № 1, январь-февраль, 2014.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислох қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5992-сонли Фармони. Lex.uz
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. <https://www.lex.uz>
10. Дубинин М.В. Банковские технологии: сущность, история развития и перспективы // Финансы и кредит. № 34 (274), 2007. – С. 58.
11. Goyal J., Singh M., Singh R., Aggarshal A. Efficiency and technology gaps in Indian banking systems: Application of meta-frontier directive distance functionality to DEA approach // The Journal of Finance and Data Science, Vol. 5, 2019, 156-172.
12. Денг, Х.; Хуан, З.; Ченг, Х. ФинТеч ва Барқарор ривожланиш: П2П маълумотларига асосланган Хитойдан олинган далиллар. Барқарорлик, 2019.
13. Меликов О.М. Рақамли банк технологиялари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда улардан самарали фойдаланиш йўллари // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журна-ли. № 4, июль-август, 2021. – 290 б.

ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ “ЖОЗИБАДОР ИШ БЕРУВЧИ” СИФАТИДАГИ БРЕНДИНИ ЯРАТИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Жаҳонгир ЭРГАШЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги
Наманган вилояти филиали бош инспектори,
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада давлат фуқаролик хизмати ташкилотларининг жозибадор иш берувчи сифатидаги брендини ишлаб чиқиш ва уни ривожлантиришнинг хориж тажрибаси ҳамда назарий асослари ўрганилди. Мамлакатимиз, хусусан, Наманган вилоятидаги давлат ташкилотларининг жозибадор иш берувчи сифатидаги бренди таъсир этувчи омиллар таҳлил қилинди. Таҳлиллар натижасида аниқланган муаммоларга амалий таклиф ва мулоҳазалар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: давлат ташкилоти, иш берувчи, бренд, жозибадор иш берувчи, сифат, мотивация, иш ҳақи, иш шароити.

Значение формирования бренда организаций государственной гражданской службы как “привлекательного работодателя”

Джахонгир Эргашев,
главный инспектор Агентства по развитию
государственной службы при Президенте
Республики Узбекистан, PhD

Аннотация: в данной статье изучен зарубежный опыт и теоретические основы формирования и развития бренда организаций государственной гражданской службы как привлекательного работодателя. Проанализированы факторы, влияющие на бренд государственных организаций как привле-

кательного работодателя в нашей стране, в частности в Наманганской области. В результате анализа были выработаны практические предложения и мнения по выявленным проблемам.

Ключевые слова: общественная организация, работодатель, бренд, привлекательный работодатель, качество, мотивация, заработная плата, условия труда.

The relevance of forming the brand of state civil service organizations as an “attractive employer”

Jakhongir Ergashev,
Chief Inspector of the Agency for Public
Service Development under the President of the
Republic of Uzbekistan, PhD (in Economics)

Abstract: in this article, the foreign experience and theoretical foundations of the development and development of the brand of public civil service organizations as an attractive employer were studied. Factors affecting the brand of state organizations as an attractive employer in our country, in particular in the Namangan region, were analyzed. As a result of the analysis, practical proposals and opinions were developed for the problems identified.

Keywords: public organization, employer, brand, attractive employer, quality, motivation, salary, working conditions.

Кириш

Бугунги глобаллашув ва рақобат шароитида давлат фуқаролик хизмати ташкилотлари фаолиятининг самарадорлигини оширишда юқори малакали кадрларни жалб қилиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий секторнинг жозибатор иш берувчи сифатида мавқеи мустаҳкамланаётган бир пайтда, давлат хизматининг рақобатбардошлигини таъминлаш зарурати яққол намоён бўлмоқда. Давлат фуқаролик хизмати ташкилотлари учун “жозибатор иш берувчи” сифатидаги бренд яратиш нафақат малакали мутахассисларни жалб этиш, балки уларни узоқ муддат давомида ушлаб қолиш, хизмат самарадорлигини ошириш ҳамда аҳоли ўртасида давлат ташкилотларига бўлган ишончни мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, юқори даражадаги рақобат муҳитида ходимларнинг мотивациясини кучайтириш, шахсий ривожланиш имкониятларини таъминлаш ва ишга ижобий муносабатни шакллантириш ҳам муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Бу борада Randstad Research тадқиқот маркази томонидан 14 минг нафар иштирокчилар ўртасида ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, респондентларнинг 42%и давлат секторида ишлаш жозибатор эканлигини қайд этган. Бунда хусусий сектор улуши 34%ни ташкил этган. Давлат секторини жозибатор деб ҳисобламайдиганлар, асосан, 25 ёшгача бўлган респондентлар ҳисобланади. Тадқиқотлар натижасига кўра, “жозибатор иш берувчи”ни танлашда маош ва моддий рағбатлантириш номзодлар учун муҳимлиги жиҳатидан энг юқори ўринда қолмоқда. Бироқ, натижалар ҳар уч ходимдан икkitаси хавфсиз ва қулай иш шароити учун омилларни (юқори маош ва моддий рағбат) қурбон қилишга тайёрлигини кўрсатмоқда. Кейинги ўринларда жамоавий соф муҳит ҳамда иш-ҳаёт (иш вақти)

мувозанати мезонлари муҳим эканлиги аниқланган [1]. Давлат фуқаролик хизмати ташкилотларининг замонавий HR (кадрлар бошқаруви) стратегияларини жорий этиши ва жозибатор иш берувчи сифатидаги брендини шакллантириши давлат бошқарувидаги самарадорликни оширишга хизмат қилади. Мазкур мавзунинг долзарблиги айнан шу эҳтиёж ва талаблар билан боғлиқ бўлиб, тадқиқотнинг натижалари илмий ва амалий аҳамият касб этади.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда давлат фуқаролик хизмати жозибаторлигини ошириш мақсадида амалга оширилган кенг кўламли ислохотлар, давлат фуқаролик хизмати тизимини янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилмоқда. 2019 йил 3 октябрда “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент Фармони ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент қарори қабул қилинди [2]. Ушбу меъёрий ҳужжатларда давлат фуқаролик хизматини янада такомиллаштириш ва ислох қилишнинг устувор йўналишлари белгиланди. Очқилик, профессионаллик ва ҳисобдорлик тамойилларига асосланган ҳолда, очиқ танловлар асосида ишга қабул қилиш, ходимларни бошқариш, малакасини мунтазам ошириб бориш, Миллий кадрлар захирасини шакллантириш ва меритократия тамойили асосида муносиблар ҳокимиятини шакллантириш, давлат фуқаролик хизматчилари фаолияти самарадорлигини баҳолаш каби муҳим вазифалар бугунги кунда давлат ташкилотларининг жозибаторлигини оширишга хизмат қилмоқда.

Бироқ эришилган ютуқлар билан бирга, давлат ташкилотларининг иш берувчи сифатидаги жозибаторлигига таъсир этувчи бир қанча муаммолар

мавжудлигини ҳам қайд этиш лозим. Бу муаммоларга: давлат ташкилотларидаги ойлик иш ҳақи, рағбат тизими, иш вақти, ички муҳит, яратилган шарт-шароит кабиларни келтириш мумкин. Давлат фуқаролик хизмати ташкилотларини жозибадор иш берувчи сифатидаги брендига таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.

“Жозибадор иш берувчи” брендини шакллантиришда соҳалар, ташкилот фаолият турлари (давлат ёки хусусий), географияси (иш берувчининг жойлашуви), демографияси (ёш, жинс, миллат) ҳамда ташкилот қадриятлари билан боғлиқ ҳолатда турлича кўринишда бўлиши мумкин. Тадқиқот натижаларига кўра, 45 ёшдан кичик бўлган ишчиларнинг 28%и иш жойини тез-тез ўзгартирган, бу улуш 45 ёшдан катта ишчиларда 10%ни ташкил этган. Ёшларнинг ишини тез-тез ўзгантиришига сабаб бўлган энг асосий омиллар сифатида қуйидагилар белгиланган:

- етарли бўлмаган иш ҳақи – 44%;
- карьера ўсиш имкониятининг чекланганлиги – 43%.

Randstad Employer Brand Research тадқиқот маркази ҳозирги кундаги энг жозибадор секторлар рейтингини аниқлаш бўйича ҳам тадқиқот ўтказган. Унга кўра, энг юқори ўринларни қуйидаги йўналишлар эгаллаган:

1. IT технологиялари сектори – 53%.
2. Автомобилсозлик сектори – 50%.
3. Давлат хизмати сектори – 37%.
4. Соғлиқни сақлаш сектори – 36%.

Ташкилот ўзининг “жозибадор иш берувчи” сифатидаги брендини шакллантиришдан аввал қуйидаги 8 та мезонга жавоб бериши лозим:

1. Ижобий иш муҳити.

Жозибадор иш берувчи брендини яратишда ижобий иш муҳити жуда муҳим ҳисобланади. Буни самарасини жозибадор иш берувчилар яхши билишади, яъни иш жараёнидаги бир кун ҳам

ишчиларнинг қарама-қаршилиги ёки зиддиятлар билан ўтмаслиги лозим деб ҳисоблашади. Агар жамоа бир бўлиб бир мақсад йўлида ҳаракат қилса, ташкилот юқори натижаларни қайд этади.

2. Самарали мулоқот.

Ташкилотда ходимлар ўртасида самарали мулоқотнинг етишмаслиги ҳам муҳим мезонлардан бири ҳисобланади. Жозибадор иш берувчи брендини яратмоқчи бўлган иш берувчилар, албатта, самарали мулоқотни йўлга қўйишлари зарур. Агар самарали мулоқот мавжуд бўлмаса, ташкилотда юзага келган муаммолар ҳақида ҳеч ким фикр билдирмайди, ушбу муаммолар эса, келажакда ташкилотнинг инқирозга юз тутишига сабаб бўлиши мумкин.

3. Муносиб ва адолатли иш ҳақи.

Сўровлар ва тадқиқотларда муносиб ва адолатли иш ҳақи олиш истаги мезонни ўртача бешинчи ўринни эгалласа-да, юқори билим, малака ва кўникмаларга эга бўлган ходимларни паст иш ҳақи билан ташкилотда ушлаб туришнинг имкони мавжуд эмаслиги аниқланган. Бироқ, бу энг юқори иш ҳақи тўланиши кераклигини билдирмайди, шунчаки рақобатбардош, адолатли ва қониқарли иш ҳақи тўланишини таъминлаш зарур ҳисобланади.

4. Иш хавфсизлиги.

Инсоният COVID-19 пандемиясини бошидан кечирганидан сўнг ушбу мезон асосий мезонлардан бирига айланди. Бироқ, бундан аввалги даврларда ҳам иш хавфсизлиги жозибадор иш берувчининг муҳим мезонларидан бири ҳисобланган.

5. Иш жойидаги эркинлик.

Ходимлар иш жойларида ўз имкониятларини тўлиқ рўёбга чиқариш учун эркинликка муҳтожлик сезадилар. Беришган вазифаларни сифатли ва самарали бажаришда вақти-вақти билан ўзлари мустақил қарор қабул қилишлари, ваколат ва масъулиятни тўлиқ ўз зиммаларига олишда ўзларини эркин ҳис қилишларига эҳтиёж сезадилар.

6. Иш ва шахсий ҳаёт мувозанати (иш вақти).

Меҳнат бозори шароитларида юқори автоматлаштириш, тезкор алоқа, электрон ахборот алмашинуви, иш юзасидан жисмоний учрашувлар ўрнини видео-чатлар эгаллаши катта ўзгаришларни юзага келтирди. Бундай юқори ривожланишларга қарамай, иш вақти билан боғлиқ масалаларда ўзгаришлар етарли даражада бўлмаганини қайд этиш мумкин.

7. Шахсий ривожланиш учун шароит яратиш.

Ташкилотда янги иш жиҳозлари ёки кенг кўламли тадбирларга сармоя киритиш ўрнига, ходимларни ўқитиш ва уларнинг шахсий ривожланишига имконият яратиб бериш манфаатли ҳисобланади. Бу соҳада пулни тежаб қолишга ҳаракат қилиш фақат ташкилот зарарига хизмат қилади. Ходимларнинг билим ва кўникмаларига сармоя киритиш ҳар доим фойдали бўлиб, бу ташкилот натижадорлигига ҳисса қўшади.

8. Карьера қилиш имконияти.

Ташкилотдаги билимли, салоҳиятли ва ташаббускор етакчи ходимлар юқори маошдан ҳам кўра, кўпроқ карьераси ўсишини хоҳлайди. Агар энг яхши мутахассисларга ташкилотда муносиб карьера қилиш имконияти таклиф этилмаса, улар бу имкониятни бошқа жойдан излашга мажбур бўладилар [3].

Юқоридаги 8 та мезонга жавоб берган ташкилот ўзини дастлабки жозибатор иш берувчи сифатидаги брендини яратишга муваффақ бўлади. Бироқ бу билан чекланиб қолиш эмас, аксинча, меҳнат бозори ва шароитлари ривожланиш тенденцияларини кузатиб, шунга мос рақобатбардош ва жозибатор иш берувчи брендини такомиллаштириб бориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

“Жозибатор иш берувчи бренди” атамаси маълум бир алгоритм ва стратегияга риоя қилган ҳолда, маълум воситалар ва усуллардан фойдаланган ҳолда

ташкилотнинг ижобий имижини яратиш ва салоҳиятли ходимларни жалб қилиш, уларни сақлаб қолишнинг самарали механизmlарини ишлаб чиқиш жараёнини англатади [4].

А.Барабашев, Г.Борсчевский, Н.Захаров, Г.Саратов каби тадқиқотчилар давлат хизматининг энг катта муаммоси кадрлар билан таъминланганлик даражасининг пастлиги эканлигини таъкидлайдилар. Бунини эса, албатта, давлат хизмати ходимларига моддий ҳақ тўлаш даражасининг етарли даражада эмаслиги, бу эса соҳада коррупциянинг кучайишига ва малакали мутахассисларнинг бошқа соҳаларга кетиши билан боғлиқ. Давлат органларининг иш берувчи сифатидаги брендининг асосий хусусияти иш ҳақи билан бир қаторда, иш берувчининг ички элементлари (иш шароити, ички муҳит, ижтимоий кафолатлар ва ҳ.к.)ни такомиллаштиришдир [5].

Бугунги кунда мамлакатимизда давлат хизмати сектори жозибаторлиги ҳолатини аниқлаш ва ундаги мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Бунини Наманган вилоятидаги давлат ташкилотлари мисолида кўрадиган бўлсак, вилоятда жами 197 та давлат ташкилоти мавжуд бўлиб, унда 6 мингдан ортиқ давлат хизматчилари фаолият олиб бормоқда [6].

Наманган вилояти давлат ташкилотларидаги вакант лавозимларга 2020 йилда эълон қилинган 26 та танлов жараёнида жами 127 нафар номзод иштирок этган, ҳар бир вакант ўрин учун ўртача 5 нафар номзод тўғри келган бўлса, 2024 йилнинг бугунги даврига келиб, танловлар сони 1 173 тани, унда иштирок этаётган номзодлар эса, 18 418 нафарни ташкил этмоқда. Бу эса, ҳар бир вакант лавозим учун 16 нафардан номзод тўғри келганлигини кўрсатмоқда.

Вилоятдаги давлат ташкилотларининг иш берувчи сифатидаги жозибадорлиги ва унга таъсир этувчи салбий омилларни аниқлаш мақсадида аноним сўровнома ўтказилди. Сўровнома натижаларида қуйидаги ҳолатлар аниқланди:

- ташкилотларда вазифаларни раҳбарият томонидан ҳамма учун тенг ва адолатли тақсимланиш ҳолатини 41% респондент салбий баҳолаган. Мазкур кўрсаткич ўрганиш натижалари бўйича энг юқори салбий натижа ҳисобланади. Яъни доим самарали ва яхши ишлаган ходимларга яна қўшимча ишлар юкланишидан далолат бермоқда;

- респондентларнинг 35%и ташкилотда ходимлар самарали фаолият олиб бориши учун етарлича шароитлар яратилмаганини қайд этган. Яъни 105 нафарга яқин ходим эски оргтехника воситаларида ишламоқда. Бундан ташқари, респондентларнинг 70%дан ортиғи ҳокимликларда моддий-техник база етарли даражада эмаслигини, айрим ташкилотларда мавжуд бўлган қулайликлар ташкилотларда йўқлигини (асосан, қоғоз), оргтехника жиҳозлари, сифатли ва арзон овқатланиш учун ошхона мавжуд эмаслиги ва ҳ.к. билдирган;

- ташкилотларда оддий мутахассисларга раҳбариятнинг эътиборини (оддий мутахассис фикрини эшитиш, туғилган кунда табриклаш ва ҳ.к.) 34% респондент салбий баҳолаган. Бу эса оддий ходимларга ташкилот раҳбарларининг умуман эътибори йўқлиги, ўртада мулоқотнинг мавжуд эмаслигини, оддий ёш ходимлар ўзларини жамоанинг муҳим бир аъзоси сифатида кўрмаслигини билдирмоқда;

- ташкилотларда ходимларга нисбатан қўлланиладиган рағбатлантириш чоралари бўйича респондентларнинг 28%и адолатсиз, яна 23%и эса, баъзан адолатсиз эканини қайд этган;

- ходимларнинг меҳнат таътилидан самарали фойдаланиш ҳолатини 22% респондент салбий баҳолаган. Бу

ташкилотлардаги аксарият ходимлар бир йилда бир маротаба бериладиган меҳнат таътилидан тўлиқ фойдалана олмаётганидан далолат беради;

- ташкилотларда гуруҳбозлик ёки маҳаллийчилик ҳолати бўйича 22% респондент бундай ҳолат мавжудлигини билдирмоқда. Уларнинг фикрига кўра, ташкилотларда ишлаб, карьера қилиш учун, албатта, таниш-билиш бўлиши шартлиги қайд этилган;

- ходимларнинг самарали ишлаб, карьера қилиш имкониятини 17% респондент салбий баҳолаган. Бу эса, аксарият ходимлар ўз лавозимида ўсишни ёки янги бўлимда (ротация асосида) ўзини синаб кўришга тайёр эканлигидан далолат беради [7].

Аниқланган ушбу муаммолар жозибадор иш берувчи брендини яратиш бўйича халқаро 8 та мезон билан деярли боғлиқ эканлигини кўрсатмоқда.

Юқорида аниқланган муаммолар ташкилотларнинг иш берувчи сифатидаги жозибадорлигига салбий таъсир этувчи қуйидаги ҳолатларнинг келишига сабаб бўлмоқда:

- мавжуд муаммолар сабаб ташкилотлардаги ходимларнинг 60%и келажакда фарзандларини ўз иш жойларида ишлашини хоҳлашмайди;

- ходимларнинг 33%и бошқа иш топиши билан ҳозирни ўзида ташкилотдан ишдан кетишга тайёр эканини билдирмоқда;

- ташкилотларда ходимлар учун жамоавий корпоратив тадбир (байрам, тўй, маърака, туғилган кун тадбирлари)ларда иштирок этиш ҳолатини 33% респондент қониқарсиз деб ҳисоблайди.

Мавжуд муаммолар (яратилган иш шароитлари, ойлик иш ҳақи, иш вақти режими, рағбат ва жазо тизими, ички ижтимоий-психологик муҳит ҳамда раҳбарият ва ходимлар ўртасидаги муносабат) бугунги кунда аксарият давлат ташкилотларининг иш берувчи сифатидаги жозибадорлигига юқори даражада салбий таъсир кўрсатмоқда.

Давлат ташкилотларининг иш берувчи сифатидаги бугунги кундаги жозибадорлиги ва унга таъсир этувчи омилларни янада чуқур таҳлил қилиш мақсадида, вилоятдаги олий таълим муассасаларидаги талабалар ўртасида сўровнома ўтказилди. Сўровномада 6 300 дан ортиқ талаба иштирок этди.

Респондентларнинг 66%и ўқишни битирганидан сўнг давлат хизмати секторида, 25%и хусусий секторда ва қолган 9%и эса, келажакда қаярда ишлаши борасида ҳали қарор қабул қилмаганини қайд этган.

Давлат хизмати секторида ишлаш истаги бор респондентларнинг 49%и “давлатимизни ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшмоқчи” эканлигини, 35%и эса, “давлат хизмати секторида самарали ишлаб, карьера қилиш” мақсади борлигини, яна 28%и “ёшлигидан давлат хизматида ишлашга қизиқиши борлиги”ни билдириб ўтган.

Аксинча, давлат хизмати секторида ишлаш истаги бўлмаган респондентларнинг 58%и ойлик иш-ҳақи камлиги, 32%и қарьера қилиш имконияти қийин деб ҳисоблашди, 25%и давлат хизмати секторида ишлаб, карьера қилиш учун таниш-билиш бўлиши кераклиги, 20%и давлат хизмати секторида коррупцион ҳолатлар мавжудлиги, 18%и иш вақти режими тартибсизлиги ҳамда яна 10%и ўқийётган соҳаси давлат хизмати сектори соҳасига тўғри келмайди деб ҳисоблашини сабаб қилиб келтирган.

Хусусий секторда ишлаш истаги бор респондентларнинг 63%и – “иш самарадорлигига қараб юқори ойлик иш ҳақи тўланиши”, 29%и – “диплом ёки мутахассислик эмас, қобилият муҳимлиги”, 28%и – “иш вақти режимига амал қилиниши”, 26%и – “самарали ишлаб, тезроқ карьера қилиш имконияти мавжудлиги”ни сабаб сифатида келтириб ўтган [8].

Юқоридагилардан шуни хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда ёшларнинг катта (66%) қисми давлат хизмати секторини ишончли ва жозибадор

иш берувчи деб ҳисобламоқда. Бироқ, мавжуд муаммоларни бартараф этиш орқали давлат хизматига билимли, салоҳиятли ёш кадрларни келажакда ҳам жозибадор иш берувчи сифатида жалб этиш имконини беради.

Ўтказилган сўровнома натижалари ва респондентларнинг фикр-мулоҳазаларидан келиб чиқиб, қуйидагилар таклиф этилади:

- ҳокимликларда вазифаларни барча ходимлар учун тенг ва адолатли тақсимланиши ҳолатини таҳлил қилган ҳолда адолатли меҳнат тақсимотини йўлга қўйиш (41% салбий);

- ҳокимликларда ходимларнинг самарали ишлаши учун босқичма-босқич иш шароитларини яхшилаш чораларини кўриш (35% салбий);

- ҳокимликлардаги оддий мутахассисларга раҳбарият кўпроқ эътибор бериши, уларни соҳага доир таклифлари ва муаммоларини ҳар ойда бир мартаба эшитиб бориш амалиётини йўлга қўйиш (34% салбий);

- маънавий, спорт ёки байрам (туғилган кун) тадбирларини жамоавий тарзда ташкил этиш (мисол учун ходимларни янада бирлаштириш учун вилоят даражасида “Ҳоким кубоги” спорт мусобақаларини ташкил этиш ва ҳ.к.) (33% салбий);

- рағбат ёки жазо чораларини адолатли, асосли ва очиқ амалга оширишни таъминлаш (бунда самарали ишлаган ходимларни ҳар ой якуни билан баҳолаб, ғолибларни рағбатлантириб бориш амалиётини йўлга қўйиш (“Ойнинг энг яхши ходими” танлов низоми таклиф этилади) (28% салбий);

- ходимларни бир йилда бир мартаба меҳнат таътилидан фойдаланиш ҳуқуқини таъминлашни назоратга олиш ва таътил вақтида ходимларнинг безовта қилинишига йўл қўймаслик чораларини кўриш (22% салбий);

- ҳокимликларда гуруҳбозлик ёки маҳаллийчиликка йўл қўймаслик, бу борада доимий равишда вилоят ҳоким-

лиги томонидан аноним сўровномалар ўтказиб бориш (22% салбий) мақсадга мувофиқ бўлади.

Респондентларнинг фикридан келиб чиққан ҳолда юқоридаги каби чора-тадбирларнинг амалга оширилиши келгусида ҳокимликларда ижтимоий-психологик муҳитнинг яхшиланишига ва ходимлар самарадорлигини оширишга олиб келиши мумкинлиги, бу эса, ўз навбатида, ҳокимликларнинг жозибador иш берувчи сифатидаги ижобий имижини оширишга хизмат қилади.

Давлат фуқаролик хизмати ташкилотларининг “жозибador иш берувчи” сифатидаги брендини яратиш давлат бошқаруви самарадорлигини оширишда муҳим ўрин тутди. Жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб, давлат хизматининг

жозибadorлигини ошириш стратегияси қуйидаги йўналишларни қамраб олиши лозим:

хизматчиларнинг малакасини ошириш ва уларга касбий ривожланиш имкониятини яратиш;

меҳнат муҳитининг шаффофлиги ва рағбатлантирувчи тизимларни жорий қилиш;

давлат хизматининг ижтимоий қадр-қимматини ошириш ҳамда инновацион инсон ресурсларини бошқариш механизмларини жорий қилиш.

Давлат фуқаролик хизматида “жозибador иш берувчи” брендини шакллантириш давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий барқарорликка эришишига ҳисса қўшувчи стратегик йўналишлардан бири сифатида қаралиши лозим.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. The public sector is a more attractive employer than the private sector. <https://www.randstad.be/en/public-sector-a-more-attractive-employer-private-sector/>
2. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.10.2019 й., 06/19/5843/3900-сон; 12.02.2021 й., 06/21/6168/0111-сон; 09.03.2021 й., 06/21/6184/0192-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 06.07.2021 й., 06/21/6256/0636-сон.
3. Josef Günthner. 8-Point Checklist for Attractive Employers (in 2022). <https://www.paltron.com/insights-en/8-point-checklist-attractive-employers-2022>
4. Антонова Т.Н. Критерии и факторы, определяющие выбор студентами будущей компании-работодателя // Материалы Юбилейной студенческой научно-практической конференции Экономического факультета ТГУ, посвященной 50 летию факультета: – Томск. – 2013. – Т. 287. – С. 7-10.
5. Арькова Т.Ю. Управление человеческими ресурсами организации на основе системы HR-брендинга // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика: рецензируемый журнал. – 2011. № 1. – С. 62-66.
6. Давлат хизматини ривожлантириш агентлигининг hrm.argos.uz платформаси маълумотлари асосида шакллантирилган. 2024 йил.
7. Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги томонидан ўтказилган тадқиқот натижалари. 2024 йил.
8. Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги томонидан ўтказилган тадқиқот натижалари. 2024 йил.

МИНТАҚАЛАРНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИДА ИНСОН РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ МАСАЛАЛАРИ

Динара ЮСУББАЕВА,
Урганч давлат университети
мустақил изланувчиси

Аннотация: мақолада инсон ресурсларини стратегик бошқариш технологиялари ўрганилган. Шунингдек, инсон ресурсларини стратегик бошқаришда замонавий технологияларни қўллаш амалиёти таҳлил этилиб, уни такомиллаштириш йўллари юзасидан тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инсон ресурслари, меҳнат ресурслари, инсон омили, инсон капитали, персонал, стратегик бошқарув, замонавий технологиялар, инновацион ёндашув, корпоратив бошқарув, креатив бошқариш.

Вопросы управления человеческими ресурсами в стабильном развитии регионов

Динара Юсуббаева,
независимый исследователь
Ургенчского государственного университета

Аннотация: в статье рассматриваются технологии стратегического управления человеческими ресурсами. Также анализируется практика использования современных технологий в стратегическом управлении человеческими ресурсами и разрабатываются

рекомендации по ее совершенствованию.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, трудовые ресурсы, человеческий фактор, человеческий капитал, личность, стратегическое управление, современные технологии, инновационный подход, корпоративное управление, креативный менеджмент.

**Issues of human resource management
in sustainable development of regions**

Dinara Yusubbaeva,
independent researcher of Urganch
State University

Abstract: article discusses the technologies of strategic human resource management. The practice of using modern technologies in strategic human resource management is also analyzed and recommendations for its improvement are developed.

Keywords: human resources, labor resources, human factor, human capital, personnel, strategic management, modern technologies, innovative approach, corporate management, creative management.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4472-сон қарорига кўра, замон талаблари асосида белгиланган норматив ҳужжатларга мувофиқ, инсон ресурсларини бошқариш ва ривожлантириш, қолаверса, бугунги кунда долзарб бўлган масалалардан бири муносиб кадрларни танлаш ва саралаш, лавозимга тайинлаш соҳасида зарур билим ва кўникмаларни ўзлаштириш пировард натижаларга эришишда айна муддао десак янглишмаган бўламиз. Чунки яқин ўн йилликлар ичида кадрлар хизмати раҳбарларини HR-менежмент тизими асосида ривожлантириш талаб этилади [1].

Бу инсон ресурсларини бошқариш ва ривожлантириш соҳасида муҳим қадамлардан бири дейиш мумкин. Чунки замон шиддат билан ривожланмоқда. Интеллектуал, билимли, етук замонавий кадрларга эҳтиёж – давр талаби. Бугунги ривожланган техника асрида Ўзбекистонимизни равнақи ва тараққиёти учун бундай кадрларнинг ўрни беқиёс.

Ҳозирги глобаллашув даврида инсон ресурслари, инсон капитали, HR-менежер, KPI каби атамалар нафақат жаҳон ҳамжамиятида, балки бизнинг юртимизда ҳам ҳар бир соҳани қамраб олмоқда. Бинобарин, инсон ресурслари халқаро макроиқтисодий кўрсаткичларда ҳам муҳим омил саналади.

Инсон ресурслари ҳеч қачон эскирмайдиган, ўз қадрини йўқотмайдиган, такомиллаша оладиган, ривожлантириш имконияти юқори бўлган ресурслардан биридир. Инсон капиталига инвестиция киритиш технологик ривожланиш даври учун соғлом, замонавий билимга эга ҳамда муаммоли вазиятларга мослашувчан янги авлодни тайёрлашга кўмаклашиб, креатив фикрлайдиган авлодни етиштириб беришда муҳим омил

сифатида хизмат қилади. Чунки инсонни инсон орқали бошқариш жуда нозик ва мураккаб жараёндр.

Инсон капиталининг асосий кўрсаткичларидан бири таълим соҳаси бўлганлиги боис, олий таълим соҳасини ривожлантириш бўйича мамлакатимизда кейинги йилларда таълим сифатини баҳолашни халқаро стандартларга мослаштириш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, инновацион илм-фан ютуқларини амалиётга татбиқ этишнинг самарали механизмларини яратиш орқали таълим муассасаларининг илмий салоҳиятини ошириш ҳозирги кунда долзарб масалалардан бирига айланган.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти мутахассисларининг баҳоларига кўра, Ўзбекистонда амалда бўлиб турган тизим ўхшаши йўқ нодир тизимдир, чунки дунёнинг бирор мамлакатада бунга ўхшаш тизим мавжуд эмас.

Зарарли ва меҳнат шароити оғир ишларда банд бўлганларнинг имтиёзли пенсия таъминоти корхоналар ва иш берувчилар маблағлари ҳисобига амалга оширилиши керак, бундан меҳнат шароити яхшиланиши мумкин бўлмаган ишлаб чиқаришлар мустаснодир. “Ҳамма нарсани кадрлар ҳал қилади” қоида-си иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган ҳозирги кунларда ҳам ўз долзарблигини йўқотгани йўқ. “Бугунги кунда биз олдимизга қандай вазифаларни қўймайлик, бизнинг олдимизда қандай муаммолар мавжуд бўлмасин, уларнинг барчаси пировардида кадрлар ва фақат кадрларга бориб тақалади”.

Замонавий корхоналар фаолиятида меҳнат қуроллари ва меҳнат предметларидан ташқари, кадрлар ҳам катта аҳамиятга эга. Айнан кадрлар ишлаб чиқаришни бошқариб, жорий ва истиқболдаги режалаштиришни амалга оширадилар ҳамда ишлаб чиқариш воси-

таларини фойдаланишга киритадилар. Кадрларнинг касбий малакаси қанчалик юқори бўлса, корхоналарнинг иқтисодий ва ишлаб чиқариш кўрсаткичлари шунчалик яхши бўлади.

Бир кишининг меҳнат ресурслари деганда, шу ходимнинг маълум бир вақтда маълум бир ишни бажариши тушунилади. Бу – бир кишининг меҳнат ресурсларига берилган таъриф. Кишилар ҳар хил бўлганлиги туфайли уларнинг салоҳияти ҳам турлича. Бир киши маълум вақт бирлигида жуда кўп моддий неъмат ёки бошқа меҳнат натижасини яратиши мумкин, иккинчи киши шу вақт бирлигида унга нисбатан жуда оз ёки кўп нарса яратиши мумкин. Жамоанинг меҳнат ресурслари деганда, шу жамоа қилиши лозим бўлган бирорта ишни (хизматни) бажаришга қодир турли ёшдаги, малака ва жинсдаги ходимлар мажмуаси тушунилади.

Меҳнат ресурслари – бу бирор кўзда тутилган ишни (фаолиятни) маълум бир вақтда бажаришга қодир бўлган турли малакага эга барча ишчи ва хизматчилар мажмуасидир. Таҳлил қилиш учун уни натурал ва қиймат кўрсаткичларида ифодалаш лозим. Бу унинг таркибида намоён бўлади.

Кадрлар корхонада меҳнат билан банд бўлган ҳамда корхона шахсий таркибига кирувчи турли касбий – малакавий гуруҳлардаги ходимлар мажмуасидир. Корхонанинг меҳнат ресурслари унинг ишчи кучини тавсифлайди. Корхона персонали доимий ва ёлланиб ишловчи, малакали ва малакасиз барча ходимлардан иборат бўлган шахсий таркибни изоҳлайди.

Ишлаб чиқаришдаги асосий “шахс”, иқтисодиёт назариясида талқин қилинишича, ишчи кучи – инсоннинг меҳнат қилишга жисмоний ва ақлий қобилиятлари ҳисобланади. Бозор муносабатлари шароитларида меҳнат қобилияти ишчи кучини товар ҳолига келтиради. Бироқ бу оддий товар эмас. Унинг бошқа товарлардан фарқи шундаки, би-

ринчидан, у ўз қийматидан ортиқ бўлган қиймат яратади, иккинчидан, уни жалб қилмасдан бирон-бир ишлаб чиқариш жараёнини амалга ошириш мумкин эмас, учинчидан, асосий фондлар ва айланма маблағлардан самарали фойдаланиш даражаси, хўжалик юритиш иқтисодиёти кўп жиҳатдан унга боғлиқ бўлади.

Корхоналарда ишчи кучи ва умуман, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади: ходимларнинг моддий манфаатдорлиги, атроф-муҳит, ақлий, жисмоний ва асаблар кучланиши, бошқариш усуллари ва ҳоказолар. Айниқса, меҳнат учун ижтимоий шароитлар яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Корхона фаолиятини режалаштириш ва таҳлил қилишда, айниқса, меҳнат унумдорлиги, ўртача иш ҳақи, кадрлар айланиши ва оқимини ҳисоблашда ўртача рўйхат сони кўрсаткичи қўлланилади. Бу кўрсаткич йил ёки чорак учун корхона фаолият кўрсатган барча ойлар учун ишчиларнинг ўртача рўйхатдаги сонини қўшиш ва ҳосил бўлган йиғиндисини, мос равишда, 3 га бўлиш йўли билан аниқланади. Бу кўрсаткични тўғри аниқлаш учун ходимларни ишга қабул қилиш, бошқа ишга ўтказиш ва меҳнат шартномасини бекор қилишни инобатга олган ҳолда ҳар куни ҳисобга олиб боришни йўлга қўйиш зарур.

Кадрлар салоҳияти миқдорий тавсиф беришдан ташқари, корхона персоналининг сифат тавсифи ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у корхона ходимларининг мазкур ишлаб чиқаришга касбий ва малакавий жиҳатдан яроқлилиқ даражаси билан аниқланади. Бу ерда биринчи ўринга “мутахассислик”, “касб”, “малака” каби тушунчалар чиқади.

Мутахассислик инсонда маълум бир турдаги ишларни бажариш учун зарур бўлган билим ва кўникмалар мажмуасининг мавжудлиги билан тавсифланади. Масалан, иқтисодчи, бухгалтер, молиячи ёки техник тилда – механик,

қурувчи, энергетик, геолог ва бошқалар. Ишчиларнинг билим ва қобилиятларига бўлган талаб ягона тариф-малакавий маълумотномасида (ЯТММ), (МТП) ва хизматчиларга эса, лавозимлар малакаси маълумотномада акс эттирилган. Бу ҳужжатлар асосида корхоналар ишчи ва хизматчилар тарифларига ўзгартиришлар киритадилар.

Касб – фаолиятнинг махсус ва тор кўринишдаги тури бўлиб, мутахассислик каби назарий билим ва амалий кўникмаларни талаб қилса-да, мутахассисликдан фарқли равишда, ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, қўшимча кўникмаларни ҳам талаб қилади.

Малака деганда, бирон-бир касб ёки мутахассислик бўйича мураккаб ишларни бажариш учун зарур бўлган меҳнат кўникмалари ва билимлар даражаси тушунилади. Ишчилар малакаси даражасини баҳолашда ўртача тариф коэффициенти ва ўртача тариф разряди ҳисобланади. Тариф разрядлари ва коэффициентлари бир вақтнинг ўзида бажарилаётган ишлар мураккаблигини тавсифловчи кўрсаткичлар ҳисобланади.

Меҳнат ресурсларининг юқорида санаб ўтилган ва бошқа тушунча ҳамда кўрсаткичлари: корхона персонаlining миқдорий, сифат ва тузилмавий ҳолатлари ҳақида, уларни персонални ва умуман, ишлаб чиқаришни бошқариш, жумладан, корхона меҳнат ресурслари самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, таҳлил қилиш ва режалаштириш мақсадлари учун ўзгартиришлар киритиш йўналишлари ҳақида маълумот беради.

Инсон ресурсларини бошқариш тизими қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. Ресурсларни режалаштириш: инсон ресурсларига келгуси эҳтиёжларни қондириш режасини ишлаб чиқиш.

2. Персонални тўплаш: барча лаво-

зимлар бўйича потенциал номзодлар резервини ташкил этиш.

3. Танлаш: иш жойларига номзодларни баҳолаш ва резервдан энг яхшилари-ни танлаш.

4. Иш ҳақи ва имтиёзларни аниқлаш: хизматчиларни жалб қилиш, ёллаш ва сақлаб қолиш мақсадида иш ҳақи ва имтиёзлар структурасини ишлаб чиқиш.

5. Касбга йўналтириш ва мослашув: ёлланган ишчиларни ташкилот ва унинг бўлинмалари билан таништириш, ишчи-да ундан нима кутилаётганлиги ҳақида тушунча ҳосил қилиш ва қандай меҳнат яхши баҳоланишини тушунтириш.

6. Ўқитиш: ишни самарали бажариш учун керакли меҳнат кўникмаларини ўргатиш учун дастурлар ишлаб чиқиш.

7. Меҳнат фаолиятини баҳолаш: меҳнат фаолиятини баҳолаш методика-сини ишлаб чиқиш ва уни ходимга етказиш.

8. Ўстириш, пасайтириш, ўтказиш, бў-шатиш: ходимларни лавозимларга ёки бошқа иш участкаларига ўтказиш ме-тодларини ишлаб чиқиш.

9. Раҳбар кадрларни тайёрлаш, хиз-мат кўрсатишларини бошқариш: раҳбар ходимларни меҳнат самарадорлигини кўтаришга ва қобилиятларини ривож-лантиришга қаратилган дастурларни ишлаб чиқиш [2; Б.194.].

Инсон ресурсларни бошқаришда қуйидаги мақсадларга эга бўлиши мум-кин:

- инсон ресурсларидан самарали фойдаланиш;

- ташкилот хизматчилари ўртасида яхши меҳнат муносабатларини шакл-лантириш;

- жамоада яхши ижтимоий-руҳий муҳитни сақлаб туриш;

- ҳар бир шахснинг мукамал ра-вишда ривожланишини таъминлаш.

Ушбу мақсадларга эришиш учун қуйидаги талаблар бажарилиши лозим.

Биринчидан, функционал вазифала-ри аниқ белгиланган, қобилиятли ин-сонларни ишга олиш лозим, бунинг учун

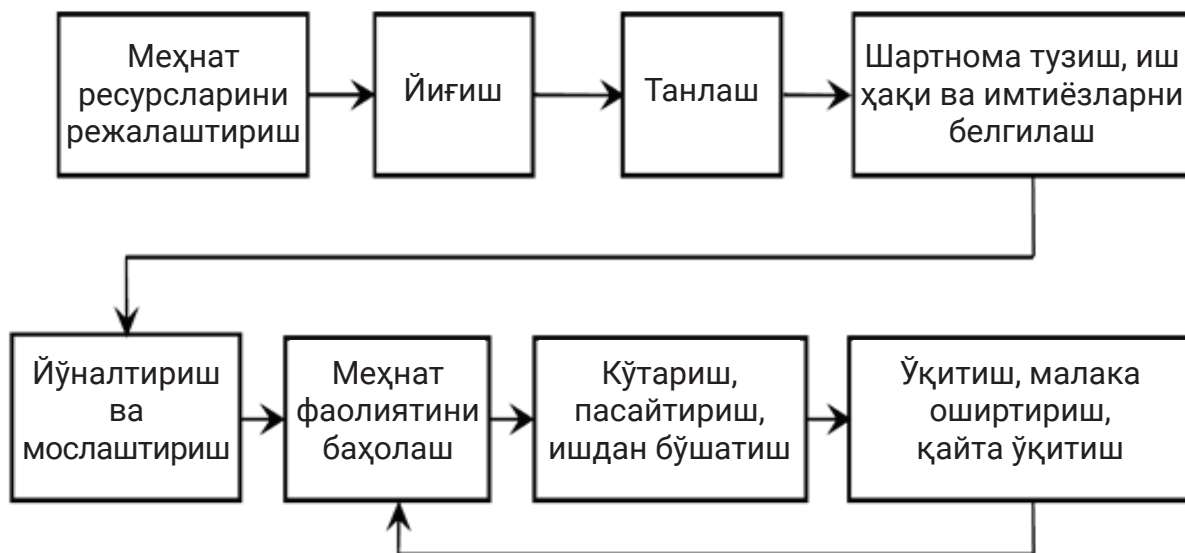
малакавий характеристикалар ишлаб чиқирилиши керак.

Иккинчидан, инсонларнинг имкониятларини самарали тадқиқ этиш.

Учинчидан, мақсадларни бажариш учун меҳнат қилишга тайёрликни қўллаб-қувватлаш.

қисми ҳисобланади;

- инсон ресурсларини бошқаришнинг раҳбари ҳамма жойда бошқарувнинг юқори аъзоси бўлади ва бизнес стратегияси режалари, технологияси, бозор маҳсулотлари ва воситаларидан тўлиқ хабардор бўлади;

1-расм. Инсон ресурсларини бошқариш тузилмаси [3; Б.194.]

Чет эл тажрибасида персонал муаммоларини ҳал қилишга доир иккита асосий ёндашув мавжуддир. Биринчи ёндашув диққат-эътиборни шунга қаратадики, “Инсон ресурсларини бошқариш” мазкур муаммони ҳал қилишнинг стратегик жиҳатларини, шу жумладан, ижтимоий ривожлантириш масалаларини қамраб олади, “персонални бошқариш” эса, кўпроқ кадрлар билан оператив иш олиб боришга тааллуқлидир.

“Инсон ресурсларини бошқариш”, аввало, меҳнат ва бандлик соҳасидаги муносабатларни давлат йўли билан тартибга солиш масалаларига, “персонални бошқариш” эса, корхона даражасидаги меҳнат муносабатларига қаратилган.

АҚШ компанияларининг 1500 та HR-менежерлари ХХІ асрдаги инсон ресурсларини бошқариш (ИРБ)нинг роли ҳақида қуйидагиларни айтадилар:

- эртанги эҳтиёж учун инсон ресурсларини режалаштириш корпорация стратегиясини шакллантиришнинг бир

- ИРБнинг вазифалари, роли процессуал активатордан (маълумотлар тўплаш ва ишлов бериш) инсон ресурсларини танлаш ва фойдаланишдаги муҳим активаторга айланади;

- малака оширишдаги асосий мезонлар унинг хилма-хиллиги ва кенглиги, аниқ натижаларга эриша олиши, динамизм, командада ишлай билиши, мўлжал олиши ва ишчанлик ахлоқидир;

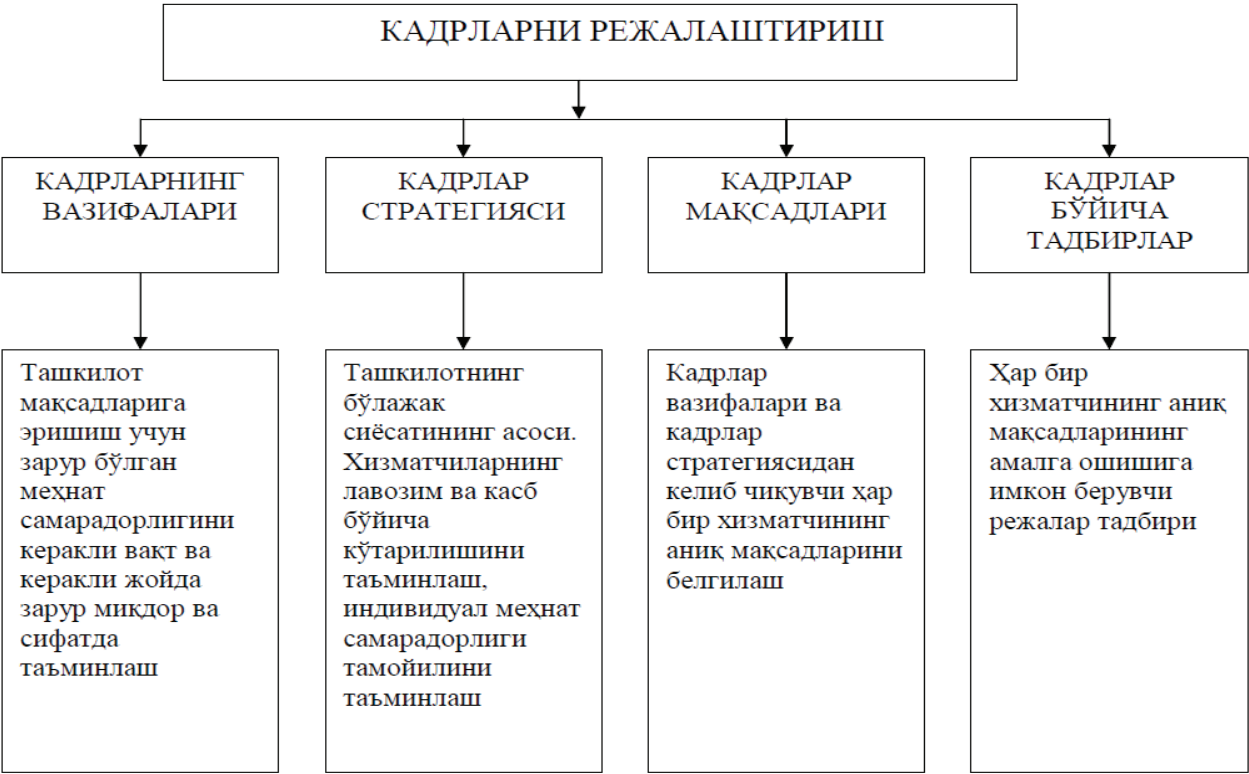
- ИРБ нинг энг муҳим вазифаларидан бири корпорация маданияти, қадриятлари ва мақсадлари бирикмасидан иборат бўлиб қолади.

Кадрларни режалаштириш – ташкилотда режалаштиришнинг ташкилий қисмидир. Агар кадрларни режалаштиришга алоҳида қаралса, унинг самараси паст бўлади. Чунки кадрлар масалалари бўйича қарорларга: ташкилотнинг ишлаб чиқариш режаси, илмий тадқиқот ишлари режаси, айланма режаси, молиявий режа каби режалари сезиларли таъсир кўрсатади.

1-жадвал

Инсон ресурсларини бошқаришдаги фаолият турларининг таркибий тузилиши
[4; Б.89.]

Фаолият соҳаси	Нимага устуворлик берилади?	Қандай функцияларни бажаради?	Бажарилиши тўғрисида кимга маълумот берилади?
Инсон ресурсларини бошқариш (стратегик ёндашув)	Мутлақ янги вазифаларни ечишга. Глобал, узоқ муддатли вазифаларни ечишга.	Инсон ресурсларини режалаштириш. Шахсий қобилият ва малакани ошириш. Корхонанинг ходимларга сарфланадиган харажати доирасида ходимлар учун харажатларни режалаштириш.	Корпорация президенти
Ходимлар билан ишлаш (тезкор фаолият)	Маъмурий аралашувга зарурият туғиладиган кундалик муаммоларни ечишга.	Кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш. Меҳнат мотивациясини бошқариш. Техника хавфсизлигини назорат қилиш. Низоларни ҳал қилиш.	Корпорация вице-президенти

2-расм. Корхоналарда инсон ресурсларидан фойдаланишни режалаштириш тузилмаси [5; Б.89.]

Корхоналарнинг керакли ишчи кучи билан етарли даражада таъминланиши, улардан оқилона фойдаланиш, меҳнат унумдорлигининг юқори даражада бўлиши, маҳсулот ҳажмини кўпайтириш ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун катта аҳамиятга эга [6; Б.94.].

Хусусан, барча ишларнинг ҳажми ва ўз вақтида бажарилиши, асбоб-ускуналар, машиналар, механизмлардан фойдаланиш самарадорлиги ва бунинг натижаси сифатида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, унинг таннарни ва бошқа бир қатор иқтисодий кўрсаткичлар корхоналарнинг ишчи кучи билан таъминлангани ва улардан самарали фойдаланишга боғлиқ.

Таҳлилнинг асосий вазифалари қуйидагилар:

- корхона ва унинг таркибий бўлин-

маларининг, умуман, шунингдек, тоифалар ва касблар бўйича ишчи кучи билан таъминланганини ўрганиш ва унга баҳо бериш;

- кадрлар қўнимсизлиги кўрсаткичларини аниқлаш ва ўрганиш;

- ишчи кучи захираларини аниқлаш, улардан янада тўла ва самарали фойдаланиш.

Таҳлил учун ахборот манбалари сифатида: меҳнат режаси, меҳнат бўйича статистик ҳисоботлар, табель асосида ҳисобга олиш ва кадрлар бўлими маълумотлари хизмат қилади. Корхонанинг кадрлар билан таъминланиши тоифалар ва касблар бўйича ходимларнинг ҳақиқий сонини режа эҳтиёжлари билан таққослаш асосида аниқланади. Корхонанинг энг муҳим касблардаги кадрлар билан таъмин этилишини таҳлил қилишга алоҳида эътибор берилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4472-сонли қарори. Lex.uz
2. Назарова Г.Г., Мухамеджанова Г.А., Салихова Н.М., Исмаилова Н.С., Розметова Н.Б. Инсон ресурслари менежменти. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ. – 2010. – 194 б.
3. Назарова Г.Г., Мухамеджанова Г.А., Салихова Н.М., Исмаилова Н.С., Розметова Н.Б. Инсон ресурслари менежменти. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ. – 2010. – 194 б.
4. Авдеев В.В. Управление персоналом: технология формирования команды. – М.: Финансы и статистика, 2002.
5. Назарова Г.Г., Мухамеджанова Г.А., Салихова Н.М., Исмаилова Н.С., Розметова Н.Б. Инсон ресурслари менежменти. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ. – 2010. – 194 б.
6. Холмўминов Ш.Р., Ҳакимов Х.М., Нарзиқулов Н.Р. Меҳнат кўрсаткичлари таҳлили. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ. – 2006. – 94 б.

МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИНИНГ ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИДАГИ РОЛИ ВА МАҚОМИ

Эльёр ЗАИТОВ,
Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон миллий университети
“Социология” кафедраси доценти (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистонда маҳалла институтининг трансформация ва унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги аҳамияти таҳлил қилиниб, маҳалла институти аҳолининг демократик жараёнлардаги иштироки, ижтимоий адолат ва аҳолини ҳимоя қилиш тамойилларини мустақамлашда муҳим ўрин тутиши таъкидланган. Янги “Маҳалла еттилиги” тизими ва рақамлаштириш жараёнлари маҳалла фаолиятини замонавий талабларга мослаштиришда муҳим қадам бўлди. Мақолада маҳалла еттилиги аъзоларининг вазифалари ҳамда маҳалланинг аҳоли эҳтиёжларига жавоб бериш механизмлари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: маҳалла институти, трансформация, “маҳалла еттилиги”, рақамлаштириш, ижтимоий ҳимоя, демократик жараёнлар, аҳолини ҳимоя қилиш.

Роль и статус института махалли в гражданском обществе

Эльёр Зайтов,
доцент кафедры “Социология”
Национального университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека (PhD)

Аннотация: в статье анализируются трансформация института махалли в Узбекистане и его значение в социально-экономическом развитии. Особое внимание уделено роли махалли в укреплении принципов социальной справедливости, защиты населения и участия граждан в демократических

процессах. Новая система “Семерка махалли” и цифровизация стали важными шагами в адаптации махалли к современным требованиям. В статье подробно рассмотрены задачи членов махаллинской семерки и механизмы реагирования махалли на нужды населения.

Ключевые слова: институт махалли, трансформация, семерка махалли, цифровизация, социальная защита, демократические процессы, защита населения.

The role and status of the mahalla institution in civil society

Elyor Zaitov,
Associate Professor of Department
of Sociology of National University named
after Mirzo Ulugbek of Uzbekistan, PhD

Abstract: this article analyzes the transformation processes of the mahalla institution in Uzbekistan and its significance in socio-economic development. The role of mahalla in strengthening the principles of social justice, protecting the population, and ensuring citizens' participation in democratic processes is emphasized. The new “Mahalla Seven” system and digitalization have become crucial steps in adapting mahalla activities to modern requirements. The article details the roles of the Mahalla Seven members and mechanisms for addressing the population's needs.

Keywords: mahalla institution, transformation, Mahalla Seven, digitalization, social protection, democratic processes, population protection.

Кириш

Бугунги кунда Ўзбекистонда маҳалла институтининг жадал ривожланиши ва аҳамиятини оширишда янги босқич белгиланди. Мазкур институт халқ ва давлат ўртасидаги боғловчи бўғин сифатида нафақат маҳаллий даражада, балки миллий ривожланиш жараёнида ҳам ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда. Маҳалла нафақат давлат бошқарувининг бир қисми, балки фуқаролик жамиятининг муҳим институти сифатида тан олинган. Маҳалла институти мустақиллик йилларида фуқаролик жамиятининг муҳим бир қисми сифатида шаклланди ва жамиятнинг ижтимоий барқарорлиги ҳамда ривожланишида фаол иштирок этмоқда. Маҳалла аҳолининг ижтимоий фаоллигини оширишга хизмат қилиб, уларни демократик жараёнларга жалб этмоқда. Натижада, аҳоли маҳаллий даражадаги муҳим қарорларда иштирок этиш имкониятига эга бўлади. Маҳалла аҳолининг турли қатламлари ўртасидаги манфаатларни уйғунлаштириш ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилишда демократик усулларни қўллаб-қувватлайди. Ҳар бир маҳалла ўзининг халқчиллик хусусияти билан ажралиб туради ва аҳолининг турли қатламлари манфаатларини ҳимоя қилишда самарали ишлайди. Бу эса, маҳалланинг аҳолига энг яқин тузилма сифатидаги ролини мустаҳкамлайди.

Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида маҳалла институти муҳим ўрин тутди. Давлат раҳбари томонидан илгари сурилган ислохотлар маҳалланинг жамиятдаги ролини кучайтиришга қаратилган бўлиб, уни аҳолининг эҳтиёжларига мослашган самарали ташкилотга айлантиришни кўзлайди.

Методлар. Маҳалла институтининг трансформацияси Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида

муҳим босқич бўлиб, унинг самарадорлигини ошириш мамлакатнинг умумий ривожланишига хизмат қилади. Янги “еттилик тизими”нинг жорий этилиши ва рақамлаштириш жараёнлари маҳалла институтини янада замонавий ва самарали ташкилотга айлантиришда муҳим қадам бўлади. Президент Шавкат Мирзиёев томонидан маҳалла тизимини такомиллаштириш мақсадида, “бешлик тизими”нинг янги “еттилик тизими”га айлантирилиши таклиф қилинди [1]. 2024 йил 15 мартда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳаллабай ишлашга масъул бўлган шахслар фаолиятини ва ҳамкорлигини самарали таъминлаш ҳамда “Маҳалла еттилиги” фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 137-сонли қарорига кўра [2], ҳоким ёрдамчиси, хотин-қизлар фаоли, ёшлар етакчиси, профилактика инспектори, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори, яъни “маҳалла еттилиги” аъзолари тасдиқланди. Мазкур қарор “маҳаллабop ёндашув” асосида масъул шахслар фаолияти ва уларнинг ҳамкорлигини самарали ташкил этиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишга қаратилган. Бу янгилик маҳалла тизимини янада самарали ва аҳолининг эҳтиёжларига мувофиқ равишда ривожлантиришга хизмат қилиши кутилмоқда.

Ушбу тизимнинг мақсади – маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожланишини таъминлаш, аҳолининг эҳтиёжларига тезкор жавоб бериш ва ижтимоий муаммоларни маҳаллий даражада ҳал қилишдан иборат.

Маҳалла еттилиги аъзоларининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Маҳалла раиси – ободонлаштириш ишларини ташкил этиш, аҳолининг миллий қадриятлар ва урф-одатларга бўлган муносабатини мустаҳкамлаш ҳамда ижтимоий-иқтисодий муаммоларни биргаликда ҳал қилишга йўналтирилган тадбирларни амалга оширади.

2. Ҳоким ёрдамчиси – ишсиз аҳолини касб-ҳунарга ўқитиш, тадбиркорликни ривожлантириш ва даромад манбалари яратиш учун масъул.

3. Ёшлар етакчиси – ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш, спорт, фан ва маданият йўналишларидаги фаолиятларга жалб қилиш, шунингдек, муаммоли ёшлар билан ишлашни йўлга қўяди.

4. Хотин-қизлар фаоли – аёлларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги иштироки ва фаоллигини ошириш, репродуктив саломатликни яхшилаш ҳамда оғир аҳволдаги хотин-қизларга ёрдам кўрсатиш бўйича ишларни олиб боради.

5. Профилактика инспектори – ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жамоат хавфсизлигини таъминлашда иштирок этади.

6. Ижтимоий ходим – оғир аҳволдаги оилаларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва муаммоларни манзилли ҳал қилиш билан шуғулланади.

7. Солиқ инспектори – тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатиш, солиқларни йиғиш ва маҳалла бюджети шаклланишига қўмаклашади.

“Маҳалла еттилиги” тизими, аҳолининг эҳтиёжларига тезкор жавоб бериш, ижтимоий адолат тамойилларига риоя этиш ва ҳамкорлик муҳитини мустаҳкамлашга қаратилган. Тизимнинг самарали фаолияти аҳолининг давлат органларига ишончини ошириш ва жамиятда барқарорликни таъминлашга хизмат қилмоқда.

Маҳалла аҳолининг давлатга энг яқин ижтимоий институти сифатида жамоатчилик муаммоларини аниқлаш ва уларни тегишли давлат органларига етказиш вазифасини бажаради. Шу орқали маҳалла давлат ва аҳоли ўртасидаги самарали мулоқотни таъминлайди.

Маҳаллий давлат бошқарувида вакиллик ва ижро этувчи органлар биридан ажратилмоқда. Бу борадаги ҳозирги тартиб ҳокимиятнинг бўлиниш ва ҳокимият бўғинларининг ўзаро тийиб туриш принципига зид. Бош қомуснинг янги таҳририга асосан, бунга барҳам берилиб, маҳаллий Кенгашлар сайланадиган вакиллик органлари, ҳокимликлар эса ижро органлари деб белгиланмоқда [3].

Маҳалла фуқароларнинг кундалик муаммоларини ечишда давлат органлари билан ҳамкорликда ишлайди. Бу ижтимоий ҳимоя, ишсизлик, инфратузилмани ривожлантириш каби масалаларда намоён бўлади. Маҳалла давлат сиёсатини маҳаллий аҳолига етказувчи сифатида фаолият юритади. Давлат сиёсатини аҳолига тушунтириш ва уни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган ишларда маҳалла етакчи ўринда туради. Маҳалла нафақалар тайинлаш, моддий ёрдам кўрсатиш ва ишсизликни камайтириш бўйича дастурларни амалга оширишда давлат органлари билан ҳамкорликда ҳаракат қилади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига Қонун асосида берилган ваколатларидан фойдаланиши мамлакатда барқарорликни мустаҳкамлашга ҳамда давлат ишларини аҳолининг эҳтиёж ва кайфиятларига мувофиқ равишда олиб боришига сезиларли таъсир кўрсатди. Натижада, миллий давлатчилик тарихи, ҳуқуқий анъаналаримиз ва қадриятларимизга мос келувчи, халқимизнинг хоҳиш-иродасини акс эттирувчи ҳамда давлат ва жамоат ишларида аҳолининг фаол иштирокини таъминлайдиган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тизими учун махсус ҳуқуқий кафолат яратилди. Шу билан бирга, ушбу соҳани тубдан қайта қуришнинг ҳуқуқий мезонлари аниқлаб берилди. Шунингдек, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқий асослари шаклланишининг дастлабки босқичида муҳокама этила-

ётган Қонун асосида бир қатор қонун-ости ҳужжатлари ҳам қабул қилинди. Натижада, ижтимоий соҳадаги айрим давлат аҳамиятига эга бўлган ваколатлар бир вақтнинг ўзида маҳалла институти томонидан ҳам амалга ошириладиган бўлди.

Ҳуқуқшунос олим М. Бойдадаев таъкидлаганидек [4]: “Конституция демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишда асосий принцип сифатида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини давлат ҳокимияти органлари тизимидан ажратиб, уларни алоҳида ва ўзига хос ҳуқуқий мазмун билан мустақамлади”.

Маҳалла институти ўзининг ижтимоий ҳимоя механизмлари орқали аҳолининг заиф қатламларини қўллаб-қувватлашда муҳим ўрин тутди:

- ёлғиз кексаларга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш, уларнинг кундалик эҳтиёжларини таъминлашда маҳалла марказий роль ўйнайди;

- ногиронларнинг турмуш шароитини яхшилаш мақсадида уларга қулай инфратузилма яратиш ва ижтимоий хизматларни кўрсатишда маҳалла фаол иштирок этади;

- кам таъминланган оилаларга нафақа, озиқ-овқат, кийим-кечак каби ёрдамларни етказиш орқали ижтимоий тенгликни таъминлашга ҳисса қўшади.

Маҳалла ёшлар ва ишсизлар учун турли лойиҳалар орқали иқтисодий барқарорлик ва ижтимоий ҳимояни ҳам таъминлайди:

- спорт, маданият, таълим соҳаларида ёшлар учун тадбирлар ташкил қилиш орқали уларнинг ижтимоий фаоллигини оширади;

- кичик тадбиркорликни ривожлантиришга йўналтирилган лойиҳаларда иштирок этиш ва касб-ҳунар курсларини ташкил қилиш орқали ишсиз аҳолини иш билан таъминлаш имкониятларини оширади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва махсус қонунлар маҳалла

институтининг ҳуқуқий мақомини аниқ белгилаб берган. У давлат бошқарув тизимига кирмайди, бу эса унинг ҳуқуқий ва ташкилий эркинлигини таъминлайди. Маҳалла жамоатчилик манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунчилик асосида фаолият юритади.

Ўзбекистондаги маҳалла институтининг ноёб хусусиятлари халқаро жамоатчилик томонидан ҳам эътироф этилмоқда. Франциялик профессор Мишел Салинас маҳалла тизимини – “ижтимоий институтнинг ноёб намунаси”, деб таърифлаб: *“Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг тарихи ҳар бир мамлакатда ўзига хос. Ўзбекистондаги маҳалла тизими эса, ўз мазмуни билан бутунлай ноёбдир. Унинг дунёда ўхшаши йўқ”, – дейди у* [5].

Маҳалла институтининг ижтимоий ва иқтисодий масалаларни ҳал этишдаги ваколатлари кенгайтирилди. Давлат ва маҳалла ўртасидаги ҳамкорлик механизмлари мустақамланди.

Натижа. Миллий қадриятлар ва урф-одатларни сақлашда фаол иштирок этиш, жамоавий бирдамликни мустақамлаш, маҳаллий аҳолини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш каби ижтимоий вазифалари кенгайди. Ёлғиз кексалар, ногиронлар ҳамда кўмакка муҳтож оилаларни аниқлаш ва уларга ёрдам кўрсатиш механизмлари жорий қилинди. Ёшлар ва аёлларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги иштирокини ошириш учун турли дастурлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Аёлларни тадбиркорликка жалб қилиш, уларнинг бандлигини таъминлаш мақсадида ўқув курслари ташкил қилинди.

Шу билан биргаликда, маҳаллаларга молиявий маблағлар ажратилиши уларнинг турли лойиҳалардаги иштирокини оширди.

Мустақиллик йилларида маҳалла институти нафақат маҳаллий бошқарувнинг муҳим қисми, балки жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ривожланишининг муҳим пойдевори

сифатида намоён бўлди. У жамиятни демократлаштириш, ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва аҳоли турмуш даражасини яхшилашда бебаҳо роль ўйнайди. Маҳалла институтининг ўзига хослиги уни нафақат Ўзбекистонда, балки халқаро миқёсда ҳам ўрганиш ва татбиқ этиш учун қимматли тажрибага айлантирмоқда. Кам таъминланган аҳоли қатламларини моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш маҳаллалар фаолиятининг марказий вазифаларидан бирига айланди. 2003 йилнинг “Обод маҳалла йили” деб эълон қилиниши маҳаллалар инфратузилмасини яхшилашга, янги ижтимоий ва маданий объектларни қуришга катта туртки берди. Ободонлаштириш ишларида маҳаллаларнинг давлат органлари билан ҳамкорлиги янада мустаҳкамланди. Натижада, маҳалла аҳолининг ижтимоий ҳимоясини таъминлашда ва улар фаоллигини оширишда муҳим иштирокчи сифатида шаклланди, жамоа даражасидаги бирдамлик ва ҳамжиҳатлик кучайди, давлат ва жамоатчилик ўртасидаги алоқалар янада мустаҳкамланди.

2011-2020 йиллар оралиғида маҳалла институти нафақат ижтимоий институт сифатида, балки замонавий давлат бошқарув тизимининг бир қисми сифатида ривожланди. Рақамли технологияларни жорий этиш орқали маҳаллалар самарадорлиги оширилди, бу эса, уларнинг аҳоли билан ишлашдаги натижадорлигини янги босқичга кўтарди. Ахборот-коммуникация технологияларини жорий қилиш маҳаллалар фаолиятида самарадорликни оширди. Рақамли платформалар ва маълумотлар базалари орқали фуқароларга тезкор хизмат кўрсатиш йўлга қўйилди. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлаш мақсадида, махсус электрон тизимлар жорий қилинди. Маҳалла институтининг ваколатлари кенгайтирилди ва ҳуқуқий асослари мустаҳкамланди. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш

органлари тўғрисида”ги Қонунга ўзгартиришлар киритилиб, маҳаллаларга ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда кўпроқ ваколат берилди.

2011-2020 йиллар маҳалла институтининг замонавий давлат бошқарувига интеграцияси даври бўлиб, у рақамли технологиялар ва янги ҳуқуқий ислохотлар орқали янги босқичга кўтарилди.

Президентимиз томонидан маҳалла тизимини рақамлаштириш ва бюрократияни қисқартиришга катта эътибор қаратилмоқда. Маҳалла ходимлари фаолиятини баҳолаш мезонлари жорий этилади ва уларнинг қоғозбозликдан холи бўлиши таъминланади. Шу билан бирга, барча жараёнлар рақамли платформа орқали амалга оширилади, бу эса, самарадорликни оширишга хизмат қилади. Маҳалла институтини такомиллаштириш орқали жойлардаги муаммоларнинг самарали ҳал этилиши, аҳолининг давлатга ишончи ортиши ва ижтимоий барқарорликка эришиш мақсад қилинган.

**Ўзбекистон Республикаси
Президентининг 2020 йил
5 октябрдаги “Рақамли
Ўзбекистон – 2030” стратегиясини
тасдиқлаш ва уни самарали
амалга ошириш чора-тадбирлари
тўғрисида”ги ПФ-6079-сон
Фармонида [6] “Маҳалла” ягона
ахборот тизимини жорий қилиш
доирасида Маҳалла фуқаролар
йиғинлари инфратузилмасини
яратиш” вазифаси белгиланган.**

“Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институтининг 2022 йилдаги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари жорий ҳолати ва меъёрий-ташкилий базасини мустаҳкамлаш ҳамда унинг электрон хизматлар кўламини кенгайтириш йўллари” таҳлилий маълумотномасидаги социологик таҳлили билан таништирамиз. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари жорий ҳола-

ти ва меъёрий-ташкилий базасини мустаҳкамлаш ҳамда унинг электрон хизматлар кўламини кенгайтириш йўллари” лойиҳаси доирасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти бўйича амалдаги қонун ҳужжатлари ўрганилган, 2020 йил декабрь ойида – Хоразм вилояти, 2021 йил январь-март ойларида Фарғона, Наманган, Сурхондарё ва Тошкент вилоятларида ташкил этилган “Маҳаллабай” ишлаш тизимини шакллантириш ва такомиллаштириш бўйича ташкил этилган ўқув-семинарларида иштирок этилган ва МФЙ раисларидан интервью ва суҳбатлар ўтказилган. Маҳалла бинолари моддий-техник базаси ва иш юритиш тартиби ўрганилган, 1500 га яқин респондентлар орасида сўровнома ўтказилган (1-расм).

томонидан кўрсатиладиган хизматлар электрон шаклда амалга оширилмапти. Шунингдек, маҳалла фуқаролар йиғини хизматлари давлат хизматлари марказлари билан интеграция қилинмаган.

Тадқиқот натижасидан кўринадики, маҳалла фаолиятини рақамлаштириш ва “Маҳалла” ягона ахборот тизими платформасини яратиш учун қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш зарур: компьютер саводхонлиги, интернет сайтларидан фойдаланиш ва мобиль иловаларни самарали қўллаш бўйича интенсив қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш лозим. Маҳалла фуқаролар йиғини ва аҳоли ўртасидаги муносабатларни автоматлаштириш, мурожаатларни қабул қилиш ва қайта

1-расм. Маҳаллаларда электрон хизматлар кўрсатиш кўлами [7]

“Сизнинг маҳаллангизда электрон хизматлар кўрсатиладими?” деган саволга 572 нафар МФЙ раислари: “Электрон хизматлар жорий этилмаган”, деган жавобни беришган. 414 нафар МФЙ раислари: “Электрон хизматлар мавжуд” деганда, Excel ва Word дастуридан фойдаланишни назарда тутишган. 114 нафар МФЙ раиси “электрон хизматлар” ҳақида маълумотга эга эмасликларини таъкидлашган. Демак, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти рақамлаштирилмаган ва улар

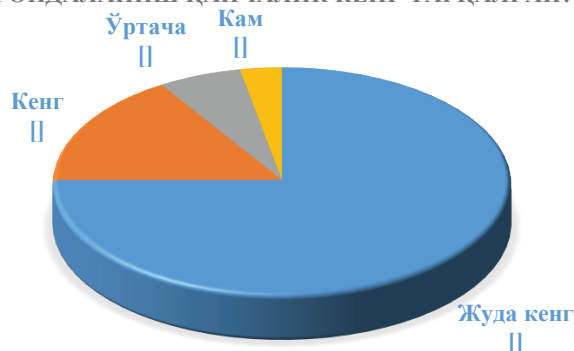
ишлаш жараёнларини енгиллаштириш учун “Маҳалла” мобиль иловасини яратиш керак. Яратилган “Маҳалла” мобиль иловасини Google Play Store (Play Market) электрон магазин иловасига юклаб, кенг оммага тақдим этиш кераклиги долзарб масалалардан бўлиб қолмоқда. Ушбу чора-тадбирлар маҳалла тизимини модернизация қилиш, хизмат кўрсатиш сифатини ошириш ва аҳолининг давлат органларига мурожаат қилиш жараёнини соддалаштиришга хизмат қилади.

Мазкур жараёнларни ўрганиш мақсадида маҳаллалардаги замонавий хизматлар, технологиялар ва глобал маданият таъсирининг ёшлар қадриятлари ва маҳалла ҳаётидаги ўзгаришларга таъсирини аниқлашга қаратилган сўровлар ўтказилди. Сўровномада Тошкент вилоятидаги “Туркистон” маҳалласида истиқомат қилувчи жами 250 нафар – 20 ёшдан 35 ёшгача бўлган 136 та эркек ва 114 та аёл респондентлар қатнашди. Респондентларнинг 25%и ишлайди, 25%и ишсиз, 25%и олий маълумотли ва 25%и ўрта махсус маълумотга эга. Ушбу ўтказилган тадқиқотда қуйидагилар аниқланди (2-расм).

лари ва ижтимоий муносабатларга ҳам таъсир ўтказиши мумкин. Яъни ёшлар ўртасида глобал маданият элементлари қабул қилиниши ва миллий қадриятлар трансформациялашуви жараёни кузатилиши эҳтимоли бор.

Шу билан бирга, респондентларнинг 16 фоизи фойдаланиш даражасини “Кенг” деб баҳолаган. Бу эса мазкур технологиялардан фойдаланиш имкониятлари кенг кўламли бўлиб, бироқ маҳдудликларга эга эканлигини кўрсатади. 6 фоиз респондент “Ўртача” ва 3 фоиз респондент “Кам” деб баҳолаган, бу эса, ушбу ҳудудда техник имкониятлар ва интернет билан таъминланганлик дара-

МАҲАЛЛАНИНГ ИНТЕРНЕТ ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН
ФОЙДАЛАНИШ ҚАНЧАЛИК КЕНГ ТАРҚАЛГАН?

2-расм. Маҳаллада интернет ва ахборот технологияларидан фойдаланиш даражаси

Тадқиқот натижаларига асосан, Тошкент вилоятидаги маҳаллада интернет ва ахборот технологияларидан фойдаланиш даражаси юқори эканлиги аниқланди. Жумладан, респондентларнинг 75 фоизи интернет ва ахборот технологияларидан фойдаланишни “Жуда кенг” деб баҳолаган. Бу эса, ушбу ҳудуддаги аҳолининг кўп қисми замонавий ахборот технологиялари ва интернетдан фойдаланиш имкониятига эга эканлигини кўрсатади. Бундай юқори фоиз кўрсаткичлар маҳалла аҳолисининг глобаллашув жараёнларига тезроқ мослашаётганини, уларнинг турмуш тарзида технологиялар катта ўрин тутаётганини англатади. Ахборот технологияларининг кенг тарқалиши ёшлар қадрият-

жасида айрим чекланишлар мавжудлигини англатади.

**Ўзбекистон Республикаси
Президентининг 2020 йил
11 августдаги “Камбағал ва ишсиз
фуқароларни тадбиркорликка
жалб қилиш, уларнинг меҳнат
фаоллигини ошириш ва касб-
ҳунарга ўқитишга қаратилган
ҳамда аҳоли бандлигини
таъминлашга оид қўшимча
чора-тадбирлар тўғрисида”ги
ПҚ-4804-сон қарорида [8]
маҳаллага маҳалла аҳолисини
касб-ҳунарга ўқитиш
масканларини ташкил этиш
вазифаси юклатилган.**

Маҳалла нафақат ижтимоий ва маданий жараёнларда, балки замонавий давлат бошқарувида ҳам муҳим ўрин тута бошлади. 2021 йилдан бошлаб, Ўзбекистонда маҳалла институти Янги Ўзбекистоннинг “Инсон қадрини улуғлаш” тамойилига асосланиб, жамият ва давлат бошқарувидаги ўрнини янада мустаҳкамлаш босқичига ўтди. Бу жараёнда маҳалла ваколатлари кенгайтирилди, унинг аҳоли эҳтиёжларини ҳал қилишдаги роли кучайтирилди ва самарадорлиги оширилди. 2021 йилда қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар маҳалланинг ижтимоий ва иқтисодий соҳалардаги иштирокини янада кучайтирди. Маҳаллалар давлат дастурларини жойларда амалга оширишда муҳим бўлишга айланди. Фуқароларнинг ижтимоий ҳимояси, кам таъминланган ва заиф қатламларга ёрдам кўрсатишда маҳалла муассасалари марказий ўрин тутмоқда. 2021 йилдан бошлаб, маҳалла институти Янги Ўзбекистоннинг “Инсон қадрини улуғланган жамият” тамойилини амалга оширишда асосий пойдевор бўлди. Маҳалла нафақат ижтимоий ҳимоя механизми, балки жамиятнинг барқарорлиги, ҳамжиҳатлиги ва демократлашуви учун муҳим институт сифатида ўз вазифасини муваффақиятли бажариб келмоқда. Бу жараён маҳалла институти нафақат миллий, балки халқаро миқёсда ҳам ўрганишга аризулик ноёб тажрибага айлантирмоқда.

Тавсия ва хулоса. Тадқиқотимиздан келиб чиқиб қуйидаги тавсияларни берамиз:

1. Рақамлаштиришни жадаллаштириш. Маҳалла институтида ахборот технологиялари ва рақамлаштириш жараёнларини янада кенг жорий этиш керак. Бу аҳолига тезкор ва самарали хизмат кўрсатилишини таъминлайди. Маҳалла учун махсус мобиль иловалар ва онлайн платформалар ишлаб чиқиш зарур.

2. Маҳалла еттилиги тизимини мустаҳкамлаш. Ҳар бир аъзо учун аниқ вазифаларни белгилаш, уларнинг малака-

сини оширишга қаратилган доимий ўқув курслари ташкил этиш муҳим. Шунингдек, масъулларнинг фаолияти самарадорлигини мунтазам баҳолаш тизимини жорий этиш лозим.

3. Ҳамкорликни кучайтириш. Давлат органлари ва маҳалла ўртасидаги ҳамкорлик механизмларини такомиллаштириш зарур. Айниқса, ижтимоий ҳимоя, бандлик ва инфратузилмани ривожлантириш соҳасида қўшма лойиҳаларни амалга ошириш тавсия этилади.

4. Маҳалла ходимларини рағбатлантириш. “Маҳалла еттилиги” аъзоларини рағбатлантириш дастурларини жорий қилиш, уларнинг меҳнат шароитларини яхшилаш ва моддий таъминотларини кучайтириш зарур.

5. Аҳолининг иштирокига эътибор бериш. Аҳолини маҳалла фаолиятига жалб қилишни кучайтириш мақсадида, турли маданий, ижтимоий ва иқтисодий тадбирлар ташкил этиш лозим. Бу маҳаллий даражада демократик жараёнларни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

6. Ёшлар ва аёллар учун дастурлар. Ёшлар ва аёлларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини оширишга қаратилган махсус лойиҳалар ва ўқув курсларини кенгайтириш тавсия этилади. Хусусан, тадбиркорлик ва касб-ҳунарга ўқитиш орқали уларнинг бандлигини таъминлаш зарур.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, маҳалла институти Ўзбекистон жамиятининг ижтимоий барқарорлиги, иқтисодий ривожланиши ва маданий қадриятларини сақлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда. Янги “Маҳалла еттилиги” тизимининг жорий этилиши маҳалла институти янада самарали ва замонавий бошқарув органига айлантиришга ёрдам бермоқда.

Рақамли технологияларни жорий қилиш, аҳоли билан ишлашда шаффофлик ва самарадорликни ошириш учун янги имкониятлар яратмоқда. Давлат

ва маҳалла ўртасидаги ҳамкорлик механизмларини такомиллаштириш маҳаллани ижтимоий муаммоларни ҳал этишда асосий бўғинга айлантормоқда. Мустақиллик йилларида маҳалла институти нафақат жамоатчилик бошқарувининг ажралмас қисмига, балки глобал миқёсда ўрганишга арзигулик ноёб тажрибага айланди. Демократик жараёнларда аҳоли иштирокини таъминлаш, ижтимоий тенгликни мустаҳкамлаш ва маҳалла фаолиятининг янги босқичга ўтиши мамлакатнинг умумий ривожланишига катта ҳисса қўшмоқда.

Муҳокама. Маҳалла институти ўзининг ижтимоий фаолликка қаратилган вазифалари ва халқчиллик хусусияти орқали жамиятда муҳим роль ўйнайди. У фуқароларнинг турмуш даражасини ошириш, уларнинг демократик жара-

ёнлардаги иштирокини таъминлаш ва ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда етук фуқаролик жамияти институти сифатида намоён бўлмоқда.

Маҳалла институти давлат ва аҳоли ўртасидаги боғловчи бўғин сифатида фуқароларнинг муаммоларини ҳал қилиш, давлат сиёсатини тарғиб қилиш ва ижтимоий дастурларни татиқ этишда муҳим роль ўйнайди. У жамиятда ижтимоий адолат ва барқарорликни таъминлашда ҳам давлат, ҳам аҳоли учун ишончли ҳамкор сифатида фаолият кўрсатади. Маҳалла ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда жамоатчилик ва давлат ўртасидаги муҳим кўприк вазифасини бажаради. У заиф қатламларни қўллаб-қувватлаш ва ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий имкониятларини кенгайтириш орқали

3-расм. “Маҳаллабай” ишлаш моделида ободонлаштириш, томорқа ва тадбиркорлик масалалари [9]

жамиятда барқарорлик ва ҳамжиҳатликни таъминлайди.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари учун иқтисодий йўналишда “маҳаллабай” ёндашув асосида бир қанча амалга оширилаётган чора-тадбирлар мавжуд [9], хусусан:

- иқтисодий комплексга кирувчи вазирлик ва идораларнинг ҳудуддаги ходимларини бириктириш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ҳолати чуқур ўрганилмоқда;

- маҳаллаларда мавжуд тадбиркорлик субъектларининг салоҳиятини ошириш учун пойдевор яратилиб, янги тадбиркорлик ташаббуслари ривожлантирилмоқда;

- маҳаллаларда ишсиз аҳолини доимий иш билан таъминлаш учун касб-ҳунар ва тадбиркорлик кўникмаларига йўналтиришга қаратилган чоралар амалга оширилмоқда;

- чора-тадбирлар истиқболга йўнал-

тирилган мақсадли дастурлар асосида амалга оширилмоқда;

- мавжуд резервлардан самарали фойдаланиш ва ҳудуднинг иқтисодий ҳамда инвестицион салоҳияти оширилмоқда;

- тижорат банклари филиаллари раҳбарлари ва маҳаллага бириктирилган масъул банк ходимлари иштирокида ишчи гуруҳлар ташкил қилинди.

- тадбиркорликни ривожлантиришга йўналтирилган лойиҳалар учун молиявий кўмак берилиб, мониторинг ўрнатилмоқда;

- аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш орқали янги иш ўринлари яратиш имкониятлари ривожлантирилмоқда (3-расм).

Ушбу ёндашув маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини ривожлантиришга хизмат қилиб, аҳоли фаровонлигини ошириш ва маҳаллий муаммоларни самарали ҳал этишда муҳим омил бўлиб қолади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/27/mahalla/>
2. <https://www.lex.uz/docs/6840781>
3. To'ychiyev B., Omonov B. Siyosiy madaniyat. Monografiya. – Toshkent: Tafsir Books. – 2024. – 174-175-b.
4. Boydadayev M. O'zbekistonda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurilishi va boshqaruv tizimining shakllanishi hamda takomillashuvining huquqiy asoslari. Yuridik fanlar doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – Toshkent, 2001. – 203-b.
5. Salinas M. Mahalla - oila institutini mustahkamlashning muhim omili // “Xalq so'zi” gazetasi, 2012-yil 4-dekabr. // <http://www.olds.uz/yuzma/133-bugun-sonda/3339-mahalla-xalqaro.html>
6. <https://lex.uz/docs/5030957>
7. “Mahalla va oila” ilmiy-tadqiqot institutining 2022-yildagi “Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari joriy holati va me'yoriy-tashkiliy bazasini mustahkamlash hamda uning elektron xizmatlar ko'lamini kengaytirish yo'llari” tahliliy ma'lumotnomasi. – Toshkent, 2022. – 10-b.
8. <https://lex.uz/docs/4945748>
9. Egamberdiyeva N. va boshqalar. O'zbekiston mahallalari: kecha va bugun. – Toshkent, 2022. – 345-b.

ИЖТИМОЙ ДАВЛАТ ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНКЛЮЗИВ ЖАМИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ОМИЛИ СИФАТИДА

Мумтозхон АБДУВАЛИЕВА,
Ўзбекистон Миллий университети
“Ижтимоий иш” кафедрасининг доценти,
социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мақолада Ўзбекистонда замонавий ислохотлар доирасида ногиронлиги бор шахсларни ижтимоий интеграция қилиш муаммолари, улар дуч келадиган ижтимоий тўсиқлар, шунингдек, ногиронлиги бор шахслар учун тўсиқсиз муҳит яратиш ва инклюзив жамиятни шакллантиришга қаратилган давлатнинг қўллаб-қувватлаш чоралари, ҳуқуқий ҳужжатлар ва норматив ҳужжатлар кўриб чиқилган. Мақолада ногиронлиги бор шахсларнинг жамият ҳаётига тўлиқ қўшилишлари учун тўсиқларни бартараф этиш ва бағрикенгликни тарғиб қилиш муҳимлиги таъкидланади.

Калит сўзлар: инклюзив жамият, ногиронлиги бор шахслар, ижтимоий давлат, бағрикенглик, тўсиқсиз муҳит, дискриминация, ижтимоий макон, тенг имкониятлар, ижтимоий интеграция, ҳуқуқларни ҳимоя қилиш.

Социальное государство как главный фактор развития инклюзивного общества в современном Узбекистане

Мумтозхон Абдувалиева,
Национальный университет Узбекистана,
доцент кафедры “Социальная работа”,
доктор философии в области
социологии (PhD)

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы социальной интеграции лиц с

ограниченными возможностями в рамках современных реформ в Узбекистане, социальные барьеры, с которыми сталкиваются лица с ограниченными возможностями, включая стереотипы и дискриминацию. Рассмотрены меры государственной поддержки, законодательные акты и нормативные документы, направленные на создание беспрепятственной среды для лиц с ограниченными возможностями и формирование инклюзивного общества. В статье подчеркивается важность преодоления барьеров и поощрения терпимости к людям с ограниченными возможностями для полноценной интеграции в жизнь общества.

Ключевые слова: инклюзивное общество, люди с ограниченными возможностями, социальное государство, толерантность, безбарьерная среда, дискриминация, социальное пространство, равные возможности, социальная интеграция, защита прав.

The social state as a key factor in the development of an inclusive society in modern Uzbekistan

Mumtozhon Abduvalieva,
Associate Professor of the “Social Work”
Department National University of Uzbekistan
Doctor of Philosophy
PhD (in Sociological Sciences)

Abstract: the article addresses the challenges of social integration of people with disa-

bilities in Uzbekistan in the context of modern reforms. The author analyzes the social barriers faced by people with disabilities, including stereotypes and discrimination. Special attention is given to Uzbekistan's transition to a social model of disability, enshrined in the country's new Constitution. The article outlines state support measures, including legal acts and regulatory documents aimed at creating a barrier-free envi-

ronment and an inclusive society. It emphasizes the importance of promoting tolerance and removing social barriers for the full integration of people with disabilities into public life.

Keywords: inclusive society, people with disabilities, social state, tolerance, barrier-free environment, discrimination, social space, equal opportunities, social integration, protection of rights.

Кириш

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра, дунёда 1,3 миллиарддан ортиқ одам ёки аҳолининг 16%и турли шаклдаги ногиронликка эга. Бу кўрсаткич ҳар йили ортиб бормоқда, чунки аҳоли қариши, диабет, юрак-қон томир касалликлари, руҳий хасталиклар ва бошқа шу каби касалликлар билан боғлиқ ҳолда ногиронликка олиб келувчи сурункали касалликлар сони кўпаймоқда [1].

Шунингдек, охириги илмий тадқиқотлар натижаларига кўра, ҳатто енгил шаклда коронавирус инфекциясини бошидан кечирган одамларда ҳам организмнинг эрта қариш ҳолатлари мавжуд [2]. Бундай ҳолат саломатлик билан боғлиқ жиддий муаммоларга эга одамлар сонининг ортишига олиб келмоқда [3].

Дунё миқёсида ногиронлиги бор шахсларни жамиятга интеграция қилиш ва мослаштириш масаласи уларни ижтимоий ҳимоя қилишга янги ёндашув сифатида кун тартибига чиқди. Бу ёндашув жамиятдаги муносабатларни тенглик, ҳурмат ва камситишни инкор қилиш тамойиллари асосида ривожлантиришга қаратилган.

Бироқ, ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятга мослашувини ўрганиш жараёнида бир қатор муаммолар мавжудлиги маълум бўлган. Улар қаторида, ногиронлиги бор шахсларга нисбатан мавжуд стереотиплар, шунингдек, жамият бундай одамлар билан яқин мулоқотга тайёр эмаслиги ва уларга тенг шароитда ўз имкониятларини амалга

оширишга йўл бермайдиган вазиятлар билан боғлиқ.

Ногиронлиги бор шахслар орасида энг заиф ва ижтимоий ҳимоясиз гуруҳлардан бири ақлий ногиронлиги бор шахслардир. Улар жамиятдаги энг кўп ижтимоий мослашувга муҳтож бўлган ва кам ҳимояланган гуруҳ ҳисобланади.

Методология. Мақолада Ўзбекистонда ногиронлиги бор шахсларни жамиятга интеграция қилиш муаммосини ҳар томонлама ўрганишга имконият берадиган турли социологик тадқиқот усуллари ҳақида сўз боради. Муаллиф Ўзбекистон ижтимоий сиёсатининг асосий ўзгаришларини аниқлаш мақсадида, Ўзбекистоннинг янги Конституциясида ногиронлиги бор шахсларнинг ҳуқуқларини мустаҳкамловчи моддалар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 5270-сонли Фармони ва “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни каби ҳужжатларни меъёрий-ҳуқуқий таҳлил асосида алоҳида кўриб чиқади.

Шу билан бирга, ногиронлиги бор шахслар сонининг ўсишини баҳолаш учун ЖССТ маълумотларининг статистик таҳлили қўлланилган.

Шунингдек, жамиятнинг ногиронликка бўлган муносабати, маданий стереотиплар ва инклюзия соҳасидаги хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш мақсадида ижтимоий маданий ва қиёсий таҳлил усулларида фойдаланилган.

Натижалар. Интеллектуал ногиронлиги бўлган шахслар дуч келадиган

ижтимоий дисфункциялар ва имкониятларни йўқотиш ҳолатлари ижтимоий стигма билан сезиларли даражада кучаяди [4]. Тадқиқотлар натижаларига кўра, иш берувчилар томонидан интеллектуал ногиронлиги бор шахсларни ишга олиш эҳтимоли деярли йўқлигини [5], уларга уй-жой ижарага бериш эҳтимоли паст бўлишини [6] ва уларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари юқорилигини кўришимиз мумкин [7].

Ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан ижобий муносабат кўпроқ ривожланган иқтисодиётга эга мамлакатларда кузатилади [8]. Айрим антропологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, қишлоқ ҳудудларида ногиронлиги бўлган шахслар, кўпинча, жамоаларнинг ажралмас қисми бўлиб, ўз имкониятларига мос равишда жамоа ҳаётида иштирок этадилар [9]. Бошқа бир гуруҳ олимларнинг таъкидлашича, ногиронлик сабаблари ҳақидаги анъанавий эътиқод ва стигмалар ногиронлиги бўлган шахслар ва кўп ҳолларда уларнинг оилаларига нисбатан шубҳа билан қараш ва жамоалар томонидан ажратилишга олиб келиши мумкин [10]. Шунингдек, ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан салбий муносабат уларнинг ногиронлик даражаси ва компетентлигига боғлиқлигини кўришимиз мумкин. Яъни уларнинг жамоалар томонидан қабул қилиниши ёки қилинмаслиги хўжаликка ва оиласига қанчалик кўп ҳисса қўшишга қодирлигига боғлиқ [11].

Охирги йилларда Ўзбекистоннинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларида катта ўзгаришлар ва трансформациялар рўй бермоқда. Жумладан, Янги Конституцияга мувофиқ, Ўзбекистон ижтимоий давлат ҳисобланиб, аҳолининг энг заиф қатламларининг манфаатларини ҳимоя қилиш ва барча фуқаролар учун тенг имкониятлар яратишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Давлат адолат, ҳамжиҳатлик ва фуқаролик тотувлиги тамойиллари асосида сиёсат олиб боради ва бу жараён эса,

ўз навбатида, иқтисодиёт, сиёсат ва жамиятимизнинг маънавий-ахлоқий тамойилларини адекват равишда ўзгаришини талаб қилади. Ижтимоий давлат барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитлари ва қулай муҳитни таъминлашга интилоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон жамиятида ижтимоий ҳимоя тизимини ислоҳ қилиш, ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан янгича ёндашиш билан боғлиқ ривожланиш тенденциялари кузатилоқда. Ўзбекистон ижтимоий сиёсатида ва ижтимоий ҳимоя тизимидаги ўзгаришлар ногиронлиги бўлган шахслар билан ишлаш мазмунига ҳам таъсир қилмоқда. Бу жамият муносабатларининг инсонпарварлашуви билан боғлиқ бўлиб, ҳар бир шахс манфаатига эътибор қаратишнинг ортишига ёрдам беради. Шунингдек, ногиронлиги бўлган шахсларни ижтимоий маконга жалб қилиш ва улар учун, саломатлиги ҳолатидан қатъи назар, тўсиқсиз муҳит яратиш орқали таъминланади. Давлатимиз учун бу гуруҳ фуқароларини ижтимоий мослаштириш, улар учун муносиб ҳаёт шароитларини яратиш долзарб вазифалар қаторидан ўрин олган.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган 40 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди [12], мамлакат эскирган тиббий моделдан замонавий ижтимоий моделга ўтишни амалга оширмоқда.

Ўзбекистон Республикаси янги Конституциясига ногиронлик масалаларига бағишланган алоҳида модданинг (57-модда) киритилиши ва инклюзив таълимни жорий этиш ҳуқуқий мақомининг мустаҳкамланиши шундай ўзгаришларнинг яққол намунаси ҳисобланади [13].

Ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан давлатнинг ижтимоий сиёсатини тубдан ўзгартиришга туртки бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан бири Ўзбекистон Республикаси Президенти-

нинг 2017 йил 1 декабрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5270-сонли Фармони билан. Шунингдек, таъкидлаш жоизки, мазкур Фармон ногиронлик соҳасидаги ижтимоий сиёсатнинг институционал асосларини ўзгартиришга ва уни модернизация қилишга ёрдам бериши. Бундан ташқари, Фармонда биринчи бор “ногирон” термини “ногиронлиги бўлган шахс” сифатида ўзгартирилди [14]. Бу муҳим қадамдир, чунки, эндиликда, эътибор инсоннинг ногиронлигига эмас, балки унинг шахсига қаратилиши қонуний мустақамлаб қўйилди.

Шунингдек, 2020 йил 15 октябрда қабул қилинган “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонунни алоҳида таъкидлаш лозим. Ушбу ҳужжат ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган муҳим норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан бири ҳисобланади. Ушбу Қонуннинг биринчи моддасида ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсад қилиб белгиланган. Тўртинчи моддасида эса, ногиронлиги бўлган шахсларнинг қадр-қимматини ҳурмат қилиш, уларнинг мустақиллиги ва танлов эркинлиги, ногиронлик белгиси бўйича камситишга йўл қўймаслик, ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда тенг имкониятлар яратиш, ногиронлиги бўлган болаларнинг қобилиятлари ва индивидуаллигини ҳурмат қилиш, объектлар ва хизматларнинг очиқлигини таъминлаш ҳамда ногиронлиги бўлган шахсларни жамият ва давлат ҳаётига жалб этиш каби асосий тамойиллар баён этилган [15].

Ушбу Қонуннинг ўзига хослиги шундаки, унда биринчи бор ногиронлик белгиси бўйича камситишга йўл қўймаслик тамойили жорий қилинди. Қонуннинг олтинчи моддасида ушбу тамойил

қуйидагича изоҳланади: “Ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан ҳар қандай ажратиб қўйиш, истисно этиш, четлатиш, чеклаш ёки афзал кўриш, шунингдек, ногиронлиги бўлган шахсларнинг объектлар ва хизматлардан фойдаланиши учун шарт-шароитлар яратишни рад этиш тақиқланади.

Ногиронлиги бўлган шахслар учун имкониятлар тенглигини таъминлашга ҳамда уларни жамият ва давлат ҳаётига жалб этишга қаратилган махсус чоралар бошқа фуқароларга нисбатан камситувчи чоралар ҳисобланмайди” [15].

Ногиронлиги бўлган шахсларни камситишга йўл қўймаслик тамойили ушбу Қонуннинг энг муҳим элементларидан бири ҳисобланади. Ушбу тамойилнинг мақсади жамоат онгини ўзгартириш ва ногиронликнинг ижобий образини яратиш эканлигини таъкидлаш лозим.

Шунингдек, Қонуннинг 11-моддасида ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан Ўзбекистон сиёсатининг асосий йўналишлари белгилаб берилган, жумладан, камситишнинг олдини олиш учун комплекс чора-тадбирларни қабул қилиш, уларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ ва имкониятларини бошқа фуқаролар билан тенг равишда таъминлаш, уларни жамият ва давлат ҳаётига жалб қилиш, ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш масалалари бўйича жамиятда маърифий-тарбиявий ишларни ташкил этиш, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилишини таъминлаш, давлат органлари ҳамда мансабдор шахсларнинг фаолиятида очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, шунингдек, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида давлат органлари ва нодавлат ташкилотлар ҳамкорлигини кучайтириш [15].

Бундан кўринадикки, эҳтиёжманд аҳоли гуруҳларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мамлакатимиз-

да олиб борилаётган ижтимоий-сиёсий ислохотларнинг асосини ташкил қилади. Бу сиёсатнинг яна бир далолати сифатида Ўзбекистон томонидан 2021 йил 7 июнь куни БМТнинг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси ратификация қилинишини ҳам келтиришимиз мумкин. Ушбу қонун Ўзбекистон Республикасида ногиронлиги бўлган шахсларнинг барча соҳаларда бошқа фуқаролар билан тенг ҳуқуқларга эга эканликлари тан олишини алоҳида таъкидлайди. Конвенциянинг ратификация қилиниши ногиронлик соҳасидаги мутахассислар томонидан кўп йиллар давомида интиқлик билан кутилаётган воқеа эди. Ўзбекистон бу Конвенцияни 2009 йилда имзолаган бўлса-да, унинг ратификация қилиниши 11 йилга чўзилди. Ўзбекистон Президентининг қатъий иродаси ва фуқаролик жамиятининг фаол позицияси туфайли ушбу Конвенциянинг 2021 йилда ратификация қилинишига эришилди.

Конвенциянинг ўзига хос жиҳати шундаки, у тиббий модель стереотипларидан босқичма-босқич воз кечишга қаратилган. “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциянинг 1-моддасида ногиронлиги бўлган шахсларга қуйидагича таъриф берилган: “Ногиронларга турли тўсиқлар билан ўзаро муносабатда уларнинг бошқалар билан тенг ҳолда жамият ҳаётида тўла ва самарали иштирок этишига халақит берадиган барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сенсор бузилишлари бўлган шахслар тааллуқлидир” [16].

Бу ерда ногиронлик барқарор ҳолат сифатида эмас, балки барқарор муҳит ва муносабатларда тўсиқлар пайдо бўлиши имконияти сифатида тушунилади. Бу тўсиқларнинг моҳиятини қуйидаги

иқтибос орқали тушуниш мумкин: “Ногиронлик – бу соғлигида бузилишларга эга шахслар ва уларнинг атрофидаги тўсиқлар ўртасидаги ўзаро таъсир натижасидир. Бу тўсиқлар уларнинг жамият ҳаётида бошқалар билан тенг иштирок этишига тўсқинлик қилади” [16].

Шуни таъкидлаш керакки, “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияни ратификация қилган айрим давлатлар унинг баъзи қоидаларини ўзгартиришга уринишди. Ушбу Конвенциянинг 46-моддасига кўра: “Қатнашчилар томонидан ушбу Конвенциянинг мақсадлари ва мазмунига зид бўлмаган ҳолларда қўшимчалар киритиш мумкин” [17].

2021 йилда “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги” Конвенцияни ратификация қилган Ўзбекистон ҳам бундай қўшимчалар қилиш ҳуқуқидан фойдаланган. 2021 йил 7 июнь куни Ўзбекистон Республикасининг 695-сонли “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияни (Нью-Йорк, 2006 йил 13 декабрь) ратификация қилиш ҳақида”ги Қонунига кўра, “Ўзбекистонда руҳий ногиронлиги бўлган шахсларнинг тўлиқ ҳуқуқий лаёқатини таъминлашга қаратилган мавжуд ҳуқуқий механизмлар жаҳоннинг умумқабул қилинган стандартларига тўлиқ мос келмаслиги ва ушбу механизмни ишлаб чиқиш учун маълум вақт талаб этилиши сабабли, ушбу Конвенциянинг 12-моддасини бажариш бўйича мажбуриятларини вақтинча кечиктиришини ва қуйидаги қўшимча шартлар белгиланишини, яъни Ўзбекистон ногиронлиги бўлган шахсларнинг муомага лаёқатли бўлишини тан олади, ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган барча кафолатларини таъминлайди, лекин баъзи ҳолатларда (руҳий ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан) қарор қабул қилишнинг ўрин босувчи махсус механизмларни (масалан, васийлик ва ҳомийлик) сақлаб қолади”, дейилган [16].

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, давлат томонидан ногиронлиги бўлган

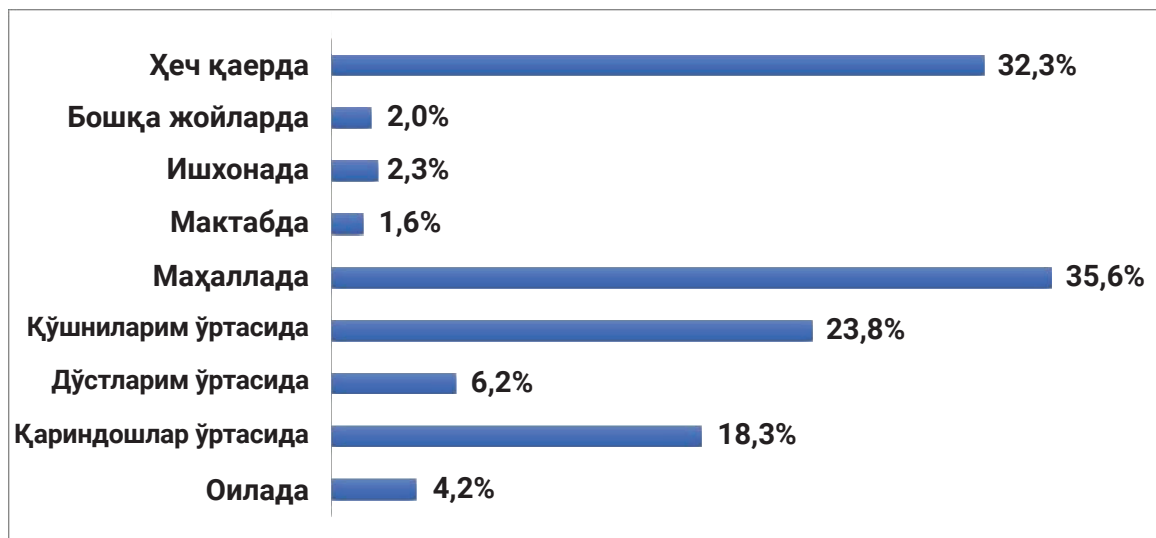
шахсларни қўллаб-қувватлашда бир қатор ижобий натижаларга эришилганига қарамай, Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳаётини мураккаблаштирадиган айрим камчиликлар ҳам мавжуд.

Хусусан, бизнинг жамиятимизда ногиронлик ҳали ҳам истисно, меъёрдан четлашиш сифатида қабул қилинади. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва БМТнинг минтақавий муассасалари томонидан ўтказилган тадқиқот ногиронлиги бўлган шахслар аҳолида, асосан, раҳм, ачиниш ва четлатиш туйғулари уйғотишини кўрсатди.

Тадқиқот натижаларига кўра: Ўзбекистон аҳолисининг: 42%и ногиронлиги бўлган шахсларга раҳм қилишини билдирган, 23%и уларга ёрдам беришга интилишини айтиб ўтишган, 17%и ўзларида ногиронлик йўқлигидан миннатдорлик ҳис қилишини айтишган, 7%и ўзларини одатий тутишларини белгилашган, 8%и ногиронлиги бўлган шахсларни кўрганда хафа бўлишларини билдиришган, 3%и бошқа вариантларни кўрсатишган, 0,5% респондент эса ногиронлиги бўлган шахсларни кўрганда юзини буриб олишини айтиб ўтишган [18].

1-расм. Ногиронлиги бор шахсларга нисбатан жамиятнинг муносабати

2-расм. Сиз ногиронлиги бўлган шахсларни кўпроқ қаерда учратасиз?

Шунингдек, юқоридаги тадқиқот маълумотларига кўра, “Сиз ногиронлиги бўлган шахсларни кўпроқ қаерда учратасиз?” деган саволга, 33% респондент ўз танишлари орасида ногиронлиги бўлган шахслар йўқлигини айтган, 23,8% ва 35,6% респондентлар ногиронлиги бўлган шахслар билан қўшни сифатида ёки уларни ўз маҳалласида яшашлигини айтиб ўтишган, 18,6% респондентлар уларни қариндошлари орасида борлигини билдиришган, 4,2% респондент ногиронлиги бўлган шахслар билан оилада мулоқотда бўлишини айтган, 2,3% респондент уларни иш жойида ва 2% респондент бошқа жойларда, 1,6% респондентлар мактабда учратамиз деб, жавоб беришган. Афсуски, фақатгина 6% респондент дўстлари орасида ногиронлиги бўлган шахслар борлигини айтиб ўтишган. Бу маълумотлардан кўриниб турибдики, тахминан ҳар учинчи одам ўз кундалик ҳаётида ногиронлиги бўлган шахслар билан ҳеч қачон мулоқот қилмайди. Жамиятнинг асосий қисми ногиронлиги бўлган шахслар билан оила муҳитида, қариндошлар орасида ва маҳаллада мулоқот қилади. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг мактабларда, иш жойларидаги иштироки жуда кам, бу эса ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамият ҳаётидан кучли изоляцияланганини кўрсатувчи белги сифатида қаралиши мумкин, Шунингдек, афсуски, жамиятимизда ногиронлиги бор шахслар билан дўстона муносабатда бўладиган аҳолимизнинг сони камлигидан уларга нисбатан стигма ва четлаштириш ҳолатлари юқори эканлигини кўришимиз мумкин [18].

Хулоса ва тавсиялар. Ушбу тадқиқот Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган шахслар ҳақидаги маълумот зарур даражада етказилмаслиги ва стереотипик муносабат мавжудлигини кўрсатади. Ногиронлиги бўлган шахслар аҳолининг аксарият қисми учун “кўринмас” бўлиб қолмоқда, бу эса хайрияга йўналтирилган муносабат ва ижтимоий четлашти-

ришга олиб келади [18]. Ўзбекистонда инклюзив жамият яратиш учун ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан позитив муносабатни ривожлантириш борасида тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш лозим. Жамиятдаги инклюзия, ногиронликнинг ижтимоий модели фалсафасига асосланган ҳолда, ногиронлиги бўлган шахслар учун атроф-муҳитни тўлиқ мослаштириш ҳам бу йўналишдаги муҳим босқичлардан бири ҳисобланади.

Кўплаб эмпирик тадқиқотлар натижасида аниқланишича, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ўзларини қандай қабул қилишлари улар маргинал ҳолати салбий оқибатларини давом эттиришга боғлиқ ҳодиса эканлиги кўрсатиб ўтилган. Чунки инсоннинг ўзини қандай баҳолаши унинг ўраб турган ижтимоий муҳитидаги “кўзгудаги аксининг” натижаси ҳисобланади. Инсон ўзини уни атрофдагилар қандай кўрса, шундай қабул қилади. Стигматизация эса, ногиронлиги бўлган шахсларнинг руҳий ҳолатига салбий таъсир кўрсатиб, уларнинг мотивацияси, хоҳишлари ва интилишларини пасайтиради [19].

Муҳокама. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳаёт сифатини яхшилашга қаратилган ижтимоий сиёсатнинг институционал жиҳатларини янада такомиллаштириш учун жамият ва давлат томонидан бир қатор муҳим вазифаларни амалга ошириш зарур.

Шулардан бири миллий қонунчиликни халқаро стандартлар ва ҳуқуқий нормаларга мослаштиришдир. Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини БМТнинг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси ҳамда бошқа халқаро шартномалар ва мажбуриятлар талабларига мувофиқ таъминлаш учун норматив-ҳуқуқий базани бир хил шаклга келтириш лозим. Бу: мавжуд қонунлар ва қонуности ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш ва мослаштириш, уларни амалга оширишни мониторинг қилиш механизмларини жорий этиш ҳамда

ижтимоий интеграция ва ногиронларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро тавсияларни бажаришни таъминлашни ўз ичига олади. Ушбу жараённинг муҳим жиҳати қонун ҳужжатларининг амалий татбиқини тизимли баҳолаш бўлиб, бу ҳуқуқий бўшлиқларни бартараф этиш ва барча фуқаролар учун, уларнинг жисмоний имкониятларидан қатъи назар, тенг имкониятларни таъминлашга хизмат қилади.

Шунингдек, ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан жамиятимиз муносабатини ўзгартириш ва уларга нисбатан ўзбек менталитетига хос бўлган бағрикенглик тамойили асосидаги ёндашувни шакллантириш муҳим қадам ҳисобланади. Фарзандларимиз билан уларни болалигиданоқ ногиронлиги бўлган болаларга нисбатан ижобий муносабатни қўллаб-қувватлаш, уларнинг ўзига хосликларини ҳурмат қилиш ва таҳаммулли ёндашувни ривожлантириш учун таълим ва тарбия дастурлари орқали иш олиб бориш лозим. Ногиронлиги бор шахсларнинг ҳуқуқлари ва имкониятлари ҳақида аҳоли, давлат ва ижтимоий хизматлар вакиллари ўртасида хабардорликни ошириш, уларнинг эҳтиёжлари ва имкониятларига ижобий қарашларни шакллантириш учун кенг ишларни амалга ошириш зарур. Бу тад-

бирлар жамоатчиликни ногиронлиги бўлган шахслар билан ўзаро муносабатларидаги ижобий мисоллар ва уларнинг ютуқларини оммавий ахборот воситалари орқали тарғиб қилиш билан бирга олиб борилиши лозим.

Шунингдек, улар учун жамият ҳаётида фаол иштирок этиш ва ўзини намоён қилишга шароит яратиш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада инклюзив инфраструктурани ривожлантиришни давом эттириш, ногиронлиги бўлган шахслар учун иш жойлари яратаётган иш берувчиларни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларни жамият ва маданий ҳаётнинг турли жабҳаларига жалб қилиш бўйича давлат ва жамоат ташаббусларини фаоллаштириш муҳим.

Шуни англаб олишимиз керакки, ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан аҳолининг асосий ҳисси раҳм-шафқат эмас, ҳурмат ва тенглик бўлиши лозим. Фақатгина давлатимиз ва жамиятимизнинг ногиронлиги бўлган шахсларни қабул қилишга ва уларни жамиятга қўшишга тайёрлигимиз орқали биз барча соҳаларда, жумладан, меҳнат фаолияти, транспорт, хизмат кўрсатиш ва таълим соҳаларида тенг имкониятлар яратиш ҳамда тўсиқларни бартараф этиш учун зарур шароитларни яратишимиз мумкин.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Global report on health equity for persons with disabilities. Geneva: World Health Organization; 2022. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. P.16.
2. R.O. Bonow, G.C. Fonarow, P.T. O’Gara, C.W. Yancy. Association of coronavirus disease 2019 (COVID-19) with myocardial injury and mortality JAMA Cardiol., 5 (2020), pp. 751-753, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amsc.2020.07.054>
3. Julio Torales, Marcelo O’Higgins, João Mauricio Castaldelli-Maia. The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health // First Published March 31, 2020 Review Article Find in PubMed. DOI: <https://doi.org/10.1177/0020764020915212>.
4. Farina, A. (1998). Stigma. In K.T. Mueser & N. Tarrier (Eds.), Handbook of social functioning in schizophrenia (pp. 247–279). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon. DOI: <https://psycnet.apa.org/record/1998-07175-016>.
5. Bordieri, J.E., & Drehmer, D.E. (1987). Causal attribution and predicted work adjustment of disabled job applicants. Vocational Evaluation & Work Adjustment Bulletin, 20, 27-31. DOI: <https://psycnet.apa.org/record/1989-16034-001>.

6. Alisky, J.M., & Iczkowski, K.A. (1990). Barriers to housing for deinstitutionalized psychiatric patients. *Hospital and Community Psychiatry*, 41, 93-95. DOI: <https://europepmc.org/article/med/2295488>.
7. Sosowsky, L. (1980). Explaining the increased arrest rate among mental patients: A cautionary note. *American Journal of Psychiatry*, 12, 1602-1604. DOI: <https://doi.org/10.1176/ajp.137.12.1602>.
8. Scior, K. (2011). Public awareness, attitudes and beliefs regarding intellectual disability: A systematic review. *Research in Developmental Disabilities*, 32, 2164-2182. DOI: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21798712/>.
9. Ingstad, B., & Reynolds Whyte, S. (Eds.). (1995). *Disability and culture*. Berkeley, CA: University of California Press. DOI: <https://www.ucpress.edu/book/9780520083622/disability-and-culture>
10. Mung'omba, J. (2008). Comparative policy brief: Status of intellectual disabilities in the Republic of Zambia. *Journal of Policy & Practice in Intellectual Disabilities*, 5, 142-144. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1741-1130.2008.00163.x>
11. McKenzie, J.A., McConkey, R., & Adnams, C. (2013). Intellectual disability in Africa: Implications for research and service development. *Disability & Rehabilitation*, 35, 1750-1755. DOI: <https://doi.org/10.3109/09638288.2012.751461>
12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Янги Ўзбекистон” нашри. 2021. Ўзбекистон ташаббуслари – амалиётда: “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенция ратификация қилинди. Матн: электрон // URL: <https://yuz.uz/ru/news/iniativ-uzbekistana--v-deystvii-ratifikatsirovana-konventsia-o-pravah-invalidov>
13. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 2023 йил. 57-модда.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 декабрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5270-сонли Фармони.
15. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 15 октябрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида”ги ЎРҚ-641-сонли Қонуни.
16. “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенция: – Нью-Йорк, 2006 йил 13 декабрь.
17. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 7 июндаги “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияни (Нью-Йорк, 2006 йил 13 декабрь) ратификация қилиш ҳақида”ги ЎРҚ-695-сонли Қонуни.
18. Ўзбекистонда ногиронлиги бўлган болалар ва катталар ҳолатининг таҳлили. БМТ-ТД, ЮНЕСКО, ЮНФПА, ЮНИСЕФ, ЖССТ Ўзбекистон, 2023 йил. – Матн: электрон // URL: <https://uzbekistan.un.org/en>
19. King. G. A., Shultz. I. Z., Steel. K., Gilpin. M. & Cathers. T. (1993). Self-Evaluation and Self Concept of Adolescents with Physical Disabilities. *American Journal of Occupational Therapy*. 47 (2): 132-140.

ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИДА МЕДИАСАВОДХОНЛИК ВА БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИ ЎРТАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИК

Алишер УМАРОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви
академияси проректори

Мансур ЮНУСОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси
кафедра мудири

Аннотация: мазкур мақолада давлат бошқарувида медиасаводхонлик, ундан самарали фойдаланиш, давлат органлари ва раҳбар имижини ривожлантиришда медиасаводхонлик билан ҳамкорлик алоқаларини шакллантириш масалалари илмий, амалий жиҳатдан ўрганиб чиқилган.

Калит сўзлар: медиасаводхонлик, ахборот, янгилик, ёлғон ахборот, телевидение, сиёсат, медиаплатформа, интернет, хабар, факт, таҳлил, танқид.

Взаимосвязь медиаграмотности и эффективности управления в государственных органах

Алишер Умаров,
проректор Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан,

Мансур Юнусов,
заведующий кафедрой Академии
государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье научно и практически затронуты вопросы медиаграмотности в государственном управлении, ее эффективного использования, формирования отношений сотрудничества с медиа-

грамотностью в развитии имиджа государственных органов и руководителей.

Ключевые слова: медиаграмотность, информация, новости, фейковые новости, телевидение, политика, медиаплатформа, интернет, новость, факт, анализ, критика.

The relationship between media literacy and management efficiency in state bodies

Alisher Umarov,
Vice-Rector of the Academy of Public
Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan,

Mansur Yunusov,
Head of the Department of the Academy
of Public Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan

Abstract: in this article, the issues of media literacy in public administration, its effective use, formation of cooperation relations with media literacy in the development of the image of state bodies and leaders are scientifically and practically mentioned.

Keywords: media literacy, information, news, fake news, television, politics, media platform, internet, news, fact, analysis, criticism.

Медиасаводхонлик давлат идораларига ўз аудиториясининг эҳтиёжлари ва умидларини тушуниш имконини бериб, аҳолининг ахборот сўровлари, афзалликлари ва манфаатларини таҳлил қилиш қобилиятини ўз ичига олади. Давлат бошқаруви ходимлари ушбу омиллардан хабардор бўлиб, аудитория талабларини яхшироқ қондириш ва янада самарали мулоқотни таъминлайдиган коммуникация стратегияларини яратиши мумкин.

Бундан ташқари, ахборот узатишнинг аниқ ва равшанлиги медиасаводхонликнинг муҳим жиҳати бўлиб, давлат органларида мулоқот самарадорлигига катта таъсир кўрсатади. Оммавий ахборот воситаларидан хабардор бўлган давлат хизматчилари ўз фикрларини ишонч билан баён эта оладилар, расмий маълумотларни тушунарли, содда ва рагон тарзда етказа оладилар. Бу маълумотни узатишда тушунмовчилик, чалкашлик ва хатолардан қочиш имконини беради.

Оммавий ахборот воситаларидан нотўғри фойдаланиш, аудиторияни нотўғри тушуниш ва маълумотни етказишда аниқлик йўқлиги тингловчилар ўртасида ишончсизлик ва чалкашликка олиб келиши мумкин. Бу давлат органларининг обрўсига жиддий путур етказиши мумкин бўлган нотўғри маълумотлар, дезинформация ва ғийбатлар тарқалишини рағбатлантириши мумкин.

Умуман олганда, давлат органларида медиасаводхонликнинг ривожланиши нафақат коммуникация сифатини, балки бошқарув самарадорлигини ҳам оширади. Ходимлар ўртасида медиасаводхонликни фаол ривожлантираётган давлат органлари аудиторияни яхшироқ тушуниш ва уларга хизмат кўрсатиш, тўғри ва долзарб маълумотларни тақдим этиш, жамоатчилик билан алоқаларни мустаҳкамлаш имкониятига эга.

“Хатарлар бўйича мулоқот” (risk communication) тушунчаси илк бор 1984 йилда инглиз адабиётларида қўлланилган. Лекин ушбу феномен мазкур тушунча пайдо бўлгунга қадар ҳам мавжуд бўлган. Яъни жамият турли хавфли вазиятлар (табу, мифология, миграцион жараёнлар ва ҳ.к.ларни бузиш) билан боғлиқ башорат қилиш, таъсир этиш ва коммуникация механизмларидан доимий равишда фойдаланган. Шунинг учун аҳоли билан мунтазам мулоқот олиб бориш хавфларни бошқариш соҳасининг ажралмас ва муҳим хусусияти бўлиб келган.

Қатор тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, коммуникация орқали хатарларни бошқаришга оид назарий ишланмалар давлат бошқаруви органлари, хусусий ташкилотлар, нотижорат тузилмалар ва манфаатдор гуруҳларнинг қарорлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш борасидаги фаолиятини осонлаштиради. Шунингдек, жамиятда муносабатларнинг ривожланишига кўмак беради [1]. Мазкур ёндашув “жараёнга йўналтирилган” деб ном олган бўлиб, унинг ўзига хос хусусияти – хатарларни муҳокама қилишда

аҳолининг фаол иштирок этиши ҳисобланади [2].

Хатарлар билан ишлаш методларининг қўлланилиши, қўпинча, аҳоли томонидан салбий қабул қилинганлиги учун тадқиқотчилар: “Қандай тарзда инқирозга қарши коммуникация самардорлигига эришиш мумкин?” деган саволни ўртага ташладилар. Р.Касперсоннинг фикрига кўра, турли хатарлар ҳақида жамоатчиликка маълумот бериш кўп ҳолларда сиёсий муаммога айланиб кетади. Бу эса, ўз ўрнида, потенциал хавфни ифода этади. Шунинг учун жамоатчилик билан алоқаларни ташкил қилишда инқирозга қарши кураш жараёнида аҳолига ахборотни тўғри танлаб узатиш муҳим ўрин тутади [3].

Инқирозга қарши самарали мулоқотни йўлга қўйишда иккита муҳим унсур – жамиятда консенсусга эришиш ва қарор қабул қилиш механизмларини назарда тутувчи “процессуал адолат”, хатар ва фойдани турли гуруҳлар орасида адолатли тақсимотини назарда тутувчи “дистрибутив адолат”ни қўллаш лозим. Хатарлар билан боғлиқ коммуникацияни амалга оширишда ушбу икки унсурни манзилли аудиториянинг қадриятларига мослаш, боғлаш зарур. Масалан, иқтисодий характерга эга хатарлар ҳақида сўз борганда, кутилаётган хавфлар жамоатчилик билан муҳокама

қилингани ва ушбу хавфларнинг мавжудлигини улар ҳам тасдиқлаганини оммага кўрсатиб бериш лозим. Шунингдек, тақдим қилинган ахборот орқали жамият иқтисодий хавфлар натижасида камбағаллар азият чекмаслигига ёки улар (яъни иқтисодий хатарлар) ижтимоий қатламлар орасида тенг тақсимланишига амин бўлиши керак.

Хорижий тажрибага кўра, инқирозга қарши коммуникация кўп ҳолларда жамоатчилик ишончини ҳамда ташкилот ёки ижтимоий институт обрўсини “тиклаш” ҳаракатлари атрофида амалга оширилади. 90-йилларда фанда бизнес соҳасидаги инқирозли коммуникация борасида ташкилот, ижтимоий меъёрлар ва қадриятлар мувофиқлиги сифатида “ташкилот легитимлиги” тушунчасини жорий қилиш ғояси илгари сурилган. Ҳукумат ва давлат органларининг легитимлиги уларнинг давлат бошқарувида демократик сайлов механизмлари орқали иштирок этаётган аҳолининг орзу-умидларига мувофиқ фаолият юртиши билан ўлчанади.

Сиёсат ва давлат бошқаруви соҳасидаги эмпирик маълумотларга асосланган тадқиқотларда илгари сурилган илмий ёндашувларга кўра, давлат (сиёсий ҳокимият) инқирозли вазиятларда ҳар доим ҳам жамият билан самарали мулоқот ўрнатишга тайёр бўлмайди. Чунки давлат бошқаруви органлари ОАВ билан яқиндан ҳамкорлик қилса-да, демократик тамойилларга кўра, уларнинг муайян воқеа-ҳодисани ёритишдаги субъектив танлови ва ёндашувини бошқаришга, маъқул келмаган ва давлат ҳокимияти имижига салбий таъсир қиладиган ахборотларни тақиқлашга қаратилган диалогни йўлга қўя олмайдилар [4].

Инқирозли шароитларда қўлланиладиган одатий тактикалардан бири – “сукут сақлаш” усули давлат ҳокимияти органлари обрўсига сезиларли даражада салбий таъсир этади. Айниқса, катта сиёсий майдонларда “сукут

2000 йил 12 августда “Курск” атом сув-
ости кемаси билан юз берган фожиада
118 та киши ҳалок бўлган. Айтилганда,
Россияда ҳокимият тепасига янги ёш
раҳбарнинг тайинланганлиги, унинг дав-
лат раҳбари сифатидаги тажрибасизли-
ги, қолаверса, ҳукумат тепасига келгун-
га қадар ёпиқ ташкилотнинг ходими си-
фатида фаолият юритгани каби ҳолат-
лар ушбу фожиа билан боғлиқ ахборот-
нинг унга зудлик билан етиб келишига
муайян даражада тўсқинлик қилган. Шу
сабабли мазкур ҳалокат бўйича расмий
муносабат кечикиб эълон қилинган.
Сукут сақланган вақт оралиғида ОАВ-
да ушбу фожиада ҳалок бўлган фуқаро-
лар оила аъзоларининг норозиликлари
ҳамда турли экспертларнинг танқидий
муносабатлари тўхтовсиз равишда эъ-
лон қилинган. Натижада, аҳолининг
ҳукумат тепасига келган янги раҳбарга
нисбатан ишончи сезиларли даражада
тушиб кетган. Бироқ президент В.Путин
ва унинг матбуот хизмати ушбу ҳолат
билан боғлиқ сиёсий вазиятни барқа-
рорлаштириш мақсадида, аҳоли билан
юзма-юз мулоқотни йўлга қўйиб, фо-
жиа оқибатида азият чеккан оилаларга
компенсация тўловлари амалга оши-
рилишини ҳамда 2000 йил 23 августни

– мотам куни, деб эълон қилади. Шундан сўнг, аҳолининг В.Путинга нисбатан ишончи бўйича рейтинг кўрсаткичлари яна юқорига кўтарилган (ВЦИОМ) [5].

Инқирозли вазиятларда жамоатчилик билан алоқаларни йўлга қўйишда сиёсатчиларнинг имижини сақлаб қолиш ёки, аксинча, уни кўтариш билан боғлиқ яна кўплаб тактикалар қўлланилади. Хусусан, ҳар қандай салбий ҳолида сиёсий лидернинг иштирокини инкор этиш, унинг айбсизлигини кўрсатиш, жамоатчилик ҳамдардлиги ва ишончини қозониш, муаммолар ечимини топиш учун таклифлар бериш кабилар – шулар жумласидан.

Мазкур тактикалар самарадорлиги-га эришиш учун кучли PR-стратегия ту-зиш талаб этилади. Сиёсий лидер томо-нидан илгари суриладиган таклифлар келажакда, ҳақиқатан ҳам, мевасини бе-радиган ғояларни ўз ичига қамраб оли-ши мақсадга мувофиқ. Шунда фуқаро-ларнинг жамоатчилик билан алоқалар тизимида бўлган ишончи ортади. Яъни PR-технологияларининг қўлланилаёт-гани жамоатчиликнинг ғашини келтир-майди, аксинча, ушбу технологияларни улар билан мулоқот қилиш воситаси си-фатида қабул қиладилар. Шунинг учун жамоатчилик билан алоқаларни йўлга қўйишда ҳар бир раҳбар ва соҳа мута-хассиси PR-технологиялар ёлғон ишла-тиб, фуқароларни алдаш учун эмас, бал-ки жамиятдаги сиёсий вазиятни барқар-орлаштириш учун хизмат қилиши ло-зимлигини унутмаслиги жоиз.

Юқоридаги таҳлиллардан кўринадики, аудиториянинг талаб ва умидларини тўғри тушуниш давлат органларига аҳоли манфаатлари, талабларига кўпроқ мос келадиган мулоқот стратегиясини яратиш имконини беради. Бу аудиториянинг ахборотга бўлган эҳтиёжи ва афзалликларини таҳлил қилиш, аҳолини қизиқтирадиган асосий мавзуларни аниқлаш ва ахборотнинг энг яхши тарзда тақдим этилишини баҳолаш қобилиятини ўз ичига олиши мумкин.

Медиясаводли давлат идоралари аудиториядан фикр-мулоҳаза олиш ва уларнинг ахборот эҳтиёжларини яхшироқ тушуниш учун тадқиқот ва сўровлар ўтказди. Улар социологик маълумотлардан фойдаланиши, ижтимоий тармоқлардаги муҳокамаларни кузатиши ва ҳоказолар орқали аҳолини нима қизиқтираётгани ҳамда ташвишлантираётгани ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиши мумкин.

Томошабинларнинг эҳтиёжлари ва умидларини тушуниш, шунингдек, давлат идораларига кўпроқ мақсадли коммуникация материаллари ва ёндашувларини ишлаб чиқишга ёрдам беради. Бу маълумотни кераксиз бюрократия ёки мураккаб жаргонсиз аниқ ва тушунарли тарзда тақдим этишни ўз ичига олиши мумкин. Ҳукумат идоралари аудитория аниқ маълумот ёки муайян муаммоларга ечим кутаётганини тан олган ҳолда, ушбу муаммоларни ҳал қили-

ши ва тегишли маълумотларни тақдим этиши мумкин.

Ахборотнинг равшанлиги давлат органларининг жамоатчилик билан мулоқот қилишда тушунарли ва содда тилдан фойдаланиши кераклигини англатади.

Коммуникация инқироzi шароитида медиасаводхонлигининг етишмаслиги давлат идоралари ва бутун жамият учун жиддий оқибатларга олиб келиши мумкин. Улардан баъзилари қуйидагиларни ўз ичига олади:

ишончсизликнинг вужудга келиши – инқироз даврида медиасаводхонликнинг етишмаслиги аҳоли ўртасида ишончсизликни келтириб чиқариши мумкин. Агар давлат идоралари маълумотни ишончли ва аниқ тақдим эта олмаса, одамлар муаммоларни ҳал қилиш ва вазиятни бошқариш қобилиятига шубҳа қила бошлайдилар;

нотўғри маълумотларнинг тарқалиши – давлат органлари ўртасида медиасаводхонликнинг йўқлиги нотўғри маълумотларнинг назоратсиз тарқалишига олиб келиши мумкин. Инқироз даврида ахборотнинг тезлиги ва аниқлиги муҳим аҳамиятга эга. Агар давлат идоралари ҳақиқат ва ишончли маълумотни тақдим эта олмаса, одамлар ишончсиз ёки манипуляцияга мойил бўлган бошқа манбаларга мурожаат қилишлари мумкин;

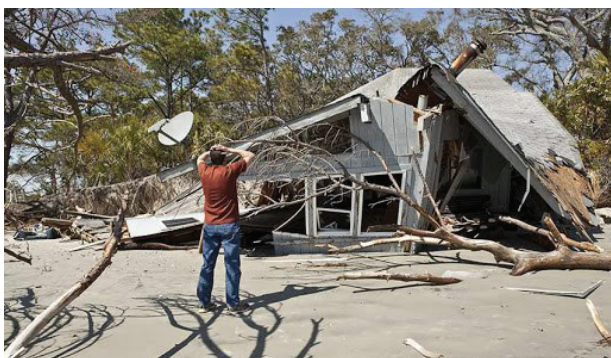
обрўнинг тушиши – медиасаводхонликнинг йўқлиги давлат органлари обрўсининг пасайишига олиб келади. Жамоатчилик билан самарали алоқа

ўрнатмаслик ва тегишли маълумотларни тақдим этмаслик давлат идораларини жамоатчилик танқиди ва оммавий ахборот воситаларининг салбий таъсири остида қолдиради;

реакциялар ва самарасиз жавоблар – агар давлат идоралари оммавий ахборот воситаларидан саводли бўлмаса, улар хатоларга йўл қўйиши ва инқирозли вазиятларда самарасиз чоралар кўриши мумкин. Ахборотни нотўғри тушуниш ва қайта ишлаш нотўғри қарорлар, мувозанатсиз мулоқот стратегиялари ва қўшимча салбий оқибатларга олиб келади.

Коммуникатив инқироз шароитида медиасаводхонлик етишмаслигининг барча оқибатлари давлат органларида мазкур компетенцияни ривожлантириш муҳимлигини таъкидлайди. Медиасаводхонлик ахборот соҳасида тўғри йўл тутиш, жамоатчилик билан самарали мулоқот қилиш ва инқирозли вазиятларнинг салбий оқибатларини минималлаштириш имконини беради.

Нотўғри маълумотларнинг тарқалиши мулоқотда медиасаводхонлиги етишмаслигининг асосий оқибатларидан биридир. Бу жамият ва давлат учун жиддий салбий оқибатларни юзага келтиради.

Инқироз даврида коммуникацияларни бошқаришда давлат органлари томонидан медиасаводхонликдан муваффақиятли фойдаланиш мисоллари қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

табiiй офатлар пайтидаги коммуникация – кўплаб мамлакатлар зилзила-

лар, бўронлар ёки тошқинлар каби табiiй офатлар пайтида юқори медиасаводхонлик асосида мулоқот ўрнатадилар. Давлат идоралари хавф-хатарлар, зарар кўрган ҳудудлар ва хавфсизлик бўйича тавсиялар тўғрисида тегишли, долзарб маълумотларни тақдим этиш учун турли коммуникация каналлари ва оммавий ахборот воситаларидан фойдаланадилар. Бундай инқирозни самарали бошқариш, ваҳиманинг олдини олиш ва аҳоли учун энг яхши ҳимояни таъминлашга ёрдам беради;

пандемияни бошқариш – пандемия даврида медиасаводхонлик муҳим роль ўйнайди. Медиасаводхонлиги юқори давлат идоралари вирус, эҳтиёт чоралари, эмлашлар ҳамда бошқа тегишли масалалар ҳақида тўғри ва тушунарли маълумотларни тақдим этади. Бундай мулоқот ваҳима вужудга келишидан халос бўлишга, аҳолининг хабардорлигини оширишга ва зарур профилактика чораларини кўришга ёрдам беради;

оммавий норозиликларни кўриб чиқиш – оммавий норозилик ҳолатларида оммавий ахборот воситалари билан тўғри мулоқот шаклини ўрната олган давлат идоралари намоёнчиликлар ва жамоатчилик билан самарали диалог ўрната оладилар. Бундай мулоқот аниқ ва тушунарли баёнотларни, ижтимоий тармоқлар ва бошқа каналлар орқали жамоатчиликка мурожаат қилишни, мулоқотни осонлаштириш, жамоатчиликнинг эҳтиёжлари ва талабларини тинглаш ҳамда уларга жавоб беришга очиқликни ўз ичига олади;

ахборот инқирозига муносабат – медиасаводхонлик давлат сиёсатига путур етказувчи миш-мишлар, тахминлар ёки нотўғри маълумотлар пайдо бўлганда, ахборот инқирозига самарали жавоб бера олади. Бундай вазиятларда давлат органлари ишончли фактларни тақдим этиши, ахборотни текшириши ҳамда вазиятнинг ёмонлашуви ва нотўғри маълумотлар тарқалишининг олдини олиш учун жамоатчилик билан фаол ҳамкорлик қилиши мумкин.

Бу мисолларнинг барчаси инқироз даврида давлат идоралари медиасаводхонлик асосида самарали бошқарув ва жамоатчилик билан алоқаларни олиб боришда муҳим ўрин тутишини тасдиқлайди.

Коммуникация ва муаммоларга самарали жавоб беришнинг энг яхши амалиёти қуйидагиларни ўз ичига олади:

давлат органлари реал вақт режимида тезкор маълумотларни тақдим этиш имкониятига эга бўлиши керак. Бунга: вазиятни мониторинг қилиш, маълумотларни синчковлик билан таҳлил қилиш, ўзгаришлар ва кўрилган чоралар тўғрисида жамоатчиликни тезкор равишда хабардор қилиш киради;

давлат органлари ахборотни аниқ ва қулай форматда тақдим этиши керак. Бу оддий ва тушунарли тилдан фойдаланиш, терминологияни соддалаштириш ва графиклар, диаграммалар, аудио-визуал ва бошқа шу каби турли форматларда маълумотларни тақдим этишни ўз ичига олади;

вақти-вақти билан давлат идоралари, айниқса, инқироз ва можаролар даврида эмоционал жиҳатдан мураккаб вазиятга дуч келиши мумкин. Бундай ҳолатларда эмоционал интеллектни қўллаш ва ҳиссий реакцияларга тўғри жавоб бериш муҳимдир. Ишбилармон ва эмпатик мулоқот кескинликни бартараф этишга ва муаммоларни ҳал қилишда олдинга силжишга ёрдам беради;

давлат органлари жамоатчиликни фаол тинглаши, уларнинг фикр ва таклифларини инобатга олиши керак. Хабарларда фикр-мулоҳазаларни ҳисобга олган ҳолда коммуникация сифатини яхшилаш ва тақдим қилинаётган ёндашувларни жамоатчилик эҳтиёжларига мослаштириш мумкин.

Мулоқот ва самарали чоралар кўриш бўйича ушбу илғор тажрибалар давлат органларига инқирозларни самарали бошқариш, жамоатчилик билан ишонч ва мулоқотни мустаҳкамлаш ҳамда жамият хавфсизлиги ҳамда фаровонлигини таъминлашда ижобий натижаларга эришишга ёрдам беради.

Медиасаводхонликни қўллашда давлат идоралари бир қатор муаммоларга дуч келиши мумкин:

чекланган ресурслар ва ваколатлар – баъзи давлат идоралари медиасаводхонлик борасида чекланган ресурсларга ва чекланган ваколатларга эга бўлиши мумкин. Бундай ҳолатларда улар ўз ходимларига таълим бериш, ўқитиш ва малакасини ошириш учун етарли маблағга эга бўлмайдилар;

медиасаводхонликни нотўғри тушуниш – айрим давлат идоралари медиасаводхонлик нима эканлигини, у қандай кўникма ва малакаларни ўз ичига олиши ҳақида аниқ тушунчага эга бўлмайдилар. Бу медиасаводхонлик концепциясининг нотўғри қўлланилиши ва бузилишига олиб келиши мумкин. Натижада, унинг самарадорлиги ва мулоқотга ижобий таъсири пасаяди;

қаршилиқ ва инерция – медиасаводхонликни амалга оширишда айрим давлат идоралари ходимларининг қаршилиги ва инерциясига дуч келади. Мавжуд мулоқот амалиёти, маданиятини ўзгартириш вақт ва куч талаб қилади ҳамда ўзгаришларга қаршилиқ кўрсатадиган ёки медиасаводхонлик зарурлигини тан олмайдиганлар томонидан турли тўсиқлар шакллантирилиши мумкин;

сиёсий босим – баъзи ҳолларда давлат идоралари медиасаводхонлик билан мулоқот қилиш қобилиятига таъсир қиладиган сиёсий босимга дуч келишади. Сиёсий мотивлар жамоатчилик билан мулоқотда ахборотни бузиб кўрсатиш ёки сўз эркинлигига босим ўтказиш зарурлигини кўрсатиши мумкин.

Ушбу қийинчиликларга қарамай, медиасаводхонликдан фойдаланиш давлатнинг жамоатчилик билан алоқаларни яхшилашида энг тўғри йўл бўлиб қолмоқда. Мазкур муаммоларни ҳал этиш – давлат идоралари ходимларини етарли ресурслар билан таъминлаш, улар учун махсус тренинглар ташкил этиш, “медиасаводхонлик” тушунчаси бўйича хабардорликни ошириш, очиқ ва шаффоф мулоқотни рағбатлантиришни ўз ичига олади.

Давлат идоралари медиасаводхонликни қўллашда дуч келиши мумкин бўлган тўсиқлар муайян мамлакат ёки ҳудудга қараб бир-биридан фарқ қилиши мумкин. Бироқ қуйида баъзи умумий мисолларни келтиришимиз ҳам мумкин:

чекланган бюджет ресурслари – бюджет чекланган айрим давлат идораларига медиасаводхонлик бўйича таълим ва ўқитишни ташкил этиш учун етарли маблағ ажратишда қийинчиликлар юзга келиши мумкин;

инфратузилманинг йўқлиги – зарур инфратузилма ресурслари, жумладан, махсус жиҳозлар, дастурий таъминот ва бошқа техник воситалар йўқлиги сабабли давлат органлари медиасаводхонлик бўйича таълим ҳамда кадрлар тайёрлаш тизимида қийинчиликларга дуч келиши мумкин;

маданий тўсиқлар – баъзи ҳолларда медиасаводхонликни амалга ошириш учун коммуникация борасидаги ўзгаришларни амалга оширишда маданий тўсиқларга дуч келинади. Масалан, ўзгаришларга қаршилик кўрсатиш, эскирган коммуникация амалиёти ёки

медиасаводхонликнинг аҳамияти ва афзалликларини билмаслик;

мослашувдаги қийинчилик – баъзи давлат идоралари медиасаводхонлик билан боғлиқ янги ёндашувлар ва мулоқот стратегияларига мослашишда қийинчиликларга дуч келади. Бунинг сабаби, раҳбарият томонидан ўқитиш ва қўллаб-қувватлашнинг етишмаслиги ёки ходимларни ўқитиш имкониятларининг чекланганлиги бўлиши мумкин.

Бироқ мазкур муаммоларни давлат идораларида медиасаводхонликни ривожлантиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар орқали бартараф этиш мумкин. Хусусан, таълим ва кадрлар тайёрлашга қўшимча ресурслар ажратиш, зарур инфратузилмани яратиш, маданий тўсиқларни бартараф этиш бўйича тушунтириш кампанияларини ўтказиш, юқори бошқарув органлари томонидан қўллаб-қувватлаш ва йўл-йўриқ кўрсатиш каби чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Хулоса қилиб айтганда, давлат бошқаруви самарадорлигини оширишда медиасаводхонликни ривожлантириш муҳим ўрин тутди. Буни давлат органларининг медиасаводхонликни қўллашда дуч келиши мумкин бўлган қийинчиликлар, мулоқот кўникмалари, зарур ресурсларнинг етишмаслиги ва маданий тўсиқлар самарали мулоқот қилиш имкониятларини сезиларли даражада чеклаши мумкинлиги ҳақидаги мисоллардан кўриш мумкин.

Бироқ медиасаводхонликни ривожлантириш мазкур муаммоларни бартараф этишга ва давлат идораларида мулоқот усуллари ҳамда стратегияларини яхшилашга ёрдам беради. Давлат ходимларини медиасаводхонликка ўргатиш уларда ахборотни таҳлил қилиш ва баҳолаш, мулоқот ва қарорлар қабул қилишда оммавий ахборот воситаларидан самарали фойдаланиш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради.

Давлат органлари ўртасидаги коммуникацияни яхшилаш ахборотни янада самарали тақсимлашга, низолар юзага келиши эҳтимолини камайтиришга ва қабул қилинадиган қарорлар сифатини оширишга хизмат қилади. Бундан ташқари, медиасаводхонликни ривожлантириш давлат органларининг жамоатчилик билан мулоқот қилишига ёрдам беради, шаффофлик ва фуқароларнинг давлат институтларига ишончини оширади.

Шундай қилиб, давлат органларида медиасаводхонликни қўллаш бошқарув самарадорлигини оширишнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Мулоқот ва танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш, шунингдек, тегишли инфратузилмани яратиш ва қўллаб-қувватлаш давлат органларининг ахборот билан ўзаро ҳамкорлиги сифатини оширишга хизмат қилиб, уларнинг функция ҳамда вазифаларини янада самарали бажариши учун шароит яратади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Rowan K.E. The technical and democratic approaches to risk situations: Their appeal, limitation, and rhetorical alternative / K.E. Rowan // *Argumentation*. 1994. Vol. 8. P. 391-409.
2. Chess C. Organizational theory and the stages of risk communication / C. Chess // *Risk Analysis*. 2001. Vol. 2. P. 179-188.
3. Kasperson R.E. Six propositions on public participation and their relevance for risk communication / R.E. Kasperson // *Risk Analysis*. 1986. Vol. 6. P. 275-81.
4. Horsley S. Toward a Synthesis Model for Crisis Communication in the Public Sector: An Initial Investigation / S. Horsley, R. Barker // *Journal of Business and Technical Communication*. 2002. Vol. 16. N. 4. P. 406-440.
5. Рейтинг доверия населения к президенту В.В. Путину. База данных всероссийских опросов общественного мнения "Архивариус" [Электронный ресурс]. <http://wciom.ru/poisk/bazadannykh-arkhivarius.html?search>
6. Mihailidis, P. (2018). Media Literacy's Civic Problem 1. In *Civic Media Literacies* (pp. 23-51). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315526058-2>
7. Демчук Н.В. (2016). Медиаобразование будущих государственных и муниципальных служащих. // *Журналистский ежегодник*, (5), – С. 29-32.
8. Bykov, I., & Medvedeva, M. (2021). Importance of Media Literacy for Political Communication in Russia. *Journal of Political Research*, 5(4), 7-22. <https://doi.org/10.12737/2587-6295-2021-5-4-7-22>
9. Сорокина Е.В., Селентьева Д.О., Сурина В.А., & Черкасова Е.А (2019). Роль СМИ в формировании положительного имиджа государственного служащего. // *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, (4-1), – С. 142-145. doi: 10.24411/2500-1000-2019-10726.
10. Haider, J., & Sundin, O. (2022). Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information. *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information* (pp. 1-174). Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003163237>

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ НАЗАРИЯЛАРИГА НИСБАТАН МАВЖУД ЁНДАШУВЛАР ТАСНИФИ

Икромжон НАСРУЛЛАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси
“Иқтисодиёт ва молия” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: мамлакатимизда давлат бошқарувини кенг қамровли трансформация жараёнлари жадал суръатларда олиб борилмоқда. Тизимли ислохотлар орқали амалга ошириладиган мазкур трансформация жараёнларини илмий ҳамжамият салоҳиятини ишга солган ҳолда амалга ошириш русумга кираётганлиги эса, таҳсинга сазовор. Мақолада трансформация доирасида амалга ошириладиган ислохотларнинг назарий методологик асоси бўлган модернизация назарияси ва унинг типологиясига оид таҳлил амалга оширилган.

Калит сўзлар: трансформация назариялари, классификация, формация, цивилизация, модернизация, конвергенция, глобализация, Ренессанс, илмий салоҳият, маъмурий жараёнлар реинжиниринги, сунъий интеллект.

**Классификация существующих
подходов к теориям модернизации
государственного управления**

Икромжон Насруллаев,
старший преподаватель кафедры
“Экономики и финансов” Академии
государственного управления при
Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в нашей стране быстрыми темпами осуществляются процессы масштабной трансформации государственного управления. Реализация трансформационных процессов, осуществляемых посредством системных реформ, происходит с использованием потенциала научного общества. В статье анализируются теории модернизации и ее типология, которая является теоретико-методологической основой реформ, реализуемых в рамках трансформации.

Ключевые слова: теории трансформации, классификация, становление, цивилизация, модернизация, конвергенция, глобализация, ренессанс, научный потенциал, реинжиниринг управленческих процессов, искусственный интеллект.

**Classification of existing approaches
to the theory of modernization of public
administration**

Ikromjon Nasrullaev,
Senior Lecturer of Department of Economics
and Finance of Academy of Public
Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *in our country, the processes of large-scale transformation of public administration are being carried out at a rapid pace. It is commendable that the implementation of transformation processes carried out through systemic reforms occurs with the use of the potential of the scientific community. The article analyzes theories of modernization and its typology, which*

is the theoretical and methodological basis of reforms implemented within the framework of transformation.

Keywords: *theories of transformation, classification, formation, civilization, modernization, convergence, globalization, Renaissance, scientific potential, reengineering of management processes, artificial intelligence.*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилган “Учинчи Ренессанс” пойдевори ни бунёд этиш ҳамда “Янги Ўзбекистон” концепциялари мамлакатимиз тараққиётининг тамомила янги ва замонавий ёндашувлар асосидаги залворли ислохотлар даврини бошлаб берди. Мазкур концепциялар генезисидagi ислохотларни амалий фаолият ва илмий салоҳиятни ўзаро уйғунлаштирган ҳолда ишлаб чиқиш ва амалга ошириш шarti давлат органлари фаолияти самарадорлигини кафолатловчи омилдир.

“Янги Ўзбекистонни барпо этиш – бу шунчаки хоҳиш-истак, субъектив ҳодиса эмас, балки туб тарихий асосларга эга бўлган, мамлакатимиздаги мавжуд сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий вазиятнинг ўзи тақозо этаётган, халқимизнинг асрий интилишларига мос, унинг миллий манфаатларига тўла жавоб берадиган объектив заруратдир” [1].

Юқорида қайд этилган концепциялар моҳиятини тўлалигича англаган ҳолда истиқболли лойиҳалар ишлаб чиқиш вазифасини амалга оширишда давлат хизматчилари ҳамда илмий ҳамжамият вакиллари қарашларининг ўзаро уйғунлашган бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам мазкур мақоламизда амалга оширилган давлат ҳокимияти бошқарув тизимининг модернизация назарияларини тизимлаштирган ҳолдаги таҳлили ўқувчилар учун фойдали бўлади деб ҳисобладик.

“Башарият ўзининг азалий орзуси – инсон қадр-қиммати, ҳуқуқ ва эркинликлари устувор бўлган, фаровонлик ва тараққиёт, имкониятлар ва эзгу ниятларнинг рўёбга чиқиши учун зарур шароитлар яратилган, адолат, ҳамкорлик, тенглик ва қонун устуворлиги каби демократик тамойиллар мустаҳкам қарор топган, тинчлик-тотувлик ва озоишталик ҳукмрон бўлган, барқарор ривожланаётган дунё сари интилмоқда” [2].

Фанда ҳар қандай табиий, ижтимоий, иқтисодий ёки сиёсий тизимнинг ибтидоси, бугуни ва келажаги унинг шаклланиш (формация), ривожланиш (цивилизация), замонавийлашиш (модернизация), уйғунлашиш (конвергенция) ва оммавийлашув (глобализация) назариялари асосини ташкил этувчи концепциялар тадрижга мос жараёнлар билан ривожланади.

Мазкур назариялар ичида давлат ҳокимияти бошқарув тизимини оптималлаштиришни ифодаловчи модернизация назарияси жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий трансформациясидан иборат мажмуавий такомиллаштиришни назарда тутди. Давлат ҳокимияти бошқарув тизимини такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар модернизация назарияси моделларини тадқиқ этиш орқали уларга мос равишда ишлаб чиқилган концепция ҳамда тамойилларга асосланади ва турлича таснифланади.

Олимларнинг модернизация жараёнларини ўрганишдаги ёндашувларини

улар қамраб олган даврларига нисбатан икки турга ажратиш мумкин. Биринчи тоифадаги тадқиқотчилар модернизацияни кишилик жамияти бошланган даврдан бошлаб тадқиқ этсалар, иккинчи тоифа тадқиқотчилар модернизацияга янги парадигма сифатида тавсиф бериб, XX аср ўрталарида шаклланган деб баҳо берадилар.

Биринчи тоифа тарафдорлари нуқтаи назаридан талқин этадиган бўлсак, дарҳақиқат, мазмун-моҳиятига кўра, модернизация такомиллашиш жараёнларини ифодалар экан, мазкур феномен кишилик жамияти шакллана бошлагандан буён тадрижий ривожланишнинг тегишли макон ва замонага мос замонавийлашиш жараёнлари ҳисобига ривожланиб келган, ривожланмоқда ва ривожланишда давом этади. Охир-оқибат, инсониятнинг тадрижий цивилизацияси Шарқ ва Ғарбнинг бир-бирига навбатма-навбат ўрин берувчи ва бир-бирини тўлдирувчи уйғониш даврлари босқичларидаги комилликка нисбатан ёндашувларга доир билимларнинг ўзлаштирилиши ва жамланиши билан умуминсоний қадриятлар сифатида синтезлашган нейтрал модернизациянинг шаклланишига олиб келади.

Ғарбнинг Илк уйғониш ва Юксалиш даврининг (э.а. 1 минг йилликдан эраизмнинг IV-V асрларига қадар) намояндалари Аристотель, Птолемей асарларидаги давлатчилик, фалсафа, маданият, адабиёт, санъатга доир қарашлар қадимги грек тилидан шарқ тилларига ўгирилган бўлса, Ўрта асрлар Шарқ уйғониш даври намояндаларининг нафақат гуманитар, балки аниқ, табиий ва техник фанлар йўналишидаги тадқиқотлари маҳсуллари ғарб тилларига ўгирилган.

Хусусан, "...шарқ тилларидан латин тилига таржимаси билан машғул бўлган дастлабки мактаблар 1151 йилда Толедо (Испания) шаҳрида фаолият бошлаган. Улар ал-Форобий, ал-Ғаззолий, Ибн Сино асарлари таржимаси билан шуғулланганлар" [3].

Илк ўрта асрларда яшаб ижод этган Абу Наср Форобийнинг феодализм ва мусулмон маданияти ривожланаётган бир шароитда яратган "Сиёсат ал-мадания" ("Шаҳар юритиш сиёсати") ҳамда "Фозил шаҳар аҳли қарашлари" номли асарларидаги илғор тамойиллар Абу Наср Форобийни давлат бошқарувида модернизация назариясининг ўз давридаги ғоявий асосчиси сифатида намоён этади.

Бу билимлар XV асрлар ўрталаридан бошланган Ғарбнинг қайта уйғониш ва юксалиш даврига (XV-XX асрлар) бевожута туртки бўлди. Бу даврда Францияда Огюст Конт (1778-1857) ва Эмиль Дюркгейм, Германияда Макс Вебер (1864-1920) ва Фердинанд Тённис (1855-1936), Буюк Британияда Герберт Спенсер (1820-1903) сингари олимлар модернизация назариясининг ғоявий асосчилари издошлари сафига қўшилдилар.

Ўз даврида Шарқ ва Ғарбнинг Уйғониш даврларига асос бўлиб хизмат қилган модернизация назариялари, эндиликда, ушбу қонуният асосида Ғарбдан Шарққа томон юзланаётгани ва Шарқнинг Янги уйғониш даври тенденциялари кузатилмоқда. Хусусан, иқтисодиёт, ахборот технологиялари, медицина соҳаларидаги Жанубий-Шарқий Осиё давлатларининг ривожланиш даражалари бунинг яққол исботидир.

Замонавий давлатчилигимиз бошқарув тизимини такомиллаштириш ҳам классик модернизация назариясига асосланган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилган "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши

бўйича Ҳаракатлар стратегияси”, “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ҳамда “Ўзбекистон – 2030” стратегиялари ҳам юртимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш ва уни тараққий этган мамлакатлар даражасига олиб чиқишга қаратилган тарихий ислохот дастурлари бўлиб, уларнинг ҳар биридаги марказий йўналишлар давлат бошқаруви ни модернизациялашдан иборатдир. Айнан мана шу стратегия мақсадлари асосидаги, мамлакатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев муаллифи бўлган “Учинчи ренессанс” концепцияси янги миллий ғоя сифатида шаклланиб, жамият шуурига сингиб бормоқда.

Бу ислохотлар негизини, юқорида қайд этилган классик модернизм назарияси тамойилларига мос ҳолда шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий муҳим манфаатларини кафолатлашга қаратилган, чуқур ва узоқни ўйлаб ишлаб чиқилган концепциялар, тамойиллар, стратегик мақсадлар ва режалар, шунингдек, уларни амалга оширишга қаратилган қарор ва амалий чора-тадбирлар ташкил этади.

Аҳолининг ҳаётий муҳим эҳтиёж ва манфаатларига мутаносиб тартибот ва қонунлар кучга кирмас экан, мустабид даврда қаттиқ ўрнашиб қолган стереотиплар, тасаввурлар ва меъёрларни ўзгартириш катта сиёсий ирода, изчил ҳаракат ва фурсат талаб этади. Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти мақомидаги фаолияти мамлакатимиз ҳудудида тарихан шаклланиб амалга ошган буюк ренессансларнинг янги даврини бошлаб берди.

Хусусан, “Ўзбекистон тарихининг биринчи Ренессанси – Сомонийлар даврига тўғри келиб, ушбу даврда буюк аждодларимизнинг яратган илмий-фалсафий асарлари ва оламшумул кашфиётлари ислом цивилизациясига тамал тоши бўлди. Иккинчи Ренессанс – Амир Темур ва Темурийлар даврига тўғри келиб, на-

фақат Мовароуннаҳр, балки бутун Марказий Осиё ўлкалари ўз тараққиётининг янги поғонасига кўтарилади.

Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 29 йиллик тантаналарида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг: “Халқимизнинг улғувор қудрати жўш урган ҳозирги замонда Ўзбекистонда янги бир уйғониш – Учинчи Ренессанс даврига пойдевор яратилмоқда”, – деган сўзлари янгради” [4]. Бу мамлакатимиз давлатчилигини модернизациялашга қаратилган кенг кўламли ва жадал ислохотлар даври бошланганидан далолат берарди.

Иккинчи тоифа тадқиқотчилар модернизм назариясини II жаҳон урушидан кейин шаклланган назария сифатида талқин этадилар. Ва буни XX асрнинг 50-йилларида сиёсатчилар томонидан сиёсий тизим ва режимларнинг ўзгариши масалаларига алоҳида эътибор қаратила бошлагани билан изоҳлайдилар. Бунда **сиёсий режимлар ривожланганлигини баҳолаш омиллари ва мезонларини ишлаб чиқиш** масаласи марказий ўринни эгаллаган. Ушбу йўналишдаги тадқиқотлар сиёсий ривожланиш назариялари шаклланишини бошлаб берган. Кейинги босқичда эса, тадқиқотчилар замонавий сиёсий тизимларга ўтиш жараёнларини тадқиқ этишга эътибор қаратганлар. Бу босқичда демократик қадриятларга ўтиш жараёнлари сиёсий модернизация сифатида талқин этилган.

Сиёсий тизимларнинг тузилмавий дифференциацияси, инновацияларни ўзлаштириши, уюшиш ва мобиллик, яшаш учун курашиш қобиляти, кўникмаси, имконияти, тажриба ва компетенциясининг ўсиши динамикалари, шунингдек, жамиятнинг сиёсатдаги иштироки, қонун олдида тенглик ва эркин сайловларни назарда тутувчи тенг ҳуқуқлилик сари интилиш тенденциялари сиёсий ривожланишнинг асосий мезонлари сифатида белгилаб олинди.

Немис социологи Макс Вебер издошлари ҳисобланган америкалик назариётчи-социологлар, тузилмавий функционализм мактаби асосчилари Талкотт Парсонс ва Эдвард Шилзлар мазкур иккинчи тоифадаги модернизация назарияси муаллифлари сифатида эътироф этилади. Мазкур тоифа илмий ҳамжамияти доираларида модернизацияга нисбатан ёндашувлар серқирра бўлиб, улар таҳлили бу ёндашувларни турли мезонлар бўйича таснифлаш мумкинлигини кўрсатади. Хусусан, модернизация назариясига бўлган ёндашувларни, модернизация концепцияларини:

- ишлаб чиқилиши мақсад-муддаоларига кўра;
- миллий қадриятларга бўлган ёндашувларига кўра;
- модернизация жараёни субъектларига кўра;
- модернизацияга туртки бўлган омилларга кўра;
- модернизациянинг якуний натижаларига кўра;
- мамлакатларни модернизациялаш турига кўра;
- такомиллаштириш натижасида жамият эришадиган натижавий трансформация турига кўра;
- модернизациянинг ташқи ва ички субъектлар таъсирига кўра;
- субъектларнинг модернизацияга хайрихоҳлик даражасига кўра таснифлашган.

1. Модернизм ғоясини унинг мақсад-муддаосига кўра мавжуд ёндашувлар асосида таснифласак, тадқиқотчиларни: салбий ва ижобий тавсифловчиларга ажратишимиз мумкин. Салбий тавсиф берувчи тадқиқотчи-олимлар мазкур назария Американинг либерал-марказий қанотини ташкил этувчи зиёлилари тарафдорларининг колониал қарамликдан қутилган янги мустақил давлатларни интеллектуал жиҳатдан

ўзларига бўйсундириб олиш, яъни “вестернизация” ғоясини амалга ошириш мақсадида ишлаб чиқилган назария деб таъкидлайдилар [5]. Шу маънода илмий асарларда қайд этилаётган “рецидивив модернизация” феноменига ҳам алоҳида эътибор қаратиш керакки, бу тоифа модернизация жамият томонидан қабул қилиб бўлмайдиган, юқори даражадаги ижтимоий қурбонлик талаб этади. Бунга сиёсий технологиялар асосида ташкил этиладиган рангли инқилобларни мисол сифатида келтириш мумкин.

2. Модернизация йўлини тутган мамлакатлар миллий қадриятлари инобатга олинишига бўлган муносабатларга кўра ҳам мазкур назария тавсифчиларининг икки хил нуқтаи назарга эгаллигини кўриш мумкин. Яъни илмий асарларда модернизацияга нисбатан маданий ва номаданий ёндашув мавжудлиги таъкидланади [6]. Замонавийликка маданий ёндашув асосидаги талқин мамлакатларнинг миллий маданий қадриятларини ҳам инобатга олади. Замонавийликка номаданий ёндашув асосидаги талқин эса, модернизацияни тарихий хронология асосида анъанавий жамиятлар қадриятларининг кучсизланиб бориши, умуминсоний қадриятлар устуворлиги асосида глобаллашув, урбанизация, рационализация, секуляризация, илмий салоҳият такомиллашувини назарда тутувчи универсал назария эканлигини таъкидлайдилар.

3. 1950-60-йилларда, муаллифлар томонидан назариянинг дастлабки лойиҳаси – лениар позиция, яъни модернизация – универсал жараён, миллий маданиятнинг ўзига хослигини инобатга олмайдиган ғоя сифатида яратилган бўлса, 1970-80-йилларда эса, универсал модель асосида амалга оширилган модернизациялаш лойиҳаларининг бирин-кетин барбод бўлиши билан модернизация назарияси асосидаги ислохотларда миллий маданият ва қадриятлар

инобатга олиниши лозимлигини таъкидловчи тарафдорлар пайдо бўлган. Вестернизацияга қаратилган лениар модернизациянинг нотўғрилиги, миллий қадрият ва маданиятлар инобатга олиниши лозимлигига мисол сифатида 1963-1979 йиллардаги Эрондаги “оқ революция”, яъни шоҳ Муҳаммад Ризо Пахлавий томонидан ўтказилган ислохотларни мисол сифатида келтириш мумкин. Бу жараёнларда дунёвий ислохотлардан диний қарашлар кучли келади ва 1979 йилда ислом революцияси ғолиб чиқиб, Эронда диний раҳнамо Рухолло Мусави Хомейний бошчилигида теократик режим ўрнатилган.

4. Замонавийлаштиришни ушбу жараёнларнинг субъектлари мавжудлигига кўра таснифлаганда стихияли ва лойиҳавий-бошқариладиган модернизация турлари мавжудлигини кузатишимиз мумкин. Хусусан, “Давлат – бош ислохотчи” тамойилига эътибор қаратсак, мамлакатимизда мустақилликка эришилгач амалга оширилаётган ислохотлар лойиҳавий-бошқариладиган модернизация турига мансублигини кўрамыз. Модернизациянинг бу тоифаси кафолатланган, самарали ва оқилона модель ҳисобланади. Аммо, ундаги давлат институтларининг манфаатлари жамият ва шахснинг ҳаётий муҳим манфаатларига нисбатан устувор деб қаралиши илмий ҳамжамият ва жамоатчиликда бири-бирига муқобил бўлган турли позицияларнинг шаклланишига сабаб бўлди.

5. Модернизация унинг якуний натижаларига нисбатан мавжуд бўладиган ёндашувларига кўра таҳлил қилинса, пессимистик ва оптимистик позицияларни эгалловчи тарафлар шаклланишини кўришимиз мумкин. Масалан, Освальд Шпенглер [7], Вильфредо Парето, Питирим Александрович Сорокин [8], Арнольд Жозеф Тайноби [9], Карл Манхейм [10], Ханна Арендт [11] сингари олимларни пессимистик ёндашув вакиллари сафига қўйишимиз мумкин.

Чунки улар асосий эътиборни “оммавий жамият” феноменига қаратадилар ва модернизация кишилиқ жамиятларидаги ўзига хосликнинг йўқолишига олиб келади деб таъкидлайдилар.

6. Илмий адабиётларда мамлакатлар модернизациялаш тури бўйича эгалланган позициясига нисбатан таснифланганда қуйидаги ёндашувларни кузатиш мумкин:

а. Модернизациянинг классик назарияси Ғарб намунасини назарда тутувчи универсаллик тамойилига асосланган назария бўлиб, у “вестернизация” тамойилларини талқин этади ва Ғарб давлатлари томонидан илгари сурилади;

б. Қолоқликдан халос бўлиш назарияси – ривожланаётган мамлакатлар позициясини тавсифловчи мазкур назария модернизациянинг классик, яъни Ғарб модернизация назариясини рад этган ҳолда ўз куч ва салоҳиятига таяниб такомиллаштишни назарда тутуди;

с. Неоконсерватив назария – модернизацияга нисбатан шаклланган Ғарб меъёрлари ва шаклларини қатъий талаб этишидан холис бўлган мустақил модернизациялашни назарда тутуди.

7. Модернизацияни такомиллаштириш натижасида жамият эришадиган натижавий трансформациясига кўра таснифлашда эса, ўз ўрнида қуйидаги турлари баён этилади [12]:

а. Анъанавий жамиятни шакллантиришга олиб келувчи модернизация;

б. Фуқаролик жамиятини шакллантиришга олиб келувчи модернизация;

с. Инсонпарвар жамиятни шакллантиришга олиб келувчи модернизация.

8. Модернизация уни амалга ошириш жараёнларидаги ташқи ва ички субъектлар иштироки даражасига кўра ҳам 3 та тоифада таснифланади. Хусусан, модернизациянинг мазкур тоифадаги “эндоген”, “органик” ёки “бирламчи” номлари билан аталувчи биринчи моделида ташқи таъсир иштироки йўқ, мамлакат ҳукуматининг ички ташаббу-

сий ислохотлари натижасида амалга ошириладиган замонавийлашув назарда тутилади. Одатда, бундай модернизацияни ўтказган мамлакатлар қаторига: АҚШ, Канада, Буюк Британия, Франция ва Германия сингари давлатларни киритадилар.

“Экзоген” ёки “иммитацион” номлари билан аталувчи иккинчи модели талқинида эса, модернизация ислохотлари учун ички салоҳияти етарли бўлмаган “учинчи дунё” мамлакатларида Ғарб давлатлари модернизация моделини тўғридан-тўғри кўчириш асосида амалга оширилган модернизациялаш ислохотлари тушунилади.

Шу билан бирга, модернизациянинг “эндо-экзоген” ёки “иккиламчи” номи билан аталувчи 3-турини олдинги икки тоифанинг синтези сифатида ҳам талқин қилиш ҳолатларини кузатиш мумкин. Ўрни модернизациянинг универсал тамойиллари асосида миллий-маданий қадриятлар ва ички салоҳият ҳисобига амалга ошириладиган модернизациялаш ислохотлари назарда тутилади. Бундай мамлакатлар тоифасига: Япония, Корея, Сингапур, Дания, Туркия, Бразилия сингари давлатларни киритиш мумкин.

9. Мамлакатни ривожлантиришга қаратилган модернизация ислохотлари ҳукуматнинг сиёсий иродасига, ташаббус ва шижоатига бевосита боғлиқ. Замонавийлашувга нисбатан ҳукуматнинг хайрихоҳлик даражаси таҳлил этилган илмий мақола ва асарларга кўра таснифлайдиган бўлсак, модернизацияга нисбатан ижобий хайрихоҳликни ифодаловчи “юқори даражали модернизация”, “кардинал модернизация”, “динамик модернизация” турларини ёки модернизацияга нисбатан салбий хайрихоҳликни ифодаловчи ва “хўжа кўрсин” қабилидаги ислохотларни ифодаловчи “контрмодернизация”, “антимодернизация”, “ёлғон модернизация” сингари талқинларни ҳам кузатишимиз мумкин.

Модернизацияни жамият ҳаётининг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий жабҳалари бўйича тавсифлайдиган бўлсак, қуйидагича хулосаларни қайд этишимиз мумкин. Иқтисодий соҳадаги модернизация овчиликдан деҳқончиликка, ундан қишлоқ хўжалигига, ундан кейин эса, кенг тармоқли фермерлик, комплекс фермерликдан эса, саноат ишлаб чиқариши ва ниҳоят нанотехнологияларга асосланган, юқори рентабелли саноат даражасига ҳам такомиллаштириш назарда тутди. Бунда мамлакатларнинг барча аҳоли пунктларининг шаҳарлаштириш даражаси ва ишлаб чиқаришнинг автоматлаштирилиши асосий баҳоловчи мезонлар вазифасини ўтайди.

Ижтимоий соҳадаги модернизация: соғлиқни сақлаш, таълим ва фан, маданият ва спорт, жумладан, оилавий муносабатлар ва фаровонлик тизимлари такомиллаштириш орқали кишиларнинг ўртача умр кўриш даврининг ортиши, саводсизликнинг оммавий равишда барҳам топиши, билим ва инновацион ғоялар ҳамда малакали ходим ва мутахассисларнинг кадр-қимматининг динамика ўсиб бориши, урф-одатларнинг комиллик учунгина хизмат қилувчи жиҳатлари нуқтаи назардан сараланиши ва уларнинг нафақат миллий, балки умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарилиши билан ифодаланади.

Сиёсий соҳадаги модернизация эса, давлат бошқарувини монархиядан конституцион парламентаризм даражасига ҳам такомиллашув, демократик тамойиллар жамият ва давлат органларининг маданияти ва одатлари тарзига айланиб боришини, ижро ҳокимиятига инновацион бошқарувнинг кенг жорий этилиши, суд тизимини мутлақ мустақил даражасига ҳам такомиллаштириш назарда тутди.

Юқорида қайд этилган масалалар юзасидан умумий хулоса шундан иборатки, **биринчидан**, мамлакатимизда илм ва маърифатга асосланган ҳолда

амалга оширилаётган ислохотлар, илмий манбаларда қайд этилган модернизация назарияларидан ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради ва уни ноёб ёндашув сифатида баҳолаш мумкин;

иккинчидан, ҳар қандай мамлакатда давлат бошқарувини такомиллаштиришга қаратилган сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий соҳадаги ислохотлар модернизация назарияларига асосланиши мақсадга мувофиқ. Давлат ҳокимияти ва бошқарувини сиёсий модернизацияси доирасидаги ислохотлар ҳокимиятнинг учала тармоғида ҳам параллел равишда олиб борилиши лозим.

учинчидан эса, иқтисодий тизимларни оптималлаштиришда катта натижа берган усуллардан, жумладан, бизнес

жараёнларни оптималлаштириш (ингл. Business process reengineering, BPR) технологиясини сиёсий бошқарувни модернизациялашда – давлат бошқарув органлари фаолиятини оптималлаштириш усули сифатида “Маъмурий жараёнлар реинжиниринги” номи билан қўллаш лозим;

тўртинчидан, сиёсий бошқарув тизимлари фаолиятига нафақат рақамли технологияларни жорий этиш, жумладан, “**электрон ҳукумат**”, “**электрон суд**”, “**электрон парламент**” ва умуман, “**электрон давлат**” тизимларини кенг жорий этиш, балки бу борадаги модернизациянинг навбатдаги даражаси бўлган сунъий интеллект (ингл. artificial intelligence, AI) элементларини ҳам жорий этишни рағбатлантириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2023. – 416 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. – Т.: “O‘zbekiston” нашриёти. – 2024. – 512 б.
3. Алиев У.Ж. К общей теории типологии, истории модернизации // Журнал “Теоретическая экономика”, №2, 2011 г. www.theoreticaleconomy.info
4. Абдуллаева О. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутаты, “Адолат” СДП фракцияси аъзоси // “Халқ сўзи”, 186 с. (7688), 1 сентябрь, 2020 й.
5. Калхун Крейгнинг 17.01.2006 й. (2006). “Модернизация ва глобализация назариялари: ким томонидан ва нима учун ишлаб чиқилган” номли маърузаси. – Электрон манбаа. <http://www.inop.ru/files/calhoun.doc>
6. Taylor, Charles, “Two Theories of Modernity”, Hastings Center Report, 25, № 2 (1995): 24-33., Giddens, Anthony. The Consequences of Modernity. Stanford (Cal.): Stanford University Press, 1990. Ch. 1-2., Jameson, Fredric. Postmodernism, or the Logic of Late Capitalism. Duke University Press, 1991. Ch. 1.
7. Шпенглер О. Закат Европы. – М.: “Наука”, 1993. – С. 592.
8. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество; – М.: Политиздат, 1992. – 542, [1] с. – (Мыслители XX века. Редкол.: Т. И. Ойзерман (пред.) и др.).
9. Тайноби А.Ж. Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад. 2011 г. – С. 65.
10. Манхейм К. Диагноз нашего времени. – Изд. “Юрист”, 1994 г. – 704 стр., “Идеология и утопия”, 260 стр. <http://www.grosbook.info/index.php?name=FilesSearch>
11. Арендт Х. Скрытая традиция. Эссе / Пер. с нем. и англ. Т. Набатниковой, А.Шибаровой, Н.Мовниной. – М., 2008. – 221 стр.
12. Алиев У.Ж. К общей теории типологии, истории модернизации. // Журнал “Теоретическая экономика”, №2, 2011 г. www.theoreticaleconomy.info

АМИР ТЕМУРНИНГ ДАВЛАТ ҚУРИЛИШИДА ХАВФСИЗЛИК ТАМОЙИЛИ

Аброр ҚИЛИЧЕВ,
сиёсий фанлар бўйича
фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мақолада Амир Темурнинг давлат қурилишида хавфсизлик хизматидан қандай фойдалангани, хусусан, хавфсизлик фалсафаси ҳақида атрофлича сўз юритилади, сиёсий таҳлиллар берилади. Шу билан бирга, Амир Темурнинг давлатчилик сиёсатида хавфсизлик хизмати институтларининг ўрни ва мақоми илмий жиҳатдан ёритилган.

Калит сўзлар: ҳукмдор, хавфсизлик, давлат, бошқарув, қўшин, ҳарбий бошқарув, разведка, контрразведка, қатъият, куч, махфийлик, сиёсий куч, ҳарбий разведка.

Принцип безопасности Амира Темура в государственном строительстве

Аброр Киличев,
доктор философии по политическим
наукам (PhD)

Аннотация: в статье подробно рассматривается, как Амир Темур использовал службу безопасности в строительстве государства, в частности, дается философия безопасности, политический анализ. В то же

время научно доказана роль и статус органов безопасности в государственной политике Амира Темура.

Ключевые слова: правитель, безопасность, государство, управление, армия, военное правление, разведка, контрразведка, решимость, власть, секретность, политическая власть, военная разведка.

Principle of security in state building of Amir Temur

Abror Qilichev,
PhD (in in Political Science)

Abstract: The article discusses in detail how Amir Temur used the security service in state building, in particular, the philosophy of security, and provides political analysis. At the same time, the role and status of security service institutions in Amir Temur's state policy are scientifically examined.

Keywords: ruler, security, state, rule, army, military rule, intelligence, counterintelligence, determination, power, secrecy, political power, military intelligence.

Амир Темурнинг хавфсизлик тамойилларига кўра, ҳар бир ишда тўғрилиқ бўлиши шарт, агар шу тўғрилиқка путур етса, ўша амал, бажарилган ёки бажарилаётган иш шубҳалидир. У ўз “Тузуқлар”ида шундай ёзади: **“...сўзларни тўғрилиқ билан менга ёзиб турсинлар”** [1]. Демак, ростгўйлик Турон ҳукмдорининг давлатчилик назарияси ва амалиётида жуда катта роль ўйнаган, хусусан, хавфсизлик тизимининг қатъият билан иш олиб боришида ҳам. Амир Темур давлатида хавфсизлик масаласига шу даражада жиддий эътибор қаратилганки, натижада, **хавфсизлик фалсафа даражасига кўтарилди**. Айнан мана шу хавфсизлик фалсафаси Амир Темур давлатининг ҳар томонлама юксалишига хизмат қилди. Мазкур фалсафани тўла эгаллаган Соҳибқирон ҳазратлари **давлат тутумида ўзига хос назария яратди ва у амалиёт билан тўла уйғунлаштирилди**.

Сиёсий-фалсафий таҳлилга кўра, **биринчидан**, Амир Темурнинг давлатчилик асосларини мустаҳкамлаш ва янада кучайтириш учун олиб борган ислохотлари салтанатнинг қудратини ҳар томонлама оширди. **Иккинчидан**, замон ва макон нуқтаи назаридан олиб қаралганда ҳам, Амир Темур донишманд ҳукмдор сифатида замонга пешвоз чиққан ва макон масаласини ҳамиша ёдда тутиб, хавфсизлик борасида ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан жуда улкан вазифаларни бажарган. **Учинчидан**, Туроннинг буюк ҳукмдори нафақат замон билан ҳамнафас бўлган, балки ўз замонасидан анча илгарилаб кетган эди. Яъни хавфсизлик тизими барпо этилди ва бутун бошли жосуслик тармоғи, том маънода, институт даражасига кўтарилди.

Умуман, Амир Темурнинг хавфсизлик хизмати фаолиятини сиёсий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилганда, шу нарса кўзга ташланади: ақлли киши ҳаёт йўлида дуч келган чоҳга тушиб кетса, ақлини ишлатиб ундан чиқиш йўлини топади ва

бунга анча-мунча вақт, куч сарфлайди. Доно киши эса, ҳаёт йўлидаги “чоҳ”ларни узоқдан кўра билади ва уларни айланиб ўтади. Буюк Амир Темур ўзининг ҳаёт йўлида, давлат ишларини юритиш, армия ишларини мувофиқлаштириш, дўсту душман билан муомалаю муро-са қилишда битта эмас, балки минглаб “чоҳ”ларга дуч келган ва уларни узоқдан кўриб, “айланиб” ўтишга муваффақ бўла олган доно сиёсатчи бўлган. Рус тарихчиси ва географи М.Иванин ўзининг Амир Темур ҳақидаги ҳарбий-сиёсий асарида: **“Амир Темур саёҳатчиларга, савдогар ва карвонбошиларга алоҳида ҳомийлик қилар, улардан ўзлари кўрган мамлакатларнинг ҳолати ҳақида муҳим маълумотларни билиб оларди”** [2], деб ёзади. Дарҳақиқат, Амир Темурнинг хавфсизлик кучлари институтларига бўлган қизиқиш ниҳоятда кучлидир. Демак, М.Иванин ўз даврида – 1874 йилда, Россия императорининг топшириғи билан Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати, армия қурилиши ва хавфсизлик хизмати хусусида зарур маълумотларни тўплашга киришади ва уни Чор Россиясининг ҳарбий-сиёсий ҳаракатларида фойдаланиш учун китоб ҳолига келтиради.

Бундан кўринадики, Амир Темурнинг давлат бошқаруви, хусусан, хавфсизлик хизматининг фаолиятига бўлган қизиқиш барча замонларда ҳам юқори бўлган. XIX аср охирларида Россия жаҳонда рўй бераётган ҳарбий-сиёсий воқеаларда фаол иштирок эта бошлайди ва бунинг учун армия қурилиши, хавфсизлик каби тизимларини такомиллаштиришга ҳаракат қилади. Шунинг учун Чор Россияси армияси Бош штаби Амир Темурнинг ҳарбий ва сиёсий разведкасини пухта ўрганишга киришади. Кейинчалик, шўро даврида ҳам Москвадаги КГБ мактабида Амир Темурнинг хавфсизлик хизмати, яъни жосуслик тармоғи тарихи ва “Темур тузуқлари” махсус курс сифатида ўтилган [3]. Буюк британиялик олима Ҳильда Хукхэм ҳам

Амир Темурнинг ҳарбий-сиёсий фаолиятини чуқур таҳлил қилган. Ҳ.Ҳукхэмнинг мазкур асари ҳам Буюк Британиянинг хавфсизлик кучлари мактабида “Темур тузуклари” билан биргаликда махсус курс сифатида ўқитилади [4]. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Амир Темурнинг давлат бошқаруви институтлари, хусусан, хавфсизлик кучлари тизими тузилиши ва ишлаш тартиби Буюк Британия, Россия каби бир қатор давлатлар хавфсизлик кучларининг ривожланишида нафақат андоза, балки дастуриламал вазифасини ўтаган.

Амир Темурнинг буюк давлат арбоби, қудратли саркарда сифатида намоён бўлишида унинг хавфсизлик масалалари бўйича қатъий ислохотларни ўтказгани, ҳозирги тил билан айтганда, разведка ва контрразведка каби ташкилотларни тузгани ва уларни тизимлаштиргани муҳим ўрин тутати. Бу даврда Амир Темурдан бошқа дунёнинг ҳеч бир давлати (балки Хитойдан ташқари) бундай сиёсий ёки стратегик разведкага эга эмас эди.

Амир Темур хавфсизлик хизматининг ходимлари, бўйсунуш иерархияси, тузилиши, ўзига хос кучли ишлаш механизми билан жуда йирик ва бақувват институт даражасига кўтарилди. Бу ерда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Соҳибқирон разведкаси душман ҳақида маълумот тўплаш учун, кўпинча, тасодифий одамлардан ҳам фойдаланган. Бунга савдогарлар, диний миссионерлар, саёҳатчилар кирган. Уларнинг барчаси жамиятнинг ижтимоий иерархиясида анча юқори бўлган одамлар эди, чунки скаут [5] – юқори ақл, жозибадорлик, хушмуомалалик, қобилият ва таваккал қилишга тайёрлик каби маълум шахсий фазилатларга қўшимча равишда, бошқа кўплаб фазилатларга ҳам эга бў-

лиши керак. Албатта, бу сифатлар оддий одамларга мутлақо хос эмас. У ўзини қизиқтирган ахборотларга эга бўлган доираларда бўлиши керак, айниқса, у маълумот берувчиларга пул ёки қимматбаҳо буюм бериш ёки мукофотлаш учун таъсирчан воситаларга эга бўлиши керак. Муҳими, у бошланғич саводхонликдан ташқари, маҳаллий тил ва унинг шеваларидан бирини олий даражада билиши талаб этилган.

Хавфсизлик мураккаб масала, лекин ушбу масалани ечмасдан туриб, олдинга қараб юриш жуда қийин. Ҳар бир инсон ҳаёти хавфсизликка боғлиқ бўлгани сабабли, ақлга таяниб иш тутишни ҳаётнинг ўзи тақозо қилади. Хавфсизликнинг фалсафий асослари ички ва ташқи таҳдидлардан тўлақонли ҳимояланишда кўзга ташланади. Шунинг учун Амир Темурнинг бу борада амалга оширган ишлари, яъни хавфсизлик ва унинг асосларининг яратилиши Соҳибқирон давлатини ҳар томонлама мустаҳкамлади. “Унинг давлати ва иқболи юлдузи (балқиси) шу даражада эдики, бир отлиқ билан бир диёрни олар, бир сўз билан вилоятларни забт этар, таҳдид қилиши биланоқ тиш-тирноғигача қуролланган лашкарни тор-мор келтирар, бир дўқ билан сон-саноксиз қўшинни жойидан қўзғатарди. Унга қаршилиқ кўрсатиш фикрини ҳеч ким ҳаёлига ҳам келтиролмас, унга рўпара бўлиш истаги бирон кишининг кўнглидан жой ололмас эди” [6]. Мисолдан кўринадики, Соҳибқироннинг “бир сўз” билан вилоятларни олиши, бу хавфсизлик кучлари – разведканинг маҳорати билан “душман кучлари”ни ҳеч қандай урушларсиз бўйсундиришдир.

Амир Темурнинг сиёсий тарихини ёзган тарихчилар далолат беришича [7], Турон ҳукмдори сўз билан, яъни музокара йўли билан урушсиз олинадиган шаҳар ёки вилоят ёхуд мамлакатга ҳеч қачон лашкарни жалб қилмаган. Айнан мана шу мурсою мадорани Соҳибқироннинг

хавфсизлик кучлари институтлари таркибига кирувчи тизим – элчилик хизмати амалга оширган.

Амир Темур давлатининг қудрати – ушбу давлат фуқаролари халқнинг хавфсизлигини таъминлаб берган эди. Хусусан, қўшиннинг маҳорати ҳарбий ҳаракатларда ғолибликни таъминлаган бўлса, бундай ғалабалар мамлакатнинг, халқнинг хавфсизлигини таъминлашда муҳим ўрин тутди. Шу боисдан ҳам, Амир Темур Мовароуннаҳрга қарши қаратилган Тўхтамишхоннинг таҳдидини бартараф қилиш учун унга қарши қўшин тортади. Низомиддин Шомийнинг “Зафарнома” асаридаги “Амир Соҳибқироннинг Тўхтамишхон муҳорабасига бориши” бобида зикр этилишича: “Тўхтамиш подшоҳ (ўз зиммасидаги) неъмат ва тарбият ҳаққини унутиб, ғоятда кўп аскар билан келиб муҳолифат изҳор қилди. Амир Соҳибқирон Соғаржда турди. Ўша йили совуқ қаттиқ бўлиб, кўп қор ёғди, ёмғир беҳад ҳисоб бўлди. Тўхтамиш подшоҳ Хўжанд дарёсидан ўтиб, унинг манғлай аскарлари Зарнуққа етди” [8].

“Амир Темур мўғулга қарши отланар экан, нўёнлар ва амирлар барча томондан аскарлар жам бўлгунча бироз тўхтаб туришга ундадилар. Бу маслаҳатни Амир Соҳибқироннинг жаҳонгушой раъйи тўғри деб топмади” [9]. Демак, **Амир Темур разведканинг маълумотларига таяниб, мамлакат, давлат хавфсизлиги учун ҳарбий юришни кечиктириш яхши оқибатларга олиб келмаслигини чуқур англайди.** Шунинг учун Турон қўшини илдам йўлга тушади ва бир кеча ичи оралатиб, мўғулнинг дастлабки тўдалари билан тўқнашади. Амирзода Умаршайх эса, ўз лашкарлари билан келиб, асосий қўшинга қўшилади. Амир Темур Кунча ўғлон, Темур Кутлуғ ўғлон ва Шайх Али амирларини барча лашкари билан илгари юборди. Улар эртаси чошгоҳда душманга етадилар. Мўғуллар қарши туришга куч топа олмай орқага қараб қочади. Аён бўладик, Амир Темурнинг

хавфсизлик кучлари “сўз ва иш бирлиги” тамойили асосида иш юритган. Ҳукмдор томонидан берилган топшириқ сўзсиз амалга оширилган ва у муҳокама қилинмаган. Шу боисдан ҳам давлатнинг “бел”и мустаҳкам бўлган. Ўз даврида уни синдириш бандаларига хос бўлмаган.

Воқеалар ривожига назар ташлайдиган бўлсак, Амир Темур амирзода Умаршайх, Ҳожи Сайфиддин, Ику Темурларга бутун мамлакатдан жам бўлган улкан қўшинни Сирдарёдан ўтказишни буюради. Амирларнинг саъй-ҳаракатлари ўлароқ, жуда қисқа муддат ичида дарёга кўприк солинади ва қўшин омон-эсон нариги қирғоққа ўтказилади ва олдинга қараб илдам ҳаракат қила бошлайди. Шунда Соҳибқирон қўшиндан сараланган бир бўлинмага манғлай бўлиб, илгарироқ жўнашни буюради. Ушбу воқеалар ривожидан аниқ кўринадики, биринчидан, Амир Темурнинг **хавфсизлик кучлари** – разведка Тўхтамишхоннинг хатти-ҳаракатини назорат остига олган бўлиб, чингиззоданинг Мовароуннаҳр сари юриши хусусидаги маълумотларни Соҳибқиронга ўз вақтида етказишга улгуради. Иккинчидан, **хавфсизлик кучлари тизим сифатида аниқ ва тартиб билан иш олиб борган.** Учинчидан, Тўхтамишхон қўшини сафида ёки мўғул хонининг саройида Турон ҳукмдори фойдаси учун **жосуслар тармоғи, яъни бутун бошли агентура фаолият кўрсатган.**

Бунга яна бир мисол келтиришни жоиз деб билдик, Низомиддин Шомий ёзади: “Манқутийларнинг Толиб (деган) бир жамоаси Тўқтамиш хизматиға йўл топиб, иғво билан уни Амир Соҳибқиронга нисбатан холислик ва мувофиқлик йўлидан оздириб, дўстлик манзилидан душманлик даражасига етказдилар” [10]. Худди мана шундай маълумотларни Амир Темурнинг **разведкаси** етказган бўлиб, ушбу материаллар ҳукмдор девонида махсус дафтарларда сақланган. Низомиддин Шомий Соҳибқирон фаолиятига оид асарини ёзаётганда мана

шу манбалардан фойдаланган бўлиши табиий. Амир Темурнинг ҳарбий-сиёсий фаолиятига бағишланган биринчи асар Ғиёсиддин Алининг “Ҳиндистон ғазавоти кундалиги” [11] эди. Ушбу асарда ҳам, шубҳасиз, Амир Темурнинг хавфсизлик хизмати томонидан ҳарбий ҳаракатлар қайд этиб борилган махсус материаллардан фойдаланилган.

Сиёсий-фалсафий таҳлилга кўра, Амир Темур давлатига нисбатан ташқи кучларнинг хуружлари ҳақидаги “хабар”ларни Соҳибқироннинг разведкаси ўз вақтида етказган. Ҳозирги тил билан айтганда, **агентура**, яъни **хабаргир хизмати** бекаму кўст ишлаган.

Шу боисдан ҳам сиёсий-фалсафий таҳлилдан аёнлашадики, ўзининг сиёсатини ҳарбий зўравонлик асосига қурган Олтин Ўрдада давлатнинг Амир Темур томонидан йиқитилиши нафақат Марказий Осиё, балки Россия, Кавказдаги ўлка ва мамлакатларнинг ҳам ўзини давлат сифатида тиклаб олишига улкан ёрдам кўрсатди.

Амир Темур ўзининг концепцияси бўлган “Тузуқлар”ида хавфсизликни кучайтиришдан асосий мақсад – жамият ва давлат барқарорлиги эканига асосий урғуни беради. Амир Темур давлатчилиқда илгари сурган хавфсизлик тамойилини ҳамма замонларга ва барча шаклдаги давлатларга татбиқ қилса бўлади. Амир Темурнинг хавфсизлик кучлари тизимлаштирилган бўлиб, фалсафий қонунлар – макон ва замон нуқтаи назаридан олиб қаралганда, “ҳар бир мамлакатнинг аҳволини билиш” [12] ғояси мафкура даражасигача ўсган ва у амалда тўлақонли ишлаган.

Амир Темур давлати замонасидаги бошқа давлатлардан кескин фарқ қиларди, зеро, мазкур давлат ўзининг тузилиши, қонунлари, ҳарбий қурилишига кўра, бошқа давлатларга нисбатан анча илгарилар кетган эди. Айниқса, Турон давлатининг хавфсизлик институтлари тузилиши, фаолияти жиҳатидан анча мукаммал бўлгани, мазкур институтлар давлатнинг ҳар томонлама мустаҳкамланишига катта ҳисса қўшганини таҳлил этишга ҳаракат қиламиз. Ибн Арабшоҳнинг ёзишича [13], Амир Темурнинг хавфсизлик кучлари нафақат Турон салтанатида, балки мазкур империяга чегарадош бўлган ҳудудлардаги давлатларда ҳам кенг фаолият юритган. Яъни Амир Темурнинг разведка ва контрразведкаси ўша даврдаги бутун мусулмон дунёси бўйлаб иш олиб борган ва зарур маълумотлар Самарқандга, Амир Темур қароргоҳига юборилган.

Биринчидан, салтанатга қарашли бўлган мамлакатлар, ўлкаларда фаолият кўрсатиб, у **хабаргир**, деб юритилган ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тўла қамраб олишга ҳаракат қилган. Ҳозирги тил билан айтганда, **ички разведканинг вазифасини бажарган**.

Иккинчидан эса, салтанат ташқарисида фаолият кўрсатган бўлиб, мазкур хизмат, ҳозирги тил билан айтганда, **разведка ва контрразведка амалиётини қўллаган**. Бунда дипломатия, яъни элчилик хизмати ҳам ҳукмдорнинг хавфсизлик кучларига бўйсундирилган. Демак, ҳар бир элчи **том маънодаги разведкачи** вазифасини ҳам бажарган.

Учинчидан, ички разведка ҳам, ташқи разведка ҳам **“ўргимчак тўри”*** усулида иш олиб борган, яъни бутун давлат ва жамият худди ўргимчак тўрлари каби хавфсизлик ходимларининг ҳалқалари билан қамраб олинган. Маз-

* “Ўргимчак тўри” усули Амир Темур хавфсизлик хизматининг давлат ва жамиятни тўла қамраб олишга қаратилган бўлиб, мазкур усулдан бугунги кунда дунёнинг энг тараққий этган давлатлари ўз хавфсизлик институтлари фаолиятида кенг фойдаланмоқда (Муаллиф изоҳи).

кур усул Амир Темур даврида ўзининг энг юқори поғонасига чиққан.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Амир Темур фалсафасига кўра, ҳар қандай тинчликнинг замирида уруш ётади. Яъни том маънодаги тинчликка эришмоқ учун давлатга нисбатан хавфнинг олдини олиш керак, бунинг учун, албатта, кескин ҳарбий ҳаракатлар амалга оширилмоғи шарт. Соҳибқироннинг мазкур хавфсизлик фалсафаси “Тузуклар”да илгари сурилган ғоялар замирида яққол кўзга ташланади. Шунинг учун Соҳибқирон ўз давлатини ҳар томонлама мустаҳкамлаш учун давлат бошқарувида хавфсизлик хизмати институтларининг ролини кучайтиришга эътибор қаратган. Империянинг барча мамлакату вилоятларида “хабарларни ёзиб бориш ва марказга етказиш” [14] тизимли равишда йўлга қўйилади. Ҳозирги тил билан айтганда, ички разведканинг кучайтирилиши – давлат ва жамият юрагига қулоқ тутиш ва унинг бир маромда “уриб” туришига эришиш ҳукмдорнинг бошқарувдаги юксак маҳоратини англатади.

Хавф ўзи нима, илмий манбаларда унга қандай таърифлар берилган? “Хавф – бу маълум бир шахсга ёки ижтимоий организмга салбий таъсир кўрсатишнинг реал ёки потенциал эҳтимолидир, бунинг натижасида иккинчиси зарар етказиши, уларнинг аҳволини ёмонлаштириши мумкин”, деб таъриф берилади Россия Федерацияси Қурулти Кучларининг ички хизматлар Низомида [15].

Бу ерда яна шуни ҳам таъкидлаш керакки, Амир Темур хавфсизлик кучларидан қўшин фаолиятини мувофиқлаштиришда ҳам оқилона фойдаланган. Бу, айниқса, қўшиннинг раҳбарий таркибини ҳукмдорга нисбатан ҳар жиҳатдан садоқатли саркардалар билан таъминлашда яққол кўзга ташланади [16]. Шу билан бирга, аскарларнинг ҳукмдор ва давлатга бўлган садоқатини шакллантириш, уларнинг сиёсий савиясини ошириш бўйича олиб борилган ишлар-

да ҳам аниқ кўринади [17]. **“Унинг аскар денгизи эса жосуслик қилувчи тимсоҳ ёки сезгир чигирткадан холи бўлмасди. Агар унинг аскарлари ичида биронта “кўз” бўлмаса, (унда) қуёшнинг чиқиши кўзлик кишига сир эмасдир”** [18], деб ёзди Ибн Арабшоҳ ўзининг “Амир Темур тарихи” номли асарида. Демак, Турон давлатининг буюк қудрат касб этишида, империя даражасигача етиши учун Амир Темурнинг давлатчиликни илм сифатида шакллантирганини кўриш мумкин. Шунинг учун таъкидлаш керакки, давлатчилик илмининг улуғ билимдони Соҳибқирону аъзам бамисли қуёш янглиғ ўзбек элининг пешонасида порлаб турган замонлар – Турон замини бутун дунёга ўз сўзини эркин айта олган олтин даврлар эди.

Таҳлилларга кўра, Турон ҳукмдорининг хавфсизлик кучлари институтлари давлатнинг барча “устун”ларини мустаҳкамлашга жуда катта ҳисса қўшган. Буни: давлат бошқаруви институтлари – қурултой, кенгаш сингари органлар фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда Бош вазир, вазирлар, амирлар, саркардалар, ҳокимлар, ҳарбий қозилик (ҳарбий суд) ва фуқаровий қозилик (фуқаро судлари) тизимлари, адлия, солиқ ишлари, божхона каби тизимлар фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш, улар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш ишларини амалга оширганида яққол кўзга ташланади [19]. Аён бўладики, хавфсизлик кучлари институтлари ҳукмдорнинг давлатчилик ғояларини мафкура даражасига кўтарилишида ва уни давлат бошқаруви институтлари – қурултой, кенгаш каби органларга сингдириш ва амалиётини таъминлашда асосий ролни бажарган.

Биринчидан, Амир Темурнинг хавфсизлик фалсафасига кўра, хавфсизлик туғдирувчи ҳар қандай душманни бар-тараф этиш учун қатъийлик зарурдир.

Иккинчидан, Соҳибқиронга кўра, қатъийликнинг асосида иродалик,

донишмандлик ётади, ушбу сифатлар ҳукмдор ҳамда унинг аъёнларида бўлиши шарт. Акс ҳолда, “давлат ишларида ривож бўлмайди” [20].

Ибн Арабшоҳ ёзади: “Темур қанчадан-қанча даҳо ва хуфёна фикру заковатга эга эди! Шулар жумласидан: Темур Шомда бўлиб, ислом аскарлари унга қарши турганда, у ўз қўшини ҳалқасини бўшашди, деб ишоат (хабар) тарқатиб, озроқ орқага сурилиб чекинди ҳамда “отларию одамларининг емишга муҳтожлиги учун ўзини энди Боғдод томонга чекинди”, деган хабарни ёяди. Сўнгра бу ишнинг натижаси Миср аскарларининг мағлубияти билан тугади” [21]. Мисолдан аён бўладики, урушдаги бундай **ҳарбий тадбир – тактикани хавфсизлик кучлари – разведка ва контрразведка амалга оширган**. Демак, ҳарбий ҳаракатлардаги муваффақиятларни таъминлашда хавфсизлик кучлари – разведканинг роли ниҳоятда салмоқли бўлганлигини кўриш мумкин.

Амир Темурнинг хавфсизлик фалсафасига кўра, **биринчидан**, хавфнинг юзага келишига имконият яратмаслик керак, **иккинчидан**, агар хавф юзага келса, унинг “ўсишига” йўл қўймаслик шарт, акс ҳолда, муаммонинг ечимини топиш мушуқлашади. **Учинчидан**, Амир Темурнинг хабаргир хизмати – разведка ўз фаолиятини ҳарбий разведка фаолияти билан мувофиқлаштириб олиб борган. Демак, Амир Темурнинг хавфсизлик кучлари институтлари давлат мустақиллигини ҳар томонлама мустаҳкамлашда жуда кўп ишларни амалга оширган. Айнан шу жиҳати билан Соҳибқирон давлати ва унинг бошқарув институтлари, уларнинг таркибига кирувчи кучлари билан диққатга сазовордир. Бугунги, глобаллашув шиддат билан кечаётган бир пайтда, Амир Темурнинг хавфсизлик масаласида амалга оширган ишлари, тажрибаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, жамият ва давлат фойдасига ишлайдиган ҳар қандай ғоя – бу эзгуликка оиддир.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Амир Темурнинг хавфсизлик кучлари – разведка, контрразведка соҳаси сўфийлик илми билимдони бўлган, замонасининг кучли уламози томонидан бошқарилган ва назорат қилинган. Бу бежиз эмас. **Биринчидан**, Соҳибқироннинг ўзи нафақат ислом динини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган, балки тасаввуф аҳли илгари сурган илғор ғоялар – поклик, тозалик, садоқатлилиқ, юртпарварлик, ҳаётсеварлик, бировнинг ҳаққига хиёнат қилмаслик каби инсоний сифат ва туйғулар тарафдори бўлган. **Иккинчидан**, Амир Темур қўл остидаги амиру вазирлар, айниқса, хавфсизлик кучлари ходимларининг ўзида ва фаолиятида ушбу сифатлар бўлишини қатъий талаб қилган. **Учинчидан**, сўфийлик таълимотининг шартларидан бири бўлган матонатлилиқ – хавфсизлик хизмати ходимининг сифат белгиси бўлган.

Хавфсизликнинг асосий шартларидан бири бу – огоҳликдир. “Агар огоҳсан – шоҳсан” [22], деган ғоя Амир Темурнинг давлатчиликдаги асосий ғояларидан бири бўлган. Шундан келиб чиқиб айтиш лозимки, Амир Темур қурган давлат, унинг армияси, хавфсизлик кучлари институтларининг барчаси ягона марказлаштирилган ҳолда конкрет тизимга солиниб бошқарилган. Чунончи, Соҳибқирон Дашти Қипчоқда рўй бераётган ҳарбий-сиёсий воқеалар ривожини кучли разведка орқали назорат қилиб боришга ҳаракат қилган. Чунки бу даврда чингизийларнинг урушқоқ авлоди, доимий равишда, Мовароуннаҳрга таҳдид солувчи хавфли куч бўлиб турган эди. Тўхтамишхон қўшинларининг Мовароуннаҳрга бостириб кириши ва бунда Амир Темурнинг **хавфсизлик кучлари** томонидан кенг кўламда амалга оширилган тактик ҳаракатлар бунинг ёрқин мисолидир [23].

Умуман, хавфсизлик иккита асосий унсурдан иборатдир: ривожланаётган объектив шарт-шароитлар ва субъек-

тив омиллар. Мисол учун, Амир Темур Сейистон воқеасидан сўнг аскарлари билан Балхга қараб кетар экан, хавфсизлик юзасидан **қоровул** қисмни, яъни **ҳарбий разведкани** илгари қўйган. Бу ҳақда “Тузуқлар”да шундай дейди: “Шу зайлда илгарилаб борарканмиз, йироқдан тепа устида бир тўп кишининг қораси кўринди. Олдинга юрганимиз сари соатма-соат уларнинг сони ҳам ортиб борди. Тўхтадим. “Булар ким бўлди экан?” – деб уларнинг олдида **қоровулларни (яъни ҳарбий разведкани)** юбордим. Қоровуллар (**ҳарбий разведка**) бориб: “Амир Темурнинг собиқ навқари Қозончи баҳодир экан ва Жета лашкаридан юз отлиқ билан ажралиб чиқиб, шундан бери амирни излаб, саргардон бўлиб юрган эмиш”, – деб **хабар (хавфсизлик хизмати – ҳарбий разведка)** олиб келдилар” [24]. Биз яхши биламизки, **қоровул (хавфсизлик хизмати – ҳарбий разведка)** қисмлари, яъни ҳарбий разведка хон ўрдаси ва ўғруқ (обоз)ни қўриқлаш вазифасини ҳам ўтаган. Кўпинча у қўшиннинг маркази, қанотлари, илғор ва думи (аръергард)ни қўриқлаб боровчи ёки қўшиннинг олдида боровчи хабарчи махсус ҳарбий қисм – **ҳарбий разведка** вазифасини ҳам ўтаган. Бу даврда Амир Темур ниҳоятда оғир синовларни бошидан ўтказди.

“Тузуқлар”ни ва иккала “Зафарнома”ни диққат билан тадқиқ қилар эканмиз, аён бўладики, бундай кичик, лекин аёвсиз ҳарбий тўқнашувлар Соҳибқирон учун осон кечмаган. Чунки айнан мана шундай “кўз илғамас” кичик жанглار, асосан, кескин фитна ва сотқинликлар заминига қурилган бўлади ҳамда инсон ҳаёти учун ўта хавфли вазиятлар кўп юз беради. Лекин, шундай бўлса-да, Амир Темур ўзининг ҳарбий истеъдоди, донолиги билан чигал муаммоларнинг ечимини топади ва бунда хавфсизлик кучлари – **разведкадан** ҳар томонлама унумли фойдаланади.

Амир Темур ўзи ҳам зарур пайтда **разведкага** борган, у ўз жасорати билан

аскарларига намуна бўлган. “...узоқдан бир тўп одам кўринди. Улар тепаликни ёнлаб ўтиб кетмоқда эдилар. Отланиб, уларнинг кимлигини билиш мақсадида орқаларидан бордим. [Қарасам] ҳаммаси бўлиб етмиш отлиқ экан. Улардан сўрадим: – Баҳодирлар ким бўласизлар? Улар жавоб қилдилар: – Амир Темурнинг навқарларимиз. Уни излаб тополмай, кезиб юрибмиз. Мен дедим: – Мен ҳам амирнинг навқарларидан биридурмен. Юрингиз, сизларни унинг олдида бошлаб бораин” [25]. Мазкур мисолни бежиз келтирмадик. Зеро, ёш Амир Темурнинг буюк Соҳибқирон даражасига етишида унинг довураклиги, уддабуронлиги, иродалилиги иш берган. Мазкур омиллар уни оддий аскарлар орасида ҳурмат ва эътиборга сазовор бўлишида катта аҳамият касб этган. Табиийки, бу ҳол унда етакчилик хусусиятининг ҳам нечоғлиқ кучли бўлганини яққол кўрсатади. Дарҳақиқат, Низомиддин Шомий бу даврда Амир Темурнинг бошидан кечирганлари ҳақида “Зафарнома”сида шундай ёзади: “Қайси бир жойга тушсалар, **қоровул (ҳарбий разведка)** юбориб, эҳтиёткорлик чорасини кўриб туришарди” [26]. Демак, Амир Темур эҳтиёткорлик омилини хавфсизликнинг асосий шартларидан бири сифатида қараган ва бунга доимий равишда амал қилган.

Амир Темурнинг хавфсизлик фалсафасига кўра, **жосус – тулкидай айёр ва бўридек кучли бўлиши шарт**. Бу таъмойил Турон ҳукмдорининг ҳарбий разведкасига кўпроқ тегишлидир. “Шу ерда туриб, Тамука баҳодирга (ҳарбий разведка) уч отлиқ қўшдим ва Термиз дарёсидан кечиб ўтиб, Жета лашкари ҳақида, унинг аҳволи ва режалари тўғрисида **хабар** топиб келтиришни буюрдим. Тамука тўрт кундан кейин келиб шуни хабар қилдики, Жета лашкари Термиз вилоятига келган ва халқни талаб, уруш-талаш билан машғул эмиш. Бунга эшитиб, Дарагез деган жойга бориб туришни лозим кўрдим. Кейинроқ, қулай фурсат топиб, Жета лашкари устига тў-

сатдан бостириб боришни ўйладим” [27], деб ёзади Соҳибқирон ўзининг “Тузуқлар”ида. Тамука баҳодир **ҳарбий разведканинг** ўрта бўғинга мансуб раҳбарларидан бўлган. Бундай разведкачилар (яъни Тамука баҳодир) билан Амир Темур тўғридан-тўғри алоқада бўлиб, ҳукмдор унга шахсан топшириқ берган ва, ўз навбатида, ҳарбий разведкадан ҳар томонлама унумли фойдаланишга ҳаракат қилган. Ҳеч қачон пала-партиш иш тутмаган, ҳар бир амалга оширилган ишнинг олди ва келажагини ўйлаб, кейин бир тўхтамга келган.

Таъкидлаш керакки, ҳарбий хавфсизликни таъминлаш Амир Темур қўшинини ижтимоий ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири бўлган. Армиядаги ҳарбий хизмат шартларини ва уни бажариш тартибини сақлаш шахсий таркиб – аскарлар ва уларнинг мулкани ҳарбий тўқнашувларнинг хавфли омиллари таъсиридан ҳимоя қилишни таъминлашдан иборат. Бу борада хавфсизлик хизмати институтларининг роли катта бўлган. Демак, Амир Темур давлати қўшинида ҳарбий хавфсизликни таъминлашнинг умумий шартлари қуйидагилардан иборат бўлган: а) ҳарбий интизомни сақлаш; б) ҳарбий хизматчиларнинг қониқарли руҳий ҳолатини таъминлаш; в) ясо қоидаларига риоя қилиш. Аён бўладики, Соҳибқирон қўшинида умумий хавфсизликни бошқаришда аскарларнинг ижтимоий таъминотини яхшилаш, кундалик ҳарбий ҳаракатлар жараёнида уларнинг мулкига зарар етказишнинг олдини олиш армиянинг жанговарлик қобилиятини оширган. Турон султони томонидан қабул қилинган қоидага кўра, асир тушган душман аскарлари ўлимга маҳкум этилмаган. Аксинча, асирга Соҳибқирон қўшинида хизмат қилиш таклиф этилган, кўнмаган тақдирда, озод қилинган. Ясога мувофиқ ушбу ишлар билан хавфсизлик хизматининг махсус бўлими шуғулланган [28].

Бундан ташқари, хавфсизлик хиз-

мати институтлари қўшиндаги ҳарбий бўлинмаларни жанговар тайёр ҳолатга келтириш ва бошқа вазифаларни бажариш учун қуйидаги ишларни амалга оширган.

- 1. Белгиланган жанговар ва сафарбарлик шайлигини бевосита таъминлаш.**
- 2. Жанговар вазифаларни бажариш учун зарур кучларни жалб этиш.**
- 3. Белгиланган мақсадлар бўйича шахсий таркибни ғоявий жиҳатдан тайёрлаш.**
- 4. Қурол ва аслаҳани фойдаланишга шай ҳолатда сақлаш.**
- 5. Аскарларнинг ҳаётий фаолияти учун моддий ва бошқа турдаги ресурсларни белгиланган ҳажм ва ҳолатда сақлаш.**
- 6. Қатъий ҳарбий интизом ва ҳарбий хизмат хавфсизлигини таъминлаш.**

Биз яхши биламизки, улкан қўшини бошқариш, унинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш осон иш эмас. Амир Темур қурган армия ўзининг жанговарлиги билан ўтмишдошларидан кескин фарқ қилган. Демак, ушбу армиянинг жанговар вазифаси фаолиятнинг асосий тури бўлиб, зарур пайтда, жанговар ҳаракатларга зудлик билан уюшган ҳолда ўтишда ҳеч қандай сансалорлик бўлмаган. Сабаби, оддий – ҳукмдорга ўта содиқ бўлган хавфсизлик хизматининг шакллантирилганидир. Бу эса, ҳар қандай вазиятда ҳам мазкур институтнинг ҳукмдор томонидан берилган жанговар топшириқларни ишончли бажаришни таъминлай олишини англатади. Аён бўладики, Амир Темур барпо этган хавфсизлик хизмати институтлари ва уларнинг тажрибаларини ҳар томонлама ўрганиш, тадқиқ этиш бугунги кун нуқтаи назаридан ҳам муҳимдир.

Амир Темур муқаддас тупроқ – Она юрт Туронни чингизийлар империясининг бир ярим аср давом этган жабру зулмидан халос қилиш учун халқ-озодлик ҳаракатига етакчилик қилиб, саккиз йилдан ортиқ қаҳрамонона кураш олиб борди [29]. Амир Темурнинг эл орасидаги обрў-эътибори кун сайин ортиб бораётган эди. Жета лашкари сафида хизмат қилаётган бир гуруҳ турк амирлари: амир Сулаймон барлос, амир Мусо барлос, амир Жоку барлос, амир Жалолиддин, амир Ҳиндука барлос Жета амирларидан юз ўгириб, ўз аскарлари билан эски Термизга келиб тушгани ҳақидаги **хабар, (яъни разведка маълумотлари)** Амир Темурга етиб келади. Мазкур амирларнинг отлиқ аскарлари билан Соҳибқиронга қўшилиш ниятини билдиради [30]. Бу ерда ҳам Амир Темурнинг хавфсизлик хизмати – разведканинг роли аниқ кўзга ташланади. Демак, ўша амирларнинг мўғул қўшинлари сафидан қайтаришга ва уларни ўзига қўшиб олиш учун Амир Темур барча кучларини ишга солган, жумладан, **хавфсизлик кучлари – махсус агентлари, разведкани ҳам.**

Нима бўлганда ҳам, юрт озодлиги йўлидаги аёвсиз, оғир кураш Амир Темурнинг метин иродасини ҳар томонлама тоблайди ва худди мана шу даврларда у ўзининг хавфсизлик хизматини ҳар томонлама шакллантириб боришга ҳаракат қилади.

Амир Темур ҳар бир кун, ҳар бир лаҳзада хавфсизлик масаласини асосий ўринда тутгани учун ҳам бу ўта чигал, мураккаб босқичларни омон-эсон босиб ўтган. Замонасининг шафқатсизлиги, мол-мулк учун ўз биродарини ҳам аямаган қаттол манфаатлар, маҳаллий амир ва улус бошлиқларидаги оғмачилик кайфиятининг ҳаддан ташқари кучлилигига қарамасдан, Соҳибқирон ўз атрофига садоқатли, фидоий кишиларни тўплай олган. Амир Темурнинг хавфсизлик кучлари, хусусан, разведканинг асосий шиорларидан бири – **аввал**

кечувни аниқла, ана ундан кейин қўрқмасдан кечиб ўт, деган тамойилга амал қилишган. “Тузуқлар”да “демак, ҳар бир амалга ошириладиган иш жуда пухталик билан ўйланмоғи, ана ундан кейин уни бажаришга киришиш кераклиги уқтирилади.

Амир Темур бу пайтда мўғул босқинчиларига қарши курашишни давом эттирар экан, ҳар ҳолда қаттиқ урушлардан тийилишга, ортиқча қон тўкилишининг олдини олишга ҳаракат қилади, асосан, дипломатик йўл билан уларни енгишга уринади. Таъкидлаш жоизки, дипломатик алоқаларни йўлга қўйиш ва дипломатик музокараларни олиб боришда ҳам хавфсизлик кучлари – разведканинг роли ниҳоятда катта бўлган. Соҳибқироннинг табиатида суҳбатдошини тинглай билиш ва сўз билан ғанимни ҳам дўстга айлантира олиш қобилияти кучли бўлган. Шунинг учун у тобеинларидан ҳам ғанимларини ширин сўз билан ўз томонига оғдириб олишга кўп саъй-ҳаракатлар кўрсатади [31]. Бу ерда у хавфсизлик хизматини, яъни разведкани ишга солиб, душман ичидан ўзига доимо тарафдор излайди, керак бўлса, уларнинг ўзаро низоларидан унумли фойдаланишга интилади.

Машҳур хитой файласуфи Сунь Цзы ўзининг “Уруш санъати” асарида шундай дейди: “Уруш – бу давлатнинг буюк иши, ҳаёт ва ўлимнинг асоси, яшаб қолиш ёки ҳалокатга йўл. Буни диққат билан ўйлаб, тафаккур қилиш керак” [32]. Демак, улуғ Соҳибқирон давлат мустақиллигини мустаҳкамлаш учун, халқининг фаровон яшаши учун ғанимлари билан аёвсиз кураш олиб борган ва бу курашларда урушнинг турли усулларида моҳирона фойдаланган.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, Амир Темурнинг ҳарбий ҳаракатларидаги усуллари моҳият эътиборига кўра, бугунги кунда ҳам ривожланган давлатларнинг хавфсизлик хизмати институтларида кенг қўлланилмоқда.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Темур тузуклари. (форсчадан тарж. А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов). – Т.: Шарқ. – 2005. – 30 б.
2. Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур – Т.: “Хазина”. – 1994. – 150 б.
3. Пыхалов И. История разведки: в условиях строгой секретности. 2010. Н.Полмар., Т.Б.Аллен. “Энциклопедия шпионажа”, Wikipedia.1999.
4. Ҳильда Ҳукхэм. Етти иқлим султони. – Т.: “Адолат”. – 1999.
5. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic> [англ. scout - разведчик]
6. Муиниддин Натанзий. Мунтахаба ут-тавориҳи Муиний. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 102 б.
7. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. – Т.: Меҳнат. – 1992. – 71 б.
8. Низомиддин Шомий. Зафарнома. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти. – 1996. – 150 б.
9. Низомиддин Шомий. Зафарнома. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти. – 1996. – 151 б.
10. Низомиддин Шомий. Зафарнома. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти. – 1996. – 153 б.
11. Гиасиддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Тамерлан, Эпоха, личность, деяния. – М.: “Гураш”, 1992.
12. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 56 б.
13. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. – Т.: Меҳнат. – 1992. – 71 б.
14. Устав внутренней службы Вооруженных сил Российской Федерации, утвержденный Указом Президента Российской Федерации от 10.11.2007 г. № 1495.
15. Муиниддин Натанзий, “Мунтахаба ут-тавориҳи Муиний”. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 112 б.
16. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 139 б.
17. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 139 б.
18. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. – Т.: Меҳнат. – 1992. – 74 б.
19. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 112 б.
20. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 112 б.
21. Низомиддин Шомий. Зафарнома. – Т.: Ўзбекистон. – 1996. – 38 б.
22. Қодиров П. Амир Темур сиймоси. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2007. – 3 б.
23. Муиниддин Натанзий, “Мунтахаб ут-тавориҳи Муиний”. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 102 б.
24. Сунь Цзы. Законы войны. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2022. – С. 224.
25. Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур. – Т.: “Хазина”. – 1994. – 150 б.
7. Пыхалов И. История разведки: в условиях строгой секретности. 2010. 8. Н.Полмар., Т.Б.Аллен. “Энциклопедия шпионажа”, Wikipedia.1999.
26. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 112 б.
27. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. – Т.: Меҳнат. – 1992. – 74 б.
28. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 114 б.
29. Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов тарж. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2011. – 116 б.
30. Қодиров П. Амир Темур сиймоси. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2007. – 6 б.
31. Қодиров П. Амир Темур сиймоси. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. – 2007. – 3 б.
32. Сунь Цзы. Законы войны. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2022. – С. 224.

ХАВФЛАРНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИ БОЖХОНА НАЗОРАТИНИНГ АСОСИЙ ЭЛЕМЕНТИ СИФАТИДА

Хушнуд РУЗМЕТОВ,
Божхона қўмитаси
Божхона институти ходими

Аннотация: мақолада божхона назоратининг асосий элементи сифатида божхона хавфларини бошқариш тизими, божхона хавфларини аниқлаш, уларни баҳолаш ва бошқариш жараёнларининг муҳимлиги, бу тизимнинг самарадорлигини ошириш учун зарур бўлган инновацион ёндашувлар ва технологиялар таҳлил қилинади. Хавфларни бошқариш тизими нафақат қонунларнинг бузилишининг олдини олиш, балки савдо тартиботларини соддалаштириш ва хавфсизликни таъминлашда ҳам муҳим роль ўйнайди. Мақолада тизимдаги мавжуд муаммолар, жумладан, хавф баҳолаш методологиясидаги ноаниқликлар, малакали кадрлар етишмаслиги ва замонавий технологияларни жорий этишдаги қийинчиликлар келтирилган. Мақола божхона тизимини янада самарали ва хавфсиз қилиш учун муҳим тавсияларни тақдим этади.

Калит сўзлар: божхона назорати, хавфларни бошқариш, божхона маъмурчилиги, замонавий технологиялар, сунъий интеллект, ташқи савдо иштирокчилари, товар ва транспорт воситалари.

Система управления рисками как основной элемент таможенного контроля

Хушнуд Рузметов,
сотрудник Таможенного института
Таможенного комитета

Аннотация: в статье анализируется система управления рисками на таможне как основной элемент таможенного контроля, важность процессов выявления, оценки и управления таможенными рисками, инновационные подходы и технологии, необходимые для повышения эффективности этой системы. А также система управления рисками играет важную роль не только в предотвращении нарушений законодательства, но и в упрощении торговых процедур и обеспечении безопасности. В статье приведены существующие проблемы в системе, включая неопределенности в методологии оценки рисков, нехватку квалифицированных кадров и трудности внедрения современных технологий. В статье представлены важные рекомендации для повышения эффективности и безопасности таможенной системы.

Ключевые слова: таможенный контроль, управление рисками, таможенная администрация, современные технологии, искусственный интеллект, участники внешней торговли, товары и транспортные средства.

Risk management system is a main element of customs control

Khushnud Ruzmetov,
employee of the Customs Institute of the
Customs Committee

Abstract: the article analyzes the risk management system in customs as a key element of customs control. It examines the importance of risk identification, assessment, and management processes, as well as innovative approaches and technologies necessary to improve the effectiveness of this system. The risk management system plays a crucial role not only in preventing legal violations but also in simplifying trade procedures and ensuring security. The article highlights existing issues

within the system, including uncertainties in risk assessment methodology, the shortage of qualified personnel, and difficulties in implementing modern technologies. The article presents important recommendations for enhancing the effectiveness and security of the customs system.

Keywords: customs control, risk management, customs administration, modern technologies, artificial intelligence, participants in foreign trade, goods and vehicles.

Кириш

Мамлакатни иқтисодий ривожлантириш масаласи, аввало, унинг ташқи иқтисодий сиёсатини жаҳон иқтисодиёти билан интеграциялаштиришни, давлат ва хусусий хўжалик субъектларини халқаро савдога фаол равишда жалб қилишни, ташқи савдо фаолиятини давлат томонидан тартибга солиниши, фаол экспорт ва импорт фаолиятини амалга оширишни, ташқи савдо айланмасини тезлаштиришга қаратилган имкониятлар яратишни ва қонуний савдога қулай шароитлар яратишни ўз ичига олади.

Ушбу келтирилган йўналишни амалга оширишда мустаҳкам аҳамиятга эга бўлган божхона қонунчилиги талабларига риоя этилишини назорат қилишда хавфларни бошқариш тизимидан фойдаланиш муҳим роль ўйнайди.

Хавфларни бошқариш – бу хавфларнинг олдини олиш ва уни минималлаштириш чораларини ишлаб чиқиш ва амалиётда жорий этиш, уларнинг самарадорлигини баҳолаш, шунингдек, божхона операцияларини амалга оширишни назорат қилиш бўйича тизимли иш бўлиб, божхона органларида мавжуд бўлган маълумотларни узлуксиз янгилаш, таҳлил қилиш ва қайта кўриб чиқишни таъминлайди.

Шубҳасиз, ҳар қандай мамлакат иқтисодиётининг ривожланишида ташқи савдонинг ўрнини баҳолаш жуда муҳим. Бу ҳақда БМТ Бош котибининг махсус маслаҳатчиси, америкалик

иқтисодчи **Джеффри Сакстингдан** бир иқтибос келтириш мумкин: "... ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий муваффақияти ташқи савдога асосланади. Ҳеч қандай мамлакат жаҳон иқтисодий тизимидан изоляцияланган ҳолда соғлом иқтисодиёт яратишга эришган эмас" [3]. Халқаро экспертнинг фикрига таяниб, мутахассислар, ташқи савдонинг фаол ривожланиши шароитида, мамлакатимиз божхона хизматини миллий манфаатларни ҳимоя қилишни таъминлайдиган асосий давлат органи сифатида кўради.

Давлатнинг халқаро миқёсдаги иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш, шунингдек, мамлакат иқтисодий сиёсатининг асосий йўналишларини амалга ошириш божхона органларининг фаолиятига боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг "Давлат божхона хизмати тўғрисида"ги Қонуннинг 3-моддасига биноан, "ўз ваколати доирасида Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ва унинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш; ..." божхона органларининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан, божхона соҳа-сидаги хавфлар тўғридан-тўғри иқтисодий хавфлар категориясига киради ва

уларнинг вужудга келиши мамлакатнинг барча даражадаги иқтисодий фаолиятини муваффақиятли ва самарали олиб бориш жараёнини сезиларли даражада ўзгартириши мумкин. Шунинг учун уларни ўрганиш ва салбий оқибатларини минималлаштиришга қаратилган муайян стратегияларни ишлаб чиқиш учун илмий-амалий ёндашувни ривожлантириш зарур.

Шулардан келиб чиқиб, божхона органларида хавфларнинг манбалари ва уларнинг пайдо бўлиш сабабларига, шунингдек, божхона қонунчилигини бузиш турларига, миллий манфаатлар ва айниқса, иқтисодий хавфсизликка таҳдид солувчи бузилишлар соҳасига алоҳида эътибор қаратиш зарур [2].

Божхона органларида хавфларнинг манбаларини аниқлашда кенг қўлланми ёндашувни қўллаган ҳолда, уларни ички ва ташқи манбаларга бўлиш мумкин.

Ички манбалар божхона органларининг йўналишлари сифатида аниқланади, улар муайян хавфларни ўз ичига олиши мумкин. Масалан, божхона органларида хавф пайдо бўлишининг ички манбаларидан бири – божхона органлари ходимлари бўлиши мумкин. Бу ҳолда хавфларнинг пайдо бўлиши мумкин бўлган бир нечта вариантлар мавжуд, масалан, божхона органлари ходимлари томонидан ўзининг бевосита фаолиятини амалга оширишда хатоликларга йўл қўйилиши, ҳар хил турдаги суиистеъмоллар ва фирибгарлик ҳаракатлари, бу божхона органлари ходимлари шахсий манфаатларининг миллий хавфсизлик манфаатларидан устун келиши натижасида юзага келиши мумкин. Шунингдек, хавфлар божхона органлари ходимларининг билимлари етишмаслиги туфайли ҳам юзага келади.

Ташқи манбалар кенгроқ соҳани қамраб олади ва уларни мамлакатимиз давлат ва хўжалик субъектлари томонидан пайдо бўладиган божхона хавфлари, шунингдек, хорижий хўжалик субъ-

ектлари томонидан пайдо бўладиган божхона хавфлари сифатида қайд қилиш мумкин. Бу хавфлар турли даражадаги хўжалик фаолияти ёки иқтисодий фаолиятни амалга оширишга боғлиқ бўлиши мумкин [1].

Шундай қилиб, хавфларни бошқариш тизими, хавфларнинг олдини олиш ва уларни минималлаштириш бўйича чоралар мажмуини бирлаштиради, божхона операцияларини тегишли назорат билан таъминлайди ва узлуксиз кузатиш, таҳлил қилиш ва маълумотларни тизимлаштириш бўйича чораларни ўз ичига олади. Хавфларни бошқариш тизимини божхона органларининг фаолиятида қўллаш тамойилларини мустақамловчи ҳуқуқий асос – **Божхона тартиб-таомилларини соддалаштириш ва уйғунлаштириш тўғрисидаги халқаро конвенция (Киото конвенцияси)**дир. Ҳозирги кунда хавфларни бошқариш тизими кўплаб давлатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам кенг қўлланилмоқда. Масалан, Божхона кодексида хавфларни бошқариш тизимига бутун бир бўлим бағишланган.

Божхона органларида хавфни бошқариш тизимидан фойдаланиш мақсадларига тўхталадиган бўлсак, улар қуйидагилардан иборат:

божхона декларацияларини автоматик баҳолаш орқали хавфли товарлар ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларини аниқлаш борасида таҳлиллар ўтказиш;

ходимларнинг вақтини тежаш, текширув жараёнини тезлаштириш ва содир этилиши мумкин бўлган қонунбузарликларни олдиндан аниқлаш ҳамда божхона ресурсларидан самарали фойдаланиш;

божхона декларациясидаги товарлар ҳақидаги маълумотларнинг ишончлилигини таъминлаш ва хавф даражасини инобатга олган ҳолда божхона назорати шакллари қўллаш;

ходимлар томонидан қабул қилинадиган қарорларни янада самарали қи-

лиш учун оптималлаштиришга ёрдам бериш ва текширув жараёнида хатolikларни камайитириш.

Хавфларни бошқариш тизимининг мақсадлари божхона соҳасидаги бошқарув сифатини ошириш, мамлакатимиз божхона органларининг ресурсларини энг муҳим фаолият йўналишларига оптимал тақсимлаш асосида божхона назоратини такомиллаштиришга қаратилган. Шунингдек, тизим божхона қонунчилиги бузилишларининг олдини олиш ва божхона операцияларини тезлаштиришга ҳам йўналтирилган [5].

Хавфларни бошқариш тизимини яратиш учун муҳим бўлган тамойиллар мавжуд бўлиб, улар қуйидагича:

ташкилий контекст – тизимни яратишда ва амалга оширишда ташкилотнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш;

ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиларининг жалб қилиниши – ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиларини тизимга жалб қилиш ва уларни қўллаб-қувватлаш;

умумташкилий мақсадлар – тизимнинг асосий мақсадлари ташкилотнинг умумий мақсадларига мувофиқ бўлиши керак;

хавфларни бошқаришда тизимли ёндашув – хавфларни бошқаришда тизимли ва комплекс ёндашувни қўллаш;

ҳисобот бериш – тизимнинг самарадорлигини аниқлаш ва натижалар ҳақида мунтазам равишда ҳисобот бериш;

олдини олиш тамойили – хавфларнинг олдини олиш ва уларни минималлаштиришга қаратилган ёндашув;

қўллаб-қувватлаш тамойили – тизимда ижобий маданиятни ривожлантириш ва унга асосланган фаолиятни амалга ошириш;

давомли яхшиланиш тамойили – тизимнинг доимий равишда такомиллаштирилишини таъминлаш.

Юқорида санаб ўтилган тамойиллар асосида божхона соҳасида хавфларни бошқариш тизимини яратиш ва амалиётга жорий этиш, юқори самарадорликка ва ишларни тизимли ташкиллаштиришга ёрдам беради.

Шунингдек, ўз навбатида, хавфларни бошқариш тизимининг нормал фаолият юритиш учун қуйидагилар муҳим ҳисобланади:

божхона органларининг хавфларни бошқариш тизими доирасидаги маълумотларни тизимлаштириш;

хавфларнинг эҳтимоллигини баҳолаш ва уларни комплекс таҳлил қилиш;

хавфларнинг оқибатларини камайитириш бўйича комплекс чоралар кўриш ва амалга ошириш.

Ушбу ҳаракатлар мажмуи божхона органларида мавжуд бўлган маълумотларни тизимлаштириш, хавфларнинг юзага келиш шартларини аниқлаш, божхона қонунчилигини бузиш оқибатлари эҳтимоллигини идентификация қилиш ва таҳлил қилиш имконини беради. Таҳлил асосида божхона органлари аниқланган хавфларни минималлаштириш учун зарур бўлган чоралар комплексини қабул қилади.

Хавфларни бошқариш тизими ташқи иқтисодий фаолиятда ҳалол иштирокчиларга шарт-шароитларни сезиларли даражада яхшилашга, товарлар ва транспорт воситаларининг божхона чегарасидан ўтиш жараёнини тезлаштиришга хизмат қилади.

Хавфларни бошқариш тизимини қўллаш қуйидаги имкониятларни яратади:

хавф соҳаларини белгилаш ва ресурсларни сифатли ҳамда самарали тақсимлаш;

божхона қонунчилигининг бузилишига қарши курашни такомиллаштириш;

божхона органлари самарадорлигини сезиларли даражада ошириш;

ҳалол ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиларининг фаолият юритишлари учун қулай шароитлар яратиш.

Бутунжаҳон божхона ташкилотининг стандартларига асосланган хавфларни бошқариш тизими божхона қоидаларини уйғунлаштириш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва божхона соҳасида халқаро ҳамкорлик жараёнида муҳим роль ўйнайди [4].

Материал ва методлар

Мазкур илмий мақолани тадқиқ этишда умумилмий услублар: функционал ёндашув, тизимлилик, таққослаш, қиёслаш, индукция ва дедукция ҳамда бошқа методлардан фойдаланилган. Мавзу юзасидан чет эл тажрибалари таҳлил қилиниб, тегишли таклиф ва тавсиялар берилди.

Тадқиқот натижалари

Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлишга интилиши асосида Президент Ш.М. Мирзиёевнинг ташаббуси билан божхона декларациясини тўлиқ рақамлаштиришга эришилди. Бу орқали божхона назорати ва расмийлаштириш учун товарнинг хавф даражасини аниқлашга имкон берадиган тизим жорий қилинди ва божхона юк декларацияларини инсон омилисиз ходимларга тақсимлаш мумкин бўлди. Айнан шу мезон, божхона амалиётига электрон тизимлар тадқиқ қилинишининг асосий блокин ташкил этди. Шунингдек, божхона назоратини ўтказишда сунъий интеллектнинг дастлабки асосларини жорий этиш, Киото конвенциясининг асосий тамойиллари ва мақсадларини амалга ошириш имконини беради. Бироқ товарлар ва жисмоний шахсларнинг божхона чегараси орқали ўтишида божхона фаолиятининг кўп қирралилиги ҳисобга олиниб, божхона қонунчилигини бузиш эҳтимолини яратадиган баъзи муаммолар юзага келади. Божхона органлари ходимлари томонидан потенциал хавфларнинг доимий равишда таҳлил қилинишига тўғри

келади, шу билан бирга, бозор инфраструктураси, товарлар ва ўрамларнинг хилма-хиллиги, фарқлаш воситалари, йўловчи оқими ва бошқаларни ҳисобга олиш керак.

Бу эса, божхона процедуралари ва операцияларини соддалаштириш ҳамда самарадорлигини ошириш божхона маъмурчилигининг натижадорлиги ва самарадорлик кўрсаткичларининг асосий мезонидир [6].

Ушбу тадқиқотнинг мақсади – божхона назоратида хавфларни бошқариш тизими ва уни яратишдаги асосий тамойилларни таҳлил қилиш, мавжуд муаммоларни аниқлаш ва ушбу тизимни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдир. Тадқиқотда қуйидаги вазифалар белгиланган:

божхона хавфларини бошқариш тизимини яратишнинг асосий тамойилларини аниқлаш;

ушбу тизимда мавжуд бўлган муаммоларни ўрганиш;

хавфларни бошқариш тизимини такомиллаштириш йўллари ишлаб чиқиш.

Божхонада хавфларни бошқариш тизими товарларнинг божхона чегарасидан ўтиш жараёнида юзага келиши мумкин бўлган барча потенциал хавф-хатарларни аниқлаш, баҳолаш ва камайтиришга қаратилган механизмларни ўз ичига олади. Бу тизим, асосан, қуйидаги асосий жараёнлардан иборат.

Хавфни аниқлаш: товарларни божхона текширувларида, шунингдек, уларни расмийлаштириш жараёнида юзага келиши мумкин бўлган потенциал хавфларни аниқлаш.

Хавфни баҳолаш: хавфлар эҳтимолини ва уларнинг бозор иқтисодиётига таъсирини баҳолаш.

Хавфни бошқариш: хавфларнинг олдини олиш ва камайтириш учун самарали стратегиялар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Божхона назоратида хавфларни бошқариш тизими кўплаб технологик воситаларни, жумладан, автоматлаштирилган тизимлар, электрон декларациялар ва расмийлаштиришлар орқали амалга оширилади. Булар орқали товарларнинг божхона текширувларини тезлаштириш, хатоликларни камайтириш ва шубҳали товарларни тез аниқлаш мумкин.

Божхонада бугунги кунда хавфларни бошқариш тизимининг самарали ишлашига бир нечта муаммолар тўсиқ бўлмоқда. Уларнинг асосийлари қуйидагилар.

Ноаниқ хавфни аниқлаш методлари: ҳозирги кунда, божхона ходимлари томонидан хавфни аниқлашдаги мавжуд методлар тўлиқ автоматлаштирилган эмас ва баъзан нотўғри натижалар бериши мумкин. Бу айниқса, қийин ва мураккаб товар партияларини текширишда ноаниқликларга олиб келади.

Кадрлар малакаси: божхона органларидаги ходимлар малакасининг пастлиги, хусусан, янги технологияларни қўллаш ва замонавий хавфни бошқариш тизимларидан фойдаланишда малакали мутахассисларнинг етишмаслиги тизимнинг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Технологик чекловлар: ҳозирги замонавий технологиялар ва автоматлаштирилган тизимларнинг нотўғри интеграцияси ёки заиф ишлаши, ўз навбатида, хавфни бошқаришнинг самарадорлигини пасайтиради.

Хавфларни баҳолашдаги ноаниқлик: хавфларни тўғри баҳолашда фойдаланиладиган методикалар ҳали ҳам тўлиқ ривожланмаган, бу эса божхона органларининг қарорлар қабул қилиш жараёнини секинлаштиради ва хатоларга олиб келиши мумкин.

Тадқиқот натижалари таҳлили

Тадқиқот давомида хавфларни бошқариш тизимининг мавжуд ҳолати таҳлил қилинди. Божхона органлари

томонидан божхона қийматини назорат қилиш йўналишида ишлаб чиқиладиган хавф профиллари фақат нарх индикаторлари билан чекланмаслиги керак, балки жўнатувчилар, қабул қилувчилар, товарларнинг ҳаракатланиш йўналишлари ва бошқа хусусиятлар ҳақида маълумотларни ўз ичига олиши зарур, бу эса, умумий товар-транспорт оқимида мумкин бўлган ҳуқуқбузарликларни аниқлашга ёрдам беради, натижада, хавфларни минималлаштириш чоралари самарадорлиги ошади ва ташқи савдо иштирокчиларини ортиқча процедуралар ва маъмурий тўсиқлардан халос этади.

Бундан ташқари, божхона назоратини такомиллаштириш ва хавф профиллини янада самарали қилиш учун замонавий технологияларни жорий этиш зарур. Айниқса, автоматлаштирилган тизимлар ва сунъий интеллектнинг божхона жараёнларига интеграцияси хавфларни аниқлаш ва уларга қарши чоралар кўришда катта ёрдам беради. Ушбу технологиялар, хусусан, товарлар ҳаракати ва транзитини мониторинг қилишда, бозор маълумотларини таҳлил қилишда, шунингдек, потенциал хавфларни прогноз қилишда қўлланилиши мумкин [7].

Масалан, автоматлаштирилган тизимлар ёрдамида божхона органлари барча товарлар ва транспорт воситалари ҳақида реал вақтда маълумот олиш имкониятига эга бўлишади. Бу маълумотлар, ўз навбатида, потенциал хавфларни аниқлашда ва қарорлар қабул қилишда муҳим роль ўйнайди. Сунъий интеллект эса, бозор маълумотларини таҳлил қилиш ва товарлар ҳаракатини прогноз қилишда қўлланилиши мумкин, бу эса хавф профилини яратишда аниқ ва самарали ёндашувни таъминлайди.

Тадқиқот, шунингдек, янги технологияларни жорий этишда қийинчиликлар ҳам мавжудлигини кўрсатди. Божхона

тизимида автоматлаштирилган ва сунъий интеллектга асосланган ечимлар жорий қилиш учун етарли инфратузилма ва ресурслар мавжуд эмас. Шунингдек, ходимларнинг бу технологияларни қўллаш бўйича малакасини ошириш ва тренинглар ўтказиш зарурати ҳам муҳим омил сифатида намоён бўлмоқда. Бу жараёнларни амалга оширишда ходимлар ўз вазифаларини аниқ ва самарали бажаришлари учун махсус тайёргарликдан ўтишлари керак [8].

Хавфларни бошқариш тизимини такомиллаштиришда янги технологияларнинг жорий этилиши бутун божхона тизимининг самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Шу билан бирга, янги технологияларни ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга татбиқ этиш давомида, халқаро тажриба ва ҳамкорликни амалга ошириш, шунингдек, технологияларни ривожлантириш бўйича доимий изланишлар олиб бориш керак бўлади. Замонавий технологияларни жорий этиш орқали ташқи савдо иштирокчилари учун ортиқча маъмурий тўсиқларни камайтириш, жараёнларни автоматлаштириш ва уларни оптималлаштириш мумкин бўлади. Бу эса, бутун тизимнинг самарадорлигини ошириб, хавфларни бошқариш жараёнини янада соддалаштиради ва яхшилайди [9].

Хавфни бошқариш тизимининг самарали ишлаши учун ташқи ва ички манбалар ўртасидаги боғланишни ҳам ривожлантириш зарур. Ташқи хавф манбаларига, масалан, халқаро тижорат ва божхона сиёсатидаги ўзгаришлар, бошқа давлатлардаги иқтисодий ва сиёсий ҳолатларнинг таъсири кирса, ички хавф

манбаларига божхона тизимининг ички жараёнларидаги камчиликлар, ходимлар томонидан содир этилган хатолар ва бошқа ички муаммолар киради. Шунинг учун, божхона тизими ҳар доим ўзгарувчан ва глобал иқтисодиётга мослашишга тайёр бўлиши керак.

Шу билан бирга, хавф профилини тўғри ишлаб чиқиш ва уни реал вақтда янгилаб бориш учун янги маълумотлар базаларини яратиш ва уларни интеграция қилиш зарур. Бу эса тўлиқ ва аниқ маълумот олишни таъминлаб, самарали назоратни амалга ошириш имконини беради.

Шунингдек, божхона назоратининг глобал тенденциялари ва халқаро қонунларга мос келишини таъминлаш учун халқаро ҳамкорликни ривожлантириш ҳам жуда муҳимдир. Шу йўл билан турли мамлакатлар ва ташкилотлар ўртасида маълумотлар алмашиш ва тажриба ўрганиш имконияти яратилади, бу эса божхона назоратининг умумий самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Хулоса

Божхона хавфларини бошқариш тизимини такомиллаштириш учун бир қатор таклифлар мавжуд:

мавжуд автоматлаштирилган тизимларни такомиллаштириш, сунъий интеллект элементларини қўллаш орқали хавфларни аниқлаш ва баҳолаш жараёнларини янада самарали қилиш;

божхона ходимлари учун доимий равишда малака ошириш курсларини ташкил этиш ва янги технологияларни жорий этиш бўйича тренинглар ўтказиш;

хавфларни аниқлаш ва баҳолаш жараёнларида статистик ҳамда таҳлил методларидан фойдаланишни кучайтириш, шу билан бирга, хавф даражаларини аниқлашда энг замонавий усулларни жорий этиш;

халқаро тизимлар билан ахборот ал-

машиш ва умумий хавфни бошқариш платформаларини яратиш.

Божхонада хавфларни бошқариш тизими божхона назоратининг самарали амалга оширилиши учун муҳим аҳамиятга эга. Ушбу тизимни такомиллаштириш орқали мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш, божхона жараёнларини тезлаштириш ва шубҳа-

ли товарларни тез аниқлаш мумкин. Муаммоларни ҳал қилиш учун замонавий технологияларни жорий этиш, кадрлар малакасини ошириш ва хавфларни баҳолашнинг янада самарали усуллари-ни ишлаб чиқиш зарур. Бу, ўз навбатида, божхона назоратининг самарадорлигини оширишга ва иқтисодий хавфсизлик-ни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. World Customs Organization (WCO) 2015, SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade, WCO, Brussels 1(4), 45-59.
2. Widdowson, D. (2014). AEO: A Plurilateral Approach to Mutual Recognition. *Journal of Contemporary Economic and Business Issues*, 1(2), 13-18.
3. Bailey, A., & O-Reilly, M. (2007). Risk Management and Regulation in the Global Economy. *Journal of Risk Research*, 10(1), 45-61.
4. ISO 31000:2018. Risk Management – Guidelines. International Organization for Standardization. 114-125.
5. Hubbard, D. W. (2009). *The Failure of Risk Management: Why It's Broken and How to Fix It*. Wiley. 14-68.
6. Pan, X., Gunasekaran, A., & McGaughey, R. E. (2006). Global E-Business: Firm Size, Credibility, and Desirable Modes of Payment. *International Journal of Business Information Systems*, 1(4), 62-142.
7. Culp, C. L. (2002). Risk Transfer: Derivatives in Theory and Practice. Wiley Finance. 67-87.
8. Berg, J. (2012). *The International Handbook of Risk Management: A Guide for Practitioners, Educators, and Researchers*. Wiley. 85-102.
9. Schneider, F., & Enste, D. (2000). Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy. *Economic Issues* No. 30, International Monetary Fund. 93-104.
10. Kaufmann, D., & Kraay, A. (2002). Governance Indicators: Where Are We, Where Should We Be Going? World Bank Policy Research Working Paper No. 3012. 18-20.
11. Fayyad, U., Piatetsky-Shapiro, G., & Smyth, P. (2020). From Data Mining to Knowledge Discovery: An Overview. *AI Magazine*, 17(3), 37-54.
12. Schmidt, R. (2017). *Risk Management in International Business: Theory and Practice*. Springer. 104-108.

ЎЗБЕКИСТОН ТАШҚИ СИЁСАТИДА АФҒОНИСТОН ОМИЛИ

Анвар ЮЛДАШЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси
“Бошқарувда АКТ” кафедраси профессори,
тарих фанлари доктори

Аннотация: мазкур мақолада Толибон ҳаракатининг ҳукуматга келгандан кейин Афғонистондаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазият ҳамда Афғонистондаги барқарорликни таъминлаш бўйича Ўзбекистоннинг ташаббуслари ёритилган.

Калит сўзлар: Афғонистон, Толибон ҳаракати, Марказий Осиё, таҳдидлар, Бутунжаҳон озиқ-овқат дастури, мамлакатдаги инфляция даражаси, қашшоқлик чегараси.

Афганский фактор во внешней политике Узбекистана

Анвар Юлдашев,

профессор кафедры “ИКТ в управлении”
Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан,
доктор исторических наук

Аннотация: в данной статье описывается социально-экономическая и политическая ситуация в Афганистане после прихода к власти движения Талибан и инициативы

Узбекистана по обеспечению стабильности в Афганистане.

Ключевые слова: Афганистан, движение Талибан, Центральная Азия, угрозы, Всемирная продовольственная программа, уровень инфляции в стране, черта бедности.

The Afghan factor in Uzbekistan's foreign policy

Anvar Yuldashev,

Professor of Department of ICT of Academy of
Public Administration Republic of Uzbekistan,
DSc (in Historical Sciences)

Abstract: this article describes the socio-economic and political situation in Afghanistan after the Taliban movement came to power, as well as Uzbekistan's initiatives to ensure stability in Afghanistan.

Keywords: Afghanistan, Taliban movement, Central Asia, World Food Program, inflation rate in the country, poverty line.

Кириш

Ҳозир Украина ва Яқин Шарқдаги воқеалар дунёнинг бошқа ҳудудларидаги муаммоларни, шулар қаторида Афғонистон масаласини ҳам жаҳон сиёсатида иккинчи даражага тушириб юборди. Ваҳоланки, айти пайтда, Афғонистонда оғир иқтисодий инқироз, мураккаб ҳарбий-сиёсий, кескин гуманитар вазият юзага келган бўлиб, минтақавий хавфсизлик ва барқарорликка таҳдидлар ошиб бормоқда. Мамлакат узоқ йиллар давомида гегемон давлатларнинг ўйин майдони бўлиб келган бўлса, эндиликда, ички низолар ва уларнинг натижаси сифатида террористик ҳаракатлар домида қолди. Нотинчликлар сабаб минглаб одамлар ҳаётдан кўз юмди, миллионлаб кишилар ўзга юртларда сарсон-саргардон бўлиб юрибди.

Афғонистондаги ҳукумат Толибон назоратига ўтиши билан, сиёсий инқироз иқтисодий инқирозга айланди. Толибон ҳукуматини тан олмаслик мазкур мамлакатга ташқи ёрдамнинг янада камайишига олиб келди. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 20,7 фоизга қисқариб, 14,3 млрд долларни ташкил этди. Бу эса, деярли 40 млн аҳолиси мавжуд бўлган Афғонистоннинг қарийб 85%и қашшоқлик чегарасидан паст даражада яшаётганидан далолат беради. Шулардан 3,5 миллиони – беш ёшга етмаган гўдаклар. 2022 йилнинг иккинчи ярми ва 2023 йилнинг биринчи ярмида 20 миллионга яқин аҳолининг озиқ-овқат билан таъминланмаганлиги аниқланган [1]. Агар сўнгги халқаро ҳисоб-китобларда келтирилган рақамларга таянилса, ҳозир Афғонистон аҳолисининг қарийб 85 фоизи кунига бир доллардан кам маблағга яшайди, ярмидан кўпи фавқулодда ёрдамга муҳтож, мамлакат ҳануз ялпи қашшоқликдан азоб чекмоқда.

Ўзбекистон минтақанинг Афғонистондаги Толибон ҳукумати билан яхши

сиёсий ва иқтисодий алоқаларга эга санокли давлатларидан бири ҳисобланади. Ўзининг янгича минтақавий ташқи сиёсати билан халқаро миқёсда эътибор ва эътироф топган Шавкат Мирзиёев, жанубий қўшнилари бўлган Афғонистон билан ҳам ҳар томонлама алоқаларни кучайтириш ва мустаҳкамлаш сиёсатини илгари сурмоқда. Расмий Тошкент Афғонистон Толибон ҳаракати сиёсий қаноти билан музокараларини ҳали улар ҳукуматга қайтмасидан анча аввал бошлаган ва Ўзбекистон Президенти бунинг асосий сабабини ҳам айнан хавфсизлик омили билан изоҳлаган.

Мавзу бўйича адабиётлар шарҳи

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (БМТ) 2023 йил учун ривожланиш Дастурида [2] Афғонистонда вазият Толибон назоратига ўтиши билан, сиёсий инқироз иқтисодий инқирозга айланганлиги, Толибон ҳукуматини тан олмаслик мазкур мамлакатга ташқи ёрдамнинг янада камайишига олиб келганлиги таъкидланади.

БМТнинг 2022 йилги Одам савдоси бўйича ҳисоботида [3] Толибон ҳокимиятни эгаллаб олгандан кейин болаларда қийинчиликлар кучайиб бораётганини, жумладан, 5 ёшдан 17 ёшгача бўлган 9 фоиз вояга етмаганлар (1,06 миллион) болалар меҳнатига жалб қилингани ва ўғил болаларнинг қизларга қараганда, одам савдоси қурбони бўлиш хавфи кўпроқ эканлиги таъкидланган.

БМТ янгиликларида [4], шунингдек, Бош котиб Антонио Гутерриш томонидан 2023 йил 1-2 май кунлари Қатар пойтахти Доҳада Афғонистон бўйича йиғилиш чақирилгани, унда мамлакат, айти дамда, дунёдаги энг йирик гуманитар инқирозни бошидан кечираётгани – мамлакат аҳолисининг учдан икки

қисми, 28 миллион киши фавқулдда ёрдамга муҳтож эканини эслатгани ёритилган.

Россия Федерациясининг “Независимая газета”сида [5] “Россияни янги жанубий фронт очилиши бўйича огоҳлантиришмоқда” номли мақолада Афғонистоннинг Толибон ҳукумати жиҳодчиларнинг Тожикистонда иккинчи фронтни очиш режаларига тўсқинлик қила олмаслигини ёки истамаслигини таъкидлашган. Бундан ташқари, “Толибон”нинг айрим нуфузли функционерлари “жиҳодни Афғонистондан ташқарига кўчириш” лойиҳасида иштирок этаётган баъзи террорчи гуруҳларга ёрдам бераётганини таъкидлаш учун асос борлигини маълум қилишган.

2022 йил 13 октябрдаги bbc.com нашрининг [6] “Мирзиёев Афғонистон борасида нима таклиф берди?” номли мақоласида Қозоғистон пойтахти Остона шаҳрида Осиёда Ҳамкорлик ва ишонч чоралари бўйича кенгашнинг VI саммитида Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев Афғонистондаги вазият алоҳида эътиборни талаб қилаётганига урғу берганлиги ёритилган.

2024 йил ноябрь ойида АҚШнинг “Миллий манфаатлар маркази” нашриётида Эндрю К. Качинс, Эльвира Айдарханова, Наджибулла Садид ва Зекрия Баракзайлар томонидан Анна Химмельфарб муҳаррирлиги остида чоп этилган “Афғонистон Қўштепаси: Марказий Осиёда канал ва сув ресурслари хавфсизлиги” (Afghanistan’s Qoshtepa Canal and Water Security in Central Asia) номли тадқиқот натижалари эътиборга молик.

Тадқиқотда муаллифлар Афғонистонда Қўштепа каналининг қурилиши эҳтимолий ҳалокатли оқибатларга олиб келиши мумкинлигига эътибор қаратишган. Мутахассисларнинг фикрича,

қурилишни тўхтатишнинг энди иложи йўқ. Қурилиш жараёнида бетонларнинг етишмаслиги сувнинг етарли даражада йўқотилишига олиб келади, юз минглаб куб метр сув ерга сингиб кетиб, тупроқнинг шўрланишига олиб келади. Бу Марказий Осиёдаги музликларнинг эриши билан бирга, минтақа учун экологик, иқтисодий ва ижтимоий хавфларни кучайтиради.

Мақолада бошқа материаллар ҳам ўз аксини топган ва таҳлил қилинган.

Тадқиқот методологияси

Мазкур мақолани тайёрлашда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мавзуга доир нутқлари методологик асос бўлиб хизмат қилди. Мақолада контент таҳлил, индукция ва дедукция, тарихий ҳамда воқеалар таҳлили (ивент-анализ) каби тадқиқот усулларидадан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар Афғонистондаги барқарорликни таъминлаш бўйича Ўзбекистон ташаббуслари

Афғонистонда барқарорлик ҳамда тинчликнинг ўрнатилиши ва унинг иқтисодий-ижтимоий тикланиши биз учун муҳим аҳамиятга эга. Бугунги кундаги глобал хавфсизликка бўлган жиддий таҳдидлар, айниқса, дунёнинг етакчи давлатлари ўртасидаги қарама-қаршиликлар кескинлашиб бораётган шароитда, манфаатдор томонлар ўз геосиёсий ўйинларида “Афғонистон картасидан” Марказий Осиёда барқарорликни издан чиқариш орқали “рақиб” давлатларга жиддий муаммолар яратишнинг бир варианты сифатида фойдаланиши мумкинлиги ҳеч кимга сир эмас.

Бу каби ҳаракатларнинг олдини олиш борасида, мамлакатимиз раҳбари Ш.Мирзиёевнинг: “Осиё минтақасида, биринчи навбатда, Марказий Осиёни Жанубий ва Шарқий Осиё, шунингдек, Яқин Шарқ билан самарали боғлайдиган ишлаб чиқариш ҳамда логистика

занжирлари ва транспорт йўлакларини яратиш орқали ўзаро боғлиқликни мустаҳкамлаш кераклиги” юзасидан берган таклифи муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Президенти қўшни Афғонистон муаммосига алоҳида эътибор қаратиб келмоқда. 2017 йилдан бошлаб, Ўзбекистоннинг Афғонистонга нисбатан сиёсати босқичма-босқич ўзгарди ва Афғонистон нафақат таҳдидлар манбаи, балки биргаликда ҳамкорлик қилиш учун катта салоҳиятга эга давлат сифатида ҳам кўрилмоқда.

2018 йил 27 март куни Тошкентда Афғонистон бўйича “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусида бўлиб ўтган халқаро конференцияда Шавкат Мирзиёевнинг: **“Энг ёмони, Афғонистондаги қуроли қарама-қаршилиқ ва зўравонлик шароитида бутун бир авлод вояга етди. Лекин бу, айрим экспертлар андишасизларча таъкидлаётганидек, “бой берилган авлод” эмас. Улар уруш, муҳтожлик ва қийинчиликлардан чарчаган одамлар, холос. Мен қатъий аминман: афғон халқида ўз фарзандлари ва келажак авлодларнинг бахт-саодати йўлида янги, тинч ҳаётни бошлаш ва барпо этиш учун куч-ғайрат, донишмандлик, мардлик ва матонат етарли, бугун барчамиз бирлашиб, жафокаш Афғонистон халқига тинчлик ва тараққиёт йўлида ёрдам қўлини чўзишимиз, уни қўллаб-қувватлашимиз ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир”** [7], деган баёноти, Ўзбекистоннинг Афғонистон бўйича ташқи сиёсатини белгилаб берди, десак янглиш бўлмайди.

Шавкат Мирзиёев ўз нутқида Афғонистон муваққат ҳукумати билан ўзаро ҳамкорлик бўйича умумий, келишилган ёндашувларни ишлаб чиқиш зарурлигини таъкидлаб ўтди. Ўзбекистон раҳбари Афғонистон ҳукумати мажбуриятларини босқичма-босқич бажариш алгоритмини тайёрлаш ва келишиш учун юқори даражадаги халқаро музокаралар гуруҳини тузиш ташаббуси билан Осиё

давлатларининг БМТ Бош Ассамблеясига қўшма мурожаати имкониятини кўриб чиқишни таклиф қилди.

Президент Шавкат Мирзиёев Марказий Осиё мамлакатларининг 2022 йил 21 июлдаги IV саммити чоғида шундай деган эди: **“Афғонистонда узоқ муддатли тинчликни таъминлаш, унинг ижтимоий ва иқтисодий тикланишига кўмаклашиш учун яқин ҳамкорликни давом эттириш бизнинг устувор вазифамиз бўлиб қолиши керак. Бу мамлакатдаги барқарорликдан ҳаммадан кўра кўпроқ манфаатдор бўлишимиз керак. Халқаро ҳамжамият бу муаммони қандай қабул қилиши кўп жиҳатдан бизга боғлиқ”** [8], деган таъкидлари алоҳида эътиборга эга.

Шунингдек, 2022 йил октябрь ойида Остона шаҳрида бўлиб ўтган Осиёда ҳамкорлик ва ишонч чоралари бўйича кенгаш VI саммитдаги нутқида Ўзбекистон раҳбари Афғонистондаги вазиятни ҳал этиш ва у ерда тинч ҳаётни тиклаш муҳимлигига эътибор қаратди. **“Бу мамлакат халқаро террористик марказга айланмаслиги учун зарур”**, – деган эди Ш.Мирзиёев [9].

Лекин фикримизча, умумий миқдори тахминан 9,5 миллиард долларни ташкил этувчи Афғонистоннинг хориждаги музлатилган маблағлари тезроқ қайтарилиши керак. Акс ҳолда қўшни Афғонистонда очликдан ўлаётганлар сони кескин ошиши мумкин.

2023 йил 7 март куни Тошкентда Афғонистон билан қўшни бўлган мамлакатлар махсус вакилларининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Ўзбекистон, Эрон, Хитой, Покистон, Тожикистон ва Туркменистон, Россия вакиллари иштирокида бўлиб ўтган мазкур мажлисни Ўзбекистон Президентининг Афғонистондаги махсус вакили Исматилла Иргашев очиб берди ва шундан сўнг учрашувнинг асосий қисми ёпиқ эшиклар ортида, оммавий ахборот воситаларининг кузатувисиз давом эттирилди [10]. Мажлисида иштирок этган 7 та давлат вакиллари Афғонистоннинг бугунги ҳу-

куматидан халқаро ҳамжамиятнинг талабларини ва шу билан бирга, халқаро жамиятга афғон ҳукумати томонидан берилган ваъдалар бажарилишини талаб қилган.

Шунингдек, 2023 йилнинг 13 апрель куни Самарқандда Ўзбекистон раислигида Эрон, Покистон, Россия, Тожикистон, Туркменистон ва Хитой ТИВ раҳбарлари иштирокида Афғонистонга қўшни давлатлар Тўртинчи вазирлар учрашуви бўлиб ўтди. Учрашувда Афғонистон муваққат ҳукумати Ташқи ишлар вазири Амир Хон Муттақий ва толибларнинг бошқа вакиллари иштирок этдилар. “Биз, Афғонистоннинг яқин қўшнилари сифатида бошқалардан кўра мамлакатдаги вазиятнинг тезроқ барқарорлашувидан кўпроқ манфаатдормиз. Қолаверса, хоҳлаймизми-йўқми, бугун Афғонистон иқтисодиётини тиклаш ва афғон халқига гуманитар ёрдам кўрсатиш учун асосий масъулият елкамизга тушди”, деб таъкидлади. Ўзбекистон ТИВ раҳбари Бахтиёр Саидов анжуман очилишида. Унинг сўзларига кўра, халқаро ҳамжамият фақат афғон халқига гуманитар ёрдам кўрсатиш билан чекланиб қолмаслиги керак – мамлакатда унинг тинч келажаги учун асос бўладиган иқтисодий ва инфратузилма лойиҳаларини илгари суриш зарур. Ишончимиз комилки, яқин келажакда Афғонистон масаласи минтақавий ва глобал хавфсизликнинг муҳим омилларидан бири бўлиб қолаверади, бу кўплаб мамлакатлар, биринчи навбатда, қўшни давлатлар манфаатларига таъсир қилади”, – дейди Бахтиёр Саидов.

Афғонистон ислом амирлиги Ташқи ишлар вазири Амир Хон Муттақий ўз нутқида Самарқанддаги учрашув “минтақамизнинг барқарорлиги, хавфсизлиги ва иқтисодий равнақи йўлида биргаликдаги садоқатимизни намойиш этишини таъкидлаган”. Унинг сўзларига кўра, амалдаги ҳукумат ташкил этилганидан деярли икки йил ўтган бўлса-да, “илдизлари Афғонистонга бориб тақала-

диган хавфсизлик соҳасида ҳеч қандай жиддий ҳодиса содир бўлмаган” ҳамда “Аксинча, Афғонистон минтақавий хавфсизлик, барқарорлик ва иқтисодий алоқалар призмасига қараш йўлидан боради. Сиёсий, хавфсизлик ва иқтисодий соҳалардаги ижобий ва қатъий минтақавий ҳамкорлик Афғонистон ва бутун минтақа манфаатларини таъминлашда фойдали бўлиши мумкин” [11], деб маълум қилган Афғонистон ТИВ раҳбари.

Учрашув иштирокчилари Афғонистонда терроризм ва хавфсизлик билан боғлиқ вазият оғирлигича қолаётганини таъкидлаб, терроризмга қарши кураш ва қўшни давлатлар ўртасида хавфсизликни таъминлаш соҳасида ҳамкорликни мустаҳкамлаш ҳамда терроризмга қарши ягона фронтни ривожлантириш тарафдори эканликларини тасдиқладилар. Томонлар барча террорчи гуруҳлар, хусусан, Ироқ ва Шом Ислом Давлати (ИШИД), Ал-Қойда, Шарқий Туркистон Исломий ҳаракати, Техрик-э-Толибон Покистон (ТТП), Балужистон озодлик армияси (БЛА), “Жундаллоҳ”, “Жайш ал-Адл”, “Жамоат Ансоруллоҳ”, Ўзбекистон Исломий ҳаракати (ЎИХ) ва Афғонистонда жойлашган бошқа террорчилик ташкилотлари минтақавий ва глобал хавфсизликка жиддий таҳдид солишда давом этаётганлигини яна бир бор таъкидлашди.

2024 йил 4 сентябрь куни Тошкентда Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг Минтақавий аксилтеррор тузилмаси ҳамда МДХнинг терроризм ва экстремизмга қарши курашиш ташкилотининг конференцияси бўлиб ўтди. Унда сўз олган Ўзбекистон Давлат хавфсизлик хизмати раиси Абдусалом Азизов ШХТга аъзо давлатларни “Хуросон вилояти”га қарши курашда Афғонистонни қўллаб-қувватлашга чақирди. “Афғонистон ҳукумати ўз имкониятлари ва ресурсларидан келиб чиқиб, халқаро терроризмга қарши курашмоқда, афғон махсус хизмати ХВИД (Хуросон вилоя-

ти Ислом давлати)га қарши курашда етакчилик қилиб, муайян натижаларга эришмоқда. Шу боис, душманга қарши биргаликда курашишимиз керак. “Хурсон вилояти”га қарши курашда Афғонистонга ёрдам кўрсатиш муҳим, чунки қарши чораларни заифлаштириш бу гуруҳнинг кучайишига сабаб бўлади, бу эса, ўз навбатида, минтақа хавфсизлигига хавф солади”, – деди генерал-лейтенант Абдусалом Азизов [12].

Бугун Ўзбекистон учун энг муҳими – Афғонистонда уруш тўхтаб, тинч ва барқарор муҳитнинг юзага келишидир. Фақат шундай вазиятдагина Ўзбекистоннинг жанубий йўналишидаги, шу жумладан, ушбу қўшни давлатга тегишли кўплаб геостратегик иқтисодий лойиҳаларни амалга ошириш учун қулай замин яратилади. Афғонистонда тинчлик ўрнатилса, авваламбор, Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг бошқа қўшни давлатлари учун жанубга йўл очилади, яъни улар учун янги савдо йўллари орқали Покистон, Ҳиндистон ҳамда Яқин Шарқ бозорларига тўғридан-тўғри кириб бориш имконияти пайдо бўлади. Шунингдек, Ўзбекистон ўзининг транзит ва экспорт салоҳиятини кенг қўламда ривожлантириш имконига эга бўлади. Натижада, Ер юзининг 2 миллиарддан кўпроқ одами яшайдиган, ялпи ички маҳсулоти 3,5 триллион доллар бўлган Жанубий Осиё мамлакатлари биз учун йирик иқтисодий бозор бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Жанубий Осиё мамлакатлари ҳам Афғонистон ва Ўзбекистон ҳудудлари орқали Шимол тарафдаги бошқа Марказий Осиё давлатлари ҳамда Россия ва Хитой бозорларига қисқа йўл билан кириб келишлари мумкин бўлади. Ушбу ижобий имконият Афғонистонни йирик транзит давлатга айлантириб, мамлакат иқтисодиётини жадал тарзда ривожлантириш истиқболини яратади. Боз устига, ушбу юртга хорижий сармоялар оқими кучайиб, унинг ҳудудида жойлашган қазилма бойликлар афғон халқи рав-

нақига хизмат қилишни бошлайди. “Мозори Шариф – Қобул – Пешовар” темир йўл лойиҳаси тўлиқ амалга оширилиши билан Покистондан Ўзбекистонга юк ташиш учун 35 кун эмас, 5-7 кун сарфланиши кутилмоқда. Ҳисоб-китобларга кўра, контейнерни Тошкентдан Карачи портига етказиш нархи тахминан 1400–1600 долларга тенг бўлади, ҳозир амалдаги “Тошкент – Бандар Аббос” йўналишида бу харажат 2600–3000 долларни ташкил қилмоқда. Мозори Шарифдан Пешоваргача бўлган 600 км темир йўл қурилиши доирасида 11 та кўприк, 7 та туннель ва 641 та сув ўтказгич тизимлари яратилади, бу Афғонистоннинг ривожланишига ёрдам бериши мумкин.

Ўзбекистон томонидан халқаро ҳамжамият ва давлатлар томонидан инсонпарварлик ёрдами ҳамда БМТ агентликлари ва инсонпарварлик ёрдами ташкилотларига мамлакат аэропортлари, темир йўллари, энг муҳими, Афғонистон ва Ўзбекистоннинг Амударё орқали ўтадиган Дўстлик кўпригидан фойдаланишига рухсат берилган. Афғонистон импорт қилаётган маҳсулотларнинг учдан бир қисми Ўзбекистон ҳудуди орқали олиб кирилмоқда.

Кейинги қисқа вақт ичида минтақамизда айнан Шавкат Мирзиёевнинг саъй-ҳаракатлари туфайли янгича геосиёсий ҳамда геоиқтисодий муҳит яратилди. Ҳозирги кунда “Янги Ўзбекистон” деган атама минтақада ўзгача бир геосиёсий омил – “Шавкат Мирзиёев феномени”ни юзага келганини англатмоқда. Минтақанинг ташқи имижини ҳам ижобий томонга ўзгарди. Шавкат Мирзиёев Ўзбекистоннинг афғон масалага бўлган ёндашувини қуйидаги оддий, лекин аниқ сўзлар билан ифодалаган: “Афғонистон хавфсизлиги – бу Ўзбекистон хавфсизлиги демакдир” [13].

Қўштепа канали қурилиши бўйича

Марказий Осиёнинг барча республикаларида сув танқислиги тобора кучайиб бораётган бир пайтда, “Толибон” томонидан қурилатган Қўштепа канали вазиятни янада кескинлаштириши мумкин. Канал қуриб битказилса, Амударё сувининг 20 фоиздан 30 фоизгача қисми Афғонистоннинг шимолий ҳудудларига йўналтирилади.

“Толибон” ҳукумати 2022 йил март ойидан бошлаб, Балх вилоятида улкан Қўштепа каналини қуришни бошлади. Янги каналнинг узунлиги – 285 км., эни – 100 метр, чуқурлиги 8,5 метр бўлиши кўзда тутилган бўлиб, лойиҳа қиймати тахминан 684 миллион долларни ташкил этади. Канал давлат маблағлари ҳисобига қурилатгани айтилади, лекин маълумотларга кўра, лойиҳа АҚШнинг USAID – Халқаро тараққиёт агентлиги томонидан молиялаштирилган. Лойиҳани тўлиқ якунлаш 2028 йилга мўлжалланган. Қурилиш ишларига 6 мингга яқин ишчи жалб этилган. Қўштепа канали Афғонистоннинг Балх вилояти Калдар туманидан бошланиб, Жаузжон вилоятидан ўтиб, Фарёб вилоятининг Андхой туманигача етиб боради. Канал ишга туширилгач, Афғонистон шимолидаги Балх, Жоузжон, Фарёб вилоятларидаги 550 минг гектаргача ерни суғориш имконини беради, бироқ Амударё сувининг камайиши натижасида, Ўзбекистон ва Туркменистон қишлоқ хўжалигига салбий таъсир кўрсатади.

Каналнинг 108 километрлик биринчи қисми 1,5 йил давомида қурилиб, 11 октябрь куни тантанали равишда фойдаланишга топширилди. Канал Ўзбекистоннинг таклифларига қарамай, бетонлаштирилмади. Германияда истиқомат қилувчи афғон муҳандиси Нажибуллоҳ Садид “Толибон”нинг мураккаб муҳандислик ишларини, хусусан, сув ўтказгичлар ва кўприклар қуришни бошқара олишига шубҳа билан қараган ва каналнинг тупроқ ўзанли эканидан хавотир-

далигини таъкидлаган. “Бундай ҳолда, унинг кўп суви минтақанинг қуруқ, қумли тупроғида йўқолиб кетади”, деган эди у.

Халқаро ҳуқуққа кўра, трансчегаравий дарёлардан фойдаланишга унинг ўзанида жойлашган барча давлатлар ҳақли, лекин ким, қачон ва қанча сув ишлатишини давлатлар квоталар ва бошқа механизмлар воситасида ўзаро келишиб олиши керак. Бахтга қарши, Афғонистон БМТнинг сув конвенциясини ҳам, Марказий Осиёда сувдан фойдаланишга доир ҳужжатларни ҳам имзоламаган. 1946 йилда Кобулда Собиқ иттифоқ ва ўша пайтдаги афғон ҳукумати ўртасида Амударё бўйича музокаралар ўтказилган ва келишувга эришилган, аммо Амударё сувини тақсимлаш масаласи тўғридан-тўғри кўриб чиқилмаган ва кейинчалик ўтказилган музокараларда ҳам бу жиҳатга эътибор қаратилмаган.

Бугунги кунда Марказий Осиёдаги сув муносабатлари 1992 йилда Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон томонидан имзоланган Олмаота келишуви билан тартибга солинади. Сув ресурсларини бошқаришда Давлатлараро мувофиқлаштирувчи комиссия асосий роль ўйнайди, комиссия сув таъминотининг узоқ муддатли дастурини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди.

Шунингдек, минтақада сувдан фойдаланиш БМТнинг 1992 йилдаги Трансчегаравий сув оқимлари ва халқаро кўлларни муҳофаза қилиш ҳамда улардан фойдаланиш тўғрисидаги конвенцияси билан ҳам назорат қилинади. Ўзбекистон, Туркменистон ва Қозоғистон мазкур конвенцияни ратификация қилган.

Афғонистон эса, Марказий Осиёдаги сув ресурсларидан фойдаланиш бўйича юқорида қайд этилган шартномаларнинг ҳеч бирига қўшилмаган. Бу ўринда энг нозик жиҳат шундаки, Афғонистоннинг Амударёдан фойдаланиш ҳуқуқини ҳеч ким инкор эта олмайди, лекин глобал ва минтақавий келишувларда иштирок этмаслиги афғонларга сувдан фойдаланишда ҳеч қандай ҳуқуқ ва мажбурият юкламайди. Бу эса, икки томонлама муносабатларда кескинликни келтириб чиқариши мумкин.

“TOLONews” ахборот агентлигининг хабар беришича “Толибон”нинг Энергетика ва сув вазири вазифасини бажарувчи Абдул Латиф Мансур Афғонистоннинг қўшни давлатлар билан Амударё сувидан фойдаланиш муаммосини муҳокама қилишга тайёрлигини билдирди. “Ўз хавотирини билдирганлар келишув асосида иш кўриши керак, лекин Афғонистоннинг ҳеч ким билан сув бўйича шартномаси йўқ. Биз ҳам бу борада ҳеч қандай келишув ёки шартнома тузмаганмиз. Агар келишув бузилганида, биз, албатта, бунга чора кўрган бўлардик”, деган “Толибон” вакили. Аввалроқ, 2023 йилнинг 15 сентябрь куни Душанбе шаҳрида бўлиб ўтган Оролни қутқариш халқаро жамғармаси таъсисчи давлатлари раҳбарлари кенгашининг навбатдаги йиғилишида Шавкат Мирзиёев “Қўштепа” канали қурилиши юзасидан ўз хавотирларини билдириб, каналнинг ишга туширилиши Марказий Осиёдаги сув балансини тубдан ўзгартириши мумкинлигини айтган эди: “Ҳурматли делегациялар раҳбарлари, мен ҳам “Қўштепа” канали бўйича ўз қарашларим билан ўртоқлашмоқчиман. Моҳият-эътиборига кўра, минтақамизда сувдан фойдаланиш жараёнида бизнинг мамлакатларимиз билан ҳеч қандай мажбурият асосида боғланмаган янги иштирокчи пайдо бўлди. Шу муносабат билан биз Афғонистон вакиллари билан сув ресурсларидан биргаликда фой-

даланиш бўйича минтақавий мулоқотга жалб этиш масаласини кўриб чиқишни таклиф қиламиз”.

Шу йилнинг 12 октябрь куни Қўштепа канали қурилишининг 177 километрлик 2-босқичи қурилишига старт берилди. Очилиш маросимида сўзга чиққан “Толибон” расмийлари минтақа давлатлари, хусусан, Ўзбекистондан Қўштепа канали қурилиши бўйича ташвишланмасликни сўради. Улар Афғонистон минтақавий муаммоларни дипломатик алоқалар орқали ҳал қилишга тайёрлигини билдиришди.

Афғонистонда Қўштепа каналининг қурилиши эҳтимолий ҳалокатли оқибатларга олиб келиши мумкинлиги ҳақида Америка маркази ҳам хабар берди [14]. Мутахассисларнинг фикрича, қурилишни тўхтатишнинг энди иложи йўқ. Қурилиш жараёнида бетонларнинг етишмаслиги сувнинг етарли даражада йўқотилишига олиб келади: юз минглаб куб метр сув ерга сингиб кетиб, тупроқ шўрланади. Бу Марказий Осиёдаги музликларнинг эриши билан бирга, минтақа учун экологик, иқтисодий ва ижтимоий хавфларни ҳам кучайтиради.

Юқоридаги муаммо юзасидан Халқаро ҳамжамият зарарни минималлаштириш учун Толибон ҳукуматини канал қуриш жараёнида замонавий технологиялардан фойдаланишга кўндириш лозимлигини таъкидламоқда.

ЮНИСЕФ маълумотларига кўра, Қўштепа канали қурилиши Амударёдан сув оқимининг 8-20 фоизини бошқа томонга буриб юборади. Бу жараён Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида 250 минг иш ўрнининг йўқолишига ва мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 0,7 фоизга қисқаришига олиб келиши мумкин [15].

Хулоса

Марказий Осиёдаги сув ресурслари учун кураш тобора шиддатли тус олиши жиддий ташвиш уйғотмасдан қолмайди, чунки бу келажақда маълум бир кескинликни келтириб чиқаради, бунга мисол сифатида 2022 йилнинг май ойида Толибон ва Эрон ўртасидаги қуроли тўқнашувларни келтириш мумкин.

Толибон томонидан Амударёдан сув олиш мақсадида қурилаётган Қўштепа канали келажақда Ўзбекистон ва Туркманистон учун жиддий муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Қўштепа каналининг қурилиши бўйича маълумотлар таҳлили канал қуйидаги салбий оқибатларни юзага келтириши мумкинлигини кўрсатмоқда.

Биринчидан, Афғонистон шимолида экин экиш учун фойдаланилмоқчи бўлган ерлардаги тузлар доимий равишда ювилиши керак. Шўрлар ювилган дренаж суви борадиган ягона жой – Амударёдир. Бу эса Амударёнинг ўрта оқимида ва айниқса, унинг қуйи оқимида аллақачон қийин, баъзи жойларда ҳалокатли ҳолатга келган экологик вазиятни янада мураккаблаштиради. Сув танқислиги ва туз миқдорининг ортиши каналнинг қуйи оқимида деҳқончилик қилишни янада қийинлаштиради. Яъни Қўштепа канали туфайли шўрланиш даражаси ортиши мумкин.

Иккинчидан, Қўштепа канали қурилаётган Шимолий Афғонистон – “Толибон”нинг тўлиқ ҳокимияти ўрнатилмаган, беқарор ҳудуд ҳисобланади. Хусусан, сўнгги бир неча ой ичида ИШИД – Хуро-

сон террорчилик ташкилоти томонидан Балх вилоятига бир неча бор ҳужумлар уюштирилди ва ҳаттоки, вилоят губернатори ҳам ўлдирилди. Бундан ташқари, Ҳилманд дарёсидан фойдаланиш бўйича Эрон ва “Толибон” ҳукумати ўртасида низонинг юзага келиши ва қуроли тўқнашувга айланиб кетиши Афғонистонга ҳам қўшни давлатлар учун ҳам ёмон сигнал бўлиши мумкин.

Учинчидан, сув ҳажми ўзгаргандан кейин ҳудудлардаги сув иншоотларини ўзгартириш ёки қайта қуриш керак бўлиши мумкин, бу эса, қўшимча харажатларни талаб қилади. Демак, Афғонистон ва Амударё ҳавзасидаги бошқа давлатлар ўртасида ўзаро мулоқот бўлмаса, юзага келган ҳолат “Толибон”ни янада яккалаб қўйиши ва минтақавий хавфсизлик муаммосини кучайтириши мумкин. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон томони “Толибон” ҳукумати билан ўзаро муросага келишга ҳаракат қилиши лозим.

Умуман олганда, Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2023 йилнинг 9-10 ноябрь кунлари Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотининг 16-саммитидаги нутқида таъкидлаганидек, афғон халқига гуманитар ёрдам кўрсатишни кўпайтириш, ушбу мамлакатдаги ўткир ижтимоий-иқтисодий муаммоларни жамоавий масъулият ва мақбул механизмлар асосида ҳал этишимиз керак. Ушбу мамлакатни минтақавий интеграция жараёнларига фаол жалб этиш барқарор тараққиётимизнинг ажралмас ва зарурий шартидир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. WFP Afghanistan: Situation Report <https://uz.kursiv.media/2023-04-19/oon-85-naseleniya-afganistana-nahoditsya-za-chertoj-bednosti/>
2. Доклад Программы развития ООН (ПРООН) “Социально-экономические перспективы Афганистана на 2023 год” <https://news.un.org/ru/interview/2023/04/1440107>
3. 2022 Trafficking in Persons Report: Afghanistan. <https://www.state.gov/reports/2022-trafficking-in-persons-report/afghanistan/>
4. Новости ООН. Глава ООН созвал встречу по Афганистану в Дохе. <https://news.un.org/ru/story/2023/05/1440532>
5. Независимая газета “Россию предупреждают об угрозе появления нового, южного фронта” https://www.ng.ru/kartblansh/2023-05-04/100_04052023_kb1.html
6. Мирзиёев Афғонистон борасида нима таклиф берди? // <https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-63243784>
7. <https://xs.uz/uzkr/post/afgoniston-bojicha-toshkent-konferentsiyasining-deklaratsiyasi>
8. Афғонистонга қўшни мамлакатларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш бу мамлакатда мустаҳкам тинчлик ўрнатишда ҳал қилувчи роль ўйнаши мумкин. <https://www.gov.uz/uz/news/view/36792>
9. What did Mirziyoyev propose regarding Afghanistan? // <https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-63243784>
10. Афғонистонга қўшни мамлакатларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш бу мамлакатда мустаҳкам тинчлик ўрнатишда ҳал қилувчи роль ўйнаши мумкин. <https://www.gov.uz/uz/news/view/36792>
11. 2023 йилнинг 13 апрель куни Самарқандда Афғонистонга қўшни давлатлар ташқи ишлар вазирлари учрашуви бўлиб ўтди. URL//<https://www.gazeta.uz/uz/2023/04/14/afghanistan/>
12. <https://sputniknews.uz/20240904/afghanistan-terrorchilik-harakat-45490224.html>
13. URL//<https://xs.uz/uzkr/post/afgoniston-mozharosi-va-yangi-ozbekiston-eski-muammoga-yangicha-yondashuv>
14. <https://cftni.wpenginepowered.com/wp-content/uploads/2024/11/2024-11-26-CFTNI-Afghanistans-qoshtepa-canal-and-water-security-in-central-asia.pdf>
15. <https://cftni.wpenginepowered.com/wp-content/uploads/2024/11/2024-11-26-CFTNI-Afghanistans-qoshtepa-canal-and-water-security-in-central-asia.pdf>
16. Инфляция в Афганистане 2023 | Индекс потребительских цен | Take-profit.org <https://take-profit.org/statistics/inflation-rate/afghanistan/>
17. The World Bank In Afghanistan <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview>
18. Водная война, борьба внешних сил и афганская угроза: что ждет Центральную Азию? <https://www.icgp-ew.com/vodnaya-vojna-borba-vneshnih-sil-i-afganskaya-ugroza-cto-zhdet-tsentralnuyu-aziyu/>
19. Столкновения между Талибаном и Ираном (2023) <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
20. Афганистан строит канал, в котором хочет забирать до трети воды из Амударьи. Чем это грозит Узбекистану, Таджикистану и Туркменистану? <https://www.currenttime.tv/a/32352247.html>
21. Pipe dreams: The Taliban and drugs from the 1990s into its new regime <https://www.brookings.edu/articles/pipe-dreams-the-taliban-and-drugs-from-the-1990s-into-its-new-regime/>
22. Газета уз.//<https://www.gazeta.uz/ru/2022/11/04/opium/>
23. Inside the Taliban's war on drugs - opium poppy crops slashed <https://www.bbc.com/news/world-asia-65787391>
24. Толибон Ўзбекистондан нима истагини очиқлади, ҳаракат айтганидан қайтмай-дими, буёғига Тошкент нима қилади, минтақага-чи, таҳдид кучайдими? // <https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-69318612>

ЎЗБЕКИСТОН ВА ЮНЕСКО: ЎЗАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Алишер УМАРОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси
проректори, педагогик фанлари
доктори, профессор

Қодир ЖЎРАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги Давлат
бошқаруви академияси Илмий
тадқиқотлар ва илмий-педагогик
кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи,
сиёсий фанлар доктори, профессор

Аннотация: мақолада сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг минтақавий ва халқаро жараёнлардаги иштироки сезиларли даражада фаоллашганлиги, Ўзбекистон қатор давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан самарали ҳамкорлик алоқаларини ўрнатгани, улар ичида ЮНЕСКО алоҳида ўринга эгаллиги қайд этилган. Ўзбекистон ушбу нуфузли ташкилот билан турли соҳаларда самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда. ЮНЕСКО Бош конференциясининг навбатдаги, 43-сессиясини 2025 йилда Самарқанд шаҳрида ўтказиш бўйича ташкилотга аъзо 194 давлат томонидан қабул қилинган тарихий қарор – бу, шубҳасиз, ҳозирги кунда Ўзбекистонда амалга оширилаётган тизимли ислохотларга берилган юксак баҳодир.

Калит сўзлар: халқаро ташкилотлар, ЮНЕСКОнинг юбилей саналари, халқаро фестиваллар, ЮНЕСКО кафедралари, Бутунжаҳон мероси рўйхати, Инсониятнинг номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхати, “Жаҳон хотираси” реестри, Бутунжаҳон биосфера қўриқхоналари тармоғи, Ижодкор шаҳарлар тармоғи, ЮНЕСКО Бош конференциясининг 43-сессияси.

Узбекистан и ЮНЕСКО: основные направления взаимодействия

Алишер Умаров,
проректор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор педагогических наук, профессор,

Кодир Жураев,
заведующий отдела “Научных исследований и подготовки научно-педагогических кадров” Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор политических наук, профессор

Аннотация: в последние годы участие Узбекистана в региональных и международных процессах значительно активизировалось. Налажено плодотворное сотрудничество с рядом зарубежных стран и международных организаций, среди которых особое место занимает ЮНЕСКО. Узбекистан эффективно сотрудничает с этой авторитетной организацией в различных сферах. Принятое 194 государствами-членами организации историческое решение о проведении

очередной, 43-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО в г. Самарканде в 2025 году, несомненно, является высокой оценкой системных реформ, реализуемых в Узбекистане в настоящее время.

Ключевые слова: международные организации, юбилейные даты ЮНЕСКО, международные фестивали, кафедры ЮНЕСКО, список всемирного наследия, репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества, реестр "Память мира", всемирная сеть биосферных заповедников, сеть творческих городов, 43-я сессия Генеральной конференции ЮНЕСКО.

Uzbekistan and UNESCO: main directions of mutual cooperation

Alisher Umarov,

Vice-Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Kodir Zhuraev,

Head of "Scientific Research and Training of Scientific and Pedagogical Staff" Department

of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Political Sciences, Professor

Abstract: in recent years, Uzbekistan's participation in regional and international processes has significantly increased. Fruitful cooperation has been established with a number of foreign countries and international organizations, among which UNESCO occupies a special place. Uzbekistan effectively cooperates with this authoritative organization in various fields. Historic decision adopted by 194 member states of the organization to hold the next, 43rd session of the General Conference of UNESCO in Samarkand in 2025 is undoubtedly a high assessment of the systemic reforms currently being implemented in Uzbekistan.

Keywords: international organizations, UNESCO anniversaries, international festivals, UNESCO Chairs, World Heritage List, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, "Memory of the World" Register, World Network of Biosphere Reserves, Creative Cities Network, 43rd session of the General Conference of UNESCO.

Сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг минтақавий ва халқаро жараёнлардаги иштироки сезиларли даражада фаоллашди ва унинг халқаро имижига юқори даражада юксалди. Мамлакатимиз анча фаол ва прагматик ташқи сиёсат юритмоқда. Ушбу сиёсат ўзининг прогрессив характери ва тинчликпарварлиги билан халқаро ҳамжамият эътирофига сазовор бўлмоқда. Бугунги кунда юртимиз дунёга кенг очилиб, жаҳондаги барча тинчликсевар давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан тенг ҳуқуқлилик ҳамда ўзаро манфаат асосида ҳамкорлик алоқаларига эга.

Ўзбекистоннинг ҳозирги тинчликпарвар, прогрессив ташқи сиёсати ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев қуйидагиларни таъкидлайди: "Биз қатор халқаро ташкилотлар ва давлатлар раҳбарлари билан мулоқотларда бугунги кунда глобал миқёсда ўзаро ишонч, адолат ва ҳам-

жиҳатликка эҳтиёж кучайиб бораётганига урғу бериб, халқаро муносабатларда уларга устувор аҳамият қаратиш зарурлигини таъкидлаб келмоқдамиз. Негаки, айнан мана шундай очиқ ва самимий мулоқотлар, томонларнинг манфаат ва ҳуқуқларини ҳурмат қилишга асосланган ёндашувлар орқали умумий мақсадларга эришиш мумкин" [1].

Дарҳақиқат, сўнгги йилларда мамлакатимизнинг халқаро алоқалари жуғрофияси, нуфузли халқаро ва минтақавий ташкилотлар, глобал молия институтлари билан ҳамкорлиги сезиларли даражада кенгайиб, сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилди. Бир сўз билан айтганда, Ўзбекистон бугунги кунда 155 та мамлакат билан дипломатик алоқалар ўрнатган бўлса, яна 100 дан ортиқ халқаро ташкилотларнинг тўлақонли аъзоси ҳисобланади [2].

Мамлакатимиз самарали ҳамкорлик алоқалари ўрнатган ушбу халқаро таш-

килотлар ичида ЮНЕСКО алоҳида ўринга эгадир. Ушбу нуфузли ташкилот, унинг дунёда тутган ўрни ва фаолияти ҳақида тўхталиб шуни таъкидлаш лозимки, у БМТнинг ихтисослашган муассасаларидан бири бўлиб, Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, 1946 йил ташкил этилган. Ташкилотнинг Низомида унинг асл мақсади “халқлар ўртасида таълим, фан ва маданият соҳасидаги ҳамкорликни кенгайтириш орқали тинчлик ва хавфсизликка кўмаклашишдан иборат” [3] эканлиги алоҳида белгилаб қўйилган. Бош қароргоҳи Париж шаҳрида жойлашган ЮНЕСКО норасмий равишда “БМТнинг ғоялар лабораторияси” [4] деб ҳам юритилади. Улуғ ҳинд мутафаккири ва давлат арбоби Жавоҳарлал Неру ўз вақтида ЮНЕСКОга “инсониятнинг виждони” [5], деб таъриф берган эди.

Ҳозирда ЮНЕСКОга 194 та мамлакат аъзо бўлиб, бундан ташқари, яна 12 та мамлакат ва ҳудудлар ассоциатив аъзо [6] мақомига эга. Бугунги кунда 400 дан ортиқ халқаро ноҳукумат ташкилотлар ва жамғармалар, халқаро ва ҳудудий бирлашмалар ЮНЕСКО билан ҳамкорлик қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ЮНЕСКОга 1993 йил 26 октябрда аъзо бўлиб кирди. 1996 йилдан бери Тошкент шаҳрида ЮНЕСКО ваколатхонаси фаолият кўрсатмоқда. ЮНЕСКО Низомида “ташкилотга аъзо давлатлар ЮНЕСКО ишлари бўйича Миллий комиссия тузиб, шу комиссия орқали ташкилот билан алоқаларини мувофиқлаштириб боришлари лозимлиги” [7] кўрсатилган. Шу нуқтаи назардан, 1994 йил 29 декабрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тузилмасида ЮНЕСКО ишлари бўйича Миллий комиссия ташкил этилди.

Ўтган давр мобайнида Ўзбекистон ЮНЕСКО билан турли йўналишларда самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда. Бу борада, энг аввало, ЮНЕСКО томонидан 1992-2001 йиллар давомида нашр этилган **“Марказий Осиё цивилизациялари тарихи” [8] китобини** нашрга тайёрлашда ўнлаб давлатлардан, шу жумладан, ўзбекистонлик тарихчи ва археолог олимлар фаол қатнашганини алоҳида таъкидлаш зарур.

Яна бир йўналиш **ЮНЕСКОнинг юбилей саналарини** нишонлаш бўйича фаолиятдир. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистоннинг қадим тарихи билан боғлиқ саналарни ЮНЕСКО раҳнамолигида кенг нишонлаш мамлакатимиз ҳали мустақил бўлишидан олдин бошланган эди. Мисол тариқасида, ЮНЕСКО доирасида нишонланган Абу Райҳон Беруний (1973 й.) ва Абу Али ибн Сино (1980 й.) таваллудининг 1000 йиллигини келтириш мумкин. Мустақиллик йилларида эса, бу анъана янада ривожланиб, 1994 йилда Мирзо Улуғбекнинг 600 йиллиги, 1996 йилда Амир Темурнинг 660 йиллик юбилейи доирасида ЮНЕСКОнинг Париждаги бош қароргоҳида Амир Темур ҳафталиги, илмий конференция ва кўргазма ташкил этилди.

Умуман, 1994-2024 йиллар мобайнида ўзбек халқининг шонли ўтмиши билан боғлиқ ўнлаб юбилей саналари ЮНЕСКО раҳнамолигида нишонланганини алоҳида таъкидлаш зарур. Жумладан, 2023 йил сентябрда ЮНЕСКО Бош қароргоҳида қомусий олим Абу Райҳон Беруний таваллудининг 1050 йиллиги кенг нишонланди. ЮНЕСКО халқаро юбилейларининг кейинги икки йиллик (2024-2025 йй.) рўйхатига “Девони луғоти турк” асарининг 950 йиллиги, Али Қушчи хотирасининг 550 йиллиги ҳамда қорақалпоқ шоири Ажинияз Қосибай ўғлининг 200 йиллиги киритилди [9].

Бундан ташқари, ЮНЕСКО билан ҳамкорликда “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали, фольклор, бахшичи-

лик санъати, ҳунармандчилик, мақом санъати фестиваллари ЮНЕСКО шафелигида ўтказиб келинмоқда.

ЮНЕСКО билан ҳамкорликнинг кейинги йўналиши бу кадрлар тайёрлаш салоҳиятини оширишга бевосита ёрдам кўрсатиш мақсадида, мамлакатимиз олий таълим муассасаларида ташкил этилган **ЮНЕСКО кафедраларидир**. Юртимиздаги етакчи олий таълим муассасаларида ЮНЕСКОнинг “Дунё динларини қиёслама тадқиқ этиш”, “Сув дипломатияси, сув ресурсларини бошқариш ва атроф-муҳит муҳофазаси”, “Маданият туризми” каби 8 та кафедраси фаолият олиб бормоқда [10].

Мамлакатимизнинг ЮНЕСКО билан икки томонлама муносабатларида ЮНЕСКОнинг халқаро рўйхатлари алоҳида ўрин тутди. Бу борада қуйидаги бир қатор рўйхат ва регистрларни алоҳида санаб ўтиш мумкин.

1. ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси рўйхатига шу пайтга қадар Ўзбекистондаги 7 та объект киритилган бўлиб, булар: “Хивадаги Ичан қалъа мажмуаси”, “Бухоро шаҳрининг тарихий маркази”, “Шаҳрисабз шаҳрининг тарихий маркази”, “Самарқанд – маданиятлар чорраҳаси”, “Ғарбий Тянь-Шань”, “Турон чўллари” ҳамда “Ипак йўли: Зарафшон-Қорақум коридори”дир [11].

Кейинги йилларда Ўзбекистондаги турли қадамжолар ва асори-атиқаларни ЮНЕСКО рўйхатларига киритиш ишлари янада кенгаймоқда. Таъкидлаш жоизки, “Ипак йўли: Зарафшон-Қорақум коридори” (Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor) 2023 йилда киритилган бўлиб, унинг номзодномаси Ўзбекистон, Туркманистон ва Тожикистон томонидан ҳамкорликда тайёрланиб, тақдим этилди [12].

Мазкур номзодномага киритилган жами 31 та тарихий обида турли даврларда бунёд этилган бўлиб, барчаси тарихий Буюк ипак йўлида жойлашган. Марказий Осиё халқларининг бой ма-

даний-тарихий мероси дурдоналари ҳисобланмиш ушбу ноёб обидаларнинг 15 таси – Ўзбекистон, 9 таси – Тожикистон ва 7 – таси Туркманистон ҳудудида жойлашган.

“Ипак йўли: Зарафшон-Қорақум коридори” номзодномасидаги Ўзбекистон ҳудудида жойлашган 15 та обида қуйидагилардан иборат: Жартепа оташпарастлар ибодатхонаси, Сулаймонтепа, Кофирқалъа қўрғони, Дабуссия қўрғони, Қосим Шайх меъморий мажмуаси, Мирсаид Баҳром мақбараси, Работи Малик карвонсаройи ва Сардоба, Деггарон масжиди, Чашмаи Айюб мақбараси, Вардонзе қўрғони, Вобкент минораси, Баҳоуддин Нақшбанд меъморий мажмуаси, Чор Бакр некрополи, Варахша қўрғони ҳамда Пойкент қўрғони [13].

2. ЮНЕСКОнинг Инсониятнинг номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига ўзбек халқи номоддий маданий меросининг 15 та элементи (шундан 11 таси 2016 йилдан кейин) киритилган. Булар: “Шошмақом” (Тожикистон билан биргаликда), “Бойсун маданий анъаналари”, “Катта ашула”, “Аския – зукколик санъати”, “Палов билан боғлиқ маданият ва анъаналар”, “Наврўз байрамини нишонлаш анъаналари” (Афғонистон, Озарбайжон, Ҳиндистон, Эрон, Ироқ, Қозғистон, Қирғизистон, Покистон, Тожикистон, Туркманистон ва Туркия билан биргаликда), “Марғилон ҳунармандчиликини ривожлантириш маркази: атлас ва адрас тайёрлашнинг анъанавий технологияларини сақлаш”, “Лазги”, “Миниатюра санъати”, “Бахшичилик”, “Ипакчилик ва анъанавий ипак тайёрлаш санъати”, “Хўжа Насриддин ҳақидаги анъанавий ҳикоялар”, “Ўзбекистон кулолчилиги санъати”, “Иллюминация санъати: наққошлик” (Озарбайжон, Тожикистон, Туркия ва Эрон билан биргаликда), “Ифторлик ва унинг ижтимоий-маданий анъаналари” (Озарбайжон, Туркия ва Эрон билан биргаликда).

Таъкидлаш жоизки, ушбу мақола нашрга тайёрланаётган айни бир пайтда, Ватанимизнинг бой номоддий мероси билан боғлиқ яна бир номзоднома – “Рубоб яшаш ва чалиш санъати” ҳам ЮНЕСКОнинг Инсоният номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига (2024 йил декабрь) киритилди.

Тегишли қарор ЮНЕСКОнинг Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмитасининг 19-сессиясида маъқулланган бўлиб, рубоб яшаш ва чалиш санъатини ЮНЕСКО рўйхатига киритиш бўйича ташаббус Ўзбекистон, Тожикистон, Афғонистон ва Эрон томонидан биргаликда илгари сурилди.

Қўмита қарорида рубоб Марказий, Жанубий ва Жануби-Ғарбий Осиёдаги энг қадимги мусиқа асбобларидан бири эканлиги таъкидланган. Ушбу санъат маданий ва ижтимоий бирдамликни, маданий алмашинув ва ҳамжиҳатликни ривожлантиришга, шунингдек, таълим, гендер тенглик ва барқарор тараққиётга ҳисса қўшиши алоҳида қайд этилган [14].

3. ЮНЕСКО “Жаҳон хотираси” реестри 1992 йилда ташкил этилган бўлиб, унинг асосий мақсади ҳужжатли мерос – қоғоз, аудиовизуал, рақамли ёки бошқа ҳар қандай форматдаги муҳим ва доимий қийматга эга бўлган ҳужжатлар ёки ҳужжатлар тўпламининг қайтариб бўлмайдиган йўқотилишининг олдини олиш, авайлаб асраш ва кенг жамоатчиликка етказишдан иборат. 2023 йилга қадар ЮНЕСКОнинг “Жаҳон хотираси” реестрига: Ўзбекистон Республикасидан Тошкент шаҳрида сақланаётган Муқаддас Усмон Қуръони, Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланаётган қўлёзмалар тўплами, Хива хонлиги девонхонаси ҳужжатлари киритилган эди. 2023 йилда эса, Ўзбекистон тарихига оид яна 2 та ҳужжатлар тўплами – Мавлоно куллиёти ва Бухоро амирлигининг Қушбеги маъмурияти ар-

хивлари тўплами ушбу реестрдан жой олди [15].

4. ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон биосфера қўриқхоналари тармоғи бўлиб, унга Ўзбекистоннинг 2 та объекти: Чотқол давлат биосфера резервати (1978) ва Қуйи Амударё давлат биосфера резервати (2021) киритилган [16].

Таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда Ўзбекистон – ЮНЕСКО алоқаларида яққол жонланиш ва фаоллик сезилмоқда. Ўзаро ҳамкорлик янги босқичга кўтарилди. Икки томонлама ва кўп томонлама форматда турли тадбирлар ўтказилмоқда ва ҳамкорликдаги истиқболли режалар тузилмоқда.

Мамлакатимизнинг обрў-нуфузини янада юксалтиришда, унинг жаҳон ҳамжамияти билан икки ва кўп томонлама ҳамкорлигини янада кенгайтиришда ЮНЕСКО муҳим платформа вазифасини ўтаб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ЮНЕСКО Бош директори О.Азуле билан уч марта учрашди. Бунинг натижасида, 2017-2024 йилларда **қатор дастур ва лойиҳалар** амалга оширилди. Улар орасида қуйидагиларни алоҳида кўрсатиб ўтиш мумкин:

- миллий маданий меросимизнинг 17 та ноёб намунаси ЮНЕСКОнинг юқорида қайд этилган рўйхатларидан жой олиб, инсоният мероси сифатида халқаро миқёсда эътироф этилди;

- Бухоро шаҳри Ижодкор шаҳарлар тармоғига киритилди [17]. Таъкидлаш жоизки, ЮНЕСКОнинг “Ижодий шаҳарлар тармоғи” дастури 2004 йилда ташкил этилган ва ҳар икки йилда янгиланади. У ижодкорликка – барқарор шаҳар ривожланиши двигатели, ижтимоий интеграция ва маданиятнинг дунёга таъсирини кенгайтириш учун сармоя киритмоқчи бўлган шаҳарлар ўртасида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш учун мўлжалланган бўлиб, дастур БМТ ташаббусларини, жумладан, 2030 йилгача Барқарор ривожланиш мақсадлари-

ни қўллаб-қувватлайди. Ҳозирда ушбу дастурга дунёнинг 300 га яқин шаҳарлари киритилган. Дастур доирасида 2025 йилда Бухорода биринчи замонавий дизайн ва ҳунармандчилик биеннале-сининг ўтказилиши режалаштирилган бўлиб, унда маҳаллий ҳунармандлар ва рассомлар хорижлик ҳамкасблари билан тажриба алмашишлари мумкин бўлади;

- 2022 йилда Ўзбекистон, тарихида илк бор, 2022-2026 йилларга мўлжалланган ЮНЕСКОнинг Номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмитаси аъзолигига сайланди;

- 2022 йил 14-16 ноябрь кунлари Тошкент шаҳрида ЮНЕСКО Бош директори О.Азуле ҳамда дунёнинг 150 га яқин давлати вакиллари ва халқаро ташкилотлар мутасаддилари иштирокида ЮНЕСКОнинг мактабгача таълим ва тарбия масалалари бўйича Иккинчи Бутунжаҳон конференцияси бўлиб ўтди;

- 2023 йилда ЮНЕСКО билан ҳамкорликда сунъий интеллект соҳасида одоб-ахлоқни тарғиб этиш орқали илмий мулоқотни рағбатлантириш бўйича Абу Райҳон Беруний номидаги ЮНЕСКО – Ўзбекистон халқаро мукофоти таъсис этилди;

- ЮНЕСКО Бош конференциясининг 42-сессияси якунида (2023 йил ноябрь) унинг навбатдаги, 43-сессиясини 2025 йилда Самарқанд шаҳрида ўтказиш бўйича тарихий қарор қабул қилинди [18]. Ушбу қарорни ташкилотга аъзо 194 давлатнинг барчаси қўллаб-қувватлади. Бу, шубҳасиз, сўнгги йилларда мамлакатимизда амалга оширилаётган тизимли ислохотларга берилган юксак баҳодир.

Таъкидлаш жоизки, Бош конференция ЮНЕСКОнинг олий органи бўлиб, унинг сессиялари ҳар икки йилда бир марта бўлиб ўтади. Ўтган 40 йилдан ортиқ вақт давомида Бош конференция сессиялари фақат ЮНЕСКОнинг бош қароргоҳи жойлашган Париж шаҳрида

ўтказиб келинган. Фақатгина бир марта, яъни 1985 йил Бош конференция Болгариянинг София шаҳрида бўлиб ўтган.

Албатта, **ЮНЕСКО Бош конференцияси 43-сессиясининг** бош қароргоҳи сифатида Самарқанд шаҳрининг танлаб олиниши бежиз эмас, бунда чуқур рамзий маъно мужассам. Зеро, ушбу кўҳна ва ҳамиша навқирон шаҳар азал-азалдан тарихий учрашувлар, тамаддунлар мулоқоти маркази бўлиб келган. Бу ерда турли маданиятлар ўзаро учрашиб, бир-бирини тўлдириб, бойитиб келгани ҳеч кимга сир эмас. Бунга мисол сифатида ўрта асрларда фаолият юритган Буюк ипак йўлини эслашнинг ўзи кифоядир.

Ҳозирги кунда ҳам “Шарқ гавҳари” бўлмиш Самарқанд мамлакатимизнинг энг муҳим халқаро ва дипломатик ташаббусларини илгари суриш учун ўзига хос платформа вазифасини ўтамоқда. Сўнгги йилларда бу ерда халқаро ва минтақавий аҳамиятга молик қатор тадбир ва анжуманлар ўтказилганлиги фикримизнинг ёрқин далилидир. Масалан, “Марказий Осиё: ягона ўтмиш ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва фаровонлик йўлидаги ҳамкорлик” мавзuidaги халқаро конференция (2017 йил), Инсон ҳуқуқлари бўйича Осиё форуми (2018 йил), Инсон ҳуқуқлари бўйича Самарқанд форуми (2020 йил), ШХТ давлат раҳбарлари саммити (2022 йил), Бутунжаҳон туризм ташкилоти (ЮН-ВТО) Бош ассамблеясининг 25-сессияси (2023 йил) каби қатор йирик форумлар айнан Самарқандда ўтказилди.

Таъкидлаш жоизки, ЮНЕСКОнинг Самарқандда ўтказиладиган олий анжуманига тайёргарлик ишлари ҳозирданоқ бошлаб юборилди. 2024 йил 15 мартда **Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2025 йилда ЮНЕСКО Бош конференцияси 43-сессиясининг Самарқанд шаҳрида ўтказилишига тайёргарлик кўриш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори** қабул қилинди [19].

Мазкур ҳужжат нуфузли халқаро анжуманни юқори савияда ва ташкилий жиҳатдан юксак даражада ўтказиш учун пухта тайёргарлик кўришга қаратилган қатор вазифалар белгилаб берилгани билан аҳамиятлидир.

Қарорда тайёргарлик билан бирга, ҳамкорликни янада ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари ҳам белгилаб берилди. Хусусан, мамлакатимизнинг Маданий ёдгорликларни сақлаш ва реставрация қилиш бўйича халқаро тадқиқот марказига аъзо бўлиши учун расмий ариза топширилади. Ўзбекистондаги шаҳарлар, ноёб маданий ва табиий мерос объектларини тегишлича ЮНЕСКОнинг Ижодкор шаҳарлар ҳамда Таълимни тарғиб этувчи шаҳарлар тармоқларига ҳамда бошқа халқаро рўйхатларга киритиш чоралари кўрилади. Ушбу олий анжуман, ҳақиқатан ҳам, оламшумул воқелик ҳисобланади. Зеро, унда “инсониятнинг виждони” бўлмиш ЮНЕСКО ташкилотининг стратегик мақсад ҳамда вазифалари қабул қилинади.

Қолаверса, олий анжуман ишида ташкилотга аъзо барча давлатларнинг нуфузли делегациялари билан бирга, ЮНЕСКО раҳбарияти ҳам тўлиқ таркибда иштирок этади. Самарқандда бўлиб ўтадиган анжуманнинг яна бир тарихий аҳамияти шундаки, у ЮНЕСКО

ташкил топганининг 80 йиллик юбилеи билан ҳамоҳанг тарзда ўтказилади. Шу аснода тузилманинг ўтган давр мобайнидаги фаолияти сарҳисоб қилиниб, истиқболдаги фаолиятининг асосий йўналишлари белгилаб олинади.

43-сессияда яна бир муҳим қарор қабул қилиниши режалаштирилган бўлиб, бу ЮНЕСКОнинг навбатдаги Бош директорини сайлаш масаласидир. ЮНЕСКО янги Бош директорининг айнан Самарқанд шаҳрида сайланиши ҳам бўлажак анжуманнинг нуфузини янада оширади.

Энг муҳими, олий анжуман асносида Ўзбекистоннинг маданий-тарихий, илмий-маърифий, туристик имкониятлари, унинг дунё тамаддунига қўшган оламшумул ҳиссаси дунё ҳамжамиятига яна бир бор намоёниш этилади.

Бир сўз билан айтганда, ЮНЕСКО Бош конференцияси 43-сессиясига мамлакатимиз мезбонлик қилиши, шак-шубҳасиз, бу Ўзбекистон учун катта ишонч, айни пайтда, масъулият ҳамдир. ЮНЕСКОнинг мазкур қарори Ўзбекистоннинг халқаро нуфузи юксалиб, жаҳон ҳамжамиятининг ўз ўрни ва сўзига эга бўлган фаол аъзосига айланиб бораётганидан, тинчлик ва барқарор тараққиёт руҳидаги “Самарқанд овози” тобора баланд янграётганидан далолат беради.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. – Т.: “Ўзбекистон”. – 2024. – 111 б.
2. Ўзбекистон ва Багама ороллари ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилди // <https://www.gazeta.uz/uz/2024/10/03/bagama/>
3. Устав Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры // https://unesco.ru/wp-content/uploads/add/unesco_constitution_ru.pdf
4. UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization // https://knowledge4policy.ec.europa.eu/organisation/unesco-united-nations-educational-scientific-cultural-organization_en
5. Премьер-министр Индии отмечает важную роль ЮНЕСКО в меняющемся мире // <https://www.unesco.org/ru/articles/premier-ministr-indii-otmechaet-vazhnuyu-rol-yunesko-v-menayayuschemya-mire>

6. Наши страны // <https://www.unesco.org/ru/countries>
7. Устав Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры // https://unesco.ru/wp-content/uploads/add/unesco_constitution_ru.pdf
8. Қ.: History of Civilizations of Central Asia // <https://www.unesco.org/archives/multimedia/document-1595>
9. Қ.: Празднования юбилейных дат в 2024-2025 гг. при участии ЮНЕСКО // <https://www.unesco-iicas.org/ru/press-office/News/>
10. UNESCO Chairs and UNITWIN Networks – Uzbekistan // <https://www.unesco.org/en/unitwin/list?f%5B0%5D=countries%3Ad535a709-593a-5521-95ef-2cd729dfd5bc>
11. World Heritage Sites – Uzbekistan // <https://www.unesco.org/en/world-heritage/list?f%5B0%5D=countries%3Ad535a709-593a-5521-95ef-2cd729dfd5bc>
12. Zarafshan-Karakum corridor of the Great Silk Road included in UNESCO World Heritage List // <https://kun.uz/en/14185854#!>
13. Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor // <https://whc.unesco.org/en/list/1675/>
14. Рубоб яшаш ва чалиш санъати ЮНЕСКО томонидан Инсоният номоддий маданий мерос Репрезентатив рўйхатида киритилди // <https://dunyo.info/uzk/Fakt/iskusstvo-izgotovleniya-i-igry-na-rubabe-vklyucheno-yunesko-v-reprezentativnyy-spisok-nematerialnogo-kulturnogo-naslediya-chelovechestva-v-reprezentativnom-spiske-yunesko-uzhe-16-elementov-vklyuchennyh-po-iniciative-uzbekistana>
15. Memory of the World International Register – Uzbekistan // <https://www.unesco.org/en/memory-world/list?f%5B0%5D=countries%3Ad535a709-593a-5521-95ef-2cd729dfd5bc>
16. Biosphere reserves – Uzbekistan // <https://www.unesco.org/en/mab/list?f%5B0%5D=countries%3Ad535a709-593a-5521-95ef-2cd729dfd5bc>
17. Бухоро ЮНЕСКОнинг “Ижодий шаҳарлар тармоғи” дастурига киритилди // <https://www.gazeta.uz/uz/2023/11/01/bukhara/>
18. Место проведения 43-й сессии Генеральной конференции // https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387713_rus
19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 15 мартдаги “2025 йилда ЮНЕСКО Бош конференцияси 43-сессиясининг Самарқанд шаҳрида ўтказилишига тайёргарлик кўриш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-128-сонли қарори. // <https://lex.uz/ru/docs/6840516>

МИЛЛИЙ СИЁСИЙ ДИСКУРСДА “ИНСТИТУЦИОНАЛ МЕХАНИЗМ” ТУШУНЧАСИ: НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛ

Алишер ЭШАНКУЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси
“Давлат бошқарувининг сиёсий асослари”
кафедраси доценти в.б.

Аннотация: ушбу мақолада миллий сиёсий дискурс доирасида “институционал механизмлар” тушунчасининг назарий таҳлили тақдим этилиб, институционал механизмларни сиёсий қарорлар қабул қилиш, бошқарув ва жамоат сиёсати амалга оширишни шакллантирувчи доиралар сифатидаги роли ва функцияси ўрганилган. Сиёсатшунослик, социология ва институционал назариядан иборат мултидисциплинар ёндашувларга асосланган ҳолда, тадқиқот институционал механизмларнинг сиёсий тизимлар барқарорлиги, мослашувчанлиги ва самарадорлигига таъсири таҳлил қилинади. Мақолада мазкур механизмларнинг сиёсий иштирокчилар ўртасидаги ўзаро алоқаларни тузиш, низоларни ҳал қилиш ва бошқарув жараёнларида ҳисобдорликни таъминлашдаги аҳамияти таъкидланади. Ушбу тадқиқот замонавий миллий сиёсий тизимларда институционал механизмларнинг назарий асослари ва амалий аҳамиятини янада чуқур тушунишни мақсад қилади.

Калит сўзлар: институционал механизм, миллий сиёсий дискурс, бошқарув, жамоат сиёсати, сиёсий тизимлар, институционал назария, сиёсий иштирокчилар, легитимлик, институционал ислохотлар.

Понятие “институциональный механизм” в национальном политическом дискурсе: теоретический анализ

Алишер Эшанкулов,
и.о.доцента кафедры “Политические основы государственного управления”
Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье представлен теоретический обзор понятия институциональных механизмов в контексте национального политического дискурса. Рассматриваются роль и функции, которые институциональные механизмы выполняют в формировании политических решений, управлении и реализации государственной политики. Исследование, основанное на междисциплинарных подходах, заимствованных из политологии, социологии и теории институтов, анализирует влияние институциональных механизмов на стабильность, адаптивность и эффективность политических систем. В статье подчеркивается их роль в структурировании взаимодействий между политическими акторами, посредничество в разрешении конфликтов и обеспе-

чении их ответственности в процессе управления. Данная работа стремится углубить понимание теоретических и практических аспектов институциональных механизмов в национальной политической системе.

Ключевые слова: институциональный механизм, национальный политический дискурс, управление, государственная политика, политические системы, теория институтов, политические акторы, легитимность, институциональные реформы.

**The concept of “institutional mechanism”
in national political discourse:
a theoretical analysis**

Alisher Eshankulov,

*Acting Associate Professor of the Department
of Political Bases of Public Administration
of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Uzbekistan*

Abstract: this article develops a theoretical review of the notion of institutional mechanisms concerning national political discourse. It discusses the role and function that institutional mechanisms play in framing political decisions, governance, and public policy implementation. The research, underpinned by interdisciplinary approaches emanating from political science, sociology, and institutional theory, investigates how institutional mechanisms impact the stability, adaptability, and effectiveness of political systems. The article underlines their role in structuring the interactions among political actors, mediating conflicts, and holding actors accountable in governance processes. This paper will seek to enhance understanding of the theoretical and practical implications of institutional mechanisms in the national political system of today.

Keywords: institutional mechanism, national political discourse, governance, public policy, political systems, institutional theory, political actors, legitimacy, institutional reforms.

Кириш

Институционал механизмлар миллий сиёсий дискурсни шакллантириш ва қўллаб-қувватлашда муҳим роль ўйнайди, чунки улар бошқарув, сиёсатни амалга ошириш ва қарор қабул қилиш учун структуравий асосларни таъминлайди. Бу механизмлар, шу жумладан, ҳуқуқий асослар, ташкилий тузилмалар ва процессуал нормалар, сиёсий тизимда ҳокимиятнинг қандай тақсимланиши, амалга оширилиши ва тартибга солинишини белгилайди. “Институционал механизмлар” тушунчасининг назарий таҳлили уларнинг сиёсий барқарорлик, жавобгарлик ва низоларни ҳал этишга таъсирини тушунишда муҳимдир. Ушбу мақола миллий сиёсий дискурсдаги институционал механизмларнинг назарий асосларини ўрганиб, уларнинг сиёсий тизимларнинг функционаллиги ва легитимлигини таъминлашдаги аҳамиятини ёритишга интилади. Мақола мавзуси бугунги глобал сиёсий шароит-

да жуда долзарб, чунки институционал самарасизлик ва бошқарув инқирозлари, кўпинча, демократик амалиётлар ва жамоатчилик ишончини заифлаштиради. Ушбу механизмларнинг назарий асосларини ўрганиш орқали тадқиқот институционал дизайн ва сиёсий натижалар ўртасидаги боғлиқлик ҳақида давом этаётган илмий баҳс-мунозарага ўз ҳиссасини қўшишни мақсад қилади.

Мақоланинг асосий мақсадлари: институционал механизмлар бўйича мавжуд назарий ёндашувларни танқидий баҳолаш, уларнинг кучли ва заиф томонларини аниқлаш ҳамда замонавий сиёсий муаммоларга мос келадиган тақомиллаштирилган концептуал доирани таклиф қилишдан иборат. Шунингдек, тадқиқот сиёсий назария ва амалиёт ўртасидаги фарқни бартараф этиш учун сиёсат ишлаб чиқувчиларга институционал самарадорлик ва барқарорликни ошириш бўйича амалий тавсияларни таклиф қилишни мақсад қилади.

Адабиётлар таҳлили ва методология

Тадқиқотда ҳам сифат, ҳам миқдорий тадқиқот методологияларини ўзида бирлаштирган кўп усулли ёндашувдан фойдаланилди. Тадқиқотда илмий журналлар, олимларнинг фикрлари, сиёсий институтларнинг ишлаши ва механизмларга оид маълумотларни ўз ичига олган адабиётлар кўриб чиқилди. Мақолада сиёсий институтлар ва институционал механизмлар ишлашини тадқиқ қилиш учун маълумотлар таҳлилидан фойдаланилди.

Натижалар

Сиёсий институт – бу биринчидан, ташкиллашган жамоанинг уюшган ҳолати, жамоатчилик иродаси, мақсадлари ва ҳаёт фаолияти тарзига асосланувчи инсонларнинг махсус ҳамжамиятга бирлашувининг ташкилий шакли бўлса; иккинчидан, ҳокимият ва таъсир этишга доир шаклланивчи, жамоа ва инсонни интеграция қилишни қўллаб-қувватловчи, бирликни бошқарувчанлиги ва жамоавий қадриятларга, ташкилий принципларга, рационал меъёрларга таянувчи кишилар уюшмасининг идеал моделидир; учинчидан, индивид ва гурuhlарнинг, шунингдек, бутун инсоний ижтимоий тузилмаси муносабатларидаги моделларни реализация этиш ва қайта ишлаб чиқиш ҳисобланади [2]. Умуман, сиёсий институт – бу сиёсий тизим ҳосил этувчи, сиёсий фаолиятнинг турли соҳаларини мувофиқлаштирувчи, уларни роллар ва мақомлар тизимида ташкиллаштирувчи, расмий ва норасмий қоидалар, принциплар, меъёрлар, кўрсатмаларнинг барқарор мажмуидир [5].

Институционаллашув – ингл. Institutionalization; нем. Institutionalisierung:

1. Расмийлаштирилмаган қоидалар, қонунлар, урф-одат ва маросимларга асосланган ижтимоий ўзаро ҳаракатлар барқарор намуналарининг ташкил топиши. Институционаллашув муайян ижтимоий ролларда (масалан, ота-оналар,

хизматчи ва бошқа ролларда) ижтимоий хулқ-атвори прогнослаштириш имконини беради.

2. Жамиятда шаклланган хулқ-атвор шакллари, муносабатлар ва бошқаларни ҳуқуқий ва ташкилий мустаҳкамлаш.

3. Институтни ташкил қилиш [4].

Сиёсатшуносликда “институционаллашув” тушунчаси асосида инсоний ҳамжиҳатлик ва яшаш мазмунига жавоб берувчи қоидалар мажмуи тушунилади [1]. Социология фани нуқтаи назаридан бу термин “турфа турдаги ижтимоий табақалар фаолиятини уларни социал институт сифатида бошқариш жараёни”га айтилади [3].

Иқтисодиётда мулк ҳуқуқи, тартибга солувчи тизимлар ва пул-кредит сиёсати каби институционал механизмлар иқтисодий барқарорлик ва ўсишни белгилайди [17]. Масалан, аниқ белгиланган мулк ҳуқуқлари инвестицияларни ҳимоя қилади ва иқтисодий ривожланиш ҳамда инновацияларни рағбатлантиради. Тартибга солувчи институтлар иқтисодий соҳада адолат ва рақобатни таъминлаб, монополиялар ва коррупциянинг олдини олади. Ушбу механизмларнинг самарадорлиги уларни амалга оширишга бўлган сиёсий ирода билан боғлиқ. Сиёсий беқарорлик бўлган муҳитда институционал механизмлар самарадорлиги заифлашиб, коррупция, самарасизлик ва иқтисодий турғунликка олиб келиши мумкин.

Социологияда институционал механизмлар ижтимоий бирлашув ва жамоавий хулқ-атвори шакллантиради [9]. Таълим тизимлари, ҳуқуқий асослар ва маданий меъёрлар жамият тартибини сақлаш учун муҳим воситалардир. Масалан, таълим сиёсатида оид сиёсий қарорлар жамиятдаги саводхонлик даражаси, кўникмаларни ривожлантириш ва иш билан таъминлаш имкониятларига бевосита таъсир қилади. Шунингдек, ижтимоий тенгликни тарғиб қилувчи қонунлар тафовутларни камайтириб,

инклюзивлик ва барқарорликни мустаҳкамлайди.

“Институционаллашув” эса – жамият доирасидаги мавжуд муносабатларни шакллантириб, улар фаолиятини норма ва қоидалар асосида барқарорликка эришишига олиб келади. Институционаллашув илмий метод сифатида ўз тадрижийлигида жиддий ўзгаришга учраб, арзирли даражада тадқиқотларни бойитиб, яъни таҳлилий хулосалар чиқариш имкониятини яратади. Институционаллашув ҳар қандай ижтимоий соҳага тегишли бўлиб, у муайян ҳаракат ёки ҳодисани ташкиллашган ташкилотга айлантириш, шунингдек, поғонасини фанлар, ахлоқ қоидалари, маълум бир қадриятлар тизимида асосланган аниқ муносабатлар тузилмасини тартиблаган жараёнга айлантириш ёки ҳаракатдаги ташкилотни ташкиллаштиришни ифодалашини назарда тутсак, мазкур жараён бир неча кетма-кетлик даврларини ўз ичига олади:

1. Талабнинг пайдо бўлиши ва унга ўзаро ташкиллаштиришга фаолият ҳаракатлар орқали қондирилиши.

2. Умумий мақсадларни шакллантириш.

3. Стихияли ўзаро ҳаракат ҳамда синаб кўриш ва усуллардан тўлақонли фойдаланган ҳолда уларни амалга ошириш орқали ижтимоий норма ва қоидаларнинг вужудга келиши.

4. Норма ва қоидалар билан боғлиқ жараёнларнинг вужудга келиши.

5. Норма ва қоидалар жараёнларининг институционаллашуви, яъни уларни қабул қилиш, амалий қўллаш.

6. Норма ва қоидаларни сақлаб туришда қўлланиладиган тизимлар замонавий занжири (санкцияси, тўсиқ), уларнинг айрим ҳолларда қўлланиши, фарқи.

7. Истисно тариқасида, барча институт аъзоларининг қамраб олиниши мавқеи ва роллар тизимининг яратилиши [6].

Институционаллашув жараёни жамият доирасида доимий алоқа ва муносабатларни таъминлаш ҳамда ижтимоий ҳаётни ташкил қилувчи нисбатан барқарор жараённинг вужудга келишини аниқлайди. Бу ижтимоий ҳодисани муайян қабул қилинган норма ва қоидалар асосида ҳокимиятни турли иерархик поғоналарда ҳамда ташкилотнинг шу каби хусусиятини ифода этувчи, уни тартибланган жараён сифатида муайян тузилмалар асосида шакллантирилган, ташкилотга айлантирувчи узоқ давом этувчи мураккаб жараёндир.

Социолог Д.Тернернинг фикрича, институционаллашув бу – умумий оралиқ ҳисобланиб, ижтимоий бирлик туридаги гуруҳ ва индивидларни ташкиллаштиришни амалга ошириш имкониятини берадиган барча эҳтимолли жараёнларни ифодаловчи тушунчадир. Айнан мана шу жиҳатлар институционал механизмларни шакллантиради ҳамда муайян бир тизимни ҳаракатлантиради. Институционал механизм – бу ўрнатилган тизим асосидаги субъектларнинг ўзаро алоқалари йиғиндиси ҳисобланади. Бу бутун бошли тузилманинг ўзига хос таркибий қисмидир.

Социолог олим М.Бекмуродов ўзининг “Замонавий бошқарув социологияси” деб номланган монографиясида институционал механизмларни “компромисс” ва “консенсус” тушунчалари орқали таҳлил қилган, хусусан: компромисс деганда, икки ёки уч томоннинг вақтинча мурося ҳолати тушунилади. Компромисс ҳолатида томонлар бир-бирларини тоқат қиладилар, рақиблар билан кескин ихтилофлардан онгли равишда тийилиб турадилар. Шу боисдан ҳам, компромисс муваққат, яъни вақтинча

келишув ҳолати сифатида тушунилади. Компромисс ҳолатида ҳар икки томон алоҳида-алоҳида ривожланишга интилади. “Консенсус” тушунчаси муштарак манфаатлар бирлигини ҳам тақозо этади. Манфаатлар муштараклиги эса, корпоратив яқинликни шакллантириш заруратини кун тартибига чиқарди. Англанган корпоратив манфаатлар уйғунлигини таркиб топтириш учун эса, жамият ичидаги алоҳида шахсларнинг уюшқоқлик билан жипслашишига уларнинг қайси уруғга, ҳудудга ёки этник гуруҳга мансублиги эмас, балки умумдават даражасида корпоратив манфаатларнинг яхши англаши асос бўлиши керак. Барча минтақалар, барча этник ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ўртасида мувозанат сақланишини доимо ҳисобга олиш зарур. Манфаатларни ифодалаш ва рўёбга чиқаришнинг қонуний механизми маҳаллийчилик кайфиятлари, уруғ-аймоқлар курашининг вужудга келиши ва ривожланишига ғов солмоғи даркор [18].

Социологларнинг фикрларини таҳлил қилиб, шундай фикр шаклландики, – институционал механизмлар консенсус муҳитида бўлади, компромисс муҳитида ҳеч қандай институтлашувга йўл қолмайди.

Иқтисодчи олимларнинг айтишича, институционал механизм – бу ҳудудий даражада яратилган, стратегик ва тактик вазифаларни амалга оширишга ҳамда тезкор муаммоларни ҳал қилишга қаратилган очиқ, мослашувчан тизимдир [19].

Кўриб турганимиздек “институционал механизмлар” тушунчаси, кўпинча, иқтисод ва социология фанлари доирасида қўлланиб келинган, бироқ сиёсатшунослик йўналишида батафсил ёритиб берилмаган. Шундан келиб чиқиб, менинг фикримча, сиёсий фанларда “институционал механизмлар” – бу давлат ва жамоат институтларининг мақсад ҳамда вазифаларини амалга

оширишга қаратилган ҳуқуқий, ташкилий ва амалий воситалар мажмуидир. Улар турли сиёсий субъектлар фаолиятида ҳамкорлик, мувофиқлаштириш ва барқарорликни таъминлайдиган қоидалар, тартиблар ва институтларни ўз ичига олади.

Муҳокама

Америкалик олим Дуглас Норт ўзининг 1990 йилда чоп этилган “Institutions, Institutional Change, and Economic Performance” (“Институтлар, институционал ўзгаришлар ва иқтисодий самарадорлик”) номли китобида институтларни “жамиятдаги ўйин қоидалари” деб таърифлайди ва уларни расмий нормалар (конституциялар, қонунлар) ҳамда норасмий нормалар (анъаналар, одатлар)га ажратади [10]. У институтларнинг сиёсий ва иқтисодий самарадорликка таъсирини таъкидлаб, улар ноаниқликни камайтириш, ижтимоий алоқаларни ташкил қилиш ва ҳамкорликни ривожлантиришда муҳим роль ўйнашини айтади. Нортнинг фикрича, яхши ташкиллаштирилган институтлар барқарорлик ва мослашувчанликни таъминлайди.

Жеймс Г. Марч ва Ёхан П. Олсен “Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics” (“Институтларни қайта кашф этиш: сиёсатнинг ташкилий асослари”) номли асарида институтларнинг фақат хатти-ҳаракатларни бошқариш билан чекланмаслигини, балки қадриятлар, нормалар ва идентитетларни шакллантиришини ёзадилар [14]. Уларнинг “мослик мантиғи” назариясига кўра, одамлар институционал контекстларда мос деб ҳисобланган нарсаларга мувофиқ ҳаракат қилишади. Улар учун институтлар ижтимоий нормалар бошқарувга сингдириш орқали давомийликни таъминлайди ва узоқ муддатли сиёсий натижаларга ҳамда институционал мустаҳкамликка таъсир қилади.

“Making Democracy Work” (“Демократиянинг ишлаши”) китобида Роберт Путнам институционал механизмларни бошқарув самарадорлиги билан боғлайди [16]. У кучли механизмлар – фуқаролик фаоллиги ва иштирокчи тизимлар, институционал самарадорлик ва демократик жавобгарликни оширади, деб ҳисоблайди. Путнамнинг фикрича, ишонч ва ҳамкорликни (ижтимоий капитални) кучайтирувчи механизмлар сиёсий институтларнинг сиёсатни амалга ошириш ва жамоатчилик ишончини таъминлашдаги муваффақиятига сезиларли даражада таъсир кўрсатади.

Таниқли сиёсатчи олим Самуел Хантингтон ўзининг “Political Order in Changing Societies” (“Ўзгарувчан жамиятларда сиёсий тартиб”) китобида институционал механизмларнинг сиёсий барқарорликни таъминлашдаги ролини кўрсатиб ўтади [13]. У сиёсий партиялар ва бюрократия каби механизмлар жамият эҳтиёжларини бошқариш ва тартибсизликнинг олдини олишда муҳим эканлигини таъкидлайди. Хантингтоннинг фикрича, институционал ривожланишсиз тезкор модернизация беқарорликка олиб келиши мумкин, чунки механизмлар ижтимоий ва сиёсий ўзгаришларни самарали бошқара олмайди.

Институционал механизмлар сиёсий қарорлар қабул қилиш, бошқарув ва давлат сиёсатини амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлган тузилмавий доиралар сифатида хизмат қилади [12]. Ушбу механизмлар ҳукуматлар, парламентлар ва судлар каби давлат институтларини, шунингдек, қарорлар қабул қилиниши ва амалга оширилишига таъсир кўрсатадиган норасмий

нормалар, амалиётлар ва тармоқларни ўз ичига олади. Сиёсий қарорлар қабул қилишда институционал механизмлар қарорларни муҳокама қилиш каби жараёнларни бошқарувчи қоидалар ва жараёнларни таъминлайди [7]. Масалан, давлатларда Конституция ҳокимият бўлинишини белгилайди ва ижроия, қонун чиқарувчи ҳамда суд ҳокимияти ўртасидаги мувозанатни таъминлайди. Сайлов тизимлари, сиёсий партиялар ва қонунчилик жараёнлари сиёсий майдонда турли манфаатларнинг ифодаланиши ва уйғунлаштирилишига ёрдам беради. Ушбу жараёнларни стандартлаштириш орқали институтлар бошқарувда барқарорлик ва легитимликни таъминлайди. Бошқарувда институционал механизмлар турли маъмурий органларнинг вазифа ва масъулиятларини аниқлайди [15]. Улар ташкилий тузилмалар, процессуал нормалар ва ҳисобдорлик чораларини белгилайди, бу эса давлат хизматчилари ва расмийларнинг структуравий доирада ишлашини таъминлайди. Самарали бошқарув ресурсларини мувофиқлаштириш, сиёсий фаолиятни назорат қилиш ва сиёсий мақсадларга эришиш стратегияларини мослаштиришда институтларга таянилади. Давлат сиёсатини амалга оширишда институтлар сиёсий қарорларни амалий дастур ва хизматларга айлантиради [11]. Бюрократик идоралар, тартибга солувчи органлар ва маҳаллий ҳукуматлар сиёсатнинг ҳуқуқий меъёрлар ва жамият эҳтиёжларига мувофиқ амалга оширилишини таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Баҳолаш, аудит ва жамоатчилик фикрини олиш каби механизмлар шаффофлик ва ҳисобдорликни оширади, бу эса давлат бошқарувида бўлган ишончни мустаҳкамлайди.

Сиёсий барқарорлик институционал қоидаларнинг аниқ ва қатъий бажарилишига боғлиқ. Яхши ишлаб чиқилган механизмлар сиёсий рақобат, можароларни ҳал қилиш ва бошқарув учун аниқ

чегараларни белгилайди, бу эса ҳокимият учун курашлар ёки тизимнинг инқирозга учраш эҳтимолини камайтиради. Масалан, ижро этувчи, қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини аниқ белгилаб берувчи конституциялар ҳокимиятни ҳаддан ташқари марказлашувдан ҳимоя қилади ва мувозанатни сақлашга ёрдам беради. Эркин, адолатли ва мунтазам ўтказиладиган сайловларни таъминлайдиган сайлов тизимлари барқарорликни ошириб, раҳбариятни легитимлаштиради ва сиёсий ўзгаришларни тинч йўл билан амалга оширишга имкон беради.

Сиёсий тизимларнинг янги муаммолар ва ижтимоий ўзгаришларга мослашиш қобилияти уларнинг институционал механизмлари мослашувчанлигига асосланади. Мослашувчанлик тизимларга жамоатчилик фикри, иқтисодий шароитлар ёки геосиёсий ўзгаришларни асосий тамойилларни бузмасдан қабул қилиш имконини беради.

Масалан, парламент тизимлари, одатда, механизмлар орқали бошқарувда юқори мослашувчанликни намоён қилади, бу эса самарасиз ҳукуматларни тизим бузилмасдан алмаштиришга имкон беради. Институционал механизмлар сиёсий тизимлар самардорлигини ҳам шакллантиради, қарорларнинг қанчалик тез ва самарали қабул қилиниши ва амалга оширилишига таъсир кўрсатади. Самарали тизимлар соддалаштирилган қарор қабул қилиш жараёнлари, ҳисобдорлик механизмлари ва самарали ресурсларни бошқар

ишни ўз ичига олади. Масалан, мажоритар сайлов тизимлари, кўпинча, бир партияли кўпчиликни шакллантириш орқали қатъий бошқарувга имкон беради, бу эса узоқ музокараларсиз сиёсатларни амалга оширишни осонлаштиради [8].

Хулоса

Сиёсий назария ва амалиёт ўртасидаги тафовутни бартараф этиш учун сиёсатчилар инклюзив ва шаффоф қарор қабул қилиш жараёнларини устувор вазифа сифатида кўришлари зарур. Ҳисобдорлик чораларини кучайтириш, институтларaro ҳамкорликни ривожлантириш ва турли манфаатдор томонларнинг қарашларини инобатга олиш институционал самарадорликни ошириш учун муҳимдир. Бундан ташқари, тезкор технологик ва ижтимоий ўзгаришларни ҳисобга оладиган мослашувчан бошқарув моделларини қабул қилиш миллий институтларда бардошлилик ва инновацияни таъминлаши мумкин. Амалий тавсияларга самарадорликни ошириш учун даврий институционал текширувларни ўтказиш, институционал акторлар учун салоҳиятни ошириш дастурларини ишлаб чиқиш ва фуқаролардан узлуксиз фикр-мулоҳаза олиш механизмларини жорий этиш киради. Назарий тушунчаларни амалий стратегиялар билан мувофиқлаштириш орқали сиёсатчилар нафақат ҳозирги муаммоларни ҳал қиладиган, балки келажак авлодлар учун барқарор бўлган институтларни ривожлантириши мумкин. Миллий сиёсий дискурснинг муваффақияти институционал механизмлар мустаҳкамлигига боғлиқ бўлиб, уларнинг узлуксиз ривожланиши сиёсий тараққиётнинг асосий устунли бўлиб қолади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Айзикович А.С. Потребности и интересы. – М., 2001. – С.72.
2. Ильин М.В. Слова и смыслы: общение-общность // Полис, 1994, №6.
3. Меркель В. Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектной демократии /// Политологические исследования. 2002. № 2. – С. 20.
4. Политология. -Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – С. 166.
5. Социологический словарь Л.П.Кураков. Экономика и право: словарь-справочник. – М., 1997. – С.17.
6. Фролов С.С. Социология: учебник. 3-е изд., доп. – М.: Гардарики, 2000. – С.166.
7. Christopher V. Hawkins., Rachel M. Krause. (2023). "Decisions institutions, policy arenas, and inter-departmental collective action around urban sustainability." Urban Governance, 3(1), pp.35-44.
8. Clemens, E. S., & Cook, J. M. (1999). "Politics and Institutionalism: Explaining Durability and Change." Annual Review of Sociology, 25, pp. 441–46 6.
9. Dominik Döllinger. (2024). "Mechanisms in sociology-a critical intervention." Frontiers in Sociology, 9, pp.1-5.
10. Douglass C. North. (1990). "Institutions, Institutional Change and Economic Performance." Cambridge University Press, p.159.
11. Fritz Sager., Markus Hinterleitner. (2022). "The Politics of Policy Implementation – A Reassessment in More Conflictual Times." Handbook on the Politics of Public Administration. Publisher: Edward Elgar, pp.102-113.
12. Hornung, J. (2022). "Political Institutions and Public Policy." The Institutions of Programmatic Action. International Series on Public Policy . Palgrave Macmillan, Cham, pp.67-111.
13. Huntington, S. P. (1996). "Political Order in Changing Societies." Yale University Press, p.488.
14. James G. March., Johan P. Olsen. (1989). "Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics." The Free Press; First Edition, p.227.
15. Peters, B. G. (1988). "The Machinery of Government: Concepts and Issues." Organizing Governance, Governing Organizations, University of Pittsburgh Press, pp.19-54.
16. Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nonetti, R. Y. (1993). "Social Capital and Institutional Success." Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton University Press, pp.163-186.
17. Victoria Akberdina, Olga Smirnova. (2018). "Institutional Mechanism for Ensuring Economic Security and Investment in an Inter-Sectoral Regional Complex." Economics taxes & law, 11(6), pp.121-130.
18. Бекмуродов М. (2020). Бошқарувда компромисс ва консенсус нисбати. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси. – 238-243 б.
19. Xolmamatov D.H., Jiyamuratov R.N. (2024). Hududning eksport salohiyatini oshirishning institutsional mexanizmi // Journal of marketing, business and management, 3 (2). – 126-131 б.

ХИТОЙДА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИՏҚАРТИРИШ БЎЙИЧА ТАЖРИБА ВА ХУЛОСАЛАР*

Лю Сюэмин,

Пекин педагогика университети профессори,
иқтисодиёт фанлари доктори,

Ли Цян,

Пекин педагогика университети профессори,
муҳандислик фанлари доктори

Аннотация: камбағалликка қарши саккиз йиллик аниқ кураш ва беш йиллик жадал ишлар туфайли Хитой 2020 йилда қишлоқлардаги мутлақ камбағаллик муаммосини тўлиқ ҳал этди. Бу жараёнда қатнашганлар ва уни бошидан кечирганлар сифатида Хитойнинг камбағалликни қисқартириш бўйича тажрибасини қуйидагича хулоса қилишимиз мумкин: камбағалликнинг мазмунини илмий аниқлаш, халқаро стандартларни ҳамда Хитойнинг ривожланиш шароитларини ҳисобга олиш; аниқ идентификация ва аниқ чоралар билан ҳақиқий камбағалларга ёрдам бериш; юқори даражадаги илмий режалаштириш ва тўлиқ сиёсат тизими; юқори ва қуйи даражалар ҳамкорлиги, маҳаллий ташаббус ва ижодкорликни ҳурмат қилиш; саноатни ривожлантириш орқали камбағалликни тугатишга асосий аҳамият бериш; экологик қурилишни камбағалликни қисқартириш билан бирлаштириш, бир майдонда икки “жанг”да ғалабага эришиш; камбағалликдаги ҳудудларнинг қишлоқ инфратузилмасини ривожлантиришга аҳамият бериш; бутун жамиятнинг ҳамжиҳат ҳаракатлари ва барча кучларни бирлаштириб, камбағалликни қисқартириш бўйича кучли ҳамкорликни шакллантириш; камбағал аҳолининг асосий родини тўлиқ англаш; камбағалликдан чиққандан кейин “барқарорлик”ни муҳим ўринга қўйиш. Хитойнинг камбағалликни қисқартириш бўйича тажрибасининг асосий хулосалари: самарадорликка эришиш учун тўла аниқлик зарур;

минтақавий камбағаллик ва индивидуал камбағаллик ўртасидаги муносабатни диалектик тарзда тушуниш; кўп субъектларнинг ҳамкорликдаги родини ошириш жуда муҳим; камбағаллик ва камбағалликни қисқартириш динамикасини вақт ўлчамида тушуниш янада илмий ва оқилона йўлдир; хориж тажрибасини тўлиқ қабул қилиш эмас, балки маҳаллий шароитларга мослаштириш керак.

Калит сўзлар: Хитой, камбағалликни қисқартириш, аниқ ёрдам, камбағалликни қисқартириш тажрибаси, хулосалар.

Experiences and conclusions on poverty reduction in China

Liu Xuemin,

Professor of Beijing Pedagogical University,
DSc (in Economics)

Li Qian,

Professor of Beijing Pedagogical University,
DSc (in Engineering Sciences)

Abstract: After eight years of concrete efforts to combat poverty and five years of intensive work, China has completely solved the problem of absolute poverty in rural areas in 2020. As those who have participated in and experienced this process, we can summarize China's experience in poverty reduction as follows: scientifically defining the meaning of poverty, taking into account international standards and China's development conditions; providing assistance to the real poor with clear identification and speci-

* Мақола таржимони – Искандар Эргашов, “Silk Road Publishing” нашриёти бош муҳаррири.

** Давоми, боши ўтган сонда.

fic measures; high-level scientific planning and a complete policy system; cooperation between higher and lower levels, respecting local initiative and creativity; giving priority to eradicating poverty through industrial development; combining ecological construction with poverty reduction, winning two "battles" in one field; paying attention to the development of rural infrastructure in poverty-stricken areas; forming a strong partnership for poverty reduction through concerted efforts of the whole society and uniting all forces; Fully understand the key role of the poor; prioritize "sustainability" after poverty alle-

vation. The main conclusions of China's poverty reduction experience: complete clarity is necessary to achieve effectiveness; dialectically understand the relationship between regional poverty and individual poverty; enhance the role of multiple actors in cooperation; understand the dynamics of poverty and poverty reduction over time is a more scientific and rational way; do not completely adopt foreign experience, but adapt it to local conditions.

Keywords: China, poverty reduction, concrete aid, poverty reduction experience, conclusions.

Хитойда камбағалликни қисқартириш жараёнида халқаро ташкилотларнинг ҳиссасини инкор этиб бўлмайди. Хитой БМТ Тараққиёт дастури (UNDP), Жаҳон банки каби халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиб, баъзи камбағал уездларда чет эл сармояси ёрдамида лойиҳаларни амалга оширди, турли имтиёзли кредитлар ва беғараз ёрдамларни жалб қилди, шунингдек, баъзи ривожланган мамлакатлардан ёрдам қабул қилиб, камбағалликни қисқартириш бўйича ҳамкорлик лойиҳаларини амалга оширди. Халқаро ташкилотларнинг иштироки, асосан, қуйидагиларни ўз ичига олади: камбағал аҳоли зич жойлашган ҳудудларга қаратилган комплекс камбағалликни қисқартириш лойиҳалари, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, инфратузилмани қуриш, кредит кўмагини тақдим этиш, ижтимоий хизматларни такомиллаштириш каби комплекс чора-тадбирлар орқали қишлоқдаги камбағалликни юмшатиш; муайян аҳоли гуруҳлари ёки муайян мавзуга қаратилган махсус камбағалликни қисқартириш лойиҳалари; Хитойнинг камбағалликни қисқартириш стратегияси ва сиёсати бўйича ҳамкорликдаги тадқиқот лойиҳалари ва ҳ.к.

Ҳукумат, бозор ва жамиятнинг камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирларни биргаликда олиб боришнинг умумий тизимини шакллантириш, камбағалликни қисқартириш назарияси ва сиёсати бўйича тадқиқот ва алмашинувни кучайтириш учун 2014 йилдан эътиборан, Хитой ҳукумати то-

монидан ҳар йили 17 октябрни "Миллий камбағалликни қисқартириш куни" сифатида белгилашга рухсат берилди; шу билан бирга, камбағалликни қисқартириш бўйича яхши ижтимоий ёрдам муҳитини барпо этиш мақсадида давлат тизими яратилди.

1. Камбағал аҳолининг субъектлик ролини тўлиқ намоён этиш

Камбағаллик сабабларини таҳлил қилишда асосий омиллар фермерлар ўз кучлари билан ҳал қила олмайдиган муаммолар эканлиги кўринади, масалан: касаллик ёки ногиронлик туфайли меҳнат қилиш имконияти йўқлиги, ер, сув, техника, ишчи кучи ва маблағ етишмаслиги сабабли ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошира олмаслик ва ҳ.к. Шунинг учун ташқи ёрдам воситасида ушбу камбағаллик сабабларини ҳал қилиш орқали камбағалликдан барқарор чиқаришга эришиш мумкин. Лекин камбағалликдан чиқаришнинг асосий субъекти камбағал оилалардир, уларнинг камбағалликдан халос бўлиш ва бойиш истаги ҳамда ички мотивацияси жуда муҳимдир. Фақатгина ички ва ташқи кучларнинг ҳамкорлиги орқали камбағалликдан чиқариш мақсадига эришиш мумкин.

Ҳукумат, асосан, камбағалликни қисқартиришни "руҳан қўллаб-қувватлаш" ва "билимли қўллаб-қувватлаш" билан бирлаштириш орқали камбағал аҳолини камбағалликни ўз кучлари билан енгиб ўтишга йўналтирмоқда. "Руҳан қўллаб-қувватлаш" бу фикр ва ёндашувларни қўллаб-қувватлаш, ишончни қўллаб-қув-

ватлаш, камбағал аҳолининг ўзини ўзи таъминлаш истаги ва мотивациясини рағбатлантириш, “кутиш”, “умид қилиш” ва “талаб этиш” кайфияти ҳамда ёндашувларини ўзгартириш, камбағаллик ҳолатини ўзгартириш учун ички қарор ва жасоратни уйғотишдир. “Билимли қўллаб-қувватлаш” бу билим, техника ва фикрларни қўллаб-қувватлаш, касбий таълим, қишлоқ хўжалик техникасини тарқатиш, ахборот каналларини кенгайтириш орқали камбағал аҳолининг ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва меҳнат қилиб, бизнес юритиш учун зарур билим ва кўникмаларини, шунингдек, умумий фикрлаш қобилияти ва маданий савиясини ошириш, уларнинг дунёқараши ва нуқтаи назарларини кенгайтиришдир.

“Руҳан қўллаб-қувватлаш” ва “билимли қўллаб-қувватлаш” мақсадида ҳукумат турли-туман жонли тарғибот ва маърифий тадбирларни кенг миқёсда ўтказиш, оғзаки ташвиқот, намуна кўрсатиш ва шахсий ўрнатилган олиш орқали қийин аҳволдаги аҳолининг фикрий йўналишини кучайтиради, уларни ўз кучлари билан камбағалликдан қутулиш ва бойиш учун курашишга рағбатлантиради. Бу эса уларнинг онгидан ва кўникмаларидан камбағалликнинг сабабларини бартараф этиб, камбағалликни қисқартириш жараёнида “дангасалар” ва “текинхўрлар” пайдо бўлишининг олдини олади. Шу билан бирга, ижобий рағбатлантириш, таълимда ўзаро рақобатнинг самарали механизминини ўрнатиш ва кўпроқ ишлаб чиқариш мукофотлари, меҳнат субсидиялари, меҳнатга алмаштириш мукофотлари каби усуллардан фойдаланиб, камбағал аҳолини меҳнат орқали ўз турмушини яхшилашга рағбатлантиради.

Хитойнинг машҳур шоири Ван Гочжэнь бир шеърида шундай ёзган: “Оёқдан узун йўл йўқ, одамдан баланд тоғ йўқ” [1]. Бу қисқа ва чуқур маъноли жумла камбағаллар йўлини ёритади, уларга камбағалликдан қутулиш ва бойиш учун жасорат ҳамда ишонч бағишлайди.

2. Камбағалликдан чиқарилгандан кейин “барқарорлик”ни муҳим ўринга қўйиш

Камбағал оилалар “иккита бежавотир-

лик, учта кафолат” (иккита бежавотирлик: етарли озиқ-овқат ва кийим-кечак, учта кафолат: мажбурий таълим, асосий тиббий хизмат, уй-жой хавфсизлиги)га эришгандан кейин ҳам “қайта камбағалликка тушиш” ҳолати юзага келиши мумкин. Бу табиий офатлар саноатга таъсир қилиб, даромаднинг кескин пасайиши ёки оилада тўсатдан оғир касалликка чалинган бемор пайдо бўлиб, харажатларнинг кескин ошиши сабабли содир бўлиши мумкин. Шунинг учун Хитойнинг давлат раҳбари Си Цзиньпин таъкидлайди: “Камбағалликдан чиқариш ва бу мақомни йўқотиш билан нуқта қўйилмайди, балки бу янги ҳаёт ва янги курашнинг бошланғич нуқтасидир” [2].

2020 йилда қишлоқларда мутлақ камбағаллик муаммоси тўлиқ ҳал қилинганидан кейин Хитой ҳукумати 5 йиллик ўтиш даврини (2021-2025 йй.) белгилади. Бу даврда камбағалликдан чиқарилган туманлар, қишлоқлар ва аҳолини камбағалликни қисқартириш бўйича ёрдам сиёсатининг умумий барқарорлигини сақлашни таъминлаш, “тўртта бекор қилмаслик”ни (масъулиятни бекор қилмаслик, сиёсатни бекор қилмаслик, ёрдамни бекор қилмаслик, назоратни бекор қилмаслик) амалга ошириш, асосий сиёсат чораларини тўсатдан бекор қилмаслик, қишлоқда ишлаш гуруҳлари ёрдам кўрсатишни давом эттириши зарур. Бу усул камбағалликдан чиқариш натижаларини мустаҳкамлаш, “барқарорлик”ни муҳим ўринга қўйиш ва қайтадан катта миқёсда камбағалликнинг олдини олишни таъминлашга қаратилган.

Давлат ўтиш даврида айрим сиёсий ўзгартиришлар киритди, масалан: олдинги сиёсат камбағал оилаларга қаратилган бўлса, ҳозир асосий эътибор “уч турдаги шахслар”га (камбағалликдан чиқаришда барқарор бўлмаган оилалар, камбағалликка мойил ҳудуддаги оилалар, касаллик, табиий офат ёки бахтсиз ҳодиса туфайли асосий ҳаёт муаммоларига дуч келган фермерлар) қаратилган; ёрдам мақсадлари камбағал аҳолининг “иккита бежавотирлик, учта кафолат”га эришишига қаратилган бўлса, ҳозир саноат-

нинг ривожланиши, экологик муҳитнинг ёқимлилиги, қишлоқ урф-одатларининг маданийлиги, бошқарув самарадорлиги ва ҳаёт фаровонлигига эришиш мақсадига йўналтирилган; асосий вазифалар олдин барча ресурсларни камбағалликни қисқартиришга йўналтириш бўлса, ҳозир камбағалликни қисқартириш натижаларини мустаҳкамлаш ва қишлоқ ривожланишини тўлиқ илгари суришга қаратилган. Албатта, аввалги камбағал оилаларга мўлжалланган махсус сиёсатлар ҳам барча фермерлар учун умумий сиёсатларга айлантирилди.

Ҳар бир даражадаги партия ва ҳукуматнинг масъулиятини пухта аниқлаш ва қишлоқ ривожланишини мустаҳкамлаш ҳамда илгари суриш натижаларини самарали уйғунлаштириш, қайтадан катта миқёсда камбағалликнинг олдини олиш ва барча сиёсатларнинг самарали амалга оширилишини таъминлаш учун марказий ҳукумат аввалги назорат ва баҳолаш тизимини давом эттирди. Асосий баҳолаш мазмуни қуйидагиларни ўз ичига олади: уйғунлаштириш ишлари бўйича раҳбарлик тизими ва иш механизми тузилганми ёки йўқми, қайтадан камбағалликнинг олдини олиш бўйича изчил мониторинг ва ёрдам механизми такомиллаштирилганми ёки йўқми, сиёсатлар уйғунлашувининг йўналиши ва суръати қандай, камбағалликни қисқартириш натижаларининг мустаҳкамланиш ҳолати қандай ва ҳ.к.

Сиёсат мақсадларига кўра [3], ўтиш даври 2025 йилда тугайди. Кутилган мақсадлар қуйидагилар: камбағалликни қисқартириш натижаларини мустаҳкамлаш ва кенгайтириш, қишлоқ ҳудудларини ҳар томонлама тиклашни тўлиқ илгари суриш, камбағал ҳудудларда иқтисодий фаоллик ва ривожланиш қудратини сезиларли ошириш, қишлоқ саноатининг сифатини, самарадорлигини ва рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ инфратузилмаси ва асосий давлат хизматлари даражасини янада яхшилаш, кам даромадли қишлоқ аҳолисига тоифаларга бўлиб ёрдам беришнинг узоқ муддатли механизмини босқичма-босқич такомиллаштириш, камбағал ҳудудлар фер-

мерларининг даромад ўсиш суръатини бутун мамлакат фермерларининг ўртача даражасидан юқори бўлишини таъминлаш.

Хитой узоқ муддат давомида камбағалликни қисқартириш мақсадларига эришиш учун турли ечимларни излаб топди, бу жараёнда катта тажриба тўплади ҳамда ажойиб натижаларга эришди. Айниқса, камбағалликка қарши кураш даврида Хитой Коммунистик партияси раҳбарлигида кенг жамоатчиликнинг тинмай кураши орқали янада амалий, самарали ва кўчириб олиш мумкин бўлган камбағалликни қисқартириш моделлари ўрганилди. Бу моделлар Хитойга хос хусусиятларни акс эттиради ва жаҳон камбағалликни қисқартириш тарихига қимматли амалий мисолларни қўшади. Шунингдек, Хитойга ўхшаш давлатлар ва ҳудудлар учун камбағалликни қисқартириш бўйича қимматли тажриба ва ечимларни тақдим этади.

Умуман олганда, Хитойнинг камбағалликни қисқартириш ҳаракати сиёсий тизим афзалликларини кўрсатади. Партиянинг раҳбарлиги, ҳукуматнинг ташаббуси ва бутун жамиятнинг иштироки камбағалликни қисқартириш мақсадларига эришишнинг асосий омилларидир. Шунингдек, бу Хитойнинг “бир давлат ёки миллат бирлашса, исталган ишни амалга ошириш мумкин”, деган донолигини ҳам намоён қилади. Хитойнинг камбағалликни қисқартириш тажрибаси қуйидаги хулосаларни тақдим этади:

- Аниқ чора-тадбирлар самарадорликка эришиш калитидир. Хитойда камбағалликни қисқартириш “олти аниқлик”ни таъкидлайди, бу камбағалликка қарши курашда ютқазмаслик учун асосий қоида ва амалий йўриқнома ҳисобланади. Ҳақиқий камбағал аҳолини топиб, самарали ёрдам гуруҳлари орқали уларнинг камбағаллик сабабларини аниқлаб, аниқ чоралар кўриш орқали камбағалликни қисқартириш лойиҳаларини тўғри амалга ошириш ва маблағларни энг муҳтож жойларга сарфлаш мумкин. Бунинг учун механизм яратиш, сиёсатни белгилаш, амалга ошириш ва назоратни кучайтириш каби

кўп жиҳатларда юқори даражадаги режаштириш зарур.

- Минтақавий ва индивидуал камбағаллик ўртасидаги муносабатни диалектик тушуниш. Табиий ресурсларнинг чекланганлиги ва иқтисодий ривожланиш асослари баъзи ҳудудларда камбағаллик ва мустаҳкамликка олиб келади, бу эса, маҳаллий аҳолининг турмуш даражаси ва ривожланиш имкониятларини чеклайди. Шунинг учун макро ва микро нуқтаи назардан қараб, минтақавий ва индивидуал камбағалликнинг асосий сабабларини чуқур таҳлил қилиш лозим. Бир киши ва бир оила асосида камбағалликни қисқартириш чораларини амалга ошириш баробарида, минтақавий сув, ер, электр, йўл ва бошқа асосий ишлаб чиқариш шароитларини ва уй-жой, қишлоқ муҳити каби ҳаёт муҳитини яхшилашга ҳам эътибор қаратиш зарур. Шунингдек, минтақавий таълим, тиббиёт, маданият каби давлат хизматлари даражасини ошириш ҳам муҳим.

- Кўп субъектларнинг ҳамкорликдаги роли жуда муҳим. Камбағалликни қисқартириш мураккаб ва кенг қўламли тизимли иш бўлиб, барча кучларнинг фаол иштирокини талаб қилади. Бу ҳукумат, бозор ва жамиятнинг камбағалликни қисқартириш бўйича умумий тизимини яратишни талаб қилади. Марказий ва маҳаллий ҳукуматларнинг асосий ҳамда раҳбарлик ролини белгилаш билан бирга, давлат корхоналари ва хусусий корхоналарнинг сармоя киритиш, саноат ёрдами, иш ўринлари яратиш каби соҳаларда кенг қўллаб-қувватлашини ҳам талаб қилади. Шунингдек, ҳар хил даражадаги муассасалар, ижтимоий ташкилотлар, олий ўқув юртлари, илмий-тадқиқот институтлари ва армия каби соҳалар ҳам ўз устунликлари

рини намоён қилиб, ёрдам кўрсатишлари зарур. Бу билан ижобий ижтимоий ёрдам муҳитини ва кучли ҳамкорликни ўрнатиш мумкин.

- Камбағаллик ва камбағалликни қисқартириш динамикасини вақт ўлчамида тушуниш. БМТнинг “2030 йилгача барқарор ривожланиш кун тартиби”да камбағалликни тугатишнинг мақсади доирасида жаҳон камбағаллик муаммоси босқичма-босқич ҳал қилинаётган бўлса-да, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш билан бирга, камбағалликнинг мезонлари ҳам ўзгармоқда. Шунинг учун камбағал аҳолини аниқлаш, камбағалликни қисқартириш стратегияларини ишлаб чиқишда вақт ўлчамидаги ўзгаришларни ҳисобга олиб, динамик мониторинг механизмларини ўрнатиш, аниқлаш мезонларини ва ёрдам чораларини ўз вақтида қайта кўриб чиқиш зарур. Бу ҳақиқий ёрдамга муҳтож аҳолини ўз вақтида қўллаб-қувватлаш ва камбағалликни қисқартиришда адолат ва самарадорликка эришишни таъминлайди.

- Турли ерлар тажрибасини маҳаллийлаштириш. Хитойнинг камбағалликни қисқартириш тажрибаси Хитой амалиётига асосланган бўлиб, ўзига хосдир. Бир томондан, ҳар бир давлатнинг ўз миллий шароити, тизими, табиий ва маданий муҳити бор, шунинг учун чет эл тажрибасини тўлиқ кўчириб олиш мумкин эмас. Бошқа томондан, умумий тамойиллар индивидуал ҳолатларда мавжуд, шунинг учун бошқа давлатлар Хитойнинг муваффақиятли тажрибаси ва усулларини ўрганиш, ўзлаштириш ва маҳаллийлаштириш орқали камбағалликни қисқартириш амалиётида қўллаб, аҳолини фаровон қилиш мақсадларига эришишлари мумкин.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ван Гочжэнь. Ван Гочжэннинг мумтоз асарлари. Хитой Ёзувчилар нашриёти. – 2010. – 80 б.
2. Си Цзиньпин. “Камбағалликка қарши курашда ҳал қилувчи ғалаба ҳақидаги симпозиумдаги нутқ”, “Синьхуа” ахборот агентлиги, 2020 йил 6 март, соат 22:13.
3. Хитой Коммунистик партияси Марказий қўмитаси ва Давлат кенгаши. “Камбағалликка қарши кураш натижаларини мустаҳкамлаш ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ўртасида самарали узвийликни таъминлаш бўйича фикрлар”, Синьхуа ахборот агентлиги, 2021 йил 22 март, соат 19:15.

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА “БАҒРИКЕНГЛИК СИЁСАТИ”НИ ШАКЛЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Мафтуна РАЖАБОВА,
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети таянч докторанти

Аннотация: ушбу мақолада “бағрикенглик” категориясининг келиб чиқиши ва унинг сиёсий-ҳуқуқий асослари илмий таҳлил этилган. Бағрикенглик сиёсати ва амалиёти тизимли асосда кўриб чиқилган. Шунингдек, бугунги кунда Ўзбекистоннинг Марказий Осиё минтақаси ва Афғонистонда тинчлик, барқарорлик, аҳил қўшничилик ва ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича олиб бораётган сиёсати ҳамда саъй-ҳаракатларига алоҳида урғу берилди. Минтақа давлатлари ўртасида бағрикенглик омилини шакллантириш зарурати ортиб бораётганлиги таъкидланади.

Калит сўзлар: бағрикенглик, Марказий Осиё, прагматик, конструктив, маслаҳатлашув учрашуви, Тожикистон, Роғун муаммоси, Қирғизистон.

Перспективы формирования “политики толерантности” в Центральной Азии

Мафтуна Раджабова,
докторант Узбекского государственного
университета мировых языков

Аннотация: в данной статье научно анализируется происхождение категории “толерантность” и ее политико-правовые основы. Политика и практика толерантности рассматриваются на систематической основе. Также особый акцент делается на политике

и усилиях Узбекистана по укреплению мира, стабильности, добрососедства и взаимного сотрудничества в Центрально-азиатском регионе и Афганистане. Подчеркивается, что возрастает необходимость создания фактора толерантности между странами региона.

Ключевые слова: толерантность, Центральная Азия, прагматичный, конструктивный, консультативная встреча, Таджикистан, Рогу́нская проблема, Кыргызстан.

Prospects for forming ‘tolerance policy’ in the Central Asia

Maftuna Rajabova,
PhD student of the Uzbekistan
State University of World Languages

Abstract: in this article, the origin of the “tolerance” category and its political and legal foundations are scientifically analyzed. Tolerance policies and practices are reviewed on a systematic basis. Also, special emphasis is placed on the policy and efforts of Uzbekistan to strengthen peace, stability, good neighborliness and mutual cooperation in the Central Asian region and Afghanistan. It is emphasized that there is an increasing need to create a factor of tolerance between the countries of the region.

Keywords: tolerance, Central Asia, pragmatic, constructive, consultation meeting, Tajikistan, Rogun problem, Kyrgyzstan.

Кириш

Жаҳон миқёсида халқаро алоқалар кенгайиб бораётган замонавий глобаллашув даврида ўзаро меҳр-оқибат, ишонч, ҳамкорлик ва тинчликка асосланган толерантлик (бағрикенглик) омилининг ўрни ва роли ниҳоятда каттадир. Бағрикенглик – жамият ва давлат ҳаётининг ажралмас бир қисми бўлиб, инсон ва унинг тараққиёти тарихида муҳим роль ўйнайди. Бугунги кунда толерантлик категорияси ва унинг замонавий халқаро муносабатларни ривожлантиришдаги ролини тадқиқ этиш ижтимоий-фалсафий, тарих ва сиёсатшунослик фанлари олдида турган муҳим илмий йўналишга айланиб улгурган.

Тараққиётнинг янги босқичида Ўзбекистон нафақат минтақада, балки жаҳон миқёсида прагматик ва конструктив ташқи сиёсати орқали ижобий имижни шакллантирмоқда. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналиши Марказий Осиё минтақаси ва Афғонистон бўлиб, мамлакатимизнинг минтақадаги сиёсий ёндашувлари Марказий Осиёни хавфсиз, барқарор ва тараққий этган маконга айлантиришдан иборат.

Толерантлик категорияси ижтимоий фанларда ноаниқ ва ниҳоятда мураккаб, кўп ўлчовли тушунча бўлиб, тадқиқотчилар орасида бу борада тўлиқ бир аниқлик мавжуд эмас. Толерантликка ахлоқий тамойил, хулқ-атвор модели, ижтимоий кўринишларда индивидуал ёки ижтимоий муносабат шакли ва бошқалар сифатида қаралади. Қарашлар турлича бўлмасин, “толерантлик” тушунчасини аниқлаш учун сиёсий фикр тарихи, шунингдек, ушбу ғояни ҳимоя қилишдаги ўзгаришлар ва давомийликни ўрганиш ҳамда бағрикенглик жараёнини кузатиш лозим.

“Толерантлик” атамаси илмий муомалага XX аср ўрталарида, инглиз иммунолог олими Питер Браян Медавар томонидан киритилган бўлиб, мазкур

тушунча организм иммун тизимининг унга кўчириб ўтказилган бошқача ҳужайраларга нисбатан тоқатлилигини ифодалаш учун қўлланилган. Кейинчалик, ушбу тушунча бошқа фанларда ҳам фаол ишлатила бошлади [1].

Бағрикенглик категорияси турли контекстларда қўлланилишига қарамай, ҳалигача унинг тўлиқ мазмуни мавҳумлигича қолмоқда. Замонавий парадигмада толерантлик демократик қадрият ва ахлоқ кодекси сифатида кўрсатилмоқда. Диний нуқтаи назардан толерантлик – бу бошқаларнинг эътиқодларига нисбатан бағрикенглик ва ҳурмат билан муносабатда бўлиш, бунда асосий эътибор догматизмга қаратилади. Сиёсий контекстда эса, асосий эътибор бошқаларнинг нимага ишониши ёки ўйлашига эмас, балки одамлар нима қилаётганига қаратилади. Динлараро мунозараларда ва сиёсатда шаклланадиган бағрикенглик тушунчаларининг умумий бир хусусияти бор: “ўзгалар” томонидан амалга оширилган ҳаракатлар мотивларини тушуниш жуда осон, деб ишонилади ва бундай тушуниш (“эмпатия”) толерантликнинг асосий шартидир [2].

Толерантликнинг биринчи тарихий-сиёсий шакли диний бағрикенглик бўлиб, унинг тамойили Вестфалия шартномасида (1648 йил) ўрнатилган. Бу шартнома бутун Германия бўйлаб лютеранлар, калвинистлар ва католикларнинг ҳуқуқларини тенглаштириш маъносида динларнинг тенглиги учун асос яратган [3].

1995 йил 16 ноябрда ЮНЕСКО Бош Конференциясининг 28-сессиясида “Толерантлик тамойиллари” декларацияси қабул қилинган. Мазкур ҳужжатда толерантликка қуйидагича таъриф берилади:

Бағрикенглик – бизнинг дунёмиздаги бой маданиятларни, ўзини ифодалаш ва инсоннинг алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма-хил усуллари хурмат қилиш, қабул қилиш ва тўғри тушунишни англатади. Уни билим, самимият, очиқ мулоқот ҳамда хур фикр, виждон ва эътиқод вужудга келтиради [4].

Бағрикенглик тамойилига нисбатан қўлланиладиган ёндашувларнинг таҳлилидан маълум бўладики, ушбу тушунчанинг мазмуни бўйича олим ва тадқиқотчилар орасида яқдиллик мавжуд эмас. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳозирда унинг моҳиятини тадқиқ этишга қаратилган бир нечта замонавий илмий йўналишларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Хусусан, шартли равишда, толерантлик феноменининг мазмуни очиқ беришга қаратилган рационал, қадриятли ҳамда субъектив ёндашувлар шаклланган. Бағрикенгликнинг рационал асосларга эга бўлган бирламчи талқинларига Ж.Локкнинг ўзгаларнинг қарашлари ва эътиқодларини тан олишга доир фикрлари, Ж.Ст.Миллнинг турли хил ҳаёт тарзларининг ёнма-ён мавжуд бўлишининг табиийлиги ҳақидаги концепцияси мисол бўла олади. Мазкур мумтоз файласуфларнинг қарашлари замонавий Ғарб мамлакатлари олимлари томонидан муайян даражада ривожлантирилмоқда. Жумладан, П.Николсон бағрикенгликнинг рационал талқини чегараларидан ташқарига чиқиш ва ушбу тамойилни алоҳида мустақил фойдали маънавий неъмат сифатида олиб қараш мумкинлигига урғу беради. С.Мендуснинг фикрича эса, бағрикенглик парадоксал ҳодиса, чунки индивид томонидан унинг амалга оширилиши ўта мураккабдир. Яна бир олим – А.Макинтайр бағрикенгликни умумий мажбурий қадрият эканига шубҳа билан қарайди, унинг талқинига кўра, замонавий маданиятда маънавий-ахлоқий ҳамжиҳатликка эришишнинг рационал кафолатлари мавжуд эмас [5].

Тараққиётнинг янги босқичида Ўзбекистон ташқи сиёсатида илгари кузатилмаган фаол, очиқ, прагматик ва амалий ташқи сиёсатни олиб бормоқда. Хусусан, узоқ ва яқиндаги барча давлатлар билан ҳамкорлик, узоқ муддатли ва кўп томонлама шериклик алоқаларини янада кучайтириш бўйича бошлаган ташқи сиёсат йўлини изчиллик билан давом эттирмоқда. Сўнгги тенденцияларни таҳлил қиладиган бўлсак, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати икки томонлама алоқалар устуворлиги принциpidан аста-секин кўп томонлама ҳамкорлик форматига ўтиб бормоқда, дейиш мумкин.

Ўзбекистон ташқи сиёсатининг Марказий Осиё вектори ҳақида фикр юритганда, аввало, 1990 йиллар бошида мамлакатимизда илгари сурилган “Туркистон – умумий уйимиз” деган концептуал ғояни эсга олиш керак, бу ўз-ўзидан унинг Марказий Осиёдаги қўшниларига муносабатининг кўрсаткичи бўлиб хизмат қилди [6].

Президент Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида: “Ўзбекистон бугунги кунда ўзининг ташқи сиёсатида Марказий Осиё минтақасига устувор аҳамият қаратмоқда. Бу ҳар томонлама чуқур ўйлаб танланган йўлдир. Марказий Осиёнинг қоқ марказида жойлашган Ўзбекистон ушбу минтақа барқарорлик, изчил тараққиёт ва яхши қўшничилик ҳудудига айланишидан бевосита манфаатдордир. Тинч-осойишта, иқтисодий жиҳатдан тараққий этган Марказий Осиё – биз интиладиган энг муҳим мақсад ва асосий вазифадир” [7], дея таъкидлаб, Ўзбекистон Марказий Осиё минтақаси учун масъулиятни ўз елкасига олгандан далолат берарди. Айнан шу минбардан туриб, Марказий Осиё давлат раҳбарларининг мунтазам учрашувларини ўтказиш ташаббусларининг илгари сурилиши ҳам муҳим тарихий воқелик бўлди.

2018 йил 15 март куни Қозоғистон пойтахти Остона (ҳозирги Нурсултон) шаҳрида Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон (парламент спикери) ва Ўзбекистон президентларининг узоқ кутилган “маслаҳатлашув учрашуви” бўлиб ўтди. Қозоғистон Президенти Нурсултон Назарбаев таъкидлаганидек, бундай учрашув минтақада сўнгги 10 йил ичида дастлабки бўлди. Аниқроғи эса, беш томонлама учрашув (Туркманистон иштирокида) ундан ҳам узоқ вақт давомида ўтказилмаган эди. Мазкур ҳолат эса, аввало, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан илгари сурилган янги минтақавий сиёсат натижаси ўлароқ амалга ошди.

Ўзбекистон ТИВнинг маълумотида кўра, Марказий Осиё давлат раҳбарларининг илк саммитида минтақа мамлакатлари ўртасида сиёсий, савдо-иқтисодий ва гуманитар соҳаларда ҳамкорлик, терроризм, экстремизм, наркотик моддалар ва қуролларнинг ноқонуний контрабандасига қарши биргаликда курашиш борасида келишиб олинди. Марказий Осиё – нафақат географик ва геосиёсий, балки ягона маданий-цивилизациявий макон эканлигини алоҳида эътироф этиш мумкин. Шу боисдан ҳам Марказий Осиёнинг барқарор тараққиёти учун ҳудудлар ўртасидаги алоқаларни йўлга қўйиш, саноат, инвестициявий ва интеллектуал салоҳиятини биргаликда ишга солиш лозимлиги таъкидланди. Бундан ташқари, сув ресурсларидан рационал фойдаланиш, Орол фожиаси оқибатларини юмшатиш масалалари ҳам анжуманнинг диққат марказида бўлди. Шуни алоҳида эътироф этиш лозимки, анжуманнинг энг асосий натижаси – кўп йиллик танаффусдан сўнг илк бора ўтказилаётгани эди.

2019 йил 29 ноябрь куни Тошкентда Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг иккинчи Маслаҳат учрашуви, тўлиқ таркибда (Туркманистон Президенти иштирокида) бўлиб ўтди. Саммитни очиб берар экан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: “Яратганнинг инояти билан биз қўшнилармиз. Халқларимизнинг тарихи ва тақдири, келажаги чамбарчас боғлиқ. Бу эса минтақамизни бирлаштирувчи катта кучдир” [8], – дея эътироф қилган.

Мазкур маслаҳат учрашувлари нафақат маслаҳатлашув аҳамиятига эга бўлиши мумкин эди, дея эътироф этади сиёсатшунос Ф.Толипов, ваҳоланки, ҳаммаси янги варақдан бошлангани йўқ, минтақа мамлакатлари ўз қисқа тарихи давомида етарлича интеграциявий тажрибага эга. Агарда минтақа давлат раҳбарлари МОҲТ (Марказий Осиё Ҳамкорлик Ташкилоти)нинг қайта ташкил этилганини эълон қилишганида ҳам, ҳеч қандай фантастика содир бўлмас эди.

Ўз фикрини давом эттирган ҳолда, у бир нечта жиҳатларга кўра, мазкур маслаҳат учрашувлари шундайлигича қолиши мумкин эмас, деб баҳолайди ва қуйидаги омилларни келтиради: 1) маслаҳат учрашувлари, доимий равишда, бир хилда давом этиши қийин, минтақавий ҳамкорлик, албатта, ўзининг қатъий белгиланган, аниқ ва институционал асосларини яратиши лозим; 2) Марказий Осиёдаги интеграциявий тажриба келажақда янада юқори даражадаги ҳамкорлик ва интеграцияга ёрдам беради; 3) олдинги ҳамкорлик тажрибасининг муваффақияти ёки муваффақиятсизлиги кўп жиҳатдан, минтақадаги етакчи давлат – Ўзбекистонга боғлиқ эди. Ва ниҳоят, Ўзбекистон ўз қўшниларига қайтадан очилди, бундан ташқари, у ўз ҳаракатлари билан минтақада тинчлик, ўзаро ишонч, дўстлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлашга интилмоқда. Шунингдек, минтақадаги ишларни бошқариш модуллари бирмунча ўзгарган бўлса-да, унинг маъно-мазмуни сақланиб қолди. Шу сабабли Марказий Осиё давлатлари учун “велосипедни янгидан

кашф қилиш” керак эмас. Том маънодаги регионализм учун фундамент олдиндан қўйиб бўлинган. Олдинда эса “минали ҳудуд” эмас, балки келажакка интилиш учун кенг йўл турибди [9].

Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги энг муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган қўшниларидан бири Тожикистон ҳисобланади. Ўзбек ва тожик халқларининг яшаш шароити, урф-одатлари, турмуш тарзи бир-бирига ниҳоятда яқин. Муҳим жиҳати шундаки, икки қардош халқлар мустақилликка эришгач, давлатлараро ҳамкорликни ривожлантириш йўлида янги босқични очдилар. 1992 йил 22 октябрда Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилди.

Шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги муносабатлар ҳар доим ҳам мақтангулик даражада бўлмаган, яъни икки мамлакат ўртасида геосиёсий, чегара ва Роғун ГЭСи муаммолари юзага келиб турган ва бу нафақат икки мамлакатда, балки мазкур давлатлардаги чегараолди ҳудудларда яшовчи фуқаролар ўртасида маълум бир зиддиятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг сиёсий иродаси ва узоқни кўзлаб юритаётган оқилона сиёсати натижасида сўнгги йилларда Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги кўп қиррали ҳамкорлик янги босқичга кўтарилди, икки қардош халқнинг дўстлиги мустаҳкамланди. Ўтган қисқа давр Ичида икки давлат муносабатларини мустаҳкамлаш учун жуда кучли туртки берилди. Улкан ўзгаришлар содир бўлди. Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йилнинг март ойида давлат ташрифи мақомида амалга оширган Тожикистон сафари билан икки томонлама алоқаларда янги саҳифа очилди. Душанбеда дўстона муҳитда олиб борилган музокараларнинг конструктив руҳи сиёсий, савдо-иқтисодий, транспорт-ком-

муникация, маданий-гуманитар ва бошқа соҳаларда катта миқёсдаги икки томонлама ҳамкорликни кенгайтириш ҳамда чуқурлаштириш омили сифатида хизмат қилди.

2018 йилнинг август ойида Тожикистон Республикаси Президенти Эмомали Раҳмон Ўзбекистонга давлат ташрифи билан келди. Эътиборли жиҳати шундаки, Тожикистон етакчиси мамлакатимизга ташрифини узоқ танаффуслардан сўнг амалга оширган. Олдинги ташриф 2001 йилда бўлган.

2018 йил 28 августда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ПКҚ-3923-сонли “Ўзбекистон Республикаси билан Тожикистон Республикаси ўртасида стратегик шерикчиликни янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди [10].

Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йилдаги Тожикистон Республикасига давлат ташрифи чоғида Ўзбекистон ва Тожикистон раҳбарлари ўртасида имзоланган “Дўстлик ва аҳил қўшничилик” тўғрисидаги қўшма баёнотда икки давлат ўртасида узоқ йиллар давомида ҳал этилмаётган муаммолардан бири, яъни чегара муаммоси ўзининг мақбул ечимини топди. Мазкур музокаралар чоғида Президент Шавкат Мирзиёев: “Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасида ҳал қилинмаган масалалар қолмади” [11], – дея таъкидлади. Икки давлат ўртасидаги чегара муаммоларини бартараф этиш юзасидан қуйидагилар имзоланди.

Икки давлат ўртасида чегара муаммоси бўлмади. Томонлар Ўзбекистон ва Тожикистон Давлат чегарасидан ўтказиш пунктлари фаолиятининг қайта тикланганини мамнуният билан эътироф этиб, уларнинг тўлақонли фаолият

юритиш иккала халқ манфаатларига хизмат қилишини ҳамда икки томонлама муносабатларни янада ривожлантириш учун қулай шароитлар яратишини таъкидладилар. Давлат раҳбарлари Ўзбекистон ва Тожикистон халқлари ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлашга кўмаклашадиган икки давлат фуқароларининг 30 кунга қадар ўзаро сафарлари учун визасиз режимнинг жорий қилинаётганини мамнуният билан қайд этдилар.

2018 йилда Ўзбекистон ва Тожикистон фуқароларининг ўзаро сафарлари тўғрисидаги битим имзолангани туфайли икки мамлакат ўртасида виза режими бекор қилинди ва айнан шу йили 17 та назорат пункти очилди. Мазкур ишлар икки томонлама муносабатларнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди. 2017 йилда Тошкент–Душанбе авиақатновларининг қайта йўлга қўйилиши, Ғалаба–Амузанг темир йўлининг қайта тикланиши ва А-377 халқаро йўл Самарқанд–Панжикент қисмининг очилиши икки томонлама алоқаларнинг ривожланишига хизмат қилди [11].

Халқаро ташкилотларнинг кузатувларига кўра, жаҳон бўйлаб сув танқислиги келгуси йилларда давлатлараро низоларни қўзғатиши мумкин. Жумладан, Марказий Осиёда бу борада вазият чигаллашмоқда.

Дунёдаги энг баланд сув омбори бўлиши кутилаётган “Роғун” ўн йиллардирки, Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги зиддиятга ва мафкуравий курашларга сабаб бўлиб келди. Тошкент йирик тўғон сув танқислигини янада кучайтиришидан хавотирда, Душанбе эса, фақат Тожикистонга тегишли сувдан тўлдирилишини таъкидлаб келади.

Узоқ йиллар бу тортишув мафкуравий тус олди. Тожикистон ҳукумати “Роғун”-ни электр мустақиллигини таъминловчи миллий стратегик лойиҳа сифатида эълон қилган. Роғун ГЭСи хавфсизлиги юзасидан Жаҳон Банки экспертлари тадқиқот ўтказган. Экспертлар ҳулосаси, Ўзбекистон таъкидлаётганидек, хавфли эмас, аммо бу ҳулосалар кўпроқ сейсмик фаол ҳудудда тўғон кўтариш хавфи билан боғлиқ. ГЭСнинг тўлиқ қудрат билан ишга тушиши минтақа аҳолисининг сув таъминотига қанчалик таъсир қилиши мавҳум [12].

Мазкур фикрлар, бир томондан, тўғри. Чунки Роғун ГЭСи қурилиши режалаштирилаётган ҳудуд хавфли сейсмик зона бўлиб, агар сув омбори қурилиши илмий жиҳатдан чуқур режаларга асосланган ва қўшни давлатларнинг миллий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда қурилмаса, бу турли хил хавф-хатарлар ва давлатлар ўртасидаги низоларнинг келиб чиқишига олиб келиши мумкин. Аммо ушбу масаланинг иккинчи томони ҳам мавжуд. Мазкур сув иншоотини қуриш масаласида мақбул музокараларни олиб бормаслик ҳам қўшни давлатлар ўртасида геосиёсий ва мафкуравий курашларнинг келиб чиқишига ҳамда халқаро муносабатларда толерантлик омилининг емирилишига сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Роғун ГЭСининг қурилиши бўйича жуда оқилона ечим берди. Айнан 2018 йилда Президент Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон ҳам Роғун ГЭСини қуришда иштирок этишга тайёр эканлигини ва мазкур ГЭСни қуришда Ўзбекистоннинг миллий манфаатларини ҳисобга олиш лозимлигини билдирди. Мазкур муносабатга нисбатан Тожикистон Республикаси Президенти Эмомали Раҳмон жавоб тариқасида: “Биз мана шу минтақадаги яқин, аҳил дўстларимизни сувсиз қолдирмаймиз”, – деган муносабатни билдирди. Бу ҳам мана шу

икки халқ ўртасидаги муносабатларни, умуман, давлат раҳбарлари ўртасидаги илиқ, самимий дўстлик мулоқотларининг бошланиш нуқтаси эди.

Хусусан, Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 9-10 март кунлари Тожикистон Республикасига давлат ташрифи чоғида икки давлат раҳбарлари барча соҳалардаги кенг қамровли ҳамкорликни янада кенгайтириш ва чуқурлаштиришга қаратилган қўшма баёнотини имзолаган эдилар. Айнан мазкур қўшма баёнотда узоқ йиллар давомида Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасида мафкуравий курашларга сабаб бўлиб келаётган “Роғун муаммоси” ўзининг рационал ечимини топди. Ушбу қўшма баёнотда Роғун ГЭСи қурилиши юзасидан қуйидагилар имзоланди.

Шавкат Мирзиёев Эмомали Раҳмоннинг ташаббусини қўллаб-қувватлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Тожикистон Республикаси Президенти Эмомали Раҳмоннинг Тожикистон ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш ва минтақавий хавфсизликни мустаҳкамлаш бўйича саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлашини билдирди. Ўзбекистон раҳбарияти Тожикистоннинг 2018-2028 йиллардаги “Сув барқарор ривожланиш учун” халқаро ҳаракатлар ўн йиллиги” тўғрисидаги ташаббусини қўллаб-қувватлашини билдирди.

Сув-энергетика масалалари минтақадаги барча давлатлар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак. Президентлар сув-энергетика ресурсларидан комплекс фойдаланиш минтақавий барқарорлигининг асоси эканлигини таъкидладилар.

Ушбу соҳада очик мулоқот, ўзаро

англашувни мустаҳкамлаш ва конструктив ҳамкорликни ривожлантириш, ўзаро мақбул, адолатли ва оқилона ечимларни топиш муҳимлиги қайд этилди. Шу муносабат билан Ўзбекистон томони Тожикистон Республикасида гидротехник иншоотлар, шу жумладан, Роғун гидроэлектр станциясининг қурилишида умумэтироф этилган халқаро нормалар ва мазкур объектларни қуриш бўйича стандартларга риоя қилинишини ҳисобга олган ҳолда иштирок этиш имкониятини ҳар томонлама кўриб чиқишга тайёр эканлигини билдирди. Давлат раҳбарлари минтақадаги барча давлатларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда конструктив мулоқот ўрнатишга қўмаклашадиган Марказий Осиё трансчегаравий сув ресурсларидан комплекс тарзда ва самарали фойдаланиш бўйича ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш зарурлигини таъкидладилар [11].

2024 йил 18 апрель куни Душанбеда Ўзбекистон ва Тожикистон президентлари ўртасида музокаралар бўлиб ўтди. Музокаралар якунида икки давлат президентлари Иттифоқчилик муносабатлари тўғрисидаги шартномани имзолادилар. Президент Шавкат Мирзиёев: “Иттифоқчилик шартномасининг имзоланиши биродар халқларимизнинг туб манфаатларига тўлиқ мос келади” [13], – дея таъкидлади.

Ўзбекистон ва Қирғизистон – Марказий Осиёнинг муҳим қисми бўлиб, географик яқинлиги, тарихий алоқалари ва маданий муштаракликлари туфайли доимо бир-бири билан яқин алоқада бўлиб келган. Икки қўшни давлат ўртасидаги дипломатик алоқалар 1992 йилда ўрнатилган [14].

Ўзбекистон ва Қирғизистон ўртасидаги муносабатлар тарихан мураккаб бўлса-да, сўнгги йилларда сезиларли даражада яхшиланди ва стратегик шериклик алоқалари ривожланиб бормоқда. Маълумки, Ўзбекистон ташқи сиёсий фаолиятининг асосий вазибаларидан

бири – ўз ҳудуди атрофида тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик муҳитини шакллантиришдан иборат. Шу нуқтаи назардан, Президент Шавкат Мирзиёев Марказий Осиё давлатлари билан дўстона, аҳил қўшничилик ва ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантириш ҳамда изчил амалга оширишни асосий устувор ташқи сиёсий йўналиш сифатида белгилаб берди.

2021 йил 26 март куни Тошкентда Ўзбекистон ва Қирғизистон делегациялари ўртасида учрашув бўлиб ўтди. Учрашувда қирғиз-ўзбек чегараларида бундан буён баҳсли ҳудудлар бўлмаслиги, чегара масалаларини ҳал қилишда томонларнинг ҳеч бири ютмаган ва ютқазмаганлиги қайд этилди. Томонлар лойиҳа чизигининг Кампир-Обод сув омбори ҳудудида 900 горизонтал остидан 312-рақамли чегара нуқтасидан 312/3-рақамли чегара нуқтасигача ўтиши тўғрисида келишиб олдилар. Келишув натижаларига кўра, айрим шартлар бажарилса, тўғон Ўзбекистон ҳудудида қолиши белгиланган. Демаркация жараёнида Ўзбекистон Андижон вилоятининг Ўш вилояти Узген тумани ва Жалол-Обод вилоятининг Сўзак туманлари билан чегарадош ҳудуддаги 304-312-рақамли чегара ҳудудлари оралиғидаги 1000 гектар ерни товон сифатида Қирғизистон сув хўжалиги ташкилотларига Кампир-Обод сув омборининг сув ресурсларидан биргаликда фойдаланиш ва бошқариш бўйича ҳукуматлараро келишув лойиҳасини ишлаб чиқиш топшириғини берди [15].

Бугунги кунда ўзаро манфаатли соҳадаги дўстлик, яхши қўшничилик анъаналарини давом эттирган ҳолда қирғиз-ўзбек ўзаро ҳамкорлик алоқаларини янада ривожлантириш Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Бу эса, ўз навбатида, Марказий Осиё давлатлари ўртасида тинчлик, аҳил қўшничилик ва бағрикенглик таъминловларининг ривожланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Хулоса

Бағрикенгликнинг турли-туман таъриф ва талқинларини илмий ўрганиш асосида, бизнингча, “толерантлик” категориясига қуйидагича муаллифлик таърифи берилди.

Умумий маънода, толерантлик – бу бошқа шахсга ҳам, бошқа маданий анъанага ҳам ҳурмат билан муносабатда бўлишдир. Бундан ташқари, толерантлик ўзгани ўзига тенг қадрият сифатида эътироф этишни, бошқасининг мавжудлигига хайрихоҳ муносабатда бўлишни ва унинг фикрини ҳурмат қилишни, мулоқотга тайёрликни, ҳақиқатга олиб борадиган турли йўللار мавжудлигини тушунишни англатади. Толерантлик инсоннинг бошқа индивидлар ва тизимлар билан мулоқот қилиш ҳамда ўзаро муносабатда бўлишга очиқлиги сифатида намоён бўлади. Бағрикенгликни алоҳида шахслар, гуруҳлар ва давлатлар намоён қилиши лозим. Аммо толерантлик ҳали ўрнатилган умуминсоний қадрият эмас.

Мазкур мавзунинг таҳлил этиш натижасида қуйидаги хулосалар шакллантирилди:

биринчидан, бугунги кунда замонавий халқаро муносабатлар тизимида бағрикенглик омилини ривожлантириш зарурати ортиб бормоқда. Турли мамлакатлар ўртасидаги муносабатлар ҳам худди турли инсонлар ўртасидаги муносабатларга ўхшайди. Зеро, инсонлар ўзгаларнинг умуминсоний ҳуқуқларини тан олиб, ҳурмат қила олса, уларга нисбатан кечиримли ва сабрли бўла олсагина улар ўртасида тинчлик, дўстлик, ўзаро ишонч ва ҳамкорлик, бағрикенглик каби аҳамиятга молик фазилатлар шаклланади. Одамлар ўртасида ўзаро ишонч ва муросанинг мавжуд эмаслиги улар орасида турли хил конфликтларнинг юзага келишига олиб келади. Инсонларнинг “ишонч”, “муроса”, “бағрикенглик” ва “сабр” тушунчаларига бўлган муносабати вазиятларнинг ижо-

бий, ёки аксинча, салбий жиҳатлар билан яқунланишини белгилаши мумкин;

иккинчидан, Ўзбекистон сўнгги йилларда жаҳон ҳамжамиятида нафақат миллий манфаатларни, балки Марказий Осиёнинг умумий минтақавий манфаатларини ифодаловчиси сифатида намоён бўлмоқда. Бу, аввало, Ўзбекистоннинг минтақанинг энергия манбаларидан оқилона фойдаланиш, Орол денгизи билан боғлиқ экологик фожа, Афғонистонда тинчлик ва осойишталикни ўрнатиш каби кўплаб халқаро ташаббусларида ўз аксини топмоқда. Шунингдек, бугунги кунда Ўзбекистон Марказий

Осиё ва Афғонистонда “масъулиятли етакчи” вектор сиёсатини изчил илгари сурмоқда;

учинчидан, Марказий Осиё давлатлари ўртасида бағрикенглик тамойилини ривожлантириш учун турли хил ҳукуматлараро ва нодавлат ташкилотлар, фуқаролик жамияти вакиллари ва глобал ҳамда минтақавий ташкилотлар ўртасида ҳамкорликнинг амалий аҳамиятини такомиллаштириш лозим. Шунингдек, минтақада бағрикенглик сиёсатини шакллантиришда халқ дипломатияси ва ОАВлар самарали воситалардан бири ҳисобланади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Меньшикова Н.С. Феномен “толерантность”, сущностная характеристика и правовые основы формирования культуры толерантности в эпоху мультикультурализма. // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России № 3 (67) 2015. – С. 87.
2. Tomas Saulius. What is “tolerance” and “tolerance education”? philosophical perspectives. // Ugdymas kuno cultura sportas Nr. № 2(89); 2013; – Litva. – P. 56.
3. Муллағалиева Л.К. Язык толерантности. Монография. – Уфа. 2012. – С. 11.
4. Declaration of Principles on Tolerance. [Elektron manba:] <https://www.oas.org/dil/1995%20Declaration%20of%20Principles%20on%20Tolerance%20UNESCO.pdf>
5. Кушаев У.Р. Жаҳон динларида бағрикенглик ғояларининг уйғунлиги. Фалсафа фанлари бўйича фан докт. дисс. – Т., 2017. – 19 б.
6. Саидов С.Ш. Марказий Осиё фуқаролик жамияти ва минтақавий интеграция муаммолари. Монография. – Т.: Ilm-ziyo-zakovat. – 2021. – 154 б.
7. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi // <https://president.uz/oz/lists/view/1063>
8. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari Toshkentdagi uchrashuvda // www.Uza.uz – O‘zbekiston Milliy axborot agentligi.
9. Толипов Ф. Маслаҳат учрашувлари – имкон топиш санъатими ёки...? // <https://uzanalytics.com/xalqaro-munosabat/6171/>
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi bilan Tojikiston Respublikasi o‘rtasida strategik sherikchilikni yanada kengaytirish va mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 3923-sonli qarori. [Elektron manba]: <https://lex.uz/docs/-4872244>
11. Shavkat Mirziyoyev va Emomali Rahmonning Do‘stlik va ahil qo‘shnichilik to‘g‘risidagi qo‘shma bayonoti. [Elektron manba]: <https://oz.sputniknews.uz/20180311/Shavkat-Mirziyoyev-va-Imomali-Rahmon-qoshma-bayonoti-7687132.html>
12. <https://kun.uz/news/2017/06/05/rogun-gesi-tozikiston-va-uzbekiston-urtasidagi-suv-zanzalini-kandaj-bartaraf-etis-mumkin>.
13. Ittifoqchilik munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan tarixiy hujjatlar imzolandi. [Elektron manba]: <https://president.uz/uz/lists/view/7177>
14. ЎзА Тошкентга Қирғизистон Республикаси делегацияси ташриф буюрди. // Халқ сўзи. № 103, 1993. – Т. – 1 б.
15. Ўзбекистон ва Қирғизистон делегациялари ўртасида учрашув бўлиб ўтди. // Халқ сўзи. № 71, 2021. – Т. – 1 б.

**Хурматли муаллифлар,
“Жамият ва бошқарув” журнали тахририяти ҳамкорлик учун Сизга миннатдорлик билдиради
ва Сиздан нашр қилиш учун илмий мақолаларни беришда қуйидаги талабларга
риоя қилишингизни сўрайди:**

Мақолаларнинг мавзулари:

давлат бошқаруви, давлат сиёсати, инсон ресурсларини бошқариш, давлат фуқаролик хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, давлат бошқаруви органларидаги ислоҳ этилган ўзгаришлар, ушбу йўналишлардаги миллий ва жаҳон тажрибалари каби устувор йўналишлар билан боғлиқ масалалар.

Мақолаларга қўйиладиган талаблар:

- илмий ва амалий нуқтаи назардан долзарблиги ва муҳимлиги;
- мавзуси янги бўлиши ва уни ўрганишнинг янги ёндашув таҳлил этилганлиги;
- мавзуси фундаментал ишлаб чиқилган, аниқ ва рағбат баён этилганлиги;
- тақдим этиладиган маълумотлар оригинал, олдин бошқа босма нашрларда эълон қилинмаган бўлиши;
- хулосалари асосланган бўлиши лозим.

Мақоланинг тузилиши (структураси) қуйидагича бўлиши лозим:

- муаллифлар тўғрисидаги маълумотлар: исми, отасининг исми, фамилияси, иш жойи (тўлиқ), лавозими, илмий унвони, илмий даражаси – барчаси уч тилда (ўзбек, рус, инглиз тилларида) берилиши ҳамда иш ва мобил телефон рақамлари, электрон почта манзили кўрсатилиши;

- аннотация 50-60 та сўз (ўзбек, рус ва инглиз тилларида), калит сўзлар (ўзбек, рус, инглиз тилларида 10 тагача), кириш, асосий қисм, хулоса, фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати;

- фойдаланилган адабиётларнинг манбалари мақола мавзусига қатъий мос келиши, 20 та номдан ошмаслиги, нашр муддати 5 йилдан ошмаган (фундаментал тадқиқотлар бўйича монографиялар бундан мустасно) бўлиши лозим.

Мақолалар халқаро IMRAD услубини қўллаган ҳолда ёзилиши ва қуйидаги саволларга жавоб бериши шарт.

Кириш (Introduction) – тадқиқот нима учун ўтказилди, унинг мақсади нима ва қандай фаразлар текшириб кўрилди?

Методлар (Methods) – тадқиқот қачон, қаерда, қай тарзда ўтказилди? Унда қайси материаллар иштирок этди ва улардан танловга қайсилари киритилди?

Натижа (Results) – якунда қандай жавоб топилди? Илгари сурилган фаразлар тўғри айтилганми?

Тавсия ва хулоса (Acknowledgements) – жавоб нимани билдиради? У қандай аҳамият касб этади?

Муҳокама (Discussion) – ушбу тадқиқот бошқа тадқиқотчилар топган илмга яна нималарни қўшади? Бўлажак тадқиқот тадқиқотлар учун қандай истиқболга эга?

Тахририятга тақдим этилган мақолалар учун техник талаблар:

- мақоланинг матни Microsoft Word 2003 версиясида тайёрланиши;
- шрифт Times New Roman, 14 шрифт кегели (ҳажми) бўлиши;
- сатрлар орасидаги масофа 1,5 интервал бўлиши;
- умумий ҳажми А4 форматида кўпи билан жадваллар, расмлар ва рўйхатларини қўшганда 15 бетдан ошмаслиги;
- матнли саҳифа юқоридан ва пастдан 2 см. чапдан 3 см. ўнгдан 1,5 см. хошияга эга; хатбоши 1,27 см. га тенг ва бир хилда бўлиши;
- фотосуратлар (муаллиф фотоси шарт, расмлар) JPEG форматидаги алоҳида файлларда, кенглиги 150–300 dpi дан кам бўлмаслиги;
- Microsoft Word матн муҳарриридаги расмлар, шунингдек, уларнинг ксеронусхаларини тақдим қилиш мумкин эмас. Барча (ўзида тадқиқотнинг умумлаштирилган материалларини ифодалаган) фотосуратлар, жадвал ва чизмаларга изоҳлар берилган бўлиши лозим: расмнинг номланиши / рақами берилган файл, унга берилган шарҳлар (ким, нима тасвирланган, қаерда ва ҳ.к.) каби маълумотлар бўлиши;
- рўйхатдаги файлларнинг номланиши / рақами фотосуратларнинг номланиши/ рақамига мос келиши;
- барча манбалар мақоланинг ички қисмида рақамланган ҳавола тарзида берилиши керак. Матндаги ҳаволалар квадрат қавс ичида (масалан, М.Баратов [7], [9]) келтирилиши шарт.

Муаллифларга эслатма:

- “Жамият ва бошқарув” журнали йилига 4 марта чоп этилади;
- мақолалар тахририятга антиплагиат-ҳисобот билан биргаликда тақдим этилади;
- муаллифлар келтирилган маълумотлар, цитаталар, ҳаволалар ва библиографик ҳаволаларнинг аниқлиги учун тўлиқ жавобгар бўладилар;
- этика нуқтаи назардан тахририятга тақдим этилган материаллар илгари бошқа нашрларда чоп этилган ёки бошқа нашрларда кўриб чиқиладиган бўлмаслиги керак. Шунинг учун муаллиф тахририятга ушбу шаклда нашр этиш учун тақдим этган материални барча ҳаммуаллифлар ва иш бажарилган ташкилот номидан қафолатланиши керак;
- нашрга қабул қилинган мақолани журнал тахририятининг ёзма розилигисиз уларни бошқа тилларга таржима қилиб такроран чоп этмасликни қафолатлаши керак;
- илмий нашрнинг жорий сониде муаллифнинг фақат 1 та мақоласи чоп этилади ва унда муаллифлар уч нафардан ошмаслиги лозим;
- тахририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга;
- журнал юқоридаги талабларга жавоб бермайдиган қўлёзмаларни қайтариш ҳуқуқига эга. Тахририятга тақдим этилган мақолаларнинг чоп этилиши ёки этилмаслиги ҳақидаги қарорни Таҳрир ҳайъати қабул қилади;
- тахририят муаллифни фақат нашр қилиш бўйича хулоса ҳақида хабардор қилади. Нашр қилиниши рад этилган ҳолларда тахририят назарий мунозараларга киришмайди.

Мақолаларни jurnal95@mail.ru электрон почтаси орқали юбориш мумкин.

Мурожаат учун телефон: +998 71 232 60 76